

Publikování v adiktologii: Průvodce pro bezradné

Thomas F. Babor
Kerstin Stenius
Susan Savva
Jean O'reilly (Eds.)

MONOGRRAFIE

**Publikování v adiktologii:
Průvodce pro bezradné**

Publikace Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů (ISAJE)
Původně vydáno v angličtině pod názvem: „Publishing addiction science:
a guide for the perplexed / Thomas F. Babor, Kerstin Stenius, Susan Savva,
a Jean O'Reilly (eds.)

První vydání 2004, © World Health Organization a International Society of
Addiction Journal Editors

Druhé vydání 2008

ISBN 978–0-906522–97–4

© INTERNATIONAL SOCIETY OF ADDICTION JOURNAL EDITORS
2008

Veškerá práva vyhrazena.

Odpovědnost za názory vyjádřené v této publikaci nesou výhradně jmenovaní
autoři.

Bližší informace o Mezinárodní asociaci redaktorů adiktologických časopisů
(ISAJE) najdete na stránkách <http://www.isaje.net>

České vydání: © Klinika adiktologie, 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2014

Tato publikace vznikla jako výstup projektu NETAD, který je
spolufinancován z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu
České republiky v rámci Operačního programu Vzdělávání pro
konkurenceschopnost. Projekt realizuje Klinika adiktologie
1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní
nemocnice v Praze pod názvem „Síťování vědecko-výzkumných
kapacit a cílený rozvoj spolupráce mezi vysokými školami, veřejnou
správou, soukromým a neziskovým sektorem v adiktologii (NETAD)“
a registračním číslem CZ.1.07/2.4.00/17.0111

Klinika adiktologie
1. lékařská fakulta
Všeobecná fakultní nemocnice
Univerzita Karlova v Praze

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Klinika adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze
ve spolupráci s International Society
of Addiction Journal Editors (ISAJE)

Publikování v adiktologii: Průvodce pro bezradné

Editoři:

Thomas F. Babor

Kerstin Stenius

Susan Savva

Jean O'Reilly

Zvláštní poděkování za významnou pomoc a podporu při přípravě českého vydání chceme vyjádřit vedení International Society of Addiction Journal Editors (ISAJE), jmenovitě Thomasi F. Baborovi, Kerstin Stenius, Richardu Patesovi, Jean O'Reilly a Peterovi Millerovi

obsah

	PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ	9
	PŘEDMLUVA	11
	ÚVOD	12
	O AUTORECH	14
1	PRŮVODCE PRO BEZRADNÉ	
	THOMAS F. BABOR A KERSTIN STENIUS	16
2	JAK SI VYBRAT ODBORNÝ ČASOPIS: ODBORNÉ A PRAKTICKÉ ÚVAHY	
	THOMAS F. BABOR, DOMINIQUE MORISANO, KERSTIN STENIUS, ERIN L. WINSTANLEY A JEAN O'REILLY	20
3	MIMO ANGLOAMERICKÝ SVĚT: RADY PRO VÝZKUMNÉ PRACOVNÍKY Z ROZVOJOVÝCH A NEANGLICKY HOVOŘÍCÍCH ZEMÍ	
	KERSTIN STENIUS, ISIDORE OBOT, FLORENCE KERR-CORRÉA, ERIKSON F. FURTADO A THOMAS F. BABOR	41
4	JAK ZAČÍT: PROBLEMATIKA PUBLIKAČNÍ ČINNOSTI U STUDENTŮ VYSOKÝCH ŠKOL, POSTDOKTORANDŮ A DALŠÍCH ZAČÍNÁJÍCÍCH VĚDECKÝCH PRACOVNÍKŮ V OBORU ADIKTOLOGIE	
	DOMINIQUE MORISANO, THOMAS F. BABOR, ERIN L. WINSTANLEY A NEO MOROJELE	51
5	JAK NAPSAT ODBORNÝ ČLÁNEK DO RECENZOVANÉHO ČASOPISU	
	PHIL LANGE	67
6	JAK NAPSAT PUBLIKOVATELNOU KVALITATIVNÍ STUDII	
	KERSTIN STENIUS, KLAUS MÄKELÄ, MICHAL MIOVSKÝ A ROMAN GABRHĚLÍK	77
7	VYUŽITÍ A ZNEUŽITÍ CITACÍ	
	ROBERT WEST A KERSTIN STENIUS	88
8	ČÍM SE ŘÍDIT: PRAKTICKÉ POSTUPY URČOVÁNÍ AUTORSTVÍ	
	THOMAS F. BABOR A DOMINIQUE MORISANO	96
9	PŘÍPRAVA RUKOPISŮ A REAKCE NA POSUDKY RECENZENTŮ, ANEB JAK TO CHODÍ V REDAKCÍCH	
	IAN STOLERMAN	106
10	RECENZE RUKOPISŮ PRO ODBORNÉ ČASOPISY	
	ROBERT L. BALSTER	117
11	DANTOVO PEKLO: SEDM SMRTELNÝCH HŘÍCHŮ, KTERÝCH SE LZE DOPUSTIT PŘI PUBLIKOVÁNÍ VĚDECKÝCH PRACÍ, A JAK SE JIM VYHNOUT	
	THOMAS F. BABOR A THOMAS MCGOVERN	130
12	CESTA DO RÁJE: MORÁLNÍ ÚVAHY PŘI PUBLIKAČNÍ ČINNOSTI V OBLASTI ADIKTOLOGIE	
	THOMAS MCGOVERN, THOMAS F. BABOR A KERSTIN STENIUS	144
13	VZTAHY S VÝROBCI ALKOHOLICKÝCH NÁPOJŮ, FARMACEUTICKÝMI SPOLEČNOSTMI A JINÝMI SUBJEKTY POSKYTUJÍCÍMI FINANČNÍ PODPORU: SVATÝ GRÁL, NEBO OTRÁVENÝ KALICH?	
	PETER MILLER, THOMAS F. BABOR, THOMAS MCGOVERN, ISIDORE OBOT A GERHARD BÜHRINGER	158
14	PUBLIKOVÁNÍ V ADIKTOLOGII A SMYSL (VĚDECKÉHO) ŽIVOTA	
	THOMAS F. BABOR A KERSTIN STENIUS	175
	REJSTŘÍK	182

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ

Vážení čtenáři,

české vydání učebnice Publishing Addiction Science (druhé revidované vydání originálu), které právě držíte v rukou, je spojeno s velmi zajímavou historií vývoje oboru adiktologie v posledních 15 letech. Díky iniciativě prof. Griffitha Edwardse (1928–2012) a jeho kolegů okolo časopisu Addiction se podařilo vytvořit mezinárodní asociaci ISAJE (International Society of Addiction Journal Editors). Pro náš obor se jednalo o velmi zásadní počín z mezinárodního hlediska, právě díky dalšímu posílení procesu jeho integrace. Posláním asociace je především zvyšování kvality a prestiže vědeckých časopisů v adiktologii a celková kultivace publikační praxe a vědy v adiktologii. Součástí toho je jednak výměna zkušeností mezi editory a redaktory různých národních i mezinárodních časopisů, hledání řešení problémů spojených např. s kvalitou rukopisů, recenzním řízením, etickými aspekty/konflikty a jednak také, jak již bylo zmíněno, celková kultivace vědy o závislostech jako takové. Vývoj asociace nebyl a není jednoduchý a rozdílnost pozice anglicky tištěných časopisů a časopisů v jiných jazycích je přitom jedno z řady zásadních témat. Stejně jako prohlubování ekonomických vlivů na vydavatele, problémy a politika spojená s indexací v mezinárodních databázích, rozdílnost publikačních strategií a praxe po příchodu tzv. open access časopisů atd. Některá z těchto témat patří mezi intenzivně a dlouhodobě diskutovaná a mohou zásadním způsobem ovlivnit a ovlivňují (samozřejmě nejen) celý obor adiktologie. Náš národní časopis Adiktologie je řádným členem asociace od roku 2003, od členské konference na ostrově Hydra v Řecku, kde byl prezentován a přijat za řádného člena. Členové ISAJE patří mezi velmi aktivní a zodpovědné profesionály v oboru a mnozí z nich jsou současnými či emeritními šéfredaktory prestižních časopisů v našem oboru a/nebo šéfy významných výzkumných či výukových pracovišť po celém světě. V žádném případě se nejedná o klišé nebo formální hodnocení. Naopak, pracovní duch,

entuziasmus a pozitivní nastavení členských konferencí, řídicího výboru a tematických pracovních skupin jsou obdivuhodné a velmi inspirativní. To lze doložit nejen velmi zajímavými aktivitami jednotlivých členů, ale především dvěma pracovními výstupy, které si zaslouží pozornost.

Prvním z nich bylo rozjetí velmi ambiciózního záměru vývoje a realizace tréninkových programů pro studenty PGS programů, „postdoky“ a vůbec začínající mladé vědce v oblasti publikačních dovedností. Celý záměr vyústil nejen do vzniku několika typů tréninkových programů realizovaných často jako letní školy, ale také do velmi originálního on-line tréninkového programu (podrobněji viz internetové stránky www.parint.org), který dnes ISAJE rozvíjí a zdokonaluje. Po celém světě jsou organizovány desítky letních škol a specializovaných workshopů, které jsou zajišťovány samotnými členy ISAJE. Studenti v nejrůznějších koutech světa tak mají šanci potkat špičky v oboru, pracovat s nimi a učit se od nich publikovat adiktologickou vědu. Jen v Praze jsme již dvakrát díky tomu měli možnost organizovat tyto vzdělávací programy (naposledy týdenní letní škola v červenci 2013, zajišťovaná Klinikou adiktologie 1. LF UK v Praze za účasti prezidenta ISAJE Richarda Patese z Velké Británie a Phila Lange z Kanady).

Druhou rozsáhlou aktivitou je vývoj vlastního výukového textu, který nakonec dostal již v úvodu zmíněný název Publishing Addiction Science (dále též PAS). Jedná se o poměrně unikátní projekt, který vzbudil zájem nejen uvnitř adiktologické obce, ale též v širším rámci editorů vědeckých časopisů a probíhají nyní jednání o modifikaci této učebnice pro širší čtenářský okruh. Na druhém vydání knihy se podíleli též čeští autoři (Roman Gabrhelík a Michal Miovský) a právě toto druhé vydání jsme se rozhodli v rámci projektu NETAD připravit pro domácí čtenáře. Na úplném počátku této myšlenky stála celkem nevinná debata o obsahu programu jubilejní 10. členské konference ISAJE, která se konala v roce 2010. Spolu s prof. Bobem Balsterem a prof. Thomasem Baborem jsme řešili možnosti spolupráce mezi ISAJE a univerzitami obecně. Právě na pražském zasedání se pak v průběhu workshopu a diskuse o tomto tématu zrodil nápad. Ten následně

dostal konkrétní podobu v samostatné komponentě projektu NETAD. Ještě v průběhu první poloviny roku 2012 se rozběhly přípravy modulárního systému vzdělávání v publikování a ve druhé polovině jsme již začali testovat první části. V průběhu roku 2013 pak proběhly celkem 4 různé tréninkové workshopy na různých místech v České republice a pro různé studenty a začínající mladé vědce. Vyvrcholením toho pak byla zmíněná týdenní letní škola a právě dokončení překladu a přípravy českého vydání učebnice. Jsou to pro mě důkazy, že se celý záměr zdařil a díky pozitivním zpětným vazbám vidím, že to smysl mělo a že to je směr, který stojí za to držet dál.

Adiktologie je na počátku svého integračního procesu, a přestože některé ze světových časopisů již existují mnoho desítek let, většina národních časopisů za sebou takto dlouhý vývoj nemá a ve většině zemí dodnes o adiktologii jako samostatném oboru ještě ani mnoho neuvažují. První vznikající sítě univerzit a vazby mezi časopisy a celkový duch současných diskusí však naznačují, že stojíme na prahu rodícího se nového oboru a že naše země v celém procesu sehrává nezanedbatelnou roli a přispívá svým dílem do zajímavě barevné mozaiky. Věřím, že se tato učebnice dočká dalších revidovaných vydání a že ji budou používat nejen současní studenti adiktologie, ale že bude cenným pomocníkem též studentům jiných příbuzných oborů.

prof. PhDr. Michal Miovský, Ph.D.
přednosta Kliniky adiktologie
1. LF UK a VFN v Praze

V Praze 28. listopadu 2013

PŘEDMLUVA

PŘEDMLUVA KE DRUHÉMU VYDÁNÍ

Po celém světě dnes sílí snahy o podporu výzkumu. Potřeba budovat výzkumné kapacity v zemích s nízkými a středními příjmy a zapojit zdravotní výzkum do širšího kontextu výzkumu v zájmu rozvojových aktivit je diskutována na různých úrovních, mimo jiné na Světovém mezivládním fóru o výzkumu pro zdraví, organizovaném Světovou zdravotnickou organizací (WHO) a dalšími mezivládními organizacemi. Vybudování výzkumné kapacity zaměřené na užívání návykových látek a související důkazní základny v zemích s nízkými a středními příjmy je jedním z předpokladů rozvoje adekvátních a na důkazech založených metod řešení veřejnozdravotních problémů způsobených škodlivým užíváním alkoholu. Kniha Publikování v adiktologii: průvodce pro bezradné je důležitým krokem v tomto počínu, neboť propaguje výzkum a efektivní šíření výsledků výzkumu, které je tolik potřebné k utváření politik a programů a posílení mezinárodní spolupráce v oblasti užívání návykových látek.

Tato kniha vzešla z iniciativy Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů (International Society of Addiction Journal Editors, ISAJE). Cílem založení asociace ISAJE byla „podpora excelence v komunikaci a šíření informací o adiktologii a souvisejících vědách v rámci vědecké komunity a mezi těmi, kdo nesou odpovědnost za prevenci, léčbu, profesní vzdělávání a formování politiky v daném oboru“. Vzhledem k tomu, že tento cíl se shoduje s informační funkcí Světové zdravotnické organizace zaměřenou mimo jiné na oblast užívání návykových látek, uvítalo Oddělení pro duševní zdraví a zneužívání návykových látek WHO možnost spolupracovat s asociací ISAJE a podpořit šíření výsledků výzkumu – především ze zemí s nízkými a středními příjmy – po celém světě.

Užívání psychoaktivních látek a závislost na těchto látkách je vážný problém, který neustále vzrůstá a přispívá k velmi významnému procentu celosvět-

tové zdravotní zátěže. Podle Světové zdravotnické organizace byl v roce 2 000 alkohol odpovědný za 4 % a tabák za 4,1 % celosvětové zdravotní zátěže, měřeno na základě ukazatele „roky života vážené zdravotní nezpůsobilostí“. V mnoha částech světa přispívá injekční užívání drog významným způsobem k výskytu nových případů HIV a jiných infekcí přenášených krví. Tato publikace se ve velké míře dotýká především rostoucího trendu výskytu poruch spojených s užíváním alkoholu a dalších látek v zemích s nízkými a středními příjmy. O této části světa však potřebujeme získat mnohem více informací, neboť nedostatek informací brání odborníkům v oblasti zdravotní péče postihnout tento vážný problém v celé jeho šíři a stanovit vhodné intervence. Ve zmiňované části světa je také nutné podpořit tradici šíření výsledků výzkumu, proto tato kniha bude především pro mladé výzkumníky užitečným nástrojem, který jim pomůže dosáhnout větší efektivity výzkumu a s úspěchem přispět k rozvoji daného oboru.

Pomoc při budování místních kapacit v oblasti adiktologického výzkumu v zemích s nízkými a středními příjmy a šíření znalostí získaných výzkumníky v těchto zemích je důležitým cílem WHO a dalších odborníků v oblasti zdravotní péče; splnění tohoto cíle pomůže naplnit dlouhodobý společný program – snížení globální zdravotní zátěže způsobené užíváním psychoaktivních látek. Tato publikace je jedním z prostředků, který přispěje k dosažení uvedeného cíle.

Dr. Benedetto Saraceno
ředitel

Oddělení pro duševní zdraví a zneužívání návykových látek
Světová zdravotnická organizace

srpen 2008

ÚVOD

MYŠLENKA, JEJÍŽ ČAS NADEŠEL

Vznik této knihy měl mnoho různých důvodů, ale jeden jediný cíl. K důvodům patří posílení vědecké integrity v oboru adiktologie, sdílení informací s mladými výzkumníky a podpora specializovaných adiktologických odborných časopisů. Jediným cílem této knihy však je plnit funkci praktického průvodce vědeckou publikační činností v oboru adiktologie, který poskytne základ pro osobní rozhodnutí, individuální kariéru, institucionální politiky a vědecký pokrok. Uzrál čas pustit se do tohoto ambiciózního projektu: výzkum v oboru adiktologie se v posledních letech značně rozvinul a rozšířil do nových částí světa. Ruku v ruce s tímto růstem kráčí zvýšení konkurence mezi výzkumníky, nové administrativní předpisy a zvýšený zájem o výzkum ze strany zdravotnických orgánů a agentur, činitelů odpovědných za tvorbu příslušných politik, odborníků na léčbu a prevenci a průmyslu výroby alkoholu. Vznikají nové profesní organizace, výzkumná centra a univerzitní programy; zcela běžnou záležitostí se stalo plnění regulačních požadavků, např. prohlášení o neexistenci střetu zájmů, zajištění bezpečnosti lidských a zvířecích bytostí a monitorování výskytu proheřků proti etice vědecké práce.

Publikování v odborných časopisech, které představují hlavní nástroj vědecké komunikace v daném oboru, hraje v tomto vývoji důležitou úlohu, a průvodce, jako je tento, rozhodně přispěje k dalšímu rozvoji adiktologie. První vydání této knihy vzešlo z iniciativy Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů (ISAJE), která také poskytla svou finanční a morální podporu ve všech stádiích projektu. ISAJE není jen první asociací redaktorů adiktologických časopisů, ale také první mezinárodní organizací, která se specificky zaměřuje na zlepšení odborné publikační činnosti v oboru adiktologie.

Asociace ISAJE si již od svého založení uvědomovala potřebu etických norem členských odborných časopisů. Existuje několik důvodů, proč jsou

etické záležitosti tak důležité právě v adiktologii. Silná průmyslová odvětví, jako jsou farmaceutické společnosti, tabákové společnosti a výrobci alkoholu, chrání své důležité finanční zájmy a věnují mimořádnou pozornost práci adiktologů. Mnoho problémů souvisejících se závislostmi má navíc politický podtext, což může ovlivnit objektivnost výzkumných pracovníků. Osoby, které jsou předmětem adiktologického výzkumu, jsou v řadě případů zranitelné a potřebují zvláštní ochranu. A konečně, s rozvojem důležitosti a složitosti vědecké činnosti stoupá i její náročnost a problematičnost z hlediska etiky. Ačkoliv asociace ISAJE nabízí soubor etických norem, abstraktní pravidla a morální apely nebývají v každodenním výzkumu a výměně informací uvnitř vědecké komunity vždy uplatňovány.

Cílem této knihy je zlepšit transparentnost publikování v oboru adiktologie a zároveň ukázat, jakým způsobem mohou mladí výzkumníci překonat složité a občas matoucí etické problémy a vybudovat si úspěšnou kariéru v tomto oboru.

ZDŮVODNĚNÍ DRUHÉHO VYDÁNÍ

Existuje několik důvodů, proč bylo nutné druhé vydání knihy *Publikování v adiktologii*. Za prvé, rychlý vývoj publikační činnosti v oboru adiktologie si vyžádal revizi některých částí knihy. Od roku 2004, kdy šla kniha poprvé do tisku, vzniklo minimálně třináct nových odborných časopisů. Kapitola 2 byla tedy rozšířena o tyto nové zdroje.

Za druhé, řada odborných časopisů od prvního vydání knihy revidovala své poslání a politiku, takže i tyto informace bylo potřeba aktualizovat. Namísto aktualizace těchto informací v tištěné podobě v příloze knihy jsme tyto proměnlivé informace umístili na webových stránkách asociace ISAJE <http://www.isaje.net>, takže je můžeme kdykoli znovu rychle aktualizovat.

Další důvod druhého vydání souvisí s našimi zkušenostmi z workshopů na téma publikování v adiktologii, které v posledních několika letech organi-

zujeme ve Velké Británii, České republice, Finsku, Nigérii, Spojených Státech a Brazílii. Workshopy nám ukázaly nové oblasti zájmu, které vyžadovaly naši pozornost. Druhé vydání tudíž obsahuje nové kapitoly na téma jak napsat publikovatelný článek, jak publikovat kvalitativní výzkum, jak se vypořádat se střetem zájmů, jaké specifické problémy řeší absolventi běžného a doktorského studia a co obnáší účast v recenzním řízení.

SPONZORSTVÍ A PODĚKOVÁNÍ

Vedle asociace ISAJE poskytla značnou finanční podporu oběma vydáním Společnost pro studium závislosti (Society for the Study of Addiction, SSA). Základní principy SSA jsou „podporovat předávání vědeckých informací o závislosti na alkoholu, nikotinu a jiných návykových látkách“ a „podporovat systematické studium závislosti a analýzu související politiky“; tyto principy jasně ukazují, proč se tato učená společnost rozhodla, stejně jako asociace ISAJE, knihu Publikování v adiktologii podpořit.

Finanční podpora od amerického Národního institutu pro užívání drog (US National Institute on Drug Abuse) umožnila vydavatelům sestavit on-line vzdělávací program, který navazuje na obsah jednotlivých kapitol této knihy. Program je nyní k dispozici na stránkách <http://www.parint.org>. Další finanční zdroje poskytnuté americkým Národním ústavem pro otázky zneužívání alkoholu a alkoholismus (US National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism) umožnily rozšířit program tak, že nyní obsahuje pět nových kapitol ve druhém vydání.

Uznání za pomoc při zrodu tohoto díla si zaslouží celá řada dalších organizací a jednotlivců. Srdečně děkujeme akademickým institucím, které umožnily autorům a redaktorům zúčastnit se tohoto společného projektu, především následujícím výzkumným centřům: Centru pro výzkum alkoholu při Connecticutské univerzitě (University of Connecticut Alcohol Research Center), Farmington, USA; Centru pro sociální výzkum v oblasti alkoholu a drog (Centre for Social Research on Alcohol and Drugs) Stock-

holmské univerzity, Švédsko; Národnímu centru pro výzkum a vývoj zdraví a pohody (National Research and Development Centre for Welfare and Health), Helsinky, Finsko a Psychiatrickému institutu Londýnské univerzity (Institute of Psychiatry, University of London a University College), Londýn, Velká Británie. Náš dík za cenné příspěvky do druhého vydání publikace si zaslouží především následující autoři: Betsy Thom, Griffith Edwards, Vladimir Poznyak, Hem Raj Pal, Jie Shi, Andreas Plüddemann, Evgeny Kruptisky, Andrea Mitchell, John Noble, Gillian Tober a Holger Weiss. V neposlední řadě si velice vážíme též pomoci redaktorů a dalších pracovníků, kteří nám poskytli informace o svých časopisech do tabulky 2.1 a 2.2.

ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY

Věříme, že druhé vydání této knihy bude cenným pomocníkem při vzdělávání mladých výzkumníků a dalším vzdělávání zkušených adiktologů po celém světě. S ohledem na rychle se měnící povahu tohoto oboru se rádi poučíme ze zpětné vazby, kterou získáme od kolegů, abychom se mohli nadále podílet na zlepšování efektivity, integrity a etiky adiktologie.

Vydavatelé

O AUTORECH

THOMAS F. BABOR je profesor a vedoucí katedry komunitní medicíny a zdravotní péče Lékařské fakulty Connecticutské univerzity, USA. Dále působí jako oborový šéfredaktor časopisu *Addiction*.

ROBERT L. BALSTER je ředitel Institutu pro studia drog a alkoholu (Institute for Drug and Alcohol Studies), profesor (Luther A. Butler) farmakologie a toxikologie a profesor v oblasti výzkumu psychologie a psychiatrie na Virginia Commonwealth University, USA. Dále působí jako šéfredaktor odborného časopisu *Drug and Alcohol Dependence*.

GERHARD BÜHRINGER je profesor pro výzkum závislosti na katedře klinické psychologie a psychoterapie na Technische Universität v Drážďanech a ředitel IFT institutu (Institut für Therapieforchung) v Mnichově. Je šéfredaktorem odborného časopisu *Sucht (Závislost)*.

ERIKSON F. FURTADO působí jako docent na katedře neurologie, psychiatrie a lékařské psychologie Lékařské fakulty v Ribeirão Preto Univerzity v São Paulu.

ROMAN GABRHELÍK působí jako odborný asistent a postdoktorand na Klinice adiktologie 1. lékařské fakulty a Všeobecné fakultní nemocnice Univerzity Karlovy v Praze.

FLORENCE KERR-CORRÉA je profesorka psychiatrie na katedře neurologie, psychologie a psychiatrie Lékařské fakulty v Botucatu při Státní univerzitě v São Paulu (UNESP).

PHIL LANGE odešel do penze. Dříve působil jako redaktor časopisu *Journal of Gambling Issues*.

KLAUS MÄKELÄ odešel do penze; dříve působil jako ředitel výzkumu Finské nadace pro studium alkoholu a profesor sociologie na Helsinské univerzitě.

THOMAS MCGOVERN je profesor psychiatrie a ředitel programu pro etiku a humanitní vědy (Ethics-

Humanities Programme) na Lékařské fakultě při Texas Tech University Health Sciences Centre v Lubbocku, Texas, USA. Je redaktorem časopisu *Alcoholism Treatment Quarterly*.

PETER MILLER získal stipendium Howarda Floreyho NHMRC a působí na Fakultě psychologie Deakin University v Geelong, Austrálie. Je redaktorem časopisu *Addiction*.

MICHAL MIOVSKÝ je přednosta Kliniky adiktologie 1. lékařské fakulty a Všeobecné fakultní nemocnice Univerzity Karlovy v Praze a je externím spolupracovníkem Národního monitorovacího střediska pro drogy a drogové závislosti. Je editorem českého odborného časopisu *Adiktologie*.

DOMINIQUE MORISANO je postdoktorandka a odborná asistentka pro výzkum v oblasti závislosti a duševního zdraví v Centru pro závislosti a duševní zdraví (CAMH) a na Lékařské fakultě Torontské univerzity.

NEO MOROJELE je zástupkyně ředitele Výzkumné jednotky pro výzkum zneužívání alkoholu a drog Jihoafrické rady pro lékařský výzkum (South African Medical Research Council). Je oborovou redaktorkou časopisu *African Journal of Drug and Alcohol Studies*.

JEAN O'REILLY je knižní redaktorka–konzultantka katedry komunitní medicíny a zdravotní péče Lékařské fakulty Connecticutské univerzity, USA. Osm let přednášela na katedře anglistiky téže univerzity.

ISIDORE OBOT je profesor a vedoucí katedry behaviorálních zdravotních věd na Morgan State University School of Community Health and Policy, USA. Je také šéfredaktorem časopisu *African Journal of Drug and Alcohol Studies*.

SUSAN SAVVA je vedoucí redaktorka časopisu *Addiction*. Stála u zrodu Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů (International Society of Addiction Journal Editors, ISAJE) a působí jako výkonná ředitelka asociace.

KERSTIN STENIUS dlouhá léta přednáší sociální práci na Helsinské universitě a působí jako hostující profesorka v Centru pro sociální výzkum alkoholu a drog (SoRAD) při Stockholmské univerzitě. Je šéfredaktorkou časopisu Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift.

IAN STOLERMAN je profesor behaviorální farmakologie na Psychiatrickém institutu při King's College v Londýně. Působil jako prezident ISAJE a redaktor časopisu Drug and Alcohol Dependence.

ROBERT WEST je profesor psychologie zdraví a ředitel programu výzkumu tabáku v rámci Cancer Research UK Health Behaviour Research Centre při katedře epidemiologie a veřejného zdraví University College v Londýně. Je šéfredaktorem časopisu Addiction.

ERIN L. WINSTANLEY je postdoktorandka a odborná asistentka na Johns Hopkins University School of Medicine v USA. Rovněž působí jako konzultantka pro mezinárodní program amerického Národního institutu pro užívání drog (National Institute on Drug Abuse International Program).

KAPITOLA 1: PRŮVODCE PRO BEZRADNÉ

THOMAS F. BABOR A KERSTIN STENIUS

Úkolem toho, kdo chce pomoci lidstvu, není kázat o morálce, ale změnit vnitřní já člověka tím, že transformuje externí podmínky jeho morálního zdraví.

Edith Södergran (1984)

Být bezradný znamená tápat, být v rozpacích, či dokonce zmatený složitostí situace. Jedním ze způsobů, jak si poradit v nejasné situaci, je najít průvodce, který dokáže poskytnout radu, podat informace či ukázat směr. V průběhu věků se objevila celá řada takových průvodců v nouzi poskytujících užitečné informace bezradným studentům literatury, náboženství, filozofie a přírodních věd. Jedním z nejvýznamnějších filozofických spisů byl např. Maimonidův *Průvodce zbloudilých*. Maimonides (1135–1204) se v době velkých náboženských, morálních a politických změn pokusil spojit řecko-římské, křesťanské, židovské a arabské myšlení ve formě filozofického průvodce pro ty, kdo hledají smysl života. *Publikování v adiktologii* by se v určitém slova smyslu mělo stát podobným (i když méně ambiciózním!) průvodcem pro ty z nás, kteří občas tápou hledající vlastní cestu složitým světem tohoto oboru. Jednotlivé kapitoly této knihy představují cestu k praktickým, odborným, morálním, a dokonce i filozofickým destinacím, které je potřeba znát, pokud chceme být úspěšní, ať už jako dočasní návštěvníci v tomto oboru nebo jako odborní pracovníci, kteří studiu závislosti zasvětili celý svůj život.

Dle našeho názoru klíčem k úspěšné publikační činnosti v oblasti adiktologie je vědět nejen to, jak napsat odborný článek a kde ho zveřejnit, ale také jak tyto věci dělat čestným a etickým způsobem. Toto je zároveň ústředním tématem této knihy. Vedle praktických záležitostí týkajících se publikování odborných článků v oborových i specializovaných adiktologických odborných časopisech je tedy hlavním cílem této knihy podpořit vědeckou integritu a bezú-

honnost procesu publikační činnosti s mimořádným důrazem na hlavní médium vědecké komunikace, tj. odborný časopis.

CO JE ODBORNÝ ČASOPIS?

Podle Lafolletta (1992: 69): „Odborný časopis je periodikum považované identifikovatelnou intelektuální komunitou za primární kanál předávání znalostí a informací v daném oboru a za určitou záruku autentičnosti nebo správnosti těchto informací.“ Odborné časopisy se podílejí na vytváření intelektuálních standardů, představují fórum komunikace mezi odbornými pracovníky, přinášejí cenné informace veřejnosti, stanoví programy pro určitou konkrétní oblast výzkumu, poskytují historické záznamy týkající se konkrétní oblasti znalostí a uděluji autorům určité implicitní potvrzení autentičnosti a originality jejich práce (Lafollette, 1992). Navíc mají potenciál podpořit rozvoj osobní kariéry a získání osobní odměny za zásluhy na poli vědy.

Odborné časopisy jsou společné podniky, jejichž fungování je obvykle založeno na rozdělení práce mezi majitele, vydavatele, redaktory, recenzenty a autory. Systém obsazení jednotlivých rolí tak, aby vznikl ucelený tým hráčů, se v jednotlivých časopisech liší. Majiteli odborných časopisů mohou být neziskové organizace (např. naučné společnosti, univerzity nebo profesní organizace), vládní instituce nebo soukromí vydavatelé. Vydavatelé odborného časopisu sahají od malých tiskáren až po velké nadnárodní organizace, které distribuují a často vlastní stovky časopisů. Šéfredaktory odborných časopisů obvykle jmenují majitelé, vedení společnosti nebo vydavatelé. Šéfredaktoři některých větších odborných a lékařských časopisů jsou za své služby placeni a mají k dispozici další pomocné zaměstnance. Šéfredaktoři menších odborných časopisů obvykle placeni nejsou a mají k dispozici malý redakční tým s asistenty – dobrovolníky. Recenzenti jsou obvykle uznávaní badatelé, kteří mají odborné znalosti v daném oboru. Poskytují kritické a obvykle anonymní hodnocení rukopisů svých kolegů z oboru bez nároku na honorář, pouze jako službu danému oboru.

Bez odborných časopisů by měla adiktologie velmi omezený okruh čtenářů a krátký poločas; proto pokud adiktolog touží hledat pravdu a pomáhat lidstvu, musí pochopit vnitřní nastavení a současně složitost procesu publikování v odborném časopise.

CÍL PRŮVODCE

Obor adiktologie se za posledních dvacet pět let značně rozvinul a totéž platí o publikační činnosti v tomto oboru. V současné době existuje osmdesát osm odborných časopisů v osmnácti jazycích, které se zaměřují primárně na šíření odborných informací týkajících se závislosti a souvisejících zdravotních problémů, a celá řada dalších odborných časopisů, které se věnují adiktologii v rámci svého širšího zaměření. Navzdory rostoucímu počtu vydávaných časopisů a tím i větší příležitosti k publikační činnosti neexistuje žádná příručka, jejímž cílem by bylo informovat případné autory o možnostech, požadavcích a výzvách, kterým budou nuceni čelit, pokud se rozhodnou publikovat v oboru adiktologie. Adiktologie je navíc jedním z prvních oborů, u nichž je nezbytným předpokladem dalšího vývoje mezioborová spolupráce výzkumných pracovníků zaměřených na biomedicínu a psychologii (viz Edwards, 2002). Výzkumní pracovníci se vedle svých vlastních vědních disciplín stále více věnují výzkumu v oblasti adiktologie; proto je důležité mít k dispozici průvodce publikační činností, který chápe celou tuto oblast jako vzájemně provázaný celek, nikoli jako soubor jednotlivých nezávislých disciplín.

Primárním cílem průvodce *Publikování v adiktologii* je tudíž informovat potenciální autory článků v oboru adiktologie o příležitostech publikovat svou práci v odborných časopisech, se zvláštním zaměřením na specializované adiktologické časopisy. Tento průvodce bude užitečný pro všechny potenciální autory, především pak pro studenty, mladší badatele, klinické pracovníky a profesionální výzkumné pracovníky. Širším záměrem knihy je pak zlepšit kvalitu odborné publikační činnosti v oblasti adiktologie a informovat autory o odborných a etických otázkách, jimiž se Mezinárodní asociace redak-

torů adiktologických časopisů („International Society of Addiction Journal Editors“, ISAJE) dlouhodobě zabývá: jsou jimi porušení etiky vědecké práce, etické rozhodování, publikační proces a problémy autorů, jejichž rodným jazykem není angličtina.

PRŮVODCE PRŮVODCEM

Knih *Publikování v adiktologii* je rozdělena do tří částí. První část se týká obecných záležitostí, tzn. jak a kde publikovat. Úvodní kapitola (kapitola 2) se zabývá otázkou výběru vhodného odborného časopisu, což je velice důležité rozhodnutí v procesu publikování díla. Uvedená kapitola popisuje nabídku odborných časopisů, které zveřejňují články na téma závislosti a psychoaktivních látek, shrnuje nárůst počtu vydávaných odborných časopisů v daném oboru, včetně posunu k časopisům s otevřeným přístupem a možností předplatného on-line, a vysvětluje osm kroků při výběru odborného časopisu. S touto kapitolou souvisí webová stránka PARINT – Mezinárodní publikování děl v oblasti výzkumu závislosti (Publishing Addiction Research Internationally, <http://www.parint.org>), sponzorovaná společností ISAJE, která obsahuje databázi praktických informací o téměř devadesáti odborných časopisech zaměřených na adiktologii (např. informace týkající se poslání, webových stránek, šéfredaktora, vydavatele, postupu předkládání děl k publikaci atd.). Cílem těchto stránek je pomoci autorům při výběru vhodného odborného časopisu. Další kapitola v této části („Mimo angloamerický svět: rady pro výzkumné pracovníky z rozvojových a neanglicky hovořících zemí“) popisuje praktické a odborné problémy, s nimiž se setkávají adiktologové v zemích, které jsou méně bohaté nebo ve kterých angličtina není hlavním jazykem; tato kapitola hovoří o tom, jak mohou autoři z těchto zemí zlepšit svou šanci publikovat v anglických časopisech, o možnosti publikovat v angličtině i v jiném jazyce a oslovit tak různé čtenáře a o rozhodování, zda článek lépe poslouží veřejnosti, pokud bude uveřejněn v mateřském jazyce autora. A konečně kapitola 4 („Jak začít: problematika publikační činnosti u studentů vysokých škol, postdoktorandů a dalších začínajících vědec-

kých pracovníků v oboru adiktologie“) popisuje obtíže a výhody spojené s ranou publikační činností v rámci profesního růstu, včetně otázek autorství, časových harmonogramů, řešení etických dilemat a vypořádávání se s tlakem vyvíjeným na mladé potenciální autory.

Druhá část knihy představuje podrobného průvodce praktickou stránkou publikační činnosti v oboru adiktologie. Kapitola 5 („Jak napsat odborný článek do recenzovaného časopisu“) popisuje vývoj typického článku zabývajícího se výzkumem a vycházejícího ze shromážděných dat, od fáze plánování až po dokončení finálního návrhu; kapitola klade důraz na styl a techniku odborného textu, strukturu vědeckého článku a efektivní metody vědecké komunikace. Další kapitola („Jak napsat publikovatelnou kvalitativní studii“) zkoumá rozdíly a podobnosti mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem, identifikuje hlavní znaky vzorového kvalitativního výzkumu a nabízí praktické rady týkající se nejen přípravy článku na téma kvalitativního výzkumu, ale také jeho zveřejnění. Kapitola 7 („Využití a zneužití citací“) popisuje vhodné a méně vhodné postupy používání citací spolu s doporučením správného chování; obsahuje též kritické hodnocení citačních indexů (sledování citací), především faktoru vlivu časopisu („Journal Impact Factor“), který se používá k hodnocení důležitosti připisované různým odborným časopisům. Kapitola 8 („Čím se řídit: praktické postupy určení autorství“) se zabývá problematou otázkou autorství u článků připisovaných kolektivu autorů. Nabízíme praktická doporučení spolupracujícím autorům, kteří mohou využít námi navržený otevřený, spravedlivý a etický proces. Kapitola 9 („Příprava rukopisů a reakce na posudky recenzentů, aneb jak to chodí v redakcích“) se soustředí na zajištění recenzního řízení. Popisuje, jakým způsobem proces funguje a jakým způsobem šéfredaktoři časopisů rozhodují o zveřejnění článku.

Rovněž jsou zde uvedena kritéria šéfredaktorů pro výběr článku a rady, jak článek upravit, pokud šéfredaktor vyžaduje vypořádání připomínek recenzenta. Závěrečná kapitola v této části („Recenze rukopisů pro adiktologické časopisy“) se věnuje recenznímu

řízení, tj. procesu nezávislého odborného posouzení, tomu, co od nezávislých recenzentů očekávají šéfredaktoři časopisu, a jak vypracovat konstruktivní kritickou recenzi.

Třetí část knihy *Publikování v adiktologii* je věnována etickým záležitostem. První kapitola v této části knihy (Kapitola 11 „Dantovo peklo: sedm smrtelných hříchů, kterých se lze dopustit při publikování vědeckých prací, a jak se jim vyhnout“) představuje sedm typů prohřešků proti etice vědecké práce v kontextu širší definice bezúhonnosti vědeckých pracovníků. Sedm „hříchů“ představuje nedbalost v oblasti citací a prostudování odborné literatury, nadbytečné publikování, nepřiznaný střet zájmů, nespravedlivé osobování autorství, nesplnění minimálních zásad ochrany zvířecích nebo lidských subjektů, plagiátorství a vědecký podvod. Věnujeme se každému z těchto nedostatků zvlášť z hlediska jeho relativní důležitosti a možných důsledků a navrhuje, jak se mu vyhnout. Kapitola 12 („Cesta do ráje: morální úvahy při publikační činnosti v oblasti adiktologie“) probírá tytéž záležitosti v kontextu rámce etických rozhodnutí. Používáme případové studie, na kterých ilustrujeme uvedené sedm etických témat spolu s komentářem ke každému případu, který ukazuje praktický přístup k přijímání správných rozhodnutí. Kapitola 13 („Vztahy s výrobci alkoholických nápojů, farmaceutickými společnostmi a jinými subjekty poskytujícími finanční podporu: Svatý grál, nebo otrávený kalich?“) sleduje moderní trendy financování výzkumu v oblasti závislosti a etické riziko, které spočívá v přijetí finančních prostředků z průmyslových i neprůmyslových zdrojů.

V závěrečné kapitole knihy (Kapitola 14: „Publikování v adiktologii a smysl (vědeckého) života“) redaktoři popisují snahu o dosažení odborné integrity a bezúhonnosti jako cestu, kterou stojí za to podniknout – pro slávu a bohatství stejně jako pro radost z upřímného objevování.

JAK EFEKTIVNĚ POUŽÍVAT TOHOTO PRŮVODCE

Jednotlivé kapitoly 2 až 10 byly napsány jako samostatné celky a lze je číst nezávisle na ostatních částech knihy. Kapitola 11 úzce souvisí s kapitolou 12; první představuje nejběžnější etické problémy spojené s publikační činností zaměřenou na adiktologii, druhá přináší fiktivní příklady modelované na základě reálných případů spolu s pokyny k provedení analýzy a řešení důležitých etických dilemat. Obě kapitoly se vztahují k záležitostem uvedeným v kapitole 13 zaměřené na potenciální vliv finančních zdrojů.

Autoři se společně pokusili přinést praktické rady a představit příklady nejlepší praxe. Ve většině případů, např. při řešení sporů o autorství nebo etických problémů, není řešení vždy jednoduché či jednoznačné, ale závisí na konkrétní situaci a na otevřeném dialogu kolegů v prostředí výzkumu. V takovém případě čtenáři poradíme, jak použít efektivní techniky řešení problémů, které mu pomohou osvojit si schopnosti, které bude moci uplatnit v řadě situací. Autoři knihy by rádi zdůraznili, že žádný výzkumný pracovník v oboru adiktologie, bez ohledu na rozsah jeho odborných zkušeností, nemůže tvrdit, že zná odpovědi na všechny otázky. Na tuto knihu pak lze pohlížet jako na nástroj, který je východiskem pro diskusi o konkrétních problémech v různém odborném prostředí.

Jednotlivé kapitoly je rovněž možno použít jako základní studijní materiál k přednáškám a workshopům a k novému on-line kurzu (k dispozici na: <http://www.parint.org>). Autoři této knihy připravili uvedený kurz za podpory amerického Národního institutu pro užívání drog (US National Institute on Drug Abuse) a dále ho rozšířili za podpory amerického Národního ústavu pro otázky zneužívání alkoholu a alkoholismus (US National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism).

Uvědomujeme si důležitost institucionální odpovědnosti ve vztahu k etickému provádění výzkumu v oblasti adiktologie, a proto věříme, že tato kniha

bude inspirací též pro výzkumné instituce a pomůže jim stanovit pravidla a postupy, které zajistí dodržování etických zásad uvedených v této knize. Ačkoliv kniha má podtitul „Průvodce pro bezradné“, rádi bychom zdůraznili, že její obsah bude užitečný i pro ty, kdo se domnívají, že znají odpovědi na všechny otázky, včetně profesních organizací a vědeckých institucí.

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ Edwards, G. ed. (2002). *Addiction: evolution of a specialist field*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- 2/ LaFollette, M.C. (1992). *Stealing into print: fraud, plagiarism and misconduct in scientific publishing*. Berkeley CA: University of California Press.
- 3/ Södergran, E. (1984). *Complete poems* (Trans. David McDuff). Newcastle upon Tyne, UK: Bloodaxe Books.

KAPITOLA 2: JAK SI VYBRAT ODBORNÝ ČASOPIS: ODBORNÉ A PRAKTICKÉ ÚVAHY

THOMAS F. BABOR, DOMINIQUE MORISANO, KERSTIN STENIUS, ERIN L. WINSTANLEY A JEAN O'REILLY

ÚVOD

Jedním z nejdůležitějších a nejvíce podceňovaných rozhodnutí v procesu publikování odborného článku je výběr periodika. Toto rozhodnutí ovlivní typ čtenářů, k nimž se článek dostane, kontext, v němž bude odborná práce prezentována, a dobu od podání rukopisu k formální publikaci. V ideálním případě povede správná volba odborného časopisu k rychlé publikaci článku a ke zviditelnění, které si zaslouží. V nejhorším případě povede špatná volba časopisu k odmítnutí, průtahům, nebo dokonce ztrátě motivace autora, který přestane usilovat o zveřejnění potenciálně cenného vědeckého příspěvku.

Důležitost volby odborného časopisu často nechápou ani ti, kteří strávili desítky let výzkumem závislostí. Jedním z důvodů je, že daný obor se velice rychle mění a rozvíjí a neustále vznikají nové příležitosti k publikační činnosti (např. elektronické odborné časopisy), zatímco tradiční prostředky komunikace (např. tištěná periodika) se přizpůsobují novým technologiím. Dalším důvodem složité situace při výběru publikačního kanálu je, že donedávna nebyla příliš rozvinutá komunikace mezi redaktory časopisů a jejich potenciálními autory. Jak je uvedeno v kapitole 9, proces skrytý za rozhodnutím odborného časopisu přijmout nebo odmítnout konkrétní článek často zůstává záhadou; většina odborných časopisů si toto tajemství uložila do své redakční „černé skříňky“ rozhodovacího procesu. Vzhledem k tomu, že neexistuje doslova žádný formální vzdělávací program zaměřený na psaní odborných článků a jejich publikování v odborných časopisech, nováčkům nezbyvá, než se spoléhat na náhodu nebo čekat, zda se na ně usměje štěstí v podobě zkušeného rádce.

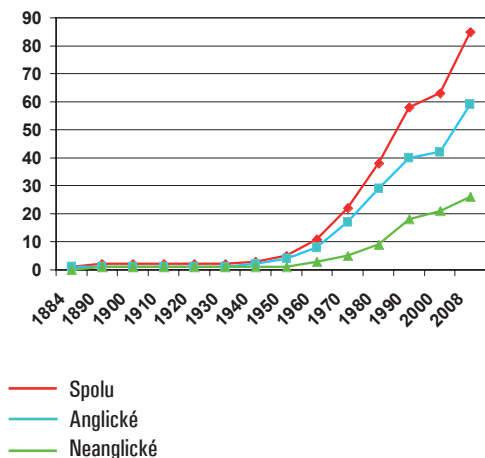
Tato kapitola vám poradí, jak vybrat vhodný odborný časopis pro publikování odborného textu na téma závislostí, které lze obecně definovat jako jakékoli téma zabývající se psychoaktivními látkami nebo kompulsivním chováním, např. patologickým hráčstvím („gamblerstvím“). Budeme vycházet ze základního předpokladu, že primárním cílem publikování je informovat širší okruh osob, než je bezprostřední okruh osobních kontaktů autora, o vlastních zjištěních, výsledcích, závěrech a názorech. Zaměříme se na odborné časopisy, které se staly (vedle prezentací na konferencích, posterů, knih a abstraktů) primárním prostředkem systému vědecké komunikace, který se rozvinul během minulého století. Ačkoli některé zde uvedené informace se týkají publikování v oborových časopisech zaměřených na odborné zájmy určité profesní skupiny, např. biologů, neurobiologů, lékařů, sociologů, psychologů a sociálních pracovníků, v centru našeho zájmu zůstávají odborné časopisy specializované na adiktologii, jejichž témata se omezují především na psychoaktivní látky a související závislostní chování.

NÁRŮST POČTU ADIKTOLOGICKÝCH ČASOPISŮ A DALŠÍCH PUBLIKAČNÍCH ZDROJŮ

Jak jsme uvedli v kapitole 1, odborné časopisy mají několik funkcí. Představují fórum pro odbornou komunikaci a potvrzují vědeckou hodnotu práce jednotlivých autorů. Umožňují přístup ke spolehlivým informacím a zároveň jsou zárukou odborné prestiže, která je nezbytným předpokladem budování vědecké kariéry (viz Lafollette, 1992). Graf 2.1 jasně ukazuje nárůst vědecké publikační činnosti v oboru adiktologie, který kopíruje růst ve většině ostatních vědních oborů v minulém století (Babor, 1993a). Graf znázorňuje počty odborných adiktologických časopisů publikujících články od konce devatenáctého století, kdy byla poprvé zahájena publikační činnost v oblasti závislostí. V 70. a 80. letech dvacátého století nastal dramatický rozvoj a počet nových adiktologických časopisů značně vzrostl; graf představuje exponenciální křivku, která nevykazuje známky dosažení asymptoty. Do roku 2008 existovalo ve světě

88 odborných časopisů specializovaných na adiktologii, což můžeme interpretovat jako známku neobyčejného rozvoje této vědní disciplíny v posledních 50 letech.

Graf 2/1 Celkový počet odborných adiktologických časopisů vydávaných od roku 1884 podle jazyka (anglické a neanglické)

Graf 2.1 ukazuje vedle celkového počtu odborných časopisů vydávaných v jednotlivých dekáдах rovněž klasifikaci časopisů podle jazyka. Přibližně dvě třetiny těchto odborných časopisů vycházejí v angličtině, která se stala hlavním jazykem mezinárodní vědecké komunikace (Babor, 1993b). Podrobnější informace o odborných časopisech uvedených v grafu 2.1 obsahuje tabulka 2.1 a tabulka 2.2. Informace obsažené v těchto tabulkách byly převzaty z průzkumu prováděného Mezinárodní společností redaktorů adiktologických časopisů (International Society of Addiction Journal Editors, ISAJE). Výsledky průzkumu byly doplněny informacemi z veřejně dostupných zdrojů, např. webových stránek odborných časopisů (pokud byly k dispozici), tištěných kopií těchto časopisů a pokynů, které poskytují autorům.

Další informace o těchto odborných časopisech včetně jejich poslání, pravidel pro předkládání rukopisů a kontaktních informací naleznete na webových stránkách PARINT (<http://www.parint.org>), sponzorovaných společností ISAJE.

Tabulka 2.1 obsahuje seznam odborných časopisů vydávaných v angličtině spolu s informacemi o látkách nebo závislostním chování, na které se zaměřují (např. alkohol, tabák, legální a nelegální drogy, patologické hráčství apod.), obecných tematických oblastech (např. léčba, prevence, biologické mechanismy, včetně informací o tom, zda časopis publikuje výsledky kvalitativního výzkumu) a informace o tom, jak často časopis vychází, v jakém nákladu, jaký je poměr přijetí/odmítnutí rukopisů, impakt faktor časopisu (měřítko, jak často jsou články z daného časopisu citovány) a katalogizační a referátové služby. Tabulka 2.2 uvádí stejné informace týkající se odborných časopisů vydávaných v jiných jazycích než angličtině, s výjimkou impakt faktoru (neboť žádný z neanglických odborných časopisů nevykazuje tento faktor). Téměř všechny odborné časopisy uvedené v tabulkách jsou recenzované časopisy, tzn. že provádějí nezávislé odborné posouzení předkládaných rukopisů.

Nárůst počtu specializovaných adiktologických časopisů je pouze jednou stránkou celkového rozvoje oboru adiktologie z hlediska rozsahu i složitosti. Značná část publikační činnosti týkající se závislosti je publikována v odborných časopisech, které mají obecnější vědecké, profesní nebo oborové zaměření, např. medicína, psychologie, biologie, sociologie, ekonomika nebo veřejné zdravotnictví. V grafu 2.2 jsou znázorněny výsledky obsahové analýzy popisující, jaké typy odborných časopisů v současné době publikují články o výzkumu souvisejícím s alkoholem. Pro tuto analýzu jsme vybrali výzkum týkající se alkoholu, neboť příslušná literatura byla relativně dobře katalogizovaná i na mezinárodní úrovni. Pracovali jsme se souborem 344 článků vydaných v odborných časopisech v roce 2001, jejichž abstrakt obsahovala databáze ETOH – souhrnný rejstřík mezinárodní odborné literatury na téma alkoholu a problémů souvisejících s alkoholem. Na základě jeho další klasifikace jsme zjistili, že 58 % článků pojednávajících o alkoholu bylo publikováno ve všeobecných nebo oborových odborných časopisech a 42 % článků bylo publikováno v časopisech specializovaných na adiktologii. Když jsme články rozřídili na oblast biomedicíny (tzn. zabývající se té-

maty v oblasti biologie nebo medicíny) a oblast psychosociální (tzn. zabývající se tématy, jako je léčba, prevence, epidemiologie, psychologie nebo sociální politika), zjistili jsme, že odborné adiktologické časopisy publikují větší procento článků zaměřených na psychosociální témata, zatímco obecnější oborové časopisy publikují větší podíl článků na téma biomedicíny. Z této naší přehledové studie rovněž vyplynulo, že autoři článků pojednávajících o problematice alkoholu publikují ve velkém množství různých odborných periodik. V roce 2001 databáze ETOH zpracovala abstrakty článků z více než 50 odborných adiktologických časopisů a 125 oborových a všeobecných odborných časopisů.

Tabulka 2/1 (str. 23) Soupis adiktologických časopisů vydávaných v angličtině

^a Hlavní látky a jiné závislostní chování, kterými se časopis zabývá. A = alkohol, D = legální a nelegální psychoaktivní drogy jiné než alkohol; T = tabák a jiné nikotinové produkty, O = ostatní látky a závislostní chování včetně patologického hráčství a poruch příjmu potravy.

^b Primární a sekundární oblasti zájmu časopisu. T = léčba; P = prevence a politika; E = epidemiologie;

B = biologické mechanismy nebo účinky; H = historie; R = náboženství a spiritualita; Q = kvalitativní výzkum.

^c První číselný údaj vyjadřuje počet pravidelných čísel za rok. Druhý číselný údaj, pokud je uveden, se týká počtu příloh (S) vydávaných za rok.

^d Údaj na základě posledního čísla vydaného v roce 2007; zahrnuje předplatné knihoven a výtisky distribuované členům odborných společností.

^e Poměr recenzovaných odborných příspěvků přijatých k publikování vůči celkovému počtu odborných příspěvků předložených k recenzi.

^f Uvedené údaje se týkají roku 2006, s výjimkou Journal of Alcohol and Drug Education, u něhož jsou údaje z roku 2001.

^g Počet služeb, které zařazují daný časopis.

* Časopis je členem International Society of Addiction Journal Editors (ISAJE).

N/A znamená nehodící se (not applicable); --- znamená, že informace nejsou k dispozici.

Tituly uvedené kurzívou jsou nové od roku 2004.

Další informace o celé řadě uvedených odborných časopisů (např. posílání, webovou adresu, pokyny autorům apod.) najdete na www.paprint.org.

Informace o následujících nedávno vzniklých odborných časopisech nebyly při sestavování této tabulky k dispozici: Current Drug Abuse Reviews, International

Journal of Addiction Researchers, Mental Health and Substance Use: Dual Diagnosis a The Open Addiction Journal.

NÁZEV ČASOPISU	LÁTKY ^A	OBLAST ZÁJMU ^B	POČET VYDÁNÍ ZA ROK ^C	TIŠTĚNÝ MÁKLAD/PŘEDPLATNÉ ON-LINE ^D	MÍRA PŘIJETÍ ^E	IMPAKT FAKTOR ^F	KATALOGI-ZAČNÍ A REFERÁTOVÉ SLUŽBY ^G
ADDITION*	A,D,T,O	P,T,H,E,Q	12	1 600/—	19 %	4,09	51
ADDITION BIOLOGY*	A,D,T,O	T,B	4	500–1 500/—	45 %	1,75	33
ADDITION RESEARCH AND THEORY	A,D	P,T,O	6	250/—	60 %	0,66	13
ADDICTIVE BEHAVIORS*	A,D,T	T,P,B,E,Q	12	—	35 %	1,85	20
ADDICTIVE DISORDERS AND THEIR TREATMENT	A,D,T,O	T,P,E,B,H,R	4	—/—	90 %	N/A	4
AFRICAN JOURNAL OF DRUG AND ALCOHOL STUDIES*	A,T,D,O	T,P,E,B,H,R,Q	2	600/0	65 %	—	1
ALCOHOL: AN INTERNATIONAL BIOMEDICAL JOURNAL	A	B,T,P,E	8	100/2 000	57 %	2,02	14
ALCOHOL AND ALCOHOLISM	A	T,P,E,B,H,Q	6	850/275	55 %	2,06	8
ALCOHOL RESEARCH AND HEALTH	A	T,B,E,P,Q	4	1 500/—	N/A	0,46	7
ALCOHOLISM: CLINICAL AND EXPERIMENTAL RESEARCH*	A,T,O	T,P,B,E,H,R	12 + 2–3S	2 000/400	60 %	2,93	42
ALCOHOLISM: JOURNAL ON ALCOHOLISM AND RELATED ADDICTIONS*	A,D,T,O	T,B,P,E,H,R	2	1 000/—	75 %	—	11
ALCOHOLISM TREATMENT QUARTERLY*	A	T,P,E,B,H,R,Q	4	340/—	65 %	DOSUD NEZJIŠTĚNO	33
AMERICAN JOURNAL OF DRUG AND ALCOHOL ABUSE	D,A	T,P,Q	6	300/—	60 %	1,15	26
AMERICAN JOURNAL ON ADDICTIONS	A,D,T,O	T,P,E,B	6	1 200/—	60–70 %	1,40	15
CONTEMPORARY DRUG PROBLEMS	A,T,D,O	E,P,H,Q	4	1 800/—	50 %	N/A	10
DRUG AND ALCOHOL DEPENDENCE*	A,T,D	T,P,E,B,H,R,Q	18+3S	837/—	33 %	3,21	19
DRUG AND ALCOHOL REVIEW*	A,T,D	T,P,B,E,H,Q	6	461/—	67 %	1,42	17
DRUGS AND ALCOHOL TODAY	A,T,D,O	T,P,E,H,R	4	350/—	—	N/A	7
DRUGS: EDUCATION, PREVENTION AND POLICY*	A,T,D	P,T,H,Q	6	200/—	60 %	0,52	27
EUROPEAN ADDICTION RESEARCH*	A,T,D,O	T,P,B,E,H,Q	4	800/—	25 %	1,67	5+
EXPERIMENTAL AND CLINICAL PSYCHOPHARMACOLOGY*	A,T,D,O	T,P,E,B,H,Q	6	858/858	40 %	1,62	8
HARM REDUCTION JOURNAL	D,A,T	T,P,E,B,H,Q	NEPŘETRŽITÉ ON-LINE	OTEVŘENÝ PŘÍSTUP: 80 000 STAŽENÍ/ROK	85 %	N/A	4
INTERNATIONAL GAMBLING STUDIES	0	T,P,E,B,H,R,Q	3	—/—	55 %	—	7
INTERNATIONAL JOURNAL OF DRUG POLICY*	A,T,D	T,P,E,H,R,Q	6 + 1–2S	500/3 500	50 %	—	10

MÁZEV ČASOPISU	LÁTKY ^A	OBLAST ZAJÍMU ^B	POČET VYDÁNÍ ZA ROK ^C	TIŠTĚNÝ NÁKLAD/PŘED- PLATNÉ ON-LINE ^D	MÍRA PŘIJETÍ ^E	IMPAKT FAKTOR ^F	KATALOGI- ZAČNÍ A REFERÁTO- VÉ SLUŽBY ^G
INTERNATIONAL JOURNAL OF DRUG TESTING	A, T, D, O	T, P, B, E, H	1	-/-	75 %	N/A	0
INTERNATIONAL JOURNAL OF MENTAL HEALTH AND ADDICTION*	A, D, T, O	T, P, E, B, H, R, Q	4	N/A / N/A	55-60 %	N/A	4
JOURNAL OF ADDICTION MEDICINE	A, T, D, O	T, P, B, E, H	4	-/-	-	-	-
JOURNAL OF ADDICTION SCIENCE & CLINICAL PRACTICE (DRIVE SCIENCE AND PRACTICE PERSPECTIVES)*	A, D, T	T, P, B	2	25 000/	N/A	N/A	0
JOURNAL OF ADDICTIONS NURSING*	A, O	T, P, O	4	900 +/-	45 %	N/A	2
JOURNAL OF ADDICTIVE DISEASES*	A, D	T, P, E, B	4	4 000/-	50 %	1,42	47
JOURNAL OF ALCOHOL AND DRUG EDUCATION	A, T, D	P, O	3	1 100/-	35 %	0,08	15
JOURNAL OF CHILD AND ADOLESCENT SUBSTANCE ABUSE	A, D	E, P, T, O	4	500/-	50 %	0,39	45
JOURNAL OF DRUG ADDICTION, EDUCATION, AND ERADICATION	D, A, T	T, E, P, B, H, R	4	-/-	-	-	-
JOURNAL OF DRUG EDUCATION	A, D, T	P, E, O	4	-/-	60 %	0,42	36
JOURNAL OF DRUG ISSUES*	A, D, T	T, P, E, B, H, R, Q	4	700/700+	30 %	0,76	7+
JOURNAL OF DUAL DIAGNOSIS: RESEARCH AND PRACTICE IN SUBSTANCE ABUSE COMORBIDITY	A, D, T, O	T, P, B, E, O	4	218/218	75 %	N/A	2
JOURNAL OF ETHNICITY IN SUBSTANCE ABUSE	A, D, T	T, P, E, H, R, Q	4	-/-	50 %	N/A	49
JOURNAL OF GAMBLING ISSUES*	O	T, P, E, B, H, R, Q	3	N/A/6 000	44 %	-	1
JOURNAL OF GAMBLING STUDIES	O	T, P, E, B, H	4	-/-	15 %	N/A	8
JOURNAL OF MAINTENANCE IN THE ADDICTIONS	D	T	4	225/-	75 %	-	18
JOURNAL OF OPIOID MANAGEMENT	D	T, P	6	-/-	-	-	-
JOURNAL OF PSYCHOACTIVE DRUGS*	A, D, T, O	T, P, E, B, H, R, Q	4	800/ N/A	60 %	0,83	21
JOURNAL OF SMOKING CESSATION	T	T, O	2	N/A / 75	-	-	-
JOURNAL OF SOCIAL WORK PRACTICE IN THE ADDICTIONS*	A, D, T, O	T, P, H, Q	4	240/-	39 %	-	22
JOURNAL OF STUDIES ON ALCOHOL AND DRUGS*	A, D, T	T, P, E, B, H, R, Q	6	1 733/N/A	33 %	1,88	28
JOURNAL OF SUBSTANCE ABUSE TREATMENT*	A, D, T, O	T, O	8 + OBČASNÁ PŘÍLOHA	475-500/2 000+	30 %	2,01	14
JOURNAL OF SUBSTANCE USE*	A, D, T, O	T, P, B, E, O	6	200/-	60 %	N/A	12

NÁZEV ČASOPISU	LÁTKY ^a	OBLAST ZÁJMU ^b	POČET VYDÁNÍ ZA ROK ^c	TIŠTĚNÝ MÁKLAD/PŘEDPLATNÉ ON-LINE ^d	MÍRA PŘIJETÍ ^e	IMPAKT FAKTOR ^f	KATALOGI-ZAČNÍ A REFERÁTOVÉ SLUŽBY ^g
JOURNAL OF TEACHING IN THE ADDICTIONS*	A,O,D	T,P,E,H,Q	2	-/-	38 %	-	-
NICOTINE AND TOBACCO RESEARCH	T	T,E,P	12	1 000+/-	35 %	2,30	8
PSYCHOLOGY OF ADDICTIVE BEHAVIORS	A,D,T,O	T,P,E	4	2 030/-	15 %	2,17	12
PSYCHOPHARMACOLOGY*	A,D,T,O	T,P,E,B	24	575/-	50 %	3,63	3+
THE SOCIAL HISTORY OF ALCOHOL AND DRUGS: AN INTERDISCIPLINARY JOURNAL	A,D,T,O	P, H	2	75/-	50 %	-	2
SUBSTANCE ABUSE	A,D,T	T,P,B,E,H,R	4	600/-	40 %	N/A	19
SUBSTANCE ABUSE TREATMENT, PREVENTION, AND POLICY	A,D,T	P,E,T,B,H,Q	NEPŘETŘÍŽITÉ ON-LINE	OTEVŘENÝ PŘÍSTUP	84 %	N/A	3+
SUBSTANCE USE AND MISUSE	A,D,O	T,P,H,Q	14	-/-	-	1,38	29
TOBACCO CONTROL	T	P,E,H,Q	6	1 200/-	12 %	2,80	-20

Tabulka 2/2 (str.26) Soupis adiktologických časopisů vydávaných v jiném jazyce než angličtině

^a Hlavní látky a jiné závislostní chování, kterými se časopis zabývá. A = alkohol, D = legální a nelegální psychoaktivní drogy jiné než alkohol; T = tabák a jiné nikotinové produkty, O = ostatní látky a závislostní chování včetně patologického hráčství a poruch příjmu potravy.

^b Primární a sekundární oblasti zájmu časopisu. T = léčba; P = prevence a politika; E = epidemiologie; B = biologické mechanismy nebo účinky; H = historie; R = náboženství a spiritualita; Q = kvalitativní výzkum.

^c První číselný údaj vyjadřuje počet pravidelných čísel za rok. Druhý číselný údaj, pokud je uveden, se týká počtu příloh (S) vydávaných za rok.

^d Údaj na základě posledního čísla vydaného v roce 2007; zahrnuje předplatné knihoven a výtisky distribuované členům odborných společností.

^e Poměr recenzovaných odborných příspěvků přijatých k publikování vůči celkovému počtu odborných příspěvků předložených k recenzi.

^f Počet služeb, které zařazují daný časopis.

* Časopis je členem International Society of Addiction Journal Editors (ISAJE).

N/A znamená nehodící se (not applicable); --- znamená, že informace nejsou k dispozici.

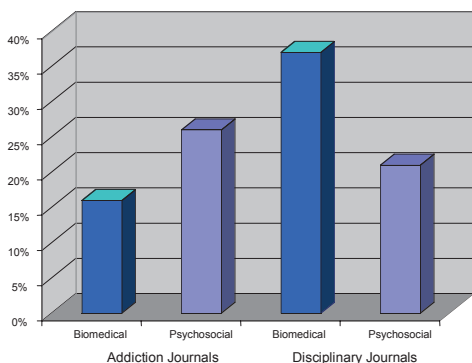
Další informace o řadě z uvedených časopisů (např. posláni, webovou adresu, pokyny autorům atd.) najdete na www.parint.org.

NÁZEV ČASOPISU ČESKÝ NÁZEV VYCHÁZÍ Z ORIENTAČNÍHO ANGLICKÉHO PŘEKLADU PŮVODNÍHO NÁZVU PERIODIKA – POZN. PŘEKL.)	JAZYK	LÁTKY ^A	OBLAST ZÁJMU ^B	POČET VYDÁNÍ ZA ROK ^C	TIŠTĚNÝ NÁKLAD/ PŘEDPLATNÉ ON-LINE ^D	MÍRA PŘIJETÍ ^E	KATALOGI-ZAČNÍ A REFERÁTOVÉ SLUŽBY ^F
ABHÄNGIGKEITEN (ZÁVISLOSTI)	NĚMČINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ/FRANCOUZŠTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,H,O	3	600/–	90 %	1
ADDIKTOLÓGIA – ADDICTOLOGIA HUNGARICA (ADIKTOLOGIE)*	MAĎARŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,H,R,O	4	1 000/–	70 %	4
ADIKTOLOGIE*	ČEŠTINA (+ ČLÁNKY A ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,H,R,O	4 + 1–2S	1 000/–	85 %	1
ADICCIONES (ZÁVISLOSTI)*	ŠPANĚLŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,H,R,O	4 + 1S	1 500/–	70 %	9
ALCOOLOGIE ET ADDICTOLOGIE (ALKOHOLOGIE A ADIKTOLOGIE)	FRANCOUZŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,H,R,O	4 + 1–2S	2 200/0	67 %	4
ALKOHOLIZM I NARKOMANIA (ALKOHOLISMUS A NARKOMANIE)*	POLŠTINA (ABSTRAKTY, OBSAH, TABULKY A GRAFY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T	T,P,E,B,H,O	4	1 700/1 700	77 %	1
ALKOHOLIZMUS A DROGOVÉ ZÁVISLOSTI (DŘÍVE PROTIALKOHOLICKÝ OBZOR)	SLOVENŠTINA, ČEŠTINA, ČÁSTĚNĚ ANGLIČTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,H,O	5 + 1–2S	1 000/0	60–70 %	0
BLUTALKHOL- WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT FÜR DIE MEDIZINISCHE UND JURISTISCHE PRAXIS (ALKOHOL V KRVÍ: ODBORNÝ ČASOPIS PRO LÉKAŘSKOU A PRÁVNÍ PRAXI)	NĚMČINA (NĚKTERÉ ČLÁNKY V ANGLIČTINĚ)	A	P,B	6	3 200/–	25 %	0
ČÍNSKÝ ODBORNÝ ČASOPIS PRO PREVENCI A LÉČBU TOXIKOMANIE	ČÍŇŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,H,O	6	2 000/–	80 %	12
ČÍNSKÝ ODBORNÝ ČASOPIS PRO OTÁZKY DROGOVÝCH ZÁVISLOSTÍ	ČÍŇŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T	T,P,E,B,H,O	6	1 700/–	80 %	12
DROGUES, SANTÉ ET SOCIÉTÉ (DROGY, ZDRAVÍ A SPOLEČNOST)	FRANCOUZŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ A ŠPANĚLŠTINĚ)	A,D,T	T,P,E,H,O	2	150/0TEVŘENÝ PŘÍSTUP	65 %	4

NÁZEV ČASOPISU (ČESKÝ NÁZEV VYCHÁZÍ Z ORIENTAČNÍHO ANGLICKÉHO PŘEKLADU PŮVODNÍHO NÁZVU PERIODIKA – POZN. PŘEKL.)	JAZYK	LÁTKY ^A	OBLAST ZÁJMU ^B	POČET VYDÁNÍ ZA ROK ^C	TIŠTĚNÝ NÁKLAD/ PŘEDPLATNÉ ON-LINE ^D	MÍRA PŘIJETÍ ^E	KATALOGI-ZAČNÍ A REFERÁTOVÉ SLUŽBY ^G
ERADICIONES	ŠPANĚLŠTINA	A,D,T,O	T,P,E,B,H	2	2 000/—	75 %	0
EXARTISIS (ZÁVISLOSTI)*	ŘEČTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,H	2	1 000/—	100 %	0
JAPONSKÝ ODBORNÝ ČASOPIS PRO STUDIUM ALKOHOLŮVÝCH A DROGOVÝCH ZÁVISLOSTÍ (JAPANESE JOURNAL OF ALCOHOL STUDIES & DRUG DEPENDENCE)	JAPONŠTINA	A,D,T	T,P,E,B,H	6	1 200/—	100 %	0
MARKOLOGIE* (NARCOLOGIA)	RUŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,H,R,O	12	500/0	—	0
NORDISK ALKOHOL- & MARIKOTIKATIDSKRIFT (SEVERSKÉ STUDIE O ALKOHOLU A DROGÁCH (MATI))*	ŠVÉDŠTINA, DÁNŠTINA, NORŠTINA, ANGLIČTINA	A,D,T,O	T,P,E,H,O	3-4 SKANDINÁVSKÉ JAZYKY; 2-3 ANGLIČTINA	1 200 /—	80 %	8
PERSONALITÁ/DIPENDENZE* (OSOBNOST ZÁVISLOSTI)	ITALŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ A NĚKDY VE FRANCOUZŠTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,R,O	3	1 000/—	90 %	0
PSYCHOTROPES (REVUE PRO PSYCHOTROPNÍ LÁTKY)	FRANCOUZŠTINA	D,T,A,O	T,P,E,B,H,R	4	—/—	—	—
REVISTA ESPAÑOLA DE DROGODEPENDENCIAS (ŠPANĚLSKÁ REVUE PRO DROGOVÉ ZÁVISLOSTI)	ŠPANĚLŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ A FRANCOUZŠTINĚ)	D,A	T,P,B,H	4	—/—	—	1
SALUD Y DROGAS (ZDRAVÍ A ZÁVISLOSTI)*	ŠPANĚLŠTINA (ČLÁNKY PŘIJÍMÁNY ROVNĚŽ V ANGLIČTINĚ, FRANCOUZŠTINĚ A PORTUGALŠTINĚ; ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ A PŮVODNÍM JAZYCE)	A,D,T,O	T,P,E,H,O	2	300/1 100	—	7
SMAD REVISTA ELETRÓNICA SAÚDE MENTAL ÁLCOOL E DROGAS (SMAD ELEKTRONICKÝ ČASOPIS PRO DUŠEVNÍ ZDRAVÍ, ALKOHOL A DROGY)	PORTUGALŠTINA (ČLÁNKY PŘIJÍMÁNY ROVNĚŽ VE ŠPANĚLŠTINĚ A ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,R,O	2	N/A /—	70 %	5

NÁZEV ČASOPISU (ČESKÝ NÁZEV VYCHÁZÍ Z ORIENTAČNÍHO ANGLICKÉHO PŘEK- LADU PŮVODNÍHO NÁZVU PERIODIKA – POZM. PŘEKL.)	JAZYK	LÁTKY ^A	OBLAST ZÁJMU ^B	POČET VYDÁNÍ ZA ROK ^C	TIŠTĚNÝ NÁKLAD/ PŘEDPLATNÉ ON-LINE ^D	MÍRA PŘIJETÍ ^E	KATALOGI- ZAČNÍ A REFERÁTOVÉ SLUŽBY ^F
SUCHT: ZEITSCHRIFT FÜR WISSENSCHAFT UND PRAXIS (NĚMECKÝ ČASOPIS PRO ADIKTOLOGICKÝ VÝZKUM A PRAXI)*	NĚMČINA (NÁZVY, KLÍČOVÁ SLOVA, ABS- TRAKTY V ANGLIČTINĚ; 10 % ČLÁNKŮ V ANGLIČTINĚ ZA ROK)	A,D,T,O	T,P,E,B,H	6 + 1-2S	3 500/—	58 %	9
SUCHTMEDIZIN IN FORSCHUNG UND PRAXIS (SUCHTMED) (ADIKTOLOGIE VE VÝZKUMU A PRAXI)*	NĚMČINA (ABSTRAKTY A NĚKTERÉ ČLÁNKY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B	4	500-1 000/50	90 %	4
SUCHTTHERAPIE (LÉČBA ZÁVISLOSTÍ)	NĚMČINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B	4 + 2-3S	2 000/—	60-70 %	2
TOXICODPENDÊNCIAS (DROGOVÁ ZÁVISLOST)*	PORTUGALŠTINA (ČLÁNKY VE FRANCOUZŠTINĚ, ŠPANĚLŠTINĚ; ABSTRAKTY V AN- GLIČTINĚ / FRANCOUZŠTINĚ / POR- TUGALŠTINĚ)	A	P,E,B,H,Q	3	2 500/0	70 %	0
TRASTORNIOS ADICTIVOS* (ZÁVISLOSTNÍ PORUCHY)	ŠPANĚLŠTINA (ABSTRAKTY A NĚKTERÉ ČLÁNKY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T,O	T,P,E,B,	4	2 000 / 3 000 STAŽENÍ NA JEDNO ČÍSLO	80 %	3
VOPROSY MARKOLOGII (MARKOLOGICKÉ OTÁZKY)	RUŠTINA (ABSTRAKTY V ANGLIČTINĚ)	A,D,T	T,P,E,B,H	6	1 500/—	62 %	0

Graf 2/2 Procento článků zabývajících se problematikou alkoholu otištěných v roce 2001 v adiktologických časopisech a v oborových časopisech v rozdělení na biomedicínu a psychosociální oblast

Vedle rozšíření počtu a nabídky odborných časopisů, z nichž si autoři publikačních výstupů v oblasti adiktologie mohou vybírat, navýšila řada vydavatelů také obvyklý počet výtisků za rok, rozšířila časopisy o vložené přílohy nebo „zvláštní vydání“ a vytvořila nové elektronické formy – jak prohlížení časopisů, tak předkládání článků. Vzhledem k zvýšenému množství odborných časopisů zaměřených na výzkum v oblasti adiktologie, počtu jejich vydání za rok a šíři jejich záběru neměly práce na téma závislosti nikdy v minulosti větší příležitost k publikování. Podoba a charakter odborných časopisů však přinášejí potenciálním autorům nové problémy a otázky. Jaké jsou relativní výhody publikování v oborovém versus specializovaném časopise? Jak najde autor odborný časopis, který bude pro konkrétní článek nejvhodnější? Jaká je šance, že daný časopis článek přijme? Které časopisy mají největší vliv v daném oboru? Jak má autor vědět, zda vybraný časopis osloví správnou cílovou skupinu čtenářů, pro které je článek určen? Odpovědi na tyto a další související otázky najdete v dalších částech této kapitoly.

Při výběru nejvhodnějšího časopisu může potenciálním autorům pomoci rámeček 2.1, který obsahuje popis konkrétních rozhodnutí, která musí autor učinit během procesu výběru časopisu. Následující části této kapitoly podrobně popisují jednotlivé

kroky tohoto procesu. Ačkoliv se náš přehled zaměřuje především na publikování standardních článků vycházejících z původního výzkumu a sběru empirických dat, dodržení následujících kroků může pomoci i při publikaci jiných druhů článků (např. přehledových analýz, teoretických statí nebo případových studií).

Rámeček 2.1 Hlavní kroky při výběru odborného časopisu

- Rozhodnout se, zda článek bude primárně zajímat tuzemské nebo zahraniční čtenáře.
- Zvážit, v jakém jazyce publikovat.
- Zvážit, zda publikovat ve všeobecně odborném časopise, oborovém časopise nebo specializovaném adiktologickém časopise.
- Určit, zda obecné téma článku (např. druh drogy, klinické /základní vědy atd.) odpovídá poslání daného odborného časopisu.
- Posoudit, jak širokou čtenářskou obec budete moci oslovit s ohledem na náklad časopisu, referátové služby a přístup k periodiku.
- Zhodnotit šanci na přijetí rukopisu.
- Zvážit impakt faktor, ale nenechat se jím zmást.
- Vzít v úvahu, kolik času uběhne do zveřejnění, a další praktické záležitosti.

HLAVNÍ KROKY PŘI VÝBĚRU ODBORNÉHO ČASOPISU

1. ROZHODNOUT SE, ZDA ČLÁNEK BUDE PRIMÁRNĚ ZAJÍMAT TUZEMSKÉ NEBO ZAHRANIČNÍ ČTENÁŘE.

Toto rozhodnutí souvisí do jisté míry s informačním obsahem článku a současně se způsobem jeho prezentace a přitažlivostí pro čtenáře. Pokud se téma článku primárně týká místní nebo národní problematiky (např. prevalence zneužívání látek mezi žáky středních škol v Brazílii nebo hodnocení místního léčebného programu) a příspěvek je zaměřen na odborníky v konkrétní zemi, pak by měl být článek předložen odbornému časopisu, který bude schopen tyto čtenáře oslovit, např. odborný časopis vydávaný

národní profesní organizací. Pokud je téma takové, že by mohlo zajímat vědce nebo odborníky v různých zemích, a příspěvek je zaměřen na toto širší publikum, potom můžete uvažovat o zaslání článku do mezinárodního odborného časopisu.

Odlišit domácí a mezinárodní odborné časopisy však nebývá snadné. Řada časopisů specializovaných na závislosti vydávaných v angličtině je svým rozsahem mezinárodní. Na základě analýzy citací (Gust a Winstanley, 2007) článků uveřejněných v rozmezí sedmi let ve dvou mezinárodních specializovaných adiktologických časopisech vydávaných v angličtině, *Drug and Alcohol Dependence* (Drogová a alkoholová závislost) a *Addiction* (Závislost), bylo zjištěno, že cca 37 % autorů, jejichž práce zde byly publikovány, žije mimo Spojené státy. Autoři článků reprezentovali 60 různých zemí a 10 % (n=177) příspěvků mělo autory z více než jedné země. Největší počet autorů pocházel ze tří anglicky hovořících zemí: Spojené státy, Spojené království a Austrálie.

Obecně můžeme říci, že nejlepší způsob, jak určit zaměření a typ čtenářů konkrétního odborného časopisu, je přečíst si jeho deklarované poslání, které obvykle naleznete v každém výtisku, na webových stránkách časopisu nebo na www.parint.org.

2. ZVÁŽIT, V JAKÉM JAZYCE PUBLIKOVAT

Jak bylo uvedeno výše, angličtina se postupně stala hlavním celosvětovým jazykem odborné komunikace. Přesto je velké množství odborných článků publikováno v němčině, ruštině, japonštině, francouzštině, španělštině, portugalštině, italštině, čínštině a v severských jazycích, jak vyplývá z přehledu odborných časopisů v tabulce 2.2. U většiny vědeckých pracovníků závisí výběr jazyka publikace do značné míry na rodné řeči autora, zemi, v níž byla studie prováděna, potenciální skladbě čtenářů a na tom, zda existuje adiktologický časopis, který by v daném jazyce publikoval a přijímal odborné články na auto-rovo téma.

Pokud je váš článek určen mezinárodní čtenářské obci, je vhodné zvolit časopis v angličtině, který si mohou přečíst odborníci ve většině zemí. Článek publikovaný v angličtině bude mít v mnoha případech

více čtenářů, především pokud bude zařazen do významných databází katalogizačních a referátových služeb (např. MEDLINE, PsycINFO), z nichž většina funguje v angličtině. Anglicky píšící autoři si mohou vybrat mezi tuzemským specializovaným odborným časopisem nebo větším mezinárodním časopisem na základě kvality daného materiálu, důležitosti publikovaných výsledků a zjištění a typu čtenářů, které chtějí oslovit (viz krok 1 výše). Pokud je pravděpodobné, že určitý článek bude zajímat mezinárodní publikum, ale není napsán v angličtině, může autor článku zvážit jeho publikaci v angličtině vedle svého mateřského jazyka. Publikace v různých jazycích však bude vyžadovat souhlas vydavatelů obou zainteresovaných časopisů. Další možností výzkumných pracovníků píšících v jiném jazyce než angličtina je publikování v odborných časopisech, které otiskují anglické abstrakty příspěvků (viz tabulka 2.2); tímto způsobem lze docílit zařazení do některých z nejdůležitějších světových katalogizačních a referátových služeb (které jsou uvedeny na stránkách www.parint.org v sekci věnované odborným časopisům).

Odborné časopisy vydávané v jiném jazyce než angličtině prokazují významnou službu tuzemským a regionálním čtenářům, kteří se zajímají o adiktologickou problematiku. Pokud se článek týká speciálně např. francouzsky hovořící populace, bezprostřední kontakt s těmito čtenáři zprostředkuje odborný časopis *Alcoolologie et Addictologie* (Alkoholologie a adiktologie), a to nejen z důvodu jazyka, v němž vychází, ale také díky způsobu distribuce (distribuční síť Francouzské společnosti pro alkoholismus a závislosti). Řada neanglických časopisů navíc vykazuje známky určitého úmyslného internacionalismu ve formě ochoty publikovat články předložené z různých zemí. Časopis *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift* (Severské studie o alkoholu a drogách) např. definuje svou odbornou úlohu jako překročení hranic jedné země a zaměření se na analýzu politiky boje proti alkoholismu v severských zemích i na mezinárodním poli.

Neanglické odborné časopisy obecně představují důležitý prostředek komunikace mezi klinickými pracovníky, vědci a subjekty odpovědnými za tvorbu

příslušných politik v rámci dalších hlavních jazykových oblastí světa. Rozšiřují kulturní a vědeckou diverzitu v oboru závislosti, a tím přinášejí nové příležitosti autorům i čtenářům. Autoři, jejichž mateřským jazykem je angličtina, by neměli podceňovat přínos publikování v těchto odborných časopisech, které mají často vyšší poměr přijatých rukopisů a v některých případech přijímají i články v angličtině. Některé odborné časopisy jsou ochotny přeložit článek do jazyka, v němž časopis vychází, nebo publikovat článek v angličtině – podle tématu a rozsahu článku.

3. ZVÁŽIT, ZDA PUBLIKOVAT VE VŠEOBECNĚ ODBORNÉM ČASOPISE, OBOROVÉM ČASOPISE NEBO SPECIALIZOVANÉM ADIKTOLOGICKÉM ČASOPISE

Ve třetím kroku je potřeba zvážit, zda budou výsledky určité studie zajímavé především pro ostatní adiktology nebo pro širší čtenářskou obec, na kterou se zaměřují všeobecné odborné časopisy nebo oborové časopisy. Adiktologický článek bude zřejmě jednodušší nabídnout odbornému časopisu specializovanému na problematiku závislosti. Pokud budou chtít autoři publikovat článek v časopise, který se nespécializuje na závislosti, budou zřejmě nuceni napsat článek takovým způsobem, aby byl srozumitelný i osobám, které nejsou zvyklé na adiktologický žargon. Některé všeobecně vědecké časopisy, např. Nature (Příroda) nebo Science (Věda), jsou multioborové a orientují se na širší odbornou komunitu. Jiné odborné časopisy, např. Lancelot nebo Bulletin of the World Health Organization (Věstník Světové zdravotnické organizace), publikují články věnované konkrétním oborům, např. medicíně nebo zdravotnictví. V zemích, kde neexistují specializované adiktologické časopisy, mohou být důležitým informačním kanálem pro výzkum v oblasti závislosti např. odborné časopisy zaměřené na psychiatrii.

Ačkoliv tato kapitola se zabývá primárně specializovanými adiktologickými časopisy, existuje několik důvodů, proč nabídnout článek jednomu z obecněji orientovaných časopisů; jedním z těchto důvodů je, že publikují více než polovinu odborné literatury týkající se výzkumu v oblasti alkoholu. Tyto odborné

časopisy obvykle vydává nějaká profesní skupina spojená s důležitým oborem, který souvisí s adiktologií, např. biologií, psychologií, medicínou, psychiatrií, veřejným zdravím, sociologií a antropologií, a jsou tudíž orientovány na tuto skupinu. Adiktologové někdy dávají přednost oborovým časopisům, protože se domnívají, že mají větší prestiž ve svém oboru než specializované adiktologické časopisy. Zvažování těchto nuancí hraje často významnou roli v profesním růstu akademických vědeckých pracovníků. Některé nejoblíbenější oborové časopisy (např. Lancet, New England Journal of Medicine – Lékařský časopis Nové Anglie) mají navíc vyšší náklad a impakt faktor (podrobněji rozebráno níže) než specializované adiktologické časopisy, což zvyšuje jejich prestiž.

Potenciální cílové odborné časopisy mimo obor závislosti můžete také najít pomocí zadání konkrétní oblasti zaměření svého výzkumu do některého z internetových vyhledávačů, např. PubMed, Web of Science, PsycINFO, ETOH a SCOPUS. Některé z těchto webových stránek nejsou veřejně přístupné, neboť přístup je možný pouze prostřednictvím univerzitní knihovny nebo jiné organizace, která má tuto službu předplacenou. Jednotlivé vyhledávače také nemusí poskytnout vyčerpávající seznam publikací. Jako příklad jsme použili Web of Science, kde jsme pomocí několika klíčových termínů týkajících se užívání alkoholu, tabáku a nezákonných drog hledali články otištěné v roce 2006. Našli jsme více než 9 000 vědeckých článků v 1728 různých odborných časopisech. Pak jsme sestavili žebříček prvních 50 časopisů podle počtu odborných článků a zjistili jsme, že 44 % z nich bylo klasifikováno jako odborné časopisy specializované na adiktologii. Prvních 25 všeobecně vědeckých a oborových časopisů je uvedeno v tabulce 2.3 spolu s impakt faktorem za rok 2007. S ohledem na omezení spojená s použitím takového vyhledávače je možné, že existují další odborné časopisy, které na Web of Science nebyly katalogizovány, a nebyly tudíž součástí naší analýzy. Počet všeobecně vědeckých a oborových časopisů otiskujících články na téma závislosti naznačuje, že příležitost publikovat je větší, než bychom očekávali. Průměrný impakt faktor těchto časopisů (3,6)

je nicméně téměř dvakrát vyšší než průměr specializovaných adiktologických časopisů (1,8) uvedených v tabulce 2.1; to znamená, že publikovat v těchto časopisech může být obtížnější.

Tabulka 2/3 25 Nejvýznamnějších všeobecně odborných a oborových časopisů, které v roce 2006 otiskly největší počet článků zaměřených na výzkum v oblasti adiktologie, včetně aktuálního impakt faktoru časopisu (jif)

	NÁZEV ČASOPISU	JIF 2007
1	PSYCHOPHARMACOLOGY*	3,6
2	NEUROPSYCHOPHARMACOLOGY	5,9
3	PHARMACOLOGY BIOCHEMISTRY AND BEHAVIOR	2,1
4	BRAIN RESEARCH	2,3
5	JOURNAL OF NEUROSCIENCE	7,5
6	JOURNAL OF ADOLESCENT HEALTH	2,7
7	NEUROSCIENCE	3,4
8	EUROPEAN JOURNAL OF PHARMACOLOGY	2,5
9	NEUROSCIENCE LETTERS	2,1
10	BEHAVIOURAL BRAIN RESEARCH	2,6
11	JOURNAL OF PHARMACOLOGY AND EXPERIMENTAL THERAPEUTICS	4,0
12	EXPERIMENTAL AND CLINICAL PSYCHOPHARMACOLOGY*	1,6
13	AMERICAN JOURNAL OF PUBLIC HEALTH	3,7
14	PSYCHIATRIE SERVICES	2,4
15	EUROPEAN JOURNAL OF NEUROSCIENCE	3,7
16	JOURNAL OF CLINICAL PSYCHIATRY	5,5
17	PEDIATRICS	5,0
18	AMERICAN JOURNAL OF PSYCHIATRY	8,3
19	ANESTHESIA AND ANALGESIA	2,1
20	PREVENTIVE MEDICINE	2,4
21	SOCIAL SCIENCE & MEDICINE	2,8
22	BMC PUBLIC HEALTH	1,6
23	SYNAPSE	2,9
24	JOURNAL OF NEUROCHEMISTRY	4,3
25	NEUROPHARMACOLOGY	3,9

* = Uveden rovněž jako specializovaný adiktologický časopis v tabulce 2/1

Šance publikovat článek na téma související se závislostí je někdy omezena tím, že daný odborný časopis nemá k dispozici recenzenty nebo redaktory, kteří

by byli dobře obeznámeni s danou problematikou. Pokud určitý oborový časopis otiskuje adiktologické články jen zřídka, bylo by vhodné kontaktovat redaktora daného časopisu dříve, než mu předložíme svůj rukopis. Pokud má navíc oborový časopis velký náklad a vysoký impakt faktor, měl by si potenciální autor ještě před odevzdáním rukopisu k posouzení zjistit, zda by jeho článek mohl být považován za důležitý. Ve zbývající části této kapitoly se budeme věnovat relativním výhodám publikování ve specializovaných adiktologických časopisech, neboť ty v porovnání s oborovými časopisy nabízejí potenciálním autorům celou řadu zajímavých příležitostí.

4. URČIT ZAMĚŘENÍ A VŠEOBECNOU KULTURU ODBORNÉHO ČASOPISU

Každý odborný časopis se vyznačuje vlastní kulturou, která se vyvinula někdy díky tomu, že časopis sloužil řadu let konkrétní profesní skupině, jindy jako důsledek vlivu redaktorů, kteří časopisu vtiskli svůj vlastní osobitý ráz. Nejlepší způsob, jak se s touto kulturou seznámit, je podrobně prostudovat několik čísel daného časopisu, včetně úvodníků, dopisů redakci a odborných článků. Stejnému účelu poslouží návštěva webových stránek časopisu, pokud jsou k dispozici. Potenciální přispěvatelé by si měli také přečíst poslání nebo záměr, tj. hlavní cíle časopisu (poslání většiny časopisů uvedených v tabulce 2.1 a 2.2 je uveřejněno na webové stránce www.parrint.org), které obvykle vyjadřují zaměření, cíl, preference a cílové čtenáře časopisu. I když tato prohlášení bývají někdy zastaralá a často jsou formulována velice obecně, měla by poskytnout alespoň základní nástin tradice, image, priorit a ambicí daného odborného časopisu. Tabulky 2.1 a 2.2 obsahují u každého odborného časopisu informace o návykových látkách a hlavních oblastech zájmu, kterými se daný časopis zabývá. Některé odborné časopisy (např. *Nicotine and Tobacco Research / Výzkum v oblasti nikotinu a tabáku*) se zabývají o jednu konkrétní látku, zatímco jiné jsou poměrně obecné (např. *Drug and Alcohol Dependence / Drogová a alkoholová závislost*). Dále je potřeba vzít v úvahu rovněž tematické oblasti, kterým se jednotlivé odborné časopisy věnují. Některé se specializují na výzkum v oblasti léčby, jiné na biologické účinky nebo mechanismy,

a další na prevenci nebo související politiku. Čím méně určitý článek splňuje priority daného časopisu, pokud jde o obsahovou náplň a konkrétní návykovou látku, tím spíše bude odmítnut. I když budou redaktori považovat nějaký článek z adiktologického hlediska za zajímavý a relevantní, odmítnou ho, protože nespĺňuje priority a poslání daného časopisu. Proto je důležité, aby potenciální autor zúžil svůj výběr odborných časopisů na takové časopisy, jejichž minulý i současný obsah naznačuje zájem o téma daného článku (nebo přinejmenším otevřenost vůči tomuto tématu). Další věc, kterou je potřeba vzít v úvahu, je typ článku. Velice málo odborných časopisů například přijme nevyžádaný kritický přehled dostupné literatury, řada časopisů nepřijímá případové studie nebo historické studie. Pokud máte pochybnosti, vždy je dobré poradit se s kolegy a komunikovat s redaktory daného časopisu. Mladší nebo méně zkušené autoři mohou získat aktuální informace o prioritách a preferencích konkrétního odborného časopisu a jeho redakce, pokud se zeptají někoho, kdo má více zkušeností s publikační činností.

5. ZHODNOTIT DOSTUPNOST A CÍLOVOU SKUPINU ČASOPISU

Jedním z nejdůležitějších cílů vědecké publikační činnosti je zasáhnout jednu nebo více konkrétních cílových skupin čtenářů, např. odbornou vědeckou komunitu, klinické pracovníky nebo činitele odpovědné za tvorbu příslušných politik. Schopnost časopisu zasáhnout tyto cílové skupiny určuje jeho náklad (tištěný nebo elektronický) a schopnost distribuce a šíření informací, která mimo jiné souvisí s využitím katalogizačních, dokumentačních a referátových služeb. Souhrnné informace týkající se těchto dvou aspektů odborných časopisů specializovaných na adiktologii jsou obsaženy v tabulkách 2.1 a 2.2.

Tištěný náklad představuje počet výtisků pro předplatitele časopisu a osoby, které dostávají výtisk zdarma. Odborné časopisy mají dva hlavní typy předplatitelů: knihovny a členy profesních organizací. Menší počet předplatitelů pak tvoří soukromé osoby a instituce. Před rozšířením internetu byl tištěný náklad odborného časopisu výborným ukazatelem jeho čtenářského zájmu.

Vzhledem k tomu, že stále více článků je k dispozici na internetu, počet stažení článku z webových stránek určitého časopisu se pravděpodobně stane stejně důležitým ukazatelem jako impakt faktor časopisu. Některé odborné časopisy v současné době uvádějí na svých webových stránkách průměrný počet stažení za měsíc. Jak vidíte v tabulce 2.1 a 2.2, některé odborné časopisy mají daleko více předplatitelů on-line než v tištěné verzi, jiné časopisy se striktně drží tištěné podoby.

Na tomto místě je vhodné se na chvíli zastavit u odborných časopisů s otevřeným přístupem („open access“). Zatímco velké množství časopisů nabízí předplatné v tištěné podobě i on-line, některé časopisy se předplatným vůbec nezabývají a umožňují zdarma on-line přístup ke svým článkům, zprávám, rozborům, dopisům atd. (rámeček 2.2). Tyto volně přístupné odborné časopisy negenerují tržby z prodeje výtisků nebo on-line předplatného, ale z poplatků za distribuci a šíření informací, které účtují autorům, a z prodeje doplňkových produktů a služeb. Někteří výzkumní pracovníci nechtějí poskytovat své články těmto časopisům a preferují tištěné odborné časopisy, které nabízejí přísné odborné recenze, ochranu autorských práv, větší prestiž a vědomí, že článek zůstane uložen v papírové podobě v knihovnách po celém světě. Odborné časopisy s otevřeným přístupem ve skutečnosti nabízejí stejnou prestiž, odborné recenze i ochranu jako tištěné, navíc však poskytují přidanou hodnotu v podobě širší potenciální čtenářské obce (Suber, 2002). Budapešťská iniciativa o publikování s otevřeným přístupem (Budapest Open Access Initiative, 2002) zdůrazňuje důležitost nezávislé odborné recenze v odborných časopisech; tento požadavek zdůraznily i pozdější iniciativy, např. Prohlášení z Bethesda nebo Berlínská deklarace. Časopisy s otevřeným přístupem by měli výzkumníci posuzovat stejně jako tištěné odborné časopisy: věnovat mimořádnou pozornost poslání časopisu, způsobu archivace, dodržování příslušných iniciativ v oblasti otevřeného přístupu a důrazu na odborné recenzní řízení.

Některé tištěné odborné časopisy si uvědomují sílu otevřeného přístupu a vyvíjejí proto v současné

době hybridní způsoby publikování: Po uplynutí určité doby umožní otevřený přístup ke všem nebo jen k vybraným článkům anebo umožní autorům archivaci jejich článků (uložení digitální verze článku na veřejně přístupné webové stránce) před vydáním v tištěné podobě nebo po něm. Tento přístup může do značné míry zvýšit potenciál článku zasáhnout cílenou vědeckou komunitu – např. časopis *Drug and Alcohol Dependence* vykazuje v průměru více než 26 000 stažení za měsíc.

V souvislosti s odbornými časopisy s otevřeným přístupem bývá často kladena otázka, zda otevřený přístup – a situace, kdy se výzkumní pracovníci budou spoléhat na malý počet snadno dostupných databází – podpoří výskyt „pohodlných“ citací, tzn. citací z podkladů, které bylo nejjednodušší vyhledat, nikoli citací z podkladů, které mají nejvyšší relevanci (De Groot a Dorsch, 2003; Antelman, 2004; Harnad a Brody, 2004; Eysenbach, 2006). Pohodlným citacím se věnujeme více v kapitole 7.

Rámeček 2/2 Definice publikace s otevřeným přístupem

Publikace s otevřeným přístupem[1] je taková, která splňuje následující dvě podmínky:

- Autor (více autorů) a majitel (majitelé) autorských práv udělí všem uživatelům zdarma neodvolatelné, celosvětové, trvalé právo přístupu k dílu a licenci na pořízení kopií, používání, distribuci, přenos a veřejné zobrazení díla a vytváření a distribuci odvozených děl za použití libovolných digitálních médií za libovolným odpovědným účelem, při dodržení řádného přiznání a uvedení autorství[2], a právo pořizovat malý počet tištěných kopií pro osobní potřebu.
- Úplná verze díla a všech doplňkových materiálů, včetně kopie výše uvedeného souhlasu, bude ihned po prvním publikování uložena ve vhodné standardizované elektronické formě minimálně v jednom on-line repozitáři podporovaném akademickou institucí, odbornou vzdělávací společností, vládním úřadem nebo jinou dobře zavedenou organizací, která usiluje o poskytnutí otevřeného přístupu, neomezenou distribuci, interoperabilitu a dlouhodobou archivaci (pro oblast biomedicíny je takovým repozitářem PubMed Central).

Poznámky:

- Otevřený přístup je vlastností jednotlivých děl, nemusí se týkat odborných časopisů nebo vydavatelů.
- Mechanismus prosazení řádného uznání a uvedení autorství a odpovědného užití zveřejněného díla bude, stejně jako nyní, nadále určován společenskými standardy, nikoli právními předpisy v oblasti autorského práva.

Výňatek z Prohlášení z Bethesda o publikování s otevřeným přístupem, 2003

Bez ohledu na otázku otevřeného přístupu platí, že pokud je článek relevantní pro členy konkrétní vědecké společnosti – např. Britské společnosti pro studium závislosti na alkoholu a dalších drogách (British Society for the Study of Addiction to Alcohol or Other Drugs), profesní skupiny – např. Kanadské lékařské asociace (Canadian Medical Association) – nebo vědecké organizace – např. Společnosti pro výzkum alkoholismu (Research Society on Alcoholism), má smysl předložit rukopis odbornému časopisu sponzorovanému takovou organizací. Celá řada časopisů uvedených v tabulkách 2.1 a 2.2 je sponzorována profesními organizacemi nebo vědeckými společnostmi, které poskytují svým členům předplatné zdarma nebo za sníženou cenu. Např. časopis *Alcoologie et Addictologie* sponzoruje Francouzská společnost pro alkoholismus a závislosti, která distribuuje zdarma kopie časopisu svým 1 400 členům. Časopis *Psychology of Addictive Behaviors* (*Psychologie závislostního chování*) vydává Americká psychologická společnost (American Psychological Association), která dává časopis k dispozici svým členům za snížené předplatné.

Dostupnost časopisů čtenářům dále ovlivní počet knihoven, které si daný časopis předplatily. Knihovny, především univerzitní knihovny, zaručují, že se časopis dostane ke studentům a vědcům, a tím poskytují přímý přístup k možná nejdůležitější cílové skupině vědecké komunikace.

Předplatné knihoven je hlavní kanál, kterým publikace zasáhne širší řady čtenářů než jen členy kon-

krétní vědecké společnosti. Svět knihovnictví a informatiky se rychle mění a vyvíjí a tištěné časopisy na policích knihoven doplňuje, nebo dokonce nahrazuje elektronické předplatné. Univerzitní knihovny a další rozsáhlé informační zdroje začaly sdružovat své prostředky, aby rozšířily elektronickou dostupnost odborných časopisů v jejich fulltextové podobě. Otevřené časopisy jsou navíc každé knihovně nebo jednotlivci s přístupem k internetu k dispozici zdarma.

Vedle tištěného nákladu odborného časopisu a jeho předplatitelské základny nyní mnohem více než dříve určují přístupnost článku elektronické databáze, které katalogizují publikovanou literaturu podle autora, tématu a bibliografických informací a přinášejí potenciálním čtenářům hledajícím konkrétní druh informací abstrakty článků. V příloze 2.1 jsou uvedeny některé z nejdůležitějších katalogizačních a referátových služeb, které využívají specializované adiktologické časopisy uvedené v tabulce 2.1 a 2.2. Tyto sekundární zdroje informací poskytují důležité služby, které dramaticky zvyšují přístupnost článku pro danou cílovou skupinu. Tyto databáze jsou obvykle k dispozici v tištěné i v elektronické podobě. Pro ty, kdo hledají informace k určitému tématu na internetu, se elektronické databáze staly informačním zdrojem první volby. Jsou obsáhlé, rychlé a často zdarma nebo za malý poplatek a umožňují prohledávat současnou i starší literaturu podle autora, názvu a klíčových slov; často též poskytují abstrakty daného autora.

Pokud je odborný časopis schopen poskytnout seznamy a abstrakty svých článků těmto sekundárním informačním zdrojům, zvyšuje se tím do značné míry potenciální dostupnost článků pro vědce a studenty po celém světě. Čím větší počet katalogizačních a referátových služeb časopis využívá (jak ukazuje tabulka 2.1 a 2.2), tím větší je pravděpodobnost, že se článek dostane k cílovým čtenářům. I když mnoho neanglických časopisů má minimální zastoupení v katalogizačních a referátových databázích, situace se rychle mění a většina takových odborných časopisů nyní nabízí abstrakty v angličtině, což je důležitý první krok, chtějí-li se dostat k mezinárodním čtenářům.

6. ZHODNOTIT ŠANCI NA PŘIJETÍ

Při výběru odborného časopisu je důležité zvážit, jaká je pravděpodobnost, že váš článek bude přijat. Odborné časopisy se značně liší, pokud jde o kritéria používaná při výběru článků, které chtějí otisknout; také míra konkurence ostatních autorů, kteří si dělají nárok na prostor ve stejném časopise, se různí. Některé odborné časopisy mají vysoký poměr přijatých příspěvků a často hledají články, které by mohly otisknout. Jiné odborné časopisy jsou přesyceny zaslanými příspěvky a musejí odmítat i články, které by v méně konkurenčních časopisech stály za publikování. Hrubý odhad šance na eventuelní přijetí příspěvku poskytuje autorovi míra přijatých příspěvků u konkrétního odborného časopisu; na hodnoty uvedené v tabulce 2.1 a 2.2 se však nelze plně spoléhat. Za prvé, některé odborné časopisy neznají nebo nechtějí zveřejnit svůj poměr přijatých a odmítnutých příspěvků. Za druhé, několik časopisů (např. *Alcohol Research and Health – Výzkum v oblasti alkoholu a zdraví*, *Journal of Addiction Science and Clinical Practice – Odborný časopis pro adiktologii a klinickou praxi*) funguje primárně tak, že autorům zadají práci na určité téma, což má za následek jejich vysokou míru přijatých příspěvků.

Kromě míry přijatých příspěvků odborného časopisu závisí šance autora na přijetí jeho příspěvku na celé řadě dalších faktorů – odborných, stylistických i administrativních. Jak uvádíme v kapitole 5, k odborným faktorům patří významnost výsledků a zjištění, originalita myšlenek, sofistikovanost výzkumných metod, vhodnost analýzy dat a dopad výsledků. Mezi stylistické faktory patří kvalita písemného projevu a způsob, jakým jsou informace prezentovány. Pokud je článek špatně napsán nebo strukturován, recenzent to může považovat za nedostatek a nedoporučí článek k přijetí; obdobně, redaktoři nebudou ochotni trávit čas tím, že spolu s autory článek „učesou“ tak, aby byl v souladu se standardy daného časopisu. Pokud jde o redakční úpravu, některé odborné časopisy mají lepší možnosti než jiné. Administrativní faktory zahrnují délku článku, množství potřebných oprav a vhodnost námětu ve vztahu k poslání časopisu. Pokud je článek příliš dlouhý, může ho předběhnout stručnější článek na stejné téma.

Pokud článek není vhodný z hlediska stávajících priorit nebo posláni odborného časopisu, může být odmítnut ještě před tím, než bude zaslán k odborné recenzi. A konečně, šanci na přijetí může ovlivnit také počet článků publikovaných v konkrétním odborném časopise. Časopisy, které vycházejí každý měsíc nebo každý týden, přijímají více článků než časopisy, které vycházejí méně často. V časopisech, které vycházejí častěji, je však také větší konkurence.

7. ZVÁŽIT IMPAKT FAKTOR, ALE NENECHAT SE JÍM ZMÁST

Smyslem takzvaného „impakt faktoru“ je poskytnout objektivní měřítko toho, do jaké míry je odborná práce konkrétního autora citována jinými autory. Toto měřítko může být rovněž použito k určení frekvence citací článků z konkrétního časopisu. Předpokládáme, že vliv časopisu na určitý vědní obor je funkce určená tím, v jaké míře jsou články z určitého časopisu citovány autory publikujícími v daném časopise nebo v jiných katalogizovaných časopisech. V roce 1962 začal Institut pro vědecké informace (Institute for Scientific Information, ISI) zveřejňovat Vědecký citační index (Science Citation Index, SCI). Na začátku 90. let tvořilo „jádro“ indexu SCI 3 200 citovaných časopisů (Seglen, 1998). Od roku 1972 vydává ISI rovněž zprávy o výsledcích analýz citovanosti ve vztahu k časopisům (Journal Citation Reports). Tyto zprávy obsahují informace o impakt faktorech různých odborných časopisů, z nichž je nejčastěji sledován standardní impakt faktor (Journal Impact Factor, JIF). Tento faktor se uvádí ve formě čísla, které udává průměrnou frekvenci citací článků z daného časopisu. Vychází z průměrného počtu citací článků publikovaných v předchozích dvou letech v jiných odborných časopisech zařazených do indexu SCI v běžném roce (Rydhholm, 1998).

Původním cílem JIF bylo porovnat kvalitu odborných časopisů. Data používaná k výpočtu impakt faktorů však byla stále častěji využívána jako zkrácený způsob srovnání a hodnocení jednotlivých článků, výzkumných pracovníků a výzkumných skupin. JIF byl téměř od svého vzniku podrobován

kritice (Seglen, 1998; Stenius, 2003) z celé řady důvodů. Databáze ISI obsahuje jen velmi malou část všech světových odborných časopisů. Různé obory jsou v databázi zastoupeny v různé míře. Databáze jasně preferuje časopisy v angličtině (především časopisy vydávané v USA). Národní a regionální odborné časopisy v jiných jazycích nejsou příliš dobře zastoupeny (Seglen, 1998), jak dokazuje skutečnost, že žádný z časopisů uvedených v tabulce 2.2 nemá uveden impakt faktor.

Periodika z oboru, který není příliš dobře zastoupen, získají nízký faktor JIF. Navíc užívání citací se v různých oblastech výzkumu liší. Proto je nepříjemné porovnávat JIF u časopisů z různých oborů. Odborný časopis zastupující obor, kde se obvykle používá velké množství odkazů, obdrží automaticky vyšší impakt faktor, především pokud se jedná o rozvíjející se obor. Výzkumné oblasti, na které odkazují související obory, získají vyšší JIF. To vysvětluje, proč mají odborné časopisy zaměřené na základní vědní obory vyšší hodnoty. Humanitní a společenské vědy jsou v obzvlášť nevýhodné pozici. Nižší JIF zpravidla vykazují rovněž obory, v nichž hraje důležitou roli národní a regionální výzkum a publikování v místním jazyce (Rousseau, 2002).

Jako měřítko vlivu je JIF se svým dvouletým časovým rámcem vhodnější pro rychle se rozvíjející výzkumné oblasti, jako je např. molekulární medicína. Aplikované, klinické a sociální vědy nemají s dvouletou periodou úspěch (Makela, 2000; Andersen, 1998; Luukkonen, 1994). Neanglické odborné časopisy nebo dvojjazyčné odborné časopisy (např. japonsko-anglické) získávají v průměru nižší hodnocení JIF, i když jsou zastoupeny v SCI.

V neposlední řadě je nutno poznamenat, že citace nemusí být nutně ukazatelem kvality výzkumu. Každý výzkumný pracovník ví, že existuje celá řada důvodů (vedle kvality), proč citovat z odborné literatury. Autoři mohou používat citace za účelem polemiky, aby se zalibili čtenářům nebo aby propagovali vlastní výzkum (nebo výzkum svých přátel, kolegů nebo sponzorů). West a McIlwaine (2002) prostudovali 79 článků otištěných v časopise Ad-

diction (Závislost) v letech 1995 až 1998 a nezjistili žádnou korelaci mezi frekvencí citací (do roku 2000) a nezávislým hodnocením kvality. Zajímavé je, že mimo jiné zjistili, že články z rozvojových zemí byly citovány méně, než by se dalo očekávat podle hodnocení jejich kvality. (Viz kapitola 7, která se blíže věnuje citacím.)

Na závěr bychom rádi zdůraznili, že impakt faktor je třeba posuzovat velice opatrně. Dokud nebudou lépe pochopena omezení a napraveny veškeré nedostatky systému hodnocení na základě impakt faktoru, zůstane tento index relativně hrubým měřítkem kvality konkrétního odborného časopisu. Podle Jonese (1999) by autoři neměli klást přehnaný důraz na impakt faktor odborného časopisu; místo toho by měli vzít v úvahu spíše rychlost a efektivitu redakčního zpracování rukopisu a kvalitu a včasnost recenzního řízení (jak uvádíme níže v kroku 8). V době, kdy se postupně stává běžným jevem elektronické publikování, může rychlá dostupnost výsledků výzkumu na internetu (často dokonce zdarma) v mnoha případech konkurovat takovým měřítkům hodnoty, jako je impakt faktor.

8. DALŠÍ PRAKTICKÉ ZÁLEŽITOSTI

Existuje několik dalších faktorů, které by autoři měli při výběru odborného časopisu brát v úvahu. Jedním z nich je doba, která uběhne do otištění článku. Některým odborným časopisům trvá proces zpracování rukopisu déle než jiným. Většina odborných časopisů nezveřejňuje, jak dlouho jim trvá přijmout rozhodnutí, a i když jsou tyto informace k dispozici, průměrnou dobu ovlivní počet rukopisů odmítnutých ještě před zasláním k odborné recenzi. Dalším faktorem je doba mezi přijetím revidovaného rukopisu a finálním otištěním. Ta závisí částečně na počtu čísel odborného časopisu za rok, počtu přijatých rukopisů a efektivitě vydavatele. Obecným pravidlem je, že v odborných časopisech, které vycházejí častěji, trvá otištění článku pravděpodobně kratší dobu. Nejlepší způsob, jak získat informace o průběhu tohoto procesu, je prostudovat si pokyny pro autory nebo webové stránky daného odborného časopisu. Lepší je nespolehat se na to, co říkají ostatní, nebo na to, jakou má časopis pověst.

SHRNUTÍ

Odborné časopisy se liší kvalitou publikovaných článků, množstvím oslovených čtenářů i svým obsahem. Jakmile má autor jasnou představu o výsledcích konkrétní studie nebo projektu, měl by provést předběžný průzkum odborných časopisů, u kterých je největší pravděpodobnost, že otisknou článek na dané téma. Jak ukazují tabulky 2.1 a 2.2, lze si vybrat z celé řady recenzovaných odborných časopisů specializovaných na adiktologii a více než 1 000 oborových a multidisciplinárních odborných časopisů. Rozhodně se vyplatí věnovat čas a energii pečlivému výběru periodika a zvážit související odborné i praktické záležitosti. Tento proces nejen ušetří cenný čas autorům, recenzentům, šéfredaktorům i vydavatelům časopisu, ale rovněž zvýší šanci autora, že článek bude nejen vkladem do jeho profesního životopisu, ale především cenným příspěvkem pro vědu.

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ Andersen, H. (1998) *Acta Sociologica på den internationale arena: hvad kan SSCI fortelle?* [Acta Sociologica on the international arena: what can SSCI tell us?] *Dansk Sociologi*, VII, 72–78.
- 2/ Antelman, K. (2004) *Do open-access articles have a greater research impact?* *College and Research Libraries*, 65(5), 372–382. Dostupné on-line: <http://www.ala.org/ala/acrl/acrlpubs/crljournal/crl2004/crlseptember/antelman.pdf>. (cit. 20. 12. 2007).
- 3/ Babor, T. F. (1993a) *Beyond the invisible college: a science policy analysis of alcohol and drug research*. In: Edwards, G., Strang, J., a Jaffe, J. H., eds. *Drugs, Alcohol and Tobacco: making the science and policy connections*, pp. 48–69. Oxford: Oxford University Press.
- 4/ Babor, T. F. (1993b) *Megatrends and dead ends: alcohol research in global perspective*. *Alcohol Health and Research World*, 17, 177–186.
- 5/ *Bethesda statement on open access publishing* (2003). Dostupné on-line: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>. (cit. 20. 12. 2007).
- 6/ *Budapest open access initiative* (2002). Dostupné on-line: <http://www.soros.org/openaccess/index.shtml>. (cit. 20. 12. 2007).
- 7/ De Groote, S. and Dorsch, J. (2003) *Measuring use*

- patterns of on-line journals and databases. *Journal of the Medical Library Association*, 91(2), 231–241. Dostupné on-line: <http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=153164>. (cit. 20. 12. 2007).
- 8/ Eysenbach, G. (2006) Citation advantage of open access articles. *PLoS Biology*, 4(5), e157, 0692–0698. Dostupné on-line: <http://biology.plosjournals.org/perlserv/?request=getdocument&doi=10%2E1371%2Fjournal%2Epbio%2E0040157&ct=1>. (cit. 20. 12. 2007).
- 9/ Gust, S. and Winstanley E.L. (2007) A bibliometric study of two drug addiction research specialty journals. Poster Presentation at the College on the Problems of Drug Dependence (CPDD), Board #172.
- 10/ Harnad, S. and Brody T. (2004) Comparing the impact of open access (OA) vs. non- OA articles in the same journals. *D-Lib Magazine*, 10(6). Dostupné on-line: <http://webdoc.sub.gwdg.de/edoc/aw/d-lib/dlib/june04/harnad/06harnad.html>. (cit. 20. 12. 2007).
- 11/ Jones, A. W. (1999) The impact of Alcohol and Alcoholism among substance abuse journals. *Alcohol and Alcoholism*, 34, 25–34.
- 12/ Lafollette, M. C. (1992) *Stealing into Print. Fraud, Plagiarism, and Misconduct in Scientific Publishing*. Berkeley, CA: University of California Press.
- 13/ Luukkonen, T. (1994) Viiteanalyysi ja tutkimuksen arviointi. [Reference analysis and evaluation of research.] *Signum*, 27, 130–132.
- 14/ Mäkelä, K. (2000) personal communication. Helsinki, Finland.
- 15/ Rousseau, R. (2002) Journal evaluation: technical and practical issues. *Library Trends*, 50, 418–439.
- 16/ Rydholm, A. (1998) Impact factors. *Acta Orthopaedica Scandinavica*, 69, 221.
- 17/ Seglen, P. (1998) Citation rates and journal impact factors are not suitable for evaluation of research. *Acta Orthopaedica Scandinavica*, 69, 224–229.
- 18/ Stenius, K. (2003) Journal impact factor – mittari joka vahvistaa tutkimusmaailman hierarkiaa. [The journal impact factor – an indicator that strengthens the hierarchy of the research world.] *Tieteessä Tapahtuu*, 7, 35–39.
- 19/ Suber, Peter (2002) Open access to the scientific journal literature. *Journal of Biology*, 1, 3n.
- 20/ West, R. and McIlwaine, A. (2002) What do citation counts count for in the field of addiction? An empirical evaluation of citation counts and their link with peer ratings of quality. *Addiction*, 97, 501–504.

PŘÍLOHA 2.1

VYBRANÉ KATALOGIZAČNÍ A REFERÁTOVÉ SLUŽBY VYUŽÍVANÉ ODBORNÝMI ČASOPISY SPECIALIZOVANÝMI NA ADIKTOLOGII

ADDICTION ABSTRACTS je čtvrtletník vydávaný současně v tištěné podobě a on-line. Tato mezinárodní referátová služba se zaměřuje na veškeré návykové látky a jiné kompulsivní chování. Posuzuje přibližně jedno sto odborných časopisů z oblastí, jako je psychologie, psychiatrie, veřejné zdraví, medicína, zdravé chování, léčba a prevence.

AGORA (Access to Global On-line Research in Agriculture) poskytuje veřejným institucím ve vybraných rozvojových zemích zdarma nebo za nízkou cenu on-line přístup k téměř 1 100 odborných časopisů zaměřených na zemědělství a související biologické, environmentální a sociální vědy. Uživatelé mohou vyhledávat články podle předmětu nebo vydavatele. K hlavním předmětům patří biologie, biotechnologie / aplikovaná mikrobiologie, chemie/biochemie/fyzika, ekonomie / sociální vědy, potravinářství / výživa a multidisciplinární předměty. Webová adresa je <http://www.aginternetwork.org/en>.

CSA SOCIOLOGICAL ABSTRACTS poskytuje rejstřík a abstrakty mezinárodních článků z odborných časopisů v oblasti sociologie a souvisejících disciplín v oboru sociálních a behaviorálních věd. Databáze čerpá z více než 1700 sériových publikací. Hlavní předměty jsou evaluační výzkum, rodina a sociální blaho, zdravotní právo, užívání návykových látek a závislosti.

CURRENT CONTENTS umožňuje přístup k bibliografickým informacím z oblasti výzkumu čerpaných z článků, editorialů, abstraktů ústních odborných sdělení a dalších zdrojů získaných z více než 8 000 časopisů; zvláštní edice se týká klinické medicíny, věd o životě a sociálních a behaviorálních věd. Current Contents Connect umožňuje přístup k databázi přes internet.

DRUGSCOPE je britské nezávislé středisko pro informace o účincích drog. Informační služba DrugScope umožňuje přístup k multidisciplinární knihovně obsahující více než 80 000 dokumentů z celého světa (viz <http://www.drugscope.org.uk/about/home.asp>).

EMBASE je rozsáhlý rejstřík světové literatury v oblasti humánní medicíny a souvisejících disciplín. EMBASE každý záznam klasifikuje a katalogizuje za použití termínů a synonym, která pomáhají při vyhledávání konkrétních předmětů. Mezi zastoupené předměty patří AIDS, závislost na drogách, psychiatrie, zdravotnictví. EMBASE umožňuje přístup k článkům z více než 2 900 časopisů ze 110 zemí.

ETOH (Alcohol and Alcohol Problems Science Database) je obsáhlý zdroj on-line zastřešující veškeré aspekty problémového užívání alkoholu. Databázi vytvořil a do roku 2004 podporoval americký Národní ústav pro otázky zneužívání alkoholu a alkoholismus (National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism). ETOH obsahuje abstrakty a bibliografické odkazy na časopisecké články a další informační zdroje týkající se výzkumu v oblasti medicíny, biochemie, psychologie, psychiatrie, epidemiologie, sociologie, antropologie, léčby, prevence, vzdělávání, nehod a bezpečnosti, legislativy, trestního soudnictví, veřejné politiky a zdravotních služeb.

Každý odkaz v databázi ETOH má přiřazen jeden titul pokrývající širší téma (např. genetika a biologické behaviorální determinanty, incidence a prevalence, zdravotní důsledky, metabolismus, neurověda, záležitosti týkající se práce a pracovního prostředí, těhotenství, prevence, psychologické a vývojové determinanty, veřejná politika, sociálně ekonomické aspekty, sociální důsledky, specifické populace a léčba). Cílem těchto „klíčových slov“ je usnadnit vyhledávání určitých typů informací prostřednictvím webové stránky ETOH (<http://etoh.niaaa.nih.gov/>).

HINARI (Health InterNetwork Access to Research Initiative) je iniciativa Světové zdravotnické organizace (WHO), která poskytuje místním neziskovým organizacím v rozvojových zemích zdarma nebo za

nízký poplatek on-line přístup k více než 3 000 časopisů zaměřených na biomedicínu a související sociální vědy. K institucím, které mají nárok na tuto službu, patří národní univerzity, výzkumné instituce, odborné školy (např. v oboru medicíny, ošetrovatelství, farmacie, veřejného zdraví, zubního lékařství apod.), fakultní nemocnice, státní úřady a národní lékařské knihovny. Uživatelé mají možnost vyhledávat články podle názvu časopisu, vydavatele, předmětu nebo jazyka. Přístup je k dispozici na adrese <http://www.who.int/hinari/en>.

MEDLINE (Medical Literature, Analysis, and Retrieval System On-line) je bibliografická databáze Národní lékařské knihovny USA obsahující více než 12 milionů odkazů na časopisecké články v oboru věd o životě se zvláštním zaměřením na biomedicínu, včetně ošetrovatelství, nelékařských zdravotnických oborů a preklinických věd, jako je biologie a chemie. Databázi lze ve většině knihoven prohlédávat zdarma na internetu prostřednictvím databáze PubMed nebo domovské stránky Národní lékařské knihovny (<http://www.nlm.nih.gov>). V současné době obsahuje MEDLINE zdokumentované citace z více než 4 600 odborných časopisů vydávaných ve 30 jazycích, byť téměř 89 % citovaných článků bylo publikováno v angličtině. Přibližně 76 % anglických abstraktů je přetištěno doslovně z publikovaných článků. U více než 3 000 odborných časopisů obsahuje MEDLINE odkaz na webové stránky vydavatele, kde je možné získat přístup k článku v plném znění.

PSYCINFO je elektronická verze rejstříku Psychological Abstracts, která obsahuje přehledy (abstrakty, bibliografické informace a katalogizaci) časopiseckých článků v angličtině z odborných časopisů z více než 50 zemí. Databáze je k dispozici prostřednictvím knihoven a členům Americké psychologické společnosti. Pokrývá více než 1 800 časopiseckých titulů a články vybírané z hlediska relevance k psychologii.

SCOPUS je velká databáze obsahující abstrakty a citace z vědecké literatury a internetových zdrojů. Databáze, která je denně aktualizována, zahrnuje

15 000 recenzovaných odborných časopisů (včetně časopisů s otevřeným přístupem, oborových publikací a sborníků z konferencí), 33 milionů abstraktů, 386 milionů odborných webových stránek a 21 milionů patentových záznamů. SCOPUS se od jiných katalogizačních služeb odlišuje velikostí své databáze a snadným uživatelským rozhraním. Přístup je k dispozici na adrese <http://info.scopus.com>.

TOXIBASE je databáze ve francouzštině, která umožňuje přístup k vědeckým informacím a dokumentaci týkající se psychoaktivních drog a závislostí. Databáze je součástí francouzské národní sítě informačních a dokumentačních center, Réseau National d'Information et de Documentation, s partnery ve Francii a v dalších zemích. Přístup je k dispozici na adrese <http://www.toxibase.org>.

KAPITOLA 3: MIMO ANGLIAMERICKÝ SVĚT: RADY PRO VÝZKUMNÉ PRACOVNÍKY Z ROZVOJOVÝCH A NEANGLICKÝ HOVOŘÍCÍCH ZEMÍ

KERSTIN STENIUS, ISIDORE OBOT, FLORENCE KERR-CORRÊA, ERIKSON F. FURTADO A THOMAS F. BABOR

ÚVOD

V dnešní době žije 85 % světové populace v zemích zařazených do kategorie zemí s nízkými nebo středními příjmy (World Bank, 2003). V těchto zemích vychází relativně malý počet odborných časopisů specializovaných na adiktologii (viz kapitola 2, tabulka 2.2), přestože například v Číně, Indii, Jihoafrické republice, Mexiku nebo Brazílii, kde jsou problémy způsobené závislostmi velice častým jevem, vzrůstá potřeba odborných poznatků. Angličtina je v dnešní době mateřským jazykem cca 5–9 % světové populace. Převaha angličtiny v oblasti vědecké komunikace je však jednoznačná. Odhaduje se, že 80 % odborných článků publikovaných ve světě vychází v odborných časopisech vydávaných v angličtině (Montgomery, 2004) a přibližně dvě třetiny známých adiktologických časopisů jsou v angličtině.

Tato kapitola se zabývá problémy, kterým jsou nuceni čelit adiktologové působící v méně vyspělých zemích a ti, jejichž rodným jazykem není angličtina. Cílem této kapitoly je probrat následující otázky: a) praktické a profesní otázky, které jsou tito vědci nuceni řešit; b) způsob, jak mohou autoři z těchto zemí zlepšit svou šanci na publikování v anglických odborných časopisech; c) možnosti autorů publikovat zároveň v angličtině a v jiném jazyce a komunikovat tak s různými čtenáři; a d) jak se rozhodnout, aby

článek více prospěl veřejným zájmům, bude-li publikován v mateřském jazyce autora a/nebo v místním nebo regionálním odborném časopise.

SYSTÉMOVÉ PŘEKÁŽKY

NEROVNOMĚRNÉ ROZLOŽENÍ VĚDECKÉ KOMUNIKACE

V oboru adiktologie existuje základní nerovnováha mezi zdroji, které jsou dostupné, a zdroji, které jsou potřebné. Na jedné straně, jak je uvedeno výše, setkáváme s neúměrnou koncentrací adiktologie a publikační činnosti v oboru adiktologie v bohatších a anglicky hovořících zemích (Severní Amerika, Evropa a Austrálie). Na druhé straně většinu světové populace a rostoucí procento problémů spojených se závislostmi nalezneme v zemích s nízkými nebo středními příjmy a v zemích, kde rodným jazykem není angličtina (Room et al., 2002). Toto je vážný problém pro ty, kdo usilují o co nejefektivnější využití stávajících prostředků pro účely péče o veřejné zdraví na mezinárodní úrovni.

V listopadu 2003 Světová zdravotnická organizace (WHO) zorganizovala setkání na téma „Výzkum v oblasti duševního zdraví v rozvojových zemích: úloha odborných časopisů“. Společně prohlášení účastníků se vydavatelů odborných časopisů a WHO (2004) popisuje bariéry vědecké publikační činnosti, s nimiž se potýkají odborníci v zemích s nízkými a středními příjmy zabývající se výzkumem v oblasti duševního zdraví.

V dokumentu se uvádí, že akumulace vědeckých poznatků závisí na možnosti dostupné a bezplatné výměny informací všude ve světě. Kvalitní výzkum stále více vyžaduje podporu ve formě přístupu k výzkumu prováděnému v jiných částech světa a zároveň příležitosti komunikovat výsledky vlastního výzkumu. Výzkumní pracovníci ze zemí s nízkými a středními příjmy mají často problémy s publikováním svých výsledků a zjištění v odborných časopisech. K důvodům této situace patří omezený přístup k informacím, nedostatečná pomoc s volbou podoby a statistickou analýzou výzkumu, potíže s napsáním

článku v cizím jazyce a v neposlední řadě materiální, finanční, politická a infrastrukturní omezení. Další bariérou může být nedostatečné uvědomování si potřeb výzkumu v těchto zemích a větší či menší míra anonymity jejich výzkumných pracovníků. Podle zprávy WHO (2004: 226) řadu odborných pracovníků ze zemí s nízkými a středními příjmy „odrazuje zdánlivě nepřekonatelná propast mezi vynaloženým úsilím v oblasti výzkumu a možností publikovat výsledky tohoto výzkumu v mezinárodních odborných časopisech“.

Většina těchto problémů se týká i oboru adiktologie. Řada zemí, které se potýkají s nedostatkem prostředků, usiluje o rozvoj vědeckého výzkumu. Tyto snahy se však ne vždy setkávají s dostatečnou podporou ze strany politiků. Političtí představitelé a další nositelé rozhodovacích pravomocí v těchto zemích – stejně jako v mnoha jiných zemích – se nemusí nutně zajímat o to, zda jsou určitá realizovaná opatření podložena vědeckými poznatky, či nikoli. Otázky a potřeby výzkumu je také někdy obtížné „přeložit“ do jazyka politiky. Z těchto důvodů výzkum a odborná publikační činnost nebývají vždy na horních příčkách žebříčku politických priorit. Tyto země potřebují profesionální vědce a odborné pracovníky a vyškolené klinické pracovníky, ale s výjimkou státem dotovaných univerzitních programů se klinickému, epidemiologickému a dalšímu výzkumu dostává jen malá podpora. Není mnoho zemí, kde by působily specializované adiktologické společnosti jako fórum k projednávání místně relevantních a aktuálních problémů a nacházení vhodných řešení. Chybí možnosti vzdělávání. V některých zemích se zvýšil počet studentů magisterského nebo doktorského studia, stejně jako počet programů specializačního studia na univerzitách. Velké množství adiktologů však vstupuje do pracovního procesu v roli klinických pracovníků v soukromé praxi a akademické práci se věnují pouze mimo hlavní pracovní poměr, dobrovolně nebo za velice nízkou odměnu. Za daných okolností bude rozvoj výzkumu v oblasti závislosti pomalý.

Komunikace s výzkumnými pracovníky v jiných zemích je často limitovaná nedostatkem prostředků.

Řada knihoven nemá k dispozici další fondy na předplatné odborných časopisů a odborné adiktologické časopisy jsou pro ně zřídka prioritou. V některých zemích nyní vlivné agentury zaměřené na sponzorování výzkumu podporují programy, které umožňují většině univerzit volný přístup k periodikům on-line. Tyto programy sice zlepšily dostupnost informací o mezinárodním výzkumu, ale situace je nadále nedostačující.

Formální sdílení výsledků místně relevantního výzkumu v oblasti závislosti se potýká s jinými problémy. Místní odborné časopisy se musejí vypořádat se sociálně-kulturními specifiky a prioritami různých segmentů společnosti. V současné době probíhá v několika zemích silné hnutí, které prosazuje publikování kvalitních článků v místních odborných časopisech, pokud možno v angličtině. Vzhledem k tomu, že konkurence na poli vědy vzrůstá, publikování v katalogizovaných časopisech je pro výzkumné pracovníky, kteří usilují o odborné uznání své práce, prioritou. Adiktologie je však mladý a relativně malý obor. Místní adiktologické časopisy jen obtížně plní kritéria pro zařazení do amerických a mezinárodních katalogizačních systémů, např. ISI nebo MEDLINE. Známkou toho, jak problematická tato situace může být, je skutečnost, že do rejstříku zdravotních věd v regionu Latinské Ameriky a Karibiku, LILACS (viz <http://www.bireme.br/abd/E/ehomepage.htm>, přístup 23. 8. 2004), dosud nebyl zařazen jediný odborný adiktologický časopis z regionu Latinské Ameriky. Pro řadu adiktologů z dané části světa platí, že pokud chtějí oslovit místní čtenáře, publikují v katalogizovaných odborných časopisech zaměřených na problematiku veřejného zdraví nebo duševního zdraví. Pouze malý počet těchto článků vychází v angličtině. Publikování v těchto časopisech není samozřejmě samo o sobě nic špatného. Specializovaný odborný časopis však může hrát významnou roli při rozvoji adiktologie v konkrétní zemi nebo regionu. V Indii není situace o nic jednodušší. Neexistuje zde žádný odborný adiktologický časopis v místním jazyce ani v angličtině, a jediný psychiatrický časopis, který otiskuje články o adiktologii, není katalogizován. Indický výzkumník působící na pracovišti, které požaduje pub-

likační činnost v katalogizovaných časopisech, proto nemá jinou možnost než publikovat v odborných časopisech v angličtině mimo Indii.

Přestože národní nebo místní odborné časopisy jsou velice důležité, pro výzkumníka z méně vyspělých zemí bývá někdy těžké se na ně spolehnout. Tyto odborné časopisy mají často omezené prostředky, vycházejí nepravidelně nebo mají dlouhou prodlevu mezi předložením rukopisu a otištěním článku. Nežádka se dostávají do jakéhosi začarovaného kruhu: nejsou považovány za dost prestižní, což znamená, že nedostávají dostatečný počet kvalitních rukopisů, což má za následek, že nezískají potřebné prostředky a dostatečné množství kvalitních článků.

Společnost ISAJE vzala na vědomí důležitost katalogizace odborných časopisů z různých částí světa publikovaných v různých jazycích a jejich zařazení do důležitých databází. V rámci organizace byla vytvořena pracovní skupina, jejímž cílem je tuto situaci zlepšit.

MARGINALIZACE VÝZKUMU PROVÁDĚNÉHO V ZEMÍCH S NÍZKÝMI A STŘEDNÍMI PŘÍJMY V RÁMCI MEZINÁRODNÍHO VĚDECKÉHO DISKURZU

V akademické obci jsou dnes odborní pracovníci často hodnoceni podle počtu publikovaných prací a vlivu odborných časopisů, v nichž jsou tyto práce otištěny. Publikování v odborných časopisech s vysokým impakt faktorem se stalo pro mnohé hlavním cílem, neboť vědci, odborní pracovníci, profesori i celá pracoviště, která jsou v tomto ohledu úspěšná, mají šanci získat granty, funkce a zdroje financování (viz např. Linardi et al., 1996). Pokud není k dispozici dostatek financí na výzkum, prostředky se soustředí v rukou malého počtu výzkumníků, přičemž impakt faktory k této koncentraci přispívají.

Institut ISI, který zveřejňuje nejčastěji používané impakt faktory, zdaleka nemá ve své databázi zařazené všechny světové odborné časopisy. Odborné časopisy v angličtině, především americké časopisy, jsou zastoupeny lépe. To znamená, že výzkum prováděný v zemích s nízkými a středními příjmy a pre-

zentovaný v jiných jazycích než angličtině je obecně zastoupen nedostatečně. Např. ze 4 580 brazilských odborných časopisů katalogizovaných na národní úrovni je v databázi ISI zastoupeno pouze 117 (Targino a Garcia, 2000). Viz kapitola 2 a kapitola 4, kde uvádíme podrobnější informace na toto téma.

Problémy výzkumných pracovníků v zemích s nízkými a středními příjmy, kteří by rádi publikovali v mezinárodním rozsahu, mohou ještě umocňovat systémové faktory spojené s řízením odborných časopisů v anglickém jazyce. Průzkum prováděný mezi redakčními radami a poradními výbory předních mezinárodních odborných časopisů zaměřených na duševní zdraví (např. *Archives of General Psychiatry*, *American Journal of Psychiatry*, *Schizophrenia Bulletin*, *British Journal of Psychiatry*, *Adolescent Psychiatry*) ukázal, že z celkového počtu 530 členů pouze čtyři byli zástupci zemí s nízkými a středními příjmy (Saxena at al., 2003). Absence zastoupení těchto zemí v redakčních radách důležitých odborných časopisů může vysvětlovat, proč mají autoři z rozvojových zemí často pocit, že jejich články nejsou přijímány příliš vřele.

V mezinárodním kontextu tak bude pravděpodobně výzkum prováděný v zemích s nízkými a středními příjmy považován za méně relevantní. K tomuto závěru dospěla i studie zaměřená na články zveřejněné v časopise *Addiction* (West a McIlwaine, 2002), která zjistila, že články ze zemí s nízkými a středními příjmy byly citovány výrazně méně často než články z rozvinutých zemí, přestože je nezávislí recenzenti vyhodnotili jako stejně kvalitní. Jiné studie ukázaly, že zvýšení počtu otištěných článků ze zemí s nízkými a středními příjmy neodpovídá zvýšení počtu citací těchto článků (Volpato a Freitas, 2003; Holmgren a Schnitzer, 2004).

Mezi další faktory, které mohou přispívat k relativně omezenému počtu publikací z těchto zemí, patří nekvalitní výzkumné metody, neadekvátní velikost výběrových souborů, méně sofistikované statistické analýzy, nedostatečný počet národních nebo regionálních odborných časopisů a omezená znalost angličtiny. V průzkumu prováděném mezi vydava-

teli 116 mezinárodních odborných časopisů zaměřených na fyziku, chemii a biologii (Gosden, 1992: 130) odpověděla přibližně jedna třetina respondentů, že mají předsudky vůči rukopisům předloženým autory, jejichž rodným jazykem není angličtina. Někteří uvedli konkrétní předsudky vůči určité části světa nebo určité zemi podle toho, jak byla vnímána její vědecká kultura. Pokud se ukázalo, že v určité zemi nebylo například považováno za kontroverzní publikovat články ve více periodících najednou nebo že zde byla patrná etnocentrická citační praxe, vedlo to často k negativním předsudkům vůči všem odborným pracím z dané země.

JAZYKOVÁ A KULTURNÍ PAST

Angličtina je v dnešní době *lingua franca* vědeckého výzkumu a zůstane jí i v nejbližší budoucnosti. Jak zdůrazňuje Montgomery (2004), nazývat ji „univerzálním jazykem vědy“ by však znamenalo ignorovat historii a složitý jazykový vývoj probíhající ve světě. V budoucnu bude stále více lidí bilingvních a vzroste důležitost jiných jazyků než angličtiny. Momentálně má však angličtina v adiktologii dominantní pozici. V angličtině například vycházejí všechny adiktologické časopisy s impakt faktorem podle ISI (viz kapitola 2 a kapitola 4); žádný časopis v jiném jazyce nemá uveden impakt faktor.

Svět vědy dnes dominuje malá skupina bohatých zemí. Na předním místě jsou USA, následované Velkou Británií, Kanadou, Austrálií a evropskými národy, které se orientují na podobnou vědeckou tradici a kde je výuka angličtiny na dobré úrovni. Disproporcionální vliv amerického výzkumu se týká základních vědních disciplín, prevence, epidemiologie a léčby. Američtí výzkumní pracovníci mají tendenci citovat americké výzkumníky (viz další pojednání na toto téma v kapitole 4 a Babor, 1993). Totéž platí (možná v menší míře) pro ostatní země, ale vzhledem k dominantnímu postavení odborných časopisů z USA a dalších anglicky hovořících nebo na angličtinu orientovaných zemí existuje určitá obecná předpojatost na poli výzkumu jako celku. Výzkum prováděný v USA může pro řadu angloamerických čtenářů – i pro další nekritické čtenáře – představovat a priori univerzálnější pravdu

než výsledky studie prováděné v zemi, jako je Indie. Výzkumníci v některých západních zemích (např. v severských zemích) se přizpůsobili dominantnímu výzkumnému paradigmatu a zdá se, že si vedou velice dobře, pokud můžeme soudit podle měření citací (Ingwersen, 2002). Nedostatečné zastoupení neanglicky hovořících národností v katalogizovaných odborných časopisech a v citovaném výzkumu se týká i některých rozvinutých zemí, jako je Španělsko, Německo a Francie (Maisonneuve et al., 2003), což ukazuje na působení obecných jazykových a kulturních vlivů. Dominantní postavení Spojených států na mezinárodním vědeckém poli může implikovat závažnou podjatost při výběru témat výzkumu, kladebných otázek, používaných metod a typů prováděného výzkumu. Je nutno si uvědomit, že výzkum v USA je primárně (a oprávněně) orientován na vlastní sociální a ekonomické priority této země, které nemusejí nutně platit pro kultury např. v rozvojových zemích. Problém dominantního postavení USA tudíž nespočívá jen v nespravedlivém rozložení příležitostí.

Uvedená hierarchie v sobě v rámci adiktologického výzkumu skrývá další problémy. Adiktologie jako vědní obor má minimálně dvě podkategorie – základní výzkum a aplikovaný výzkum. První je svou povahou více méně univerzální a odborné informace vyplývající ze základního výzkumu lze aplikovat všude ve světě. Druhá je kontextuální. Do této kategorie patří např. výzkum v oblasti veřejného zdraví. Veřejnozdravotní výzkum v zemích s nízkými a středními příjmy má v současné době dvě nevýhody: Problémy s přijetím odborných prací k publikaci a jejich citacemi ve vlivných odborných časopisech a nekalou soutěž probíhající na národní a mezinárodní úrovni, kde mnohem větší zdroje financování proudí do neurobiologického výzkumu (srov. Midanik, 2004). Stručně řečeno to znamená, že mezinárodní odborná literatura věnovaná tématu užívání návykových látek se jen zřídka řídí prioritami výzkumu v rozvojových zemích.

Důležitou roli hrají také komerční aspekty, které se vždy nemusejí shodovat s veřejnozdravotními zájmy chudších částí světa. Randomizované klinické studie nových léčiv mají větší šanci na publikování než

krátké intervence zaměřené na léčbu uživatelů alkoholu a drog. Ne všichni odpovědní činitelé si uvědomují, že alkohol a tabák představují v rozvojových zemích mnohem větší problém než heroin nebo kokain (Ezzati et al., 2002).

Některé problémy výzkumných pracovníků ze zemí s nízkými a středními příjmy spojené s publikační činností pramení z neznalosti zásad mezinárodní vědecké komunikace. Ve výše uvedeném průzkumu mezi odbornými časopisy z oboru fyziky, chemie a biologie (Gosden, 1992) shrnuli redaktoři problémy, s nimiž se výzkumníci, jejichž rodným jazykem nebyla angličtina, potýkali. Nejčastěji uváděný problém bylo špatné zpracování částí textu věnovaných výsledkům a jejich diskusi, tzn. neschopnost komunikovat důležitost a relevantnost daného výzkumu. Dalším výrazným problémem byla skutečnost, že autoři neznali psaná a nepsaná „pravidla hry nazývané publikační činnost“.

Například neuváděli dostatek odkazů na předchozí výzkum a neznali styl argumentace nebo odbornou úroveň zvoleného periodika (ibid., str. 132–133). Napsat dobrý odborný článek pro mezinárodní čtenářskou obec vyžaduje nejen konkrétní dovednosti, např. schopnost odpovědně dodržet pokyny pro autory, ale také získané dovednosti v oblasti sociální komunikace. Nejlepší způsob, jak je získat, je prostudovat některé z odborných časopisů uvedených v kapitole 2 a získat zpětnou vazbu ohledně vlastního písemného projevu od zkušenějších výzkumníků, což v zemích s nízkými a středními příjmy není vždy snadné.

CO VÍME O JAZYKOVÉ A KULTURNÍ POLITICE ODBORNÝCH ADIKTOLOGICKÝCH ČASOPISŮ?

Bohužel nemáme k dispozici téměř žádný průzkum, který by ukazoval obecný přístup adiktologických časopisů k článkům ze zemí s nízkými a středními příjmy, a máme jen velmi málo informací o jejich jazykové politice. K dispozici jsou dva průzkumy provedené společností ISAJE (Edwards, 2002a; Savva,

2002b), které zmapovaly jazykovou politiku 14 odborných časopisů v angličtině a devíti neanglických odborných časopisů.

Polovina redaktorů anglických časopisů, kteří se průzkumu zúčastnili, neuměla žádný jazyk kromě angličtiny. To je ve vícejazyčném vědeckém světě handicap. Podle dotazníku ISAJE je zřejmé, že anglickojazyčné adiktologické časopisy mimo USA mají v redakčních radách větší mezinárodní zastoupení. U amerických časopisů představují jiné národnosti 15 % členů redakčních rad, zatímco u jiných anglickojazyčných časopisů to je 70 %. Složení redakční rady může být známkou internacionalismu daného odborného časopisu. Nevíme přesně, jak jsou v redakčních radách zastoupeny země s nízkými a středními příjmy, ale jejich procento zřejmě nebude vysoké.

Mezi respondenty z řad odborných časopisů v angličtině se podíl výzkumných článků z neanglicky hovořících zemí pohyboval od 0 % do 57 %. Míra odmítnutí článků autorů, pro něž angličtina není prvním jazykem, se velice lišila: zatímco někde byla podprůměrná, jinde byla třikrát vyšší než průměr. V rámci tohoto – možná zkresleného – výběrového souboru uplatňovala přibližně jedna třetina odborných časopisů zvláštní politiku na podporu autorů s jiným mateřským jazykem. Pouze tři časopisy uvedly, že nemohou poskytnout jazykovou redakční podporu. Většina neanglických odborných časopisů pak v dotazníku uvedla, že publikuje pouze v jazyce dané země. Několik z nich publikovalo články, které byly již dříve otištěny v angličtině. Pouze jeden časopis měl prostředky na financování překladů. Několik časopisů mělo regionální nebo mezinárodní ambice. Všichni redaktoři uměli anglicky a několik z nich umělo více než jeden cizí jazyk. Všechny časopisy měly anglické resumé. Členy redakčních rad byli často zástupci jiných zemí.

CO MŮŽE UDĚLAT AUTOR?

V této části přinášíme několik praktických doporučení, která by mohla pomoci zajistit větší rovnováhu,

stejně podmínky pro všechny a menší diverzitu v oblasti adiktologie.

PŘEKROČENÍ KULTURNÍCH HRANIC NA CESTĚ K PUBLIKOVÁNÍ V ANGLIČTINĚ

Jak bylo uvedeno výše, pro autory ze zemí s nízkými a středními příjmy a pro autory z neanglicky hovořících zemí může být velice obtížné dosáhnout toho, aby byl jejich článek přijat anglickojazyčným odborným časopisem. Pro autory z takových zemí je proto mimořádně důležité ukázat, že zvládli pravidla hry: Pečlivě dodržet pokyny pro autory, ujistit se, že struktura, jazyk a forma prezentace studie a jejich výsledků jsou jasné a logické a obsahují správné odkazy. Pokud nebudou dodrženy formální náležitosti, může být bez průtahů odmítnuta i studie obsahující důležitá a originální zjištění. Díky kulturním předpoklům mohou být na obsah výzkumu z méně vyspělých zemí kladeny vyšší nároky. Slavný chilský farmakolog Jorge Mardones na konci své dlouhé kariéry uzavřel jeden z rozhovorů těmito slovy (Edwards, 1991: 392):

Nevím, proč existuje obecná atmosféra nedůvěry k výsledkům uváděným v odborných materiálech z latinskoamerických laboratoří. Chceme-li tuto situaci překonat, musíme si být mimořádně jisti správností a vysokou důležitostí výsledků, než svůj materiál předložíme k publikování. Považuji to za výhodu, protože to nejhorší, co se může vědci stát, je, že kontaminuje vědecké prostředí špatnými a nekvalitními daty.

Dříve než autor předloží rukopis k publikaci, měl by si najít rádce nebo zkušeného badatele, který by si jeho článek přečetl a poradil s prezentací výsledků a zjištění. To však nebývá snadné především v zemích, kde je oblast výzkumu závislostí velice omezená. Průzkum nigerijských článků publikovaných v odborném psychologickém časopise ukázal, že více než 75 % článků publikoval vždy pouze jeden autor; toto číslo je mnohem vyšší než u amerických časopisů v téže době (Obot, osobní komunikace, 2004). Jednou z možností je pokusit se pracovat v týmu, jehož členy budou odborníci se zkušenostmi a znalostmi v různých oblastech, např. statistice

nebo společenských vědách. Tento postup může pomoci zlepšit kvalitu studie a její atraktivitu pro větší množství čtenářů. Další možností je spolupracovat na projektu s výzkumníky z jiných zemí, než jsou země s nízkými a středními příjmy, nebo na projektu v rámci větší mezinárodní sítě. To se vám ve většině případů podaří pouze tehdy, když už máte za sebou publikování v mezinárodním odborném časopise v angličtině nebo spolupracujete s jinými výzkumníky, kteří mají mezinárodní kontakty a reputaci. Místem, kde je možné navázat potřebné kontakty, jsou mezinárodní konference, ale k účasti na nich budete potřebovat finanční prostředky.

Je poměrně snadné si zjistit a následně dodržet organizačně-technické požadavky. Mnohem větším problémem je, že zásady psaní článků se v různých zemích liší. Burrough-Boenisch (2003: 2) v pojednání o problémech s redakční úpravou textů uvádí několik příkladů toho, jak naše písemné projevy souvisí s kulturou, z níž vycházíme. Jak autor článku uvádí, německá tradice psaní článků může na angloamerické autory působit strojeně a méně systematicky. Tradiční členění článků do čtyř oddílů používané v některých asijských kulturách, např. v Číně, Japonsku, Koreji a Thajsku, může působit nesouvislým dojmem. A když francouzsky hovořící vědci převedou svůj způsob prezentace vědeckých výsledků v přítomném čase do angličtiny, působí to jako postulace obecných pravd, nikoli jako popis jejich vlastních postupů a zjištění.

Ve většině případů autor nemůže komunikovat se čtenáři konkrétního odborného časopisu, pokud s nimi není schopen hovořit „oborným žargonem“ dané publikace. (To samozřejmě platí také v případě, že si vyberete publikační kanál v rámci určité jazykové oblasti.) Autor musí být v takovém případě velmi dobře obeznámen s konkrétním časopisem a vědět, jaké druhy článků uveřejňuje a v jakém formátu.

Některé odborné časopisy vydávané v angličtině jsou otevřenější článkům z jiných zemí a kultur. Zjistíte to tak, že:

- posoudíte poslání odborného časopisu a zjistíte, zda používá specifickou politiku ve vztahu k článkům z jiných zemí nebo kultur;

- ověříte, zda časopis v minulosti otiskl články autorů, jejichž prvním jazykem není angličtina;
- ověříte, do jaké míry je redakční rada časopisu mezinárodní, neboť pak můžete očekávat větší pochopení pro kulturní odlišnosti a větší kulturní pluralitu v rámci týmu recenzentů;
- budete kontaktovat redakci/vydavatele a zjistíte, zda by měl časopis zájem o vaši práci – přitom zdůrazníte její mimořádnou důležitost a případnou nevýhodu pramenící z toho, že pocházíte ze země s nízkými a středními příjmy nebo z neanglicky hovořící země.

PŘEKROČENÍ JAZYKOVÝCH HRANIC

Montgomery (2004) zdůrazňuje, že z hlediska jazyka se svět budoucnosti bude vyznačovat diverzitou, bilingvismem, a dokonce mnohojazyčností. Důležitým cílem v takovém světě bude tudíž „zvýšit toleranci vůči různým verzím odborné angličtiny a vyhnout se svrchovanému přístupu, podle kterého je třeba dodržovat jediný standard“ (str. 1335). Dokud však tato tolerance nenastane, musejí autoři vědeckých článků brát problém jazyka vážně.

Jak bylo uvedeno výše, způsob, jakým autoři prezentují výsledky své práce, je často nejdůležitějším faktorem, na kterém závisí, jak bude na výzkumnou zprávu pohlížet redaktor a recenzenti. Není jistě potřeba zdůrazňovat, že dobrá angličtina hraje významnou roli. Způsob prezentace studie a jejích výsledků je důležitý především v případě, kdy téma nebo jeho kontext mohou na redaktora nebo recenzenty působit nově a netradičně. A nejde jen o použití správné terminologie. Řada anglicky hovořících redaktorů a recenzentů (stejně jako francouzsky, německy nebo švédsky hovořící redaktori) bude mít jednoznačnou představu o tom, co je správný jazyk. Gosden (1992) ve svém průzkumu mezi redaktory odborných časopisů z oboru fyziky, chemie a biologie identifikoval vlastnosti, které redaktori odborných časopisů vydávaných v angličtině považovali za nejdůležitější při posuzování textů napsaných autory, jejichž rodným jazykem nebyla angličtina: Věty na sebe mají jasně a logicky navazovat, mají být gramaticky správné, konkrétní tvrzení mají být obratně vyjádřena a autor by měl používat jazyk způsobem, který odráží jeho postavení.

Měl by autor před odesláním článku k publikaci provést celkovou jazykovou korekturu? Odpověď zní ANO, i když to bude drahé a časově náročné. Pokud má výzkumník jistotu, že jeho práce stojí za to, článek si přečte a kladně zhodnotila zkušenější osoba a autor hodlá publikovat v odborném časopise, který nemá finance na jazykovou úpravu, rozhodně se tím zvýší šance na přijetí článku. Také je zde riziko, že pokud bude článek „na hranici“, bude odmítnut, pokud se v něm budou vyskytovat jazykové nedostatky. Ve vzácných případech, kdy autor ví, že časopis má specifickou politiku pro přijímání článků neanglicky hovořících autorů a prostředky na provedení jazykové korektury, nemusí být angličtina článku při prvním předložení nutně perfektní. V takovém případě však rozhodně stojí za to kontaktovat redaktora předem.

ZABÍT DVĚ MOUCHY JEDNOU RANOU: DVOJJA-ZYČNÁ PUBLIKACE

Pokud je téma článku takové, že by bylo důležité publikovat ho jak na národní úrovni, tak v mezinárodním odborném časopise, může se autor pokusit publikovat stejný text ve více než jednom jazyce. Pokud se autor domnívá, že výsledky jeho práce by měly být zohledněny při tvorbě tuzemské politiky, publikování výsledků v mezinárodním odborném časopise může zvýšit jejich prestiž v očích politiků jeho země. Některé adiktologické časopisy budou souhlasit s otištěním článku, který byl dříve vydán v jiném jazyce, nebo se simultánním vydáním článku v několika jazycích. Několik odborných adiktologických časopisů již oficiálně založilo partnerskou spolupráci s tímto cílem (Addiction a Exartisis; Addiction a Sucht; Drugs: Education, Prevention and Policy a Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift). Těto myšlenky mohou být otevřeny i ostatní časopisy.

Uvedený postup není porušením etického kodexu ve vztahu k duplicitnímu publikování (viz kapitola 12), pokud s ním vydavatelé souhlasí a simultánní publikace je uvedena spolu se zdrojem originálu. Obecným pravidlem je, že autor, který má zájem prezentovat svůj článek několika skupinám čtenářů, musí zjistit, jaká je v tomto ohledu politika zvoleného odborného časopisu (nebo časopisů).

VÝZNAM PUBLIKOVÁNÍ V NÁRODNÍM A MÍSTNÍM KONTEXTU

Jako výzkumní pracovníci bychom neměli být zalepeni vidinou mezinárodní prestiže; namísto toho bychom měli mít na zřeteli diverzitu a aplikovatelnost výzkumu. Šíření relevantních výsledků výzkumu mezi tuzemské čtenáře plní důležitou demokratickou roli a má význam pro sociální a zdravotní politiku dané země. Rozvoj kulturně specifického výzkumu je rovněž důležitý pro globální rozvoj výzkumu v adiktologii. Některé výzkumy však mohou postrádat univerzální platnost.

Výzkum zaměřený na konkrétní léčebné systémy, specifické léčebné modalitty nebo účinky opatření národní politiky v zemích s nízkými a středními příjmy může být mimo okruh čtenářů v dané zemi nebo regionu irelevantní. Obdobně platí, že některé studie publikované ve velkých mezinárodních odborných časopisech, které vycházejí ze zjištění učiněných v kontextu Severní Ameriky nebo Evropy, nemusí být relevantní v jiných kulturních podmínkách nebo v rozvojových zemích.

Dokud většina důležitých databází a katalogizačních systémů dává přednost odborným časopisům v angličtině a časopisům z rozvinutých zemí, mohou být časopisy vydávané v zemích s nízkými a středními příjmy a neanglickojazyčné časopisy považovány za méně prestižní publikační kanály. V některých zemích, jako je Nigérie, však vzrůstá tendence považovat místně publikované články za neméně významnou součást profesního portfolia výzkumného pracovníka. Této situaci může pomoci nedávno založený časopis pro výzkum v oblasti drog a alkoholu *African Journal of Drug and Alcohol Studies*. Časopis vznikl v reakci na skutečnost, že v Africe roste počet výzkumných pracovníků v oboru závislostí, přičemž některé otázky tuzemského významu by nebyly zajímavé pro mezinárodní odborné časopisy, které byly v minulosti jediným informačním kanálem pro africké výzkumníky. Širší přijetí místní publikační činnosti rovněž vychází z přijetí tamní reality – tj. skutečnosti, že pro mnohé výzkumníky je těžké publikovat v mezinárodních

odborných časopisech. Počet vědců se zvýšil, ale nikoli zdroje a podpora, jako jsou knihovny a překladatelské služby, nezbytné k provádění takového výzkumu a produkování takových článků, které by byly zajímavé pro mezinárodní odborné časopisy. To však v žádném případě neznamená, že prováděný výzkum není cenný.

Pro výzkumného pracovníka z Afriky nebo ze země s nízkými a středními příjmy je při volbě publikačního kanálu nezbytný pragmatismus. Jak jsme uvedli výše, někdy může být problém spoléhat se na tuzemské nebo lokální odborné časopisy – především takové, které nemají dostatek prostředků; situace se však, doufejme, brzylepší.

ZÁVĚR

Problémy v oblasti závislostí, stejně jako jejich řešení, mají výrazný místní, národní a kulturní charakter. Také výsledky výzkumu v oblasti adiktologie musejí být prezentovány v rámci těchto místních kontextů. Při sdílení výsledků vědeckého výzkumu je důležité zachovat jazykovou a kulturní diverzitu. Problémy se závislostmi patří bohužel v mnoha zemích k běžným jevům a v Latinské Americe, Africe a Asii jejich počet vzrůstá. Mezinárodní komunikace je proto nutná v zájmu šíření informací a zároveň může přinášet osobní naplnění, jak ukazuje text v rámečku 3.1. Vědecké komunity v zemích s nízkými a středními příjmy potřebují pomoc a podporu. Ve světě, kterému vládne globalizace, se vyspělý anglicky hovořící svět může snadno ocitnout v izolaci, pokud si neuvědomí, že se může hodně poučit ze zkušeností ostatních částí světa.

Jak ukázal nedávný průzkum mezi redaktory odborných časopisů (Edwards a Savva, 2002a a b), četné mezinárodní a anglickojazyčné odborné časopisy jsou otevřeny myšlence publikování výzkumu z jiných zemí a jazykových oblastí. Doufejme, že aktivity mezinárodních organizací, jako je ISAJE, zaměřené na podporu široké partnerské spolupráce a snahu o změnu diskriminačních praktik databází a katalogizačních systémů dále zvýší povědomí re-

daktorů odborných časopisů a výzkumné komunity vůbec o jazykových, kulturních a finančních otázkách. A to je pro výzkumné pracovníky z chudších a neanglicky hovořících zemí dobrá zpráva.

Špatná zpráva je, že stále tvrdší konkurence v oblasti výzkumu posiluje stávající hierarchické uspořádání vědeckého světa a klade na výzkumné pracovníky ze zemí s nízkými a středními příjmy neustále vyšší nároky. Odborníci z těchto zemí musí čelit mimořádným výzvám. Obecné rady a pravidla mohou přitom pomoci jen zčásti.

Pokud chcete představit výsledky svého výzkumu správným čtenářům a získat za to odborné uznání, musíte se připravit na tvrdou práci a velkou dávku pragmatismu.

V této kapitole jsme nastílnili specifické problémy, které jsou nuceni řešit adiktologové působící mimo hlavní kulturní a jazykový proud. Pokud se chcete dostat ve svém oboru na vrchol, bude to vyžadovat hodně schopností, vytrvalosti a odvahy. Odměna, která vás nahoře čeká, však bude o hodně větší, protože se naučíte orientovat se v mapě jak země svého původu, tak světa, který leží za jejími hranicemi.

Rámeček 3/1 Profesor Mustapha Soueif na téma bilingvismu v publikační činnosti v oboru adiktologie

Následující citát, převzatý z rozhovoru s profesorem Mustaphou Soueifem, egyptským psychologem, badatelem specializujícím se na výzkum konopných drog a mezinárodně uznávaným odborníkem na závislosti, ukazuje, jak vzrušující může být konfrontace s problémy publikování v několika jazycích v různých kulturách:

Pokud mám zájem o mezinárodní čtenáře a uznání, musím být „bilingvní“. Bilingvismus není snadná věc. Nelze ho omezit na plynulý kyvadlový pohyb od arabštiny k angličtině a zpět. Spíš je to tak, že musíte vypnout celý způsob myšlení, citění a vyjadřování a naladit se na zcela jinou vlnovou délku. Na počátku své kariéry zjistíte, že takové počinání je vážně náročné a nese s sebou mnohé okamžiky

frustrace. Ale přijmete, že to tak je, protože jste se rozhodli, že to chcete. Postupně se zdokonalujete a problém se zmenší, ale nikdy nezmizí.

Dalším důsledkem je, že na sebe musíte většinu času brát dvojitou tíži odpovědnosti; mám na mysli povinnosti vůči tuzemsku (univerzita, soukromá klinika, přednášky na tuzemských konferencích a písemné příspěvky do periodik) a mezinárodní požadavky (obvykle konference a písemné příspěvky). Někdy musíte odmítnout žádost nebo pozvání z jedné nebo z druhé strany. Ale musíte být velice opatrný, pokud chcete hrát obě role tak, aby měly optimálně hladký průběh. Usilovat o prolnutí obou těchto rolí vyžaduje tvůrčí úsilí, a proto je to zdrojem velkého naplnění.

Třetím důsledkem je, že postupně začínáte svou roli vidět v novém světle. Už nejste pouhý tuzemský vědec s mezinárodním ohlasem. Stáváte se spojnicí nebo mostem mezi kulturami. Očekává se, že se budete chovat jako zprostředkovatel komunikace mezi dvěma kulturami. Když jednou tento plot překročíte, měl byste zároveň dělat něco užitečného a zajímavého pro lidi na druhé straně. To, co nesete s sebou, by se samozřejmě vždy mělo týkat vědeckého bádání. Ale někdy je to jen okrajové. Ukazuje se však, že to pomáhá šíření vzájemného porozumění mezi badateli, kteří usilují o překročení národní anebo kulturní bariéry. A pokud jde o takovou oblast, jako je výzkum zneužívání drog, je to ještě důležitější.

Soueif, M., in: Edwards ed. (1991: 438–439)

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ Babor, T.F. (1993) Megatrends and dead ends: alcohol research in global perspective. *Alcohol Health and Research World* 17(3), 177–186.
- 2/ Burrough-Boenisch, J. (2003) Editing texts by non-native speakers of English. In: *Science Editors Handbook*. Surrey, UK: European Association of Science Editors.
- 3/ Edwards, G., ed. (1991) *Addictions: personal influences and scientific movements*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- 4/ Edwards, G. and Savva, S. (2002a) Hur icke-engelskspråkiga tidskrifter på beroendetränad arbetar med språkliga frågor: en enkät av ISAJE. [How non-English

- language journals in the addiction work with language questions: an ISAJE questionnaire.] *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift* 19(3), 207–210.
- 5/ Edwards, G. and Savva, S. (2002b) Hur engelskspråkiga tidskrifter på beroendområdet arbetar med språkliga frågor: en enkät av ISAJE. [How English language journals work with language questions: an ISAJE questionnaire.] *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift* 19(3), 211–215.
- 6/ Ezzati, M., Lopez, A.D., Rodgers, A., Vander Horn, S. and Murray, C.J.L. (2002) The comparative risk assessment collaborating group (2002). Selected major risk factors and global and regional burden of disease. *Lancet* 360, 1347–1360.
- 7/ Gosden, H. (1992) Research Writing and NNSs: from the Editors. *Journal of Second Language Writing* 1(2), 123–139.
- 8/ Holmgren, M. and Schnitzer, S.A. (2004) Science on the rise in developing countries. *PLOS Biology*, January 2(1):e1-. <http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=314462>
- 9/ Ingwersen, P. (2002) Visibility and impact of research in psychiatry for north European countries in EU, US and world context. *Scientometrics* 54(1), 131–144.
- 10/ Linardi, P.M., Coelho, P.M.Z. and Costa, H.M.A. (1996) The 'impact factor' as a criteria for the quality of scientific production is a relative, not absolute, measure. *Brazilian Journal of Medical and Biological Research* 29, 555–561.
- 11/ Maisonneuve, H., Berard, A. and Bertrand, D. (2003) International submissions to journals. *Lancet*, 361, 1388–1389.
- 12/ Midanik, L. T. (2004) Biomedicalization and alcohol studies: implications for policy. *Journal of Public Health Policy* 25(2), 211–228.
- 13/ Montgomery, S. (2004) Of towers, walls, and fields: perspectives on language in science. *Science* 303, 27 February, 1333–1335.
- 14/ Obot, I. Osobní komunikace, únor 2004.
- 15/ Room, R., Jernigan, D., Carlini-Marlatt, B., Gureje, O., Mäkelä, K., Marshall, M., Medina-Mora, M.E., Monteiro, M., Parry, C., Partanen, J., Riley, L. and Saxena, S. (2002) Alcohol in developing societies: a public health approach. Helsinki: Finnish Foundation for Alcohol Studies, in collaboration with World Health Organization, vol. 46.
- 16/ Saxena, S., Levaw, I., Maulik, P. and Saraceno, B. (2003) How international are the editorial boards of leading psychiatric journals? *Lancet* 361, 6090.
- 17/ Targino, M.G. and Garcia, J.C.R. (2000) *Ciencia Brasileira na base de dados do Institute for Scientific Information [Brazilian periodicals in the Institute for Scientific Information]*. *Ciencia da Informacao – Brasília* 29, 103–117
- 18/ Volpato, G.L. and Freitas, E.G. (2003) Desafios na publicação científica [Challenges in scientific publication]. *Pesquisa Odontologica Brasileira* 17 (suppl. 1), 49–56.
- 19/ West, R. and McIlwaine, A. (2002) What do citation counts count for in the field of addiction? An empirical evaluation of citation counts and their link with peer ratings of quality. *Addiction* 97, 501–504.
- 20/ World Bank (2003) *World Development Indicators 2003*. Washington DC: The World Bank.
- 21/ World Health Organization (2004) Galvanizing mental health research in low- and middle-income countries: role of scientific journals. A joint statement issued by editors of scientific journals publishing mental health research. Department of Mental Health and Substance Abuse, WHO, Geneva, January 2004. *Bulletin of the World Health Organization* 82(3), 226–228.

KAPITOLA 4: JAK ZAČÍT: PROBLEMATIKA PUBLIKAČNÍ ČINNOSTI U STUDENTŮ VYSOKÝCH ŠKOL, POSTDOKTORANDŮ A DALŠÍCH ZAČÍNÁJÍCÍCH VĚDECKÝCH PRACOVNÍKŮ V OBORU ADIKTOLOGIE

DOMINIQUE MORISANO, THOMAS F. BABOR,
ERIN L. WINSTANLEY A NEO MOROJELE

ÚVOD

V posledních letech se stupňuje tlak na studenty vysokých škol¹, postdoktorandy, studenty magisterských programů, ale i pomocné vědecké síly a laboratorní pracovníky, aby produkovali vědecké práce nebo se na nich jako spoluautoři podíleli. V některých zemích je v současné době počet publikovaných děl (publication credit) klíčovým kritériem pro přijetí studenta k dalšímu studiu, k získání postdoktorandské pozice či stáže (internship), ale rovněž pro získání stipendií, postgraduálních stipendií, grantů a zaměstnání. Ambicióznější univerzity své studenty někdy pobízejí, aby vypracovávali teoretické studie, psali přehledové články a sepisovali nepublikované údaje, které získali ve výzkumných laboratořích. V některých zemích se studentům doporučuje publikovat články při přípravě disertační práce. V jiných zemích se očekává, že se soustředí pouze na přípravu disertace, která následně (případně) poslouží k publikačním účelům. A v dalších zemích disertační práce vycházejí z již otištěných článků. V každém případě

¹ V celé kapitole termín student vysoké školy (zaměnitelné s termínem postgraduální student) odkazuje především na studenty doktorských programů, ale může se rovněž vztahovat na studenty magisterských programů a studenty medicíny, kteří v rámci studia provádějí výzkum či píší diplomovou práci.

je v řadě zemí publikační činnost jednou z prioritních záležitostí doktorandského a postgraduálního vzdělávání.

Tato kapitola se zabývá otázkami, které jsou zvláště důležité pro publikační činnost studentů vysokých škol nebo postdoktorandů, nicméně seznámení se s tématy, jimiž se zde zabýváme, může být užitečné pro každého, kdo stojí na prahu své publikační kariéry. Úvod kapitoly se zaměřuje na obecné otázky autorství, v dalších částech se zabývá konkrétnějším tématem, a to publikováním závěrečných prací studentů. Druhá zmíněná část se soustředí na celý proces publikování takové práce – od otázek, které si klademe ještě dříve, než začneme práci psát, až po její případné předání příslušnému odbornému časopisu po obhajobě. Hlavní zdroje našich informací na toto téma pocházejí z univerzit v Severní Americe, nicméně jednotlivé otázky a řešení uvedené níže by měly být relevantní i pro studenty na univerzitách v jiných regionech. Zvláštní pozornost je rovněž věnována problémům, s nimiž se setkávají studenti a mladí vědečtí pracovníci v méně bohatých zemích.

OBECNÉ OTÁZKY

Problémy a přínosy publikační činnosti studentů vysokých škol, postdoktorandů nebo pomocných vědeckých sil se často týkají rozhodování o autorství, přípravy harmonogramů, řešení etických dilemat, vypořádávání se s tlakem na publikační činnost, otvíráním dveří pro profesní růst a přiznání případné finanční odměny.

AUTORSTVÍ

Jak se uvádí v kapitole 8, autorství článků v recenzovaných (peer-reviewed) odborných časopisech se v akademickém prostředí nesmírně cení, i když schopnost napsat odborné pojednání, byť nepublikované, je cenným aktivem v jakémkoli pracovním prostředí. Pro velkou většinu studentů vysokých škol bude autorství na počátku kariéry výsledkem spolupráce se členy vysokoškolského

pedagogického sboru², zkušenými vědeckými pracovníky a školiteli. Z tohoto důvodu musejí jak pedagogové, tak studenti zvažovat řadu etických a praktických otázek, které se mohou objevit (viz též kapitoly 11 a 12, které se zabývají etickými otázkami spojenými s autorstvím). V jádru takové spolupráce mezi členem pedagogického sboru a studentem (či dokonce školitelem a zaměstnancem) existuje podstatná nerovnováha sil (Fine a Kurdek, 1993; Murray, 1998). Není výjimkou, že členové pedagogického sboru, s nimiž mají studenti nejčastější kontakty (a tedy i největší příležitost provádět průzkum), tyto studenty nejen známkují, poskytují jim rozhodující zpětnou vazbu a hodnotí jejich práci, ale rovněž pro ně píší doporučení. Mimo to má řada studentů na počátku publikační činnosti minimální zkušenosti a znalosti, a musí se proto spolehnout na podporu a vedení vysokoškolských pedagogů. I když se se studenty a postdoktorandy otázky autorství průběžně řeší, jsou to právě členové pedagogického sboru, kteří obvykle s konečnou platností rozhodují o tom, kde na seznamu autorů budou studenti figurovat (a zda vůbec). Studenti, kteří s takovým rozhodnutím nesouhlasí či je nedokážou pochopit, si svůj názor často nechávají pro sebe, neboť mají obavy, že by mohl mít negativní dopad na jejich hodnocení ze strany těchto pedagogů.

Na proces rozhodování o autorství může mít rovněž vliv akademická hodnota spolupracujícího vysokoškolského pedagoga nebo školitele. Spolupráce s pedagogem s vyšší hodností, který běžně získává granty na výzkumnou práci, znamená i větší pravděpodobnost, že student dostane příležitost být na společné publikaci uveden jako první autor. Ve větších laboratořích či u větších projektů s větším počtem dobrovolníků a pomocných vědeckých sil mohou výše postavení vysokoškolské pedagogové dávat

studentům více příležitostí k publikační činnosti a postupovat svým svěřencům projekty, nápady a soubory dat. Naproti tomu služebně mladší vysokoškolské pedagogové obvykle usilují o to, aby se na publikacích objevila jejich jména, což by jim mohlo umožnit získat granty na výzkum a dosáhnout vyšší pozice ve sboru. Proto se často budou více zaměřovat na podporu a rozvoj svého vlastního profesního růstu spíše než na pomoc studentům s jejich publikační činností.

Text v rámečku 4.1 nabízí satirický pohled na situace určování autorství, s nimiž se občas studenti spolupracující na publikacích se zkušenějšími nebo výše postavenými vědeckými pracovníky mohou setkat. I když tato karikatura může působit cynicky, mnoho studentů by souhlasilo, že není příliš daleko od reality, která panuje v některých výzkumných laboratořích, střediscích či na některých katedrách. Nicméně postupy určování autorství u společných děl pedagogických pracovníků a studentů se budou pravděpodobně lišit podle oborů, institucí, a dokonce kultury. V ideálním případě by se mělo jednat o dynamický proces, který se vyvíjí spolu s revidováním a opětovným předkládáním článku.

² Za účelem zefektivnění a zjednodušení bude termín člen vysokoškolského pedagogického sboru nebo člen pedagogického sboru (v anglickém jazyce se v textu často vyskytuje jako adjektivum – pozn. překladatele) používán v celé kapitole k označení jakéhokoli pracovníka, který v institucích vyššího vzdělávání zastává úlohu poradce, školitele, učitele nebo vědeckého pracovníka a který by byl jinak označován jako výzkumný pracovník, odborný asistent, docent, profesor apod. Je třeba upozornit na to, že v jednotlivých zemích a/nebo institucích se terminologie často liší.

SEZNAM AUTORŮ: KOMU ČEST, TOMU ČEST

<p>První autor Ze členů studentského autorského kolektivu zapojených do projektu je tento v nejvyšším ročníku. Připravil číselné údaje.</p>	<p>Třetí autor Student prvního ročníku, který ve skutečnosti provedl pokusy, připravil analýzu a napsal celou studii. Myslí si, že být uveden na třetím místě je „spravedlivé“.</p>	<p>Předposlední autor Ambiciózní asistent nebo postdoktorand, který studii inicioval.</p>
<p><u>Michaels, C., Lee, E. F., Sap, P. S., Nichols, S. T., Oliveira, L., Smith, B. S.</u></p>		
<p>Druhý autor Student vysoké školy působící v laboratoři, který nemá s projektem nic společného, ale byl mezi autory zahrnut, protože se účastnil setkání skupiny (obvykle proto, aby se najedl).</p>	<p>Prostřední autoři Jména těchto autorů vlastně nikdo nečte. Obvykle se tato místa rezervují pro pregraduální studenty a technický personál</p>	<p>Poslední autor Vip osoba. Studii ani nečetl, ale pozor, získal na ni peníze a jeho slavné jméno dopomůže k tomu, aby studie byla přijata.</p>

JORGE CHAM © 2005
WWW.PHDCOMICS.COM

Studenti vysokých škol, postdoktorandi a mladí odborníci, kteří pracují v prostředí základního a aplikovaného výzkumu, nemají obvykle dostatek informací o přijatelných postupech při určování autorství v rámci daného oboru či disciplíny. Mimo to se tyto postupy natolik liší dokonce i v rámci kateder, že je obtížné se orientovat v tom, co lze považovat za přijatelnou praxi. Je proto nezbytné, aby byla k dispozici konkrétní pravidla, která umožní nastavit rovné příležitosti pro autorství studentů, a jednotné postupy pro společná díla studentů a vysokoškolských pedagogů. Stejně jako v případě obecnějších otázek autorství (o nichž se hovořilo výše) existují specifická pravidla, která mohou tento postup na některých vysokých školách zjednodušit, případně zcela zabránit vzniku takových problémů. Příklady některých takových pravidel jsou uvedeny níže. Pokud nejsou k dispozici přímo vlastní pravidla, lze obvykle převzít pravidla jiné instituce nebo profesního sdružení (příklad viz kapitola 8), zejména v případech, kdy

několik studentů spolupracuje s vysokoškolským pedagogem, který pro ně má pochopení.

Pravidlem je, že studenti by měli být uváděni jako první autoři u odborných článků, které vycházejí z jejich diplomové či disertační práce. Řada oborů a institucí tuto obecnou zásadu prosazuje. Například v etických zásadách Americké psychologické společnosti, formulovaných v materiálu nazvaném Etické zásady psychologů (Ethical Principles of Psychologists), a v jejím Etickém kodexu (Code of Conduct) (2002) se výslovně uvádí: „Vyjma případů, kdy nastanou výjimečné okolnosti, bývá student uveden jako hlavní autor jakéhokoli článku, na němž se podílelo více spoluautorů a který je do značné míry založen na disertační práci studenta“ (kapitola 8.12). Dále Americká psychologická společnost uvádí, že školitelé by měli o podílu na přípravě publikačního výstupu hovořit se studenty, jakmile je to možné, a to po celou dobu trvání výzkumu a přípravy práce k pu-

blikaci. Nicméně výše zmíněné „výjimečné okolnosti“ poukazují na obecně existující šedou zónu a často mohou zdánlivě jasný proces určování autorství zkomplikovat další faktory, např. tehdy, kdy disertační práce studenta částečně vychází z grantu vedoucího práce.

Postupem času několik vysokoškolských institucí zveřejnilo na svých webových stránkách obecné pokyny k určování autorství. V roce 1998 například poradní orgán rektora Pensylvánské univerzity (Graduate Council of the Faculties) přijal politiku (http://www.upenn.edu/grad/authorpolicy_alpha.html), která po jednotlivých katedrách požaduje, aby vytvořily a zveřejnily pravidla týkající se autorství společných děl studentů a pedagogů, která budou odrážet běžné standardy v jednotlivých oborech, neboť v jednotlivých oborech a na jednotlivých katedrách existují odlišné tradice v oblasti společného autorství. Stanovení takových postupů pro jednotlivé skupiny absolventů pomůže osvětlit, co mohou studenti i členové vysokoškolského pedagogického sboru v souvislosti s určováním autorství očekávat. Specifická pravidla kateder pokrývají témata, jako jsou např. kritéria autorství (specifické i obecné zásady týkající se typu práce, která zaručuje přiznání zásluhy na vzniku publikačního výstupu), otázku, na koho se obrátit v případě řešení sporů, a otázek, které by měl vysokoškolský pedagog se studenty projednat před spuštěním společného projektu. Příkladem takových otázek je: a) zda bude mít student nárok na autorství (authorship credit), b) jaké bude předpokládané pořadí autorů, c) jak budou rozděleny práce na projektu a d) kdy se vrátit k určité práci či provést kontrolu práce, kterou dokončují jednotliví spolupracující členové dvojice či skupiny. Podobný soubor pravidel, která byla původně vypracována v roce 1996 (http://www.uofaweb.ualberta.ca/vpres_policies/nav02.cfm?nav02=11203&nav01=11159), na svých stránkách zveřejnila v roce 2007 také Albertská univerzita (Kanada).

Vzhledem k tomu, že internet se postupně stává primárním komunikačním nástrojem ve většině oblastí vysokoškolského vzdělávání, zdá se, že politiky zveřejněné na webových stránkách jsou obecně pro

mladé výzkumné pracovníky efektivním a uživatelsky příjemným způsobem šíření pravidel o určování autorství, i když se může stát, že ti, kteří pocházejí ze zemí s nízkými a středně vysokými příjmy, nemusejí mít k internetu odpovídající přístup (jak o tom bude pojednávat další část této kapitoly). Také Harvard Medical School (1999; <http://www.hms.harvard.edu/integrity/authorship.html>), McGill University (1995; <http://www.mcgill.ca/researchoffice/policies/sponsored/policies/ethics/>), Washington University v St. Louis (2002; <http://www.wustl.edu/policies/authorship.html>), University of Cambridge (2002; <http://www.rsd.cam.ac.uk/about/policies/practice/>) a ještě některé další univerzity poskytují členům svých institucí oficiální vyjádření k problematice autorství, i když jsou svou povahou dosti stručná. Nejlepšími vzory pro vytvoření podobných politik ve vysokoškolských institucích v různých částech světa jsou pravidla Pensylvánské univerzity a Albertské univerzity. Tato pravidla, platná pro celou univerzitu, jsou vynikajícím prostředkem, jak informovat studenty, postdoktorandy a členy pedagogického sboru o nejspravedlivějších a nejčestnějších postupech, které je třeba v případech společného autorství dodržovat.

Ve svém článku, který se stal v USA autoritativním pojednáním o spoluautorství studentů a pedagogů, vypracovali Fine a Kurdek (1993) soubor pravidel o autorství postavených na myšlence, že by se na procesu rozhodování o autorství měli smysluplně podílet jak pedagogové, tak studenti. Fine a Kurdek doporučili, aby odborní konzultanti a spolupracovníci z řad pedagogického sboru novým studentům a postdoktorandům hned na začátku společných projektů poskytli informace o tom, jak se postupuje při rozhodování o autorství. Zároveň předložili řadu specifických a někdy kontroverzních doporučení ohledně autorství studentů s tím, že například odborné vedení nemůže a nemělo by od studentů očekávat to, co očekává od zkušených kolegů z oboru.

Autoři místo toho navrhli, aby při určování příslušné míry autorství v rámci společných prací studentů a pedagogů byla pro hodnocení úrovně odborného příspěví studentů použita jiná norma. Zároveň však

prosazovali myšlenku, že přínos studentů musí být svou povahou profesionální, tj. kreativní, na vysoké intelektuální úrovni a důležitý pro dokončení díla. Příkladem takového přínosu je např. vytvoření návrhu a podoby výzkumného projektu, sepsání některých částí rukopisu, začlenění různých teoretických pohledů, vytvoření nových koncepčních modelů, vytvoření systému hodnocení nebo podílení se na rozhodování v rámci analýzy dat či interpretace výsledků. Jiné úkoly, jako je např. vkládání dat, provádění statistických analýz určených vedoucím práce a vytvoření strojopisu, mohou zaručit poděkování v podobě poznámky pod čarou, avšak podle těchto autorů nezakládají nárok na přiznání autorství. Fine a Kurdek navrhli, aby odborné vedení a studenti projednali již na začátku procesu publikace, jaké kombinace odborných činností by oběma stranám zajistily přiznání určité míry autorství.

Fine a Kurdek (1993) se dotkli nejrůznějších otázek a představili řadu možných scénářů případů souvisejících s autorstvím u společných děl studentů a vysokoškolských pedagogů, které mají svou platnost i po patnácti letech od prvního zveřejnění jejich článku. Kapitola 8 tohoto vydání *Publikování v adiktologii* je přímou reakcí na takové články a stejně tak na různorodé, avšak stručné a izolované pokusy o vytvoření pravidel na jednotlivých univerzitách, jak byly zmíněny výše. Studenti, postdoktorandi a další začínající vědečtí pracovníci by se měli v rámci přípravy publikačních výstupů často vracet k obecnému souboru velmi praktických pokynů ohledně autorství uvedených v této kapitole. Tyto pokyny pokrývají fáze plánování, přípravy i finalizace autorství. Podrobnější informace o tom, kde by se u zpráv z projektů, na nichž spolupracovali, mělo objevit jejich jméno (či zda vůbec), pak začínající vědečtí pracovníci mohou získat v kapitole 8, která se zabývá i relativně kontroverzními otázkami – například co tvoří podstatu významného autorského přínosu. Pokud například student připravil, koordinoval a realizoval výzkumný projekt za pedagoga či školiče, ale nepřišel s žádnou originální myšlenkou, výsledná data neanalyzoval ani neinterpretoval a ani se nepodílel na psaní výsledné práce, má právo být uveden jako autor publikací, které z projektu vze-

jdou? Podle doporučení uvedených v kapitole 8 by odpověď zněla „ne“, neboť student nebyl zapojen do psaní práce (a aby se někdo mohl stát autorem, je třeba, aby tvořil!). Někdo by však mohl argumentovat tím, že studentovi měla být alespoň nabídnuta možnost, aby se na publikačním procesu podílel významnější měrou, aby měl také nárok na autorství. Studenti rovněž mohou výslovně vyjádřit svůj zájem zapojit se do vzniku budoucích publikací.

Stručně řečeno, je zřejmé, že ve hře o autorství je z hlediska studentů, postdoktorandů a mladých výzkumníků co zlepšovat. Mimo to je vždy možné, dozvědět se o této oblasti něco nového. Vedení ze strany zkušeného vědce může být pro studenty, postdoktorandy nebo jiné adepty vědecké práce jedinečnou příležitostí zjistit, jak funguje publikační proces. Tento proces bohužel dosud nebyl jasně zdokumentován z hlediska práv, povinností a úloh studentů a mladých výzkumných pracovníků. Určitý pokrok byl zaznamenán v objasňování některých záležitostí a oficiálního schválení dlouho očekávaných politik. Ještě však bude třeba vykonat mnoho jak na úrovni akademických institucí, tak na úrovni jednotlivých pedagogů a studentů. Svým dílem může k šíření povědomí o této problematice a o možných řešeních těchto otázek přispět také sdílená obeznamenost s obsahem článků a kapitol, jako je tato.

PUBLIKOVÁNÍ DIPLOMOVÝCH A DISERTAČNÍCH PRACÍ

Pro většinu výzkumníků a klinických pracovníků v oboru adiktologie nabízí vysokoškolské studium první příležitost k publikační činnosti, ať už se jedná o otištění materiálu z vědeckého projektu, diplomové práce nebo části disertační práce. Jak již bylo uvedeno výše, výzvy k brzké publikační činnosti jsou poměrně četné a jsou určeny zejména těm, kteří mají zájem pokračovat v práci na akademické půdě. Vzhledem k úsilí, které investujeme do přípravy diplomové či disertační práce, je taková práce často ideální příležitostí k zahájení publikační činnosti. Proces publikování práce je popsán v následující části.

DŘÍVE NEŽ ZAČNEME PSÁT DISERTAČNÍ PRÁCI: ZVÁŽENÍ FORMÁTU

Existuje několik různých formátů disertačních prací, jejichž přijatelnost se liší podle země a vysoké školy, na níž práce vzniká. Ke dvěma oblíbeným formátům patří monografická práce a samostatný rukopis. Řada studijních programů se odklání od tradiční monografické studie a spíše se snaží disertační práce koncipovat tak, aby měly podobu publikovatelných rukopisů. Tento styl disertačních prací, který může nést různá označení, obvykle vyžaduje, aby jednotlivé kapitoly byly napsány jako samostatné články. Například na Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health může student napsat tradiční disertační práci monografického stylu, nebo práci obsahující „tři články“. Druhý jmenovaný formát vyžaduje, aby tři kapitoly disertační práce měly „formu“ publikovatelných rukopisů, z nichž jedna obvykle slouží jako přehled literatury a další dvě obsahují empirické analýzy. Některé univerzity mají stanoveny jako jednu z podmínek k získání titulu, aby výsledné práce byly předloženy k otištění. Jiné univerzity vyžadují, aby práce již byla publikovaná (a případně doplněná o syntézu nebo nezávislý úvod).

Míra, do jaké musejí být jednotlivé rukopisy vzájemně propojené a mít stejné zaměření výzkumu, jako je tomu u monografických prací, se liší podle institucí, kateder a konzultantů. Závisí to částečně na jednoznačnosti pravidel dané instituce. Tato pravidla však nejsou podle všeho zcela konkrétní. Navíc, pokud student píše kapitolu zaměřenou na přehled literatury, je užitečné mít na paměti, že většina odborných časopisů z oboru adiktologie nepřijímá nevyžádané přehledové články a že zveřejnění takového rukopisu tak může být poměrně obtížné.

Pokud má student možnost zvolit si formát disertační práce, je důležité zvážit přínosy, a zejména úskalí stylu z hlediska možnosti publikování práce³. I když se například někdo rozhodne pro disertační práci ve stylu rukopisu, může se stát, že výsledné

kapitoly bude třeba později významně upravit, například pokud je třeba je zkrátit či zformátovat pro určitý časopis či pokud mají oslovit širší publikum než jen komisi, která bude disertační práci posuzovat (Chamberlin, 1999).

„V PRVNÍ LINII“: PSANÍ DISERTAČNÍ PRÁCE S OHLEDEM NA JEJÍ PUBLIKOVÁNÍ

Při psaní diplomové či disertační práce je obvykle užitečné se zamyslet nad tím, zda by práce mohla být vhodná k otištění v časopise. Zní-li odpověď „ano“, pak je zde několik skutečností, které je třeba uvážit, a to raději dříve než později. Například pokud někdo uvažuje o tom, že po dokončení diplomové práce zveřejní data v určitém časopise, je užitečné již na začátku vzít v úvahu okruh čtenářů tohoto časopisu (otázky související s výběrem časopisu viz kapitola 2). Rovněž je možné přizpůsobit styl psaní a formátování disertační práce specifickým požadavkům časopisu (Luey, 2004). I v případě, že rozhodnutí o časopise ještě nepadlo, lze okruh čtenářů blíže specifikovat (např. kliničtí pracovníci nebo činitelé odpovědní za tvorbu příslušných politik) tak, aby bylo možné konkretizovat profesní záběr práce.

Dále je pravděpodobné, že mezi vznikem prvních návrhů disertační práce a přípravou materiálu pro zveřejnění v časopise uplyne mnoho času. Proto bude třeba zachovat příslušnou dokumentaci týkající se analýz a souborů dat. Zdlouhavý proces spojující přípravu disertační práce a přípravu budoucího materiálu ke zveřejnění může vyústit v situaci, kdy měsíce, ale i roky poté může recenzent časopisu (ale i člen komise) požadovat, aby byla provedena kontrola analýz dat či aby analýzy byly výrazně rozšířeny. I když by se výše uvedeným měli zabývat všichni autoři, sama skutečnost, že přípravě disertační práce věnujeme mnoho času, jen podtrhuje důležitost vedení odpovídajících záznamů o dokončených činnostech.

Stručně řečeno, moudrý student se bude snažit propojit požadavky na disertační práci s požadavky časopisu, kam by mohl být příspěvek případně zaslán k otištění. Není to vždy jednoduché. Disertační práce musejí být obvykle zpracovány daleko podrobněji

³ Ve skandinávských zemích (Norsko, Švédsko, Finsko, Dánsko) musí být články napsané v rámci disertační práce zveřejněny před přijetím disertační práce.

než většina příspěvků pro časopisy. To znamená, že velké úseky disertační práce bude třeba pro účely publikování vyčlenit, upravit a zestručnit. Může se stát, že bude třeba upravit i styl psaní s ohledem na okruh čtenářů, kterému bude příspěvek určen (např. disertační komise versus redaktoři a recenzenti časopisu versus široká vědecká komunita). Tento postup však má i své výhody. Chamberlin (1999) uvádí, že proces přeměny disertačních prací na publikovatelné články učí absolventy nejen sumarizovat výsledky výzkumu do zhuštěné podoby, ale rovněž komunikovat s širším publikem, než jakým je vysokoškolský pedagogický sbor či členové komise.

Když v posledních perných hodinách před odevzdáním ještě narychlo provádíte poslední úpravy a kontrolujete všechny odkazy, mějte na paměti, že kromě toho, že plníte podmínky pro získání titulu a přispíváte k vědeckému pokroku, všechna tato namáhavá práce se vám přímo zúročí v rámci profesního růstu. Příprava disertační práce s přihlédnutím k jejímu zveřejnění tyto vazby ještě posílí.

PŘÍPRAVA NA ZVEŘEJNĚNÍ

Jestliže byla disertační práce úspěšně obhájena a právě vypukly patřičné oslavy, je nejvyšší čas myslet na její zveřejnění⁴. V počátečních etapách přípravy na otištění díla budou často důležité návrhy, které zazněly již při obhajobě disertační práce. V této fázi musí nutně vyvstat několik otázek.

První je autorství. Jak již bylo řečeno výše, student by měl být ve většině případů uveden jako první autor. Je-li autorů více, mohou při určování pořadí autorů pomoci pravidla dané instituce a oborová pravidla, případně též kapitola této knihy věnovaná autorství (viz kapitola 8). Pokud je nabídnuto spoluautorství členům komise, mělo by být jasně řečeno, že se od všech autorů očekává, že se budou významným způsobem podílet na příspěvku pro časopis, nikoli se jen účastnit diskusí zaměřených na přípravu disertační práce. Vzhledem k tomu, že řada

odborných časopisů v současné době vyžaduje písemná prohlášení, která konkretizují příspěvi jednotlivých autorů, nejedná se již jen o tradiční zdvořilost.

Určení autorství je dynamický proces, který bude záviset na délce období, které uplynulo od dokončení studia, na rozsahu revizí, které je třeba provést pro účely publikování, a na kontextu, v němž budou tyto revize prováděny. Někdy jsou revize požadovány ve finální fázi procesu obhajoby disertační práce, a není tedy možné cílový časopis kontaktovat dříve než před dokončením studia. Jsou-li požadovány revize většího rozsahu, může se stát, že bude třeba hledat odbornou spolupráci mimo rámec disertační komise. Získání nových spoluautorů může mít několik výhod. Zejména může „svěží pohled“ usnadnit proces úpravy příspěvku pro příslušné cílové čtenářstvo. Externí odborníci si rovněž mohou poradit s některými nedostatky příspěvku, které jsou mimo rámec znalostí novopečeného absolventa.

Je rovněž třeba zvážit, zda nepublikovat disertační práci existující podobě, ať už s krátkým doprovodným článkem, či bez něj. Takový požadavek stanoví řada evropských institucí. Některé postgraduální programy doporučují disertační práce katalogizovat, zajistit k nim autorská práva a zveřejňovat je v kompletní podobě, přičemž k tomuto procesu poskytují systémovou podporu. Jinou alternativou je využít některou z mnoha publikačních příležitostí, které nabízí internet, a zveřejnit celou práci na internetu jen s vynaložením nepatrných nákladů. Příklady webových stránek, které takovou možnost nabízejí, jsou uvedeny v rámečku 4.2. Například aplikace *Dissertation Abstracts On-line* katalogizuje abstrakty disertačních prací a data rozesílá do mnoha vyhledávačů literatury. *ProQuest Dissertations and Theses* nabízí čerstvým absolventům možnost zakoupení trvalého jednotného lokátoru zdrojů (URL) pro abstrakty disertačních prací, což může být užitečné pro citační účely. Jiné stránky nabízejí zájemcům z řad čtenářů, aby si disertační práci za nepatrný poplatek stáhli nebo si objednali její tištěnou verzi.

Obecně však platí, že chceme-li oslovit co nejširší publikum, je pravděpodobně nejlepší vypra-

⁴ Studenti na některých univerzitách musejí články zařazené do disertační práce nejdříve publikovat, teprve pak může být jejich práce přijata. Práce tak musí být připravena k publikování již v dřívější fázi procesu.

covat disertační práci ve formě rukopisu, což může usnadnit proces vydání jedné či více publikací, kde bude absolvent uveden jako první autor. Najít čas na přípravu i jednoho jediného článku po ukončení studií nemusí být snadné, protože procházíme významnými životními změnami (hledání nového zaměstnání či nástup do něj, založení rodiny, řešení záležitostí, jejichž vyřizování jsme v době studia odkládali), které pochopitelně často soutěží o náš čas. Ideální řešení proto nabízí postdoktorandský program, je-li k dispozici, neboť příprava materiálů k publikování je samotnou podstatou a prioritním cílem takové pozice. Rovněž v závislosti na oblasti výzkumu, jíž se program týká, se postdoktorandské vědecké pozice obvykle omezují na dobu 1 roku až 3 let, což nemusí být dostatečně dlouhá doba na kompletní realizaci nového projektu – od jeho začátku až do fáze publikace. Proto pokud do této pozice nastoupíte s tím, že chcete publikovat svou disertační práci, budete mít okamžitý publikační cíl.

Rámeček 4/2 Internetové stránky věnované katalogizaci a publikování disertačních prací

- UMI Dissertation Publishing (<http://il.proquest.com>)
 - Databáze ProQuest Dissertations & Theses (PODT)
 - American Doctoral Dissertations (ADD)
 - Masters Abstracts International (MAI)
 - Dissertations & Theses @
- Dissertations Abstracts International (DAI) / Comprehensive Dissertation Index
- Networked Library of Digital Dissertations and Theses (www.ndtld.org)
- Theses Canada Portal (<http://www.collections-canada.gc.ca/thesescanada/index-e.html>)
- DissOnline (<http://www.dissonline.de/index.htm>)
- Die Deutsche Bibliothek
- Database of African Theses and Dissertations
- Networked European Deposit Library (<http://nedlib.kb.nl>)
- Google Scholar (<http://scholar.google.com/>)

HARMONOGRAM PUBLIKOVÁNÍ

Někteří školitelé a členové pedagogického sboru se domnívají, že je důležité studentům stanovit časové lhůty, během nichž musejí své diplomové práce nebo projektová data publikovat ve vědeckém časopise. Má se za to, že jakmile tato časová lhůta vyprší, mělo by právo na zveřejnění těchto dat přejít na vedoucího práce nebo členy disertační komise. Obecně se předpokládá, že není-li dílo publikováno včas, je málo pravděpodobné, že k jeho publikování kdy dojde (Rudestam a Newton, 1992). Ve většině případů by měl mít student právo publikovat své výsledky i s větším zpožděním. Nicméně je-li podstatou takové politiky včasné šíření důležitých vědeckých poznatků, pak jsou takové postupy zřejmě opodstatněné. Absolventi občas ztrácejí zájem o zveřejnění zjištění ze svých kandidátských prací a projektových dat poté, co práci obhájili (a dokonce i před tím!), a důležitá a zajímavá vědecká zjištění tak nespátrí světlo světa kvůli důležitějším úkolům, které před absolventem stojí (např. hledání zaměstnání na plný úvazek). S ohledem na konkrétní politiku by tuto záležitost měli vedoucí prací a členové disertačních komisí se studenty projednat hned na začátku společného projektu. Pravděpodobně nejrozumnějším řešením pro všechny strany je v takových případech společně stanovit vzájemně přijatelnou časovou lhůtu a následně podepsat písemnou smlouvu, jíž budou vázáni.

Uvádíme zde příklad politiky vytvořené a zveřejněné na internetu profesorem Karlem Wuenschem, PhD (2006, East Carolina University, <http://core.ecu.edu/psyc/wuenschk/thauth.htm>). Na těchto webových stránkách profesor Wuensch jasně prezentuje svou politiku týkající se časového rozvrhu publikování studentských diplomových prací. Např. pokud je diplomová práce postavena na myšlence studenta, student odvede většinu práce (např. shromáždí a analyzuje data, sepiše práci) a rukopis je připraven do 18 měsíců od data zahájení výzkumu nebo do jednoho roku od data obhájení práce, pak je student uváděn jako první autor. Jako autoři mohou být rovněž uvedeni vedoucí práce a další členové komise, pokud k práci odpovídajícím způsobem přispěli. Pokud však student výzkum nedokončí (a stejně tak ne-

dojde k obhajobě diplomové práce, jejímu odevzdání k archivaci nebo přípravě rukopisu ke zveřejnění) v časovém limitu uvedeném výše, pak veškerá práva použít data z této diplomové práce přecházejí na vedoucího komise, která diplomovou práci posuzuje. Na těchto webových stránkách profesor Wuensch rovněž uvádí postupy aplikované v jiných situacích, které mohou nastat, např. pokud rukopis předložený studentem není přijat časopisem hned na první pokus.

Profesor Bruce M. Shore, pedagogický psycholog na McGill University (Montreal) tento postup posunul ještě o krok dál a připravil formální smlouvu (Shore, 2007), která se vztahuje na různé otázky vedení práce, jako je pořadí autorů, podíl na publikaci a obecné povinnosti školitele a studenta v rámci jejich vzájemného vztahu. Vyžaduje, aby si všichni jeho studenti přečetli, projednali a podepsali smlouvu dříve, než s ním zahájí spolupráci, a otázky související s autorstvím často řeší ještě před vlastním zrodem projektů. Souhlasil s tím, aby se pro potřeby této kapitoly smlouva mezi školitelem a studentem zveřejnila (viz příloha 4.3). Proces nastíněný v tabulce může být dokonce vnímán jako určitě „osvěžení“, protože i když se student s různými podmínkami smlouvy nemusí vždy hned ztotožnit, je především důležité, že se o jednotlivých otázkách jedná a jsou otevřeně zmíněny již na samém počátku vztahu mezi ním a vedoucím práce.

Mimo to je v rámci diskuse o časovém harmonogramu publikování důležité mít na paměti, že vždy existují výjimky. Pokud se nepodaří zveřejnit článek ve smlouvené lhůtě, není nutné si zoufat. Pokud je vidět průběžný pokrok, nemusí být případný tlak ze strany konzultanta/konzultantů, spoluautorů a členů komise tak silný. Někdy není problém v tom, jak postupujeme my sami, ale v tom, jak přimět spoluautory, aby práci odevzdali v přiměřené lhůtě. I když se s problémy spojenými s publikačním procesem společných děl mohou potýkat všichni autoři, zejména začínající autoři se musejí naučit (ideálně od svých konzultantů) využívat efektivní strategie. Základní radou je stanovit si se spoluautory konkrétní časové rámce s konkrétními termíny a průběžně se

upozorňovat na jejich plnění prostřednictvím elektronické pošty. Pokud se doba plnění stane skutečně nepřijatelná, pak bude nutné si s těmito autory o jejich účasti na přípravě práce vážně promluvit.

FINANČNÍ ODMĚNA

Při přípravě rukopisu mohou být také projednávány otázky finanční odměny. Někteří pedagogové a školitelé se domnívají, že studenti, kteří jsou placeni v rámci výzkumu nebo jako odborní asistenti, by neměli být uznáváni jako autoři díla, protože odměna za odvedenou práci je jim poskytnuta ve formě platu. Ti sami členové pedagogického sboru se rovněž často domnívají, že přiznání podílu na publikační činnosti nahrazuje finanční odměnu, protože studenti nakonec vydělají na tom, že na díle bude uvedeno jejich jméno. Fine a Kurdek (1993) si pevně stojí za stanoviskem, že finanční odměna pro odborného asistenta nebo postgraduálního studenta by neměla nahrazovat uznání autorství v případech, kdy je uznání za odborný a myšlenkový přínos opodstatněné. Spory, které se točí kolem finančního odměňování, jasně ukazují, že toto téma by nemělo být opomenuto při tvorbě pravidel o určování autorství na jednotlivých pracovištích. S ohledem na kritéria stanovování autorství, o nichž se hovoří na jiných místech této kapitoly a v kapitole 8, je zřejmé, že finanční odměna, resp. její absence, by neměly být v procesu určování autorského podílu brány v potaz.

„TVRDÁ REALITA“: PŘEDLOŽENÍ RUKOPISU A PRVNÍ ODMÍTNUTÍ

Po pečlivém výběru cílového časopisu (doporučení viz kapitola 2) by se měl obvykle napsat průvodní dopis šéfredaktorovi časopisu s krátkou charakteristikou rukopisu. Někteří šéfredaktori periodik mohou mít pro mladé autory pochopení, což se může projevit ve zpětné vazbě (např. zasláním podrobnějších informací), proto stojí za zvážení, zda se v průvodním dopise nezmínit o chybějících zkušenostech. Je dobré si uvědomit, že některé časopisy vyžadují, aby průvodní dopis obsahoval určité informace

(např. počet slov nebo prohlášení o možném střetu zájmů), proto je dobré se předem seznámit s pokyny pro autory. Nejčastěji se s nimi setkáme buď v tištěném vydání vlastního časopisu, nebo v „pokynech pro autory“ na webových stránkách periodika.

I nejpečlivějším výzkumným pracovníkům a „hvězdným pisatelům“ se může stát, že přijde obávaný den, kdy poštou dorazí odmítnutí. Pokud je dílo postavené na datech z disertační práce, může být taková reakce, vzhledem k investovanému času a energii (a dalším výše uvedeným skutečnostem), zvláště bolestná. Je proto důležité si uvědomit, že odmítnutí je jednoduše součástí procesu tvorby a publikování díla a že i zkušeným výzkumníkům se stane, že jim čas od času jejich rukopis někdo vrátí. Je překvapivé, jak velmi snadno se zapomíná na skutečnost, že máme-li velké ambice a chceme publikovat v časopise, o nějž je zájem, bude míra kladné reakce, tj. přijetí, nízká. V případě odmítnutí bude mít pro autora největší přínos, jestliže si přečte vyjádření recenzenta, jeho připomínky co nejlépe zapracuje do nové verze a znovu se pokusí o zveřejnění článku (v jiném časopise, není-li autor původním časopisem vyzván, aby příspěvek předložil znovu). V rámečku 4.3 je popsáno, jak jedna z autorek reagovala na první odmítavý dopis a co by z dnešního úhlu pohledu udělala jinak.

Rámeček 4/3 Jak se vypořádat s odmítnutím (Neo Morojele)

Krátce poté, co jsem obhájila svou doktorskou práci, jsem připravila článek vycházející z mých doktorandských studií a zaslala jej do časopisu ke zveřejnění. Když jsem od šéfredaktora časopisu obdržela odmítavý dopis, byla jsem velice deprimovaná. Nesmyslně jsem kvůli tomuto odmítnutí začala zpochybňovat kvalitu a opodstatněnost své doktorské práce, které jsem věnovala mnoho úsilí, mnoho let a energie. Mé pocity byly ještě znásobeny skutečností, že jsem se již dříve – jako okrajová spoluautorka na pozici odborné asistentky a též jako hlavní autorka studií vycházejících z dřívějších etap doktorandského výzkumu – do publikační činnosti zapojila. Nedokázala jsem pochopit, proč výsledný produkt (má doktorská práce) nestál za zveřejnění, když části práce, které jsem považova-

la za méně ucelené, zveřejněny byly. V té době jsem neměla ponětí o různých důvodech, které mohou stát za odmítnutím článků, ať už při prvním pokusu o otištění či vůbec (diskuse na toto téma viz zde kapitola 9). Kdybych byla ve stejné situaci dnes, zpětnou vazbu bych uvítala (často je cenná a opodstatněná), studii bych příslušným způsobem upravila a zaslala bych ji do jiného (možná vhodnějšího) časopisu. Pokud je člověk předem informován o tom, jak reagovat na případné odmítnutí, může to zmírnit jeho pocity ublíženosti a přispět k zaujetí rozumnějšího přístupu.

SPECIFICKÉ OTÁZKY, KTERÉ SE TÝKAJÍ STUDENTŮ A MLADÝCH VÝZKUMNÝCH PRACOVNÍKŮ ZE ZEMÍ S NÍZKÝMI A STŘEDNÍMI PŘÍJMY

Do této chvíle se kapitola zaměřovala na otázky publikování, které se nejspíše týkají osob z bohatších zemí s etablovanou vědeckou komunitou na poli adiktologie. Studenti a mladí vědci v méně bohatých zemích se setkávají s řadou problémů souvisejících s organizací a šířením výzkumných dat. Následující část kapitoly se bude věnovat specifickým problémům, s nimiž se setkávají studenti a začínající vědci v oboru adiktologie v zemích s nízkými a středními příjmy a rovněž ti, kteří z těchto zemí pocházejí, studovali na univerzitách ve vyspělých zemích, ale vrátili se zpět do zemí rozvojových. Je velmi potřebné, aby výsledky adiktologického výzkumu, které se týkají zemí mimo území Evropy, Austrálie a Severní Ameriky, byly publikovány jak na národní, tak mezinárodní úrovni. Kvalitní výzkum v rámci disertačních prací může mít pro adiktologii významný přínos. Ti, kdo pocházejí ze zemí s nízkými a středními příjmy, mají obzvláštní povinnost provádět výzkum a publikovat jeho výsledky vzhledem k tomu, jak důležitý je takový výzkum pro formulování politik a ovlivňování programů v těchto zemích.

Ve skutečnosti většina stávajících poznatků o tom, jaké politiky a léčby „fungují“ při řešení problémů souvisejících se závislostmi, vychází ze studií, které se realizovaly v Severní Americe, Evropě a Austrálii.

Výzkum realizovaný v zemích s nízkými a středními příjmy přitom pomůže určit, zda politiky a způsoby léčby rozšířené v rozvinutých zemích mají stejný dopad i v jiných částech světa.

OBECNÉ PROBLÉMY S KAPACITAMI

Publikování prací v zemích, které disponují minimální výzkumnou infrastrukturou, je velkou výzvou, protože úkoly přímo spojené s vedením výzkumu mají často přednost před publikační činností. Spíše než oficiální článek pro časopis bývá konečným produktem zpráva pro nějakou místní či celostátní instituci. Takové zprávy jsou důležitým mechanismem pro sdělování výsledků výzkumu. Nicméně přepracování těchto zpráv na články, které by se daly otisknout v časopise, by umožnilo, aby se příslušná data dostala k širšímu vědeckému publiku.

Upravovat výzkumné zprávy v takových omezených pracovních podmínkách je velmi obtížné, ale nikoli nemožné. Pokud bezprostřední okolí neposkytuje začínajícím vědcům dostatek příležitostí naučit se psát pro časopisy, mohou tuto mezeru zaplnit externí zdroje. Například Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů (ISAJE) připravila vzdělávací program, kde se začínající tvůrci učí pod vedením zkušených výzkumných pracovníků psát odborné příspěvky (více informací viz www.isaje.net).

V Jihoafrické republice, stejně jako v mnoha dalších zemích s nízkými a středními příjmy, se možnosti jednotlivců realizovat a zveřejňovat výzkum v jednotlivých institucích výrazně liší. V mnoha akademických prostředích jsou platy nízké, učební úvazky vysoké a členové pedagogického sboru mají řadu dalších povinností, které jim znemožňují, aby se věnovali psaní. Například nedostatek financí může akademické pracovníky nutit k tomu, aby věnovali čas i jiným činnostem, které jim přinesou další příjem (mají například soukromé pacienty). Mimo to mají vysokoškolské učitelé v zemích s nízkými a středními příjmy minimální personální zázemí, takže musejí většinu vědecké práce realizovat bez pomoci druhých. Vědečtí pracovníci v lépe finančně zabezpečených prostředích mívají často k dispozici personál, který jim s řadou činností (např. pořizování

přehledů literatury, vkládání dat, analýza dat apod.) nezbytných k sepsání a odeslání prací k publikování vypomáhá.

Někteří vědečtí pracovníci ze zemí s nízkými a středními příjmy se mohou občas domnívat, že úroveň jejich práce nespĺňuje aktuální požadavky některých časopisů. Vzhledem k tomu, že v zemích s vyššími příjmy dochází k vývoji a využívání stále sofistikovanějších zařízení a statistických technik, mohou tito pracovníci nabýt dojmu, že výzkum, který není na nejmodernější úrovni, není publikovatelný. To však není pravda. Jak bylo řečeno výše, výzkum ze zemí s nízkými a středními příjmy přináší činitelům odpovědným za tvorbu příslušných politik v oblasti užívání a problémového užívání návykových látek kulturně a kontextově specifické údaje a informace o prokazatelně efektivních způsobech léčby. Při zavádění zákonů, léčebných postupů nebo spouštění nových výzkumných projektů v Jihoafrické republice je například nepochybně užitečnější mít informace o výzkumu, populaci a možnostech vycházejících z pozorování provedeného v Jihoafrické republice než třeba v Kanadě. I pro vědecké pracovníky v Evropě, Austrálii a Severní Americe je důležité při přípravě vlastních výzkumných protokolů a politik zaujmout globálnější pohled. V neposlední řadě by mohl kontakt mezi vědeckými pracovníky z bohatších zemí a vědeckými pracovníky ze zemí s nízkými a středními příjmy vést k velmi užitečné výzkumné spolupráci vědců různých národností, kteří sdílejí společné zájmy a vědecké cíle v oboru adiktologie. Pravidelným čtením časopiseckých příspěvků, účastí na konferencích a navazováním externích kontaktů s výzkumníky z bohatších zemí mohou vědci z méně rozvinutých zemí získat přístup k nejrůznějším výzkumům realizovaným na mezinárodní úrovni, ale také se přesvědčit, že i provádění a publikování výzkumu v méně bohatých zemích má mimořádný význam.

Školitelé studentů a začínajících vědců hrají důležitou úlohu při vedení a poskytování podpory svým svěřencům v celém průběhu publikačního procesu. Rady, jak připravit a zpracovat vědecké poznatky způsobem, který bude přijatelný pro šéfredaktory vě-

deckých časopisů a jejich recenzenty, může prospět všem, kteří jsou zvyklí psát krátké zprávy, diplomové/disertační práce a další školní práce. Školitelé rovněž mohou poskytnout cenné informace o tom, jak se vypořádat s odmítnutím, jak reagovat na připomínky recenzentů k předloženému článku a jak opravit a opět nabídnout vrácený rukopis. V případě, že školitel zatím nemá příliš velké zkušenosti s publikační činností, může prospět, když se diplomaticky domluvíte na spolupráci s kolegou z pedagogického sboru, který je s procesem publikování obeznámen lépe.

JAKÁ TÉMATA VOLIT

Vzhledem k tomu, že se v rozvojových zemích v mnoha oblastech výzkumu potýkáme s relativním nedostatkem studií, teoreticky je škála témat, o kterých by se mělo psát, poměrně široká. Pro ty, kdo v nedávné době dokončili svou disertační nebo diplomovou práci, lze otázku, o čem psát, snadno zodpovědět. Jsou zde však také lidé ze státních institucí, z klinického prostředí a z nevládních organizací, kteří mnohdy nemají přístup k publikovatelným výzkumným datům. Naštěstí je možné publikovat řadu článků, které se netýkají přímo výzkumu, včetně případových studií, dopisů, koncepčních dokumentů a stanovisek, přičemž kterýkoli typ takových článků může potenciálně rozvířít veřejnou debatu a ovlivnit příslušnou politiku. Dříve než napíšete či odevzdáte do časopisu nový příspěvek, zejména takový, který není podložen tzv. tvrdými daty, je dobré si pročíst obsahy časopisů, které přicházejí v úvahu, a seznámit se s jejich deklarovaným posláním, oblastí zájmu a konkrétními typy článků, které přijímají k otištění.

VOLBA VHODNÉHO ČASOPISU

Jak je uvedeno v předchozích kapitolách (viz především kapitola 2), v oboru adiktologie existuje nespočetné množství časopisů, kam lze článek nabídnout k otištění. Autoři ze zemí s nízkými a středními příjmy se však mohou při výběru „správného“ časopisu potýkat s některými specifickými problémy. Volbu může ovlivnit zvažování řady protichůdných aspektů.

Na mnohé akademiky je v první řadě vyvíjen tlak, aby své příspěvky zveřejňovali v recenzovaných (peer-reviewed) časopisech s vysokým „impakt faktorem“ (bližší o impakt faktorech viz kapitola 2). Například v Jihoafrické republice toto platí především v institucích, kterým stát vyplácí dotace na základě počtu příspěvků publikovaných v takto recenzovaných časopisech. V mnoha institucích je navíc „hodnocení“ akademiků a jejich předpokladů pro získání vyšší pozice postaveno na přehledu publikační činnosti.

Dále může výběr časopisu ovlivnit publikum, které si přejeme oslovit, přičemž časopis, který k tomuto účelu poslouží nejlépe, nemusí vždy patřit k těm nejprestižnějším. Autoři se mohou ocitnout v pozici, kdy se budou muset rozhodnout mezi otisknutím příspěvku v mezinárodním časopise s vysokým impakt faktorem, který by je profesně posunul výše, a publikováním v časopise s nižším impakt faktorem, který je zacílen na tuzemskou zdravotnickou odbornou veřejnost a má tak význam pro danou zemi. V některých případech je však možné volit „zlatou střední“ cestu (např. otisknout práci v obou typech časopisů, jestliže jsou splněny odpovídající podmínky – pojednání o tomto tématu naleznete v kapitolách 2 a 3). Volbu také ovlivňují témata, na něž se časopisy specializují, a jejich poslání. Někteří recenzenti a šéfredaktoři nemusejí mít zájem o studie, které se nezaměřují na americkou či evropskou populaci. Projdeme-li si proto předem obsah časopisu, o němž uvažujeme, budeme schopni lépe posoudit jeho případný zájem o otázky zdraví a závislosti mimo evropský a americký prostor.

JAZYK

Často se stane, že časopis příspěvek odmítne nikoli z důvodu kvality práce jako takové, ale proto, že autor nevyjadřuje své myšlenky dostatečně jasně. Pro někoho, pro koho angličtina není mateřský jazyk, může být sepsání příspěvku obtížné. Psaní v angličtině může být výzvou i pro lidi, kteří navštěvovali akademické instituce, kde se anglicky hovořilo, či kteří v tomto jazyce psali své diplomové či disertační práce. Přepřevodování diplomové či disertační práce do kratšího formátu, který je požadován vět-

šinou časopisů, je zvláště obtížné a časově náročné, když pracujete ve druhém či třetím jazyce. Může se tím podstatně prodloužit doba do otištění příspěvku. S těmito jazykovými problémy se lze vypořádat tak, že požádáme někoho, kdo angličtinu ovládá lépe než my, aby nám pomohl s úpravou práce pro tisk. Některé časopisy jsou schopny autorům takovou službu před odevzdáním díla časopisu zajistit. Řešením je i přibrání rodilého mluvčího jako spoluautora. Mezinárodní konference, pokud disponujete finančními prostředky a můžete se jich zúčastnit, jsou vhodným prostředím k navázání takových kontaktů s potenciálními spoluautory. Při výběru rodilého mluvčího jako spoluautora je však důležité, aby tato osoba byla k dispozici a aktivně se podílela na procesu psaní. Podrobněji se těmito otázkami zabývají kapitoly 2 a 3 této publikace.

PŘÍSTUP K LITERAURE A INTERNETU

Značný problém, který brzdí výzkum a finální zpracování publikačních výstupů, může v mnoha akademických a jiných institucích představovat ztížený přístup k publikovaným článkům, knihám a další potřebné literatuře. To platí obzvláště u výzkumných pracovníků ve státních i nestátních organizacích, kde publikační činnost není prioritou. Řada akademiků také nemá přístup k on-line časopisům, protože a) mají nespolehlivé připojení k internetu, b) instituce, v nichž působí, nemají příslušné časopisy předplacené nebo c) nevědí, že některé publikované články jsou na internetu dostupné zdarma či za sníženou cenu. I tištěné verze článků a další literatury je často nutné objednat přes meziknihovní výpůjční systém, který může být pomalý, nákladný a nespolehlivý. Program Health InterNetwork Access to Research Initiative (HINARI) je jeden z několika programů, které se snaží tyto obtíže řešit. HINARI poskytuje pracovníkům ve zdravotnictví a vědeckým pracovníkům z neziskových institucí v zemích s nízkými a středními příjmy přístup k internetovým časopisům, a to buď bezplatně, nebo za snížený poplatek. Více informací o podmínkách využívání této služby, přístupových pokynech a souvisejících iniciativách se dozvíte na webových stránkách HINARI (<http://www.who.int/hinari/en/>). Další informace o internetových zdrojích viz kapitola 2.

Problémy při odevzdávání článků k publikování, které čím dál častěji probíhá on-line, může rovněž způsobit absence stálého a spolehlivého přístupu k internetu. Proces samotný však může být zdoluhavý i pro autory s bezproblémovým přístupem k internetu. V některých případech lze tento problém vyřešit spoluprací s výzkumníky, kteří v tomto směru disponují lepším zázemím.

PROBLÉM ODMÍTNUTÍ

Jak bylo řečeno výše, je poměrně obvyklé, že při prvním odevzdání článku k otištění nebude váš příspěvek přijat. Studie ze zemí mimo Evropu a Severní Ameriku jsou někdy odmítány proto, že si recenzenti a/nebo šéfredaktoři neuvědomují, jaký význam má daný výzkum pro prostředí, z něž studie vycházejí. V takových případech mohou autoři uplatnit právo na odvolání proti odmítnutí, věří-li, že se jedná o nevědomost na straně šéfredaktora a/nebo recenzentů. Při přípravě takového odvolání je užitečné, aby autoři uvedli informace, které se konkrétně týkají významu jejich výzkumu.

POZNÁMKA: NEZTRÁCEJTE OPTIMISMUS

I přes značné výše uvedené problémy může být v současné době relativní nedostatek studií ze zemí s nízkými a středními příjmy pro tamější začínající adiktology, kteří se připravují na výzkumnou práci a zahájení publikační činnosti, určitou výhodou. Tito výzkumníci mohou argumentovat tvrzením, že jejich výzkum nebyl, vyjma rozvinutých zemí, nikdy dříve prováděn ani opakován. Navíc, jak ukazuje stávající produktivita řady akademiků působících v nesnadných finančních podmínkách, většinu výše zmíněných obtíží lze překonat.

ZÁVĚRY: UVAŽUJTE V DLOUHODOBÉM HORIZONTU

Práce v oblasti adiktologie není pro každého, ale může být velmi uspokojivá pro ty, kterým nechybí motivace a vloh (viz Edwards, 2002). Nejlepším začátkem je pokusit se publikovat vlastní disertační práci, úzce spolupracovat s jedním nebo více vědeckými pracovníky, kteří hojně publikují, zdokonalovat

si svůj písemný projev a najít si místo jako postdoktorand nebo v klinické praxi. Lidé, kteří pracují na plný úvazek jako výzkumní pracovníci, nejsou jediní, kdo se může těšit z plodů publikační činnosti. Lidé, kteří pracují v klinickém prostředí, ve státních institucích a jiných organizacích, často zjistí, že publikování v časopisech sice není činnost, která by byla nějak zvlášť podporovaná, ale současně jí není nijak bráněno. Není tedy důvod to nezkusit a existuje řada argumentů, proč se o to pokoušet i dále.

Změnou z role studenta do role postdoktoranda a dále na pozici začínajícího vědeckého pracovníka se postup přípravy rukopisu obvykle nemění, i když míra samostatnosti se s každým dalším profesním postupem nepochybně zvyšuje.

Větší samostatnost je obvykle spojená s pocitem větší jistoty ohledně vlastního místa v procesu publikování díla a menší mírou napětí při projednávání pořadí uváděných autorů. V této kapitole byla načrtnuta určitá základní pravidla pro nezkušené autory. Je však důležité mít na paměti, že neexistuje žádný zázračný recept, který by zaručoval přijetí díla k otištění. Jednoduše řečeno, je třeba si najít dobrého učitele a stále se učit, pracovat na sobě a nenechat se odradit.

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ American Psychological Association (2002). Ethical principles of psychologists and code of conduct. Dostupné on-line: <http://www.apa.org/ethics/code2002.html> (cit. 3. 2. 2008).
- 2/ Cham, J. (2005). The author list: Giving credit where credit is due. Piled Higher & Deeper: A Grad Student Comic Strip. Dostupné on-line: <http://www.phd-comics.com/comics/archive.php?comid=562> (cit. 3. 2. 2008).
- 3/ Chamberlin, J. (1999). Unpublished? Try your dissertation. *APA Monitor On-line*, 30 (11). Dostupné on-line: <http://www.apa.org/monitor/dec99/ed1.html> (cit. 3. 2. 2008).
- 4/ Edwards, G., ed (2002). *Addiction: Evolution of a Specialist Field*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- 5/ Fine, M. A., and Kurdek, L. A. (1993). Reflections on determining authorship credit and authorship order on faculty-student collaborations. *American Psychologist*, 48, 1141–1147.
- 6/ Harvard Medical School Office for Research Issues (1999). Authorship guidelines. Dostupné on-line: <http://www.hms.harvard.edu/integrity/authorship.html> (cit. 3. 2. 2008).
- 7/ Luey, B. (2004). *Revising your dissertation: Advice from leading editors*. University of California Press.
- 8/ McGill University Research Policy Committee of the Faculty of Graduate Studies and Research (1995). McGill University policy on research ethics: Collaborative research. Dostupné on-line: <http://www.mcgill.ca/researchoffice/policies/sponsored/policies/ethics/> (cit. 3. 2. 2008).
- 9/ Murray, B. (1998). The authorship dilemma: Who gets credit for what? *APA Monitor*, 29(12). Dostupné on-line: <http://www.apa.org/monitor/dec98/credit.html> (cit. 3. 2. 2008).
- 10/ Rudestam, K. E., and Newton, R. R. (1992). *Surviving your dissertation: A comprehensive guide to content and process*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- 11/ Shore, B. M. (2007). Mutual expectations regarding research supervision (Contract). High Ability and Inquiry Research Group, Department of Educational and Counselling Psychology, McGill University. Electronic copy retrieved directly from author.
- 12/ University of Alberta Faculty of Graduate Studies and Research Council (1996). Intellectual property policies: Guidelines for authorship. Dostupné on-line: http://www.uofaweb.ualberta.ca/vpres_policies/nav02.cfm?nav02=11203&nav01=11159 (cit. 3. 2. 2008).
- 13/ University of Cambridge (2002). Good research practice: Dissemination and publication of results. Dostupné on-line: <http://www.rsd.cam.ac.uk/about/policies/practice/> (cit. 3. 2. 2008).
- 14/ University of Pennsylvania's Graduate Council of the Faculties (1998). Policy on fairness of authorship credit in collaborative faculty-student publications. Dostupné on-line: www.upenn.edu/grad/authorpolicy_alpha.html (cit. 3. 2. 2008).
- 15/ Washington University in St. Louis (2002). Policies and procedures: Policy for authorship on scientific and scholarly publications. Dostupné on-line: <http://www.wustl.edu/policies/authorship.html> (cit. 3. 2. 2008).
- 16/ Wuensch, K. (2006). Thesis authorship: Karl Wuensch's policy. Dostupné on-line: <http://core.ecu.edu/psyc/wuenschk/thauth.htm> (cit. 3. 2. 2008).

PŘÍLOHA 4.1
PŘÍKLAD SMLOUVY UZAVŘENÉ MEZI ŠKO-
LITELEM A STUDENTEM
(VÝŇATEK, SHORE, 2007)

**Vzájemná očekávání v procesu vedení
výzkumné činnosti**

Skupina *High Ability and Inquiry Research Group*
Katedra pedagogické a poradenské psychologie,
McGill University

Tyto poznámky mají sloužit jako pravidla, která usnadní navázání dobrých a vzájemně prospěšných vztahů mezi studentem a školitelem a umožní vyhnout se problémům souvisejícím např. s autorstvím a přiznáním podílu na publikačních výstupech, mírou zapojení do činností jiných, než je kandidátská práce, výzkumný projekt či zvláštní činnosti, a budoucím přístupem k datům shromážděným v průběhu naší společné práce. Některé činnosti popsané níže mohou být realizovány ve skupinách. V případech, kdy tyto poznámky situaci spíše komplikují, mohou být upraveny tak, aby odpovídaly vzájemně akceptovatelným potřebám, a to buď obecně, či v jednotlivých případech, které nastanou.

A. Povinnosti školitele

- Pravidelně se setkávat se studenty a být dosažitelný i mimo tato setkání.
- Zajistit náhradního školitele v případě dlouhodobé nepřítomnosti.
- Poradit s výběrem předmětů.
- Pomáhat při přípravě na souborné či ústní zkoušky.
- Pomáhat s přípravou prezentací, které se týkají práce realizované v rámci programu a které mají být předneseny na konferencích či odeslány do časopisů; pomáhat s žádostmi o podporu, aby se studenti mohli účastnit vhodných konferencí, pořádaných v přiměřené vzdálenosti a na jejichž programu by se mohli podílet.
- Pomáhat s žádostmi o finanční prostředky na pokrytí přímých nákladů na výzkum a na stipendium pro studenty řádného denního studia.
- Dle vzájemně dohodnutého časového harmonogramu poskytovat zpětnou vazbu k písemným příspěvkům předloženým ke kontrole.

B. Povinnosti studentů

- Pravidelně plnit úkoly a průběžně informovat školitele o postupu prací či vzniklých problémech.
- V dohodnutém rozsahu a s ohledem na další povinnosti a priority přispívat k plnění týmových aktivit, které slouží pro společné dobro všech spolupracovníků, např. semináře pro vyučující, kontakty s donátory, objednávky v knihovnách, databáze, vedení bibliografií a adresářů, svolávání schůzí, správa počítačů a spotřebního materiálu. Tyto úkoly budou rovnoměrně rozděleny.
- Zapojovat se do přípravy příspěvků na konferencích a publikačních výstupů z výzkumu a jiných aktivit realizovaných spolu s členy pedagogického sboru.
- Ve spolupráci se školitelem připravit pracovní verzi diplomové práce nebo jiné závěrečné práce do tří měsíců od jejího odevzdání v rámci magisterských zkoušek, případně pracovní verzi disertační práce do šesti měsíců od doktorských zkoušek. Po uplynutí této lhůty může školitel tuto přípravu převzít a pořadí autorů se může změnit (dle pokynů pro určování autorství Americké psychologické společnosti (APA) a McGill University).
- Žádat o různé typy stipendií, zejména FYRSC, McGill nebo SSHRC.
- Zapojit se do činností souvisejících s výukou v rozsahu, který bude vzájemně sjednán, např. kurz TA.
- Zaujmout profesionální přístup ke svému oboru přijetím role garanta minimálně jednoho studenta nebo stálého členství ve vhodné profesní či akademické organizaci.
- Na univerzitě McGill uchovávat kopii nevyhodnocených dat, programových formulářů, nástrojů a identifikačních údajů pacientů.
- Po ukončení studií ponechat u školitele vytištěnou kopii hlavní výzkumné zprávy a upravitelnou elektronickou verzi (např. nikoli PDF) veškerých dat a textu diplomové práce či projektu.
- Pro písemné příspěvky používat Microsoft Word a styl APA.
- Každý rok předkládat písemnou zprávu o do-

saženém pokroku a příspěvcích (formuláře katedry a univerzity)

- Pravidelně se aktivně účastnit setkání výzkumného týmu.

C. Společné povinnosti

- U všech výstupů v plném rozsahu uvádět autorský podíl dalších osob a zdroje financování výzkumu.
- Určovat autorství dle nejnovějších pokynů pro publikování vydaných APA (např. pokud je téma diplomové práce nebo výzkumná zpráva výhradně původním dílem studenta, pak přispění konzultanta vyžaduje poznámku pod čarou. V případě, že vědeckou odpovědnost nese jak student, tak konzultant, je třeba hovořit o spoluautorství. Student je uveden jako první autor hlavních bodů studentova výzkumu nebo těch bodů, za něž převzal hlavní tvůrčí odpovědnost, zatímco konzultant je uveden jako první autor u všech konkrétních dílčích bodů, jimiž přispěl, nebo jako první autor rozsáhlejší studie, na níž se student podílel).
- Obě strany mají neomezený přístup k datům, která se týkají tématu diplomové/disertační práce či projektu a byla shromážděna během společné práce, a dále k dalším údajům, na nichž se dohodnou; je však povinností uvést, kdo se o ně zasloužil, a to buď formou poznámky pod čarou, či odkazem na předchozí publikace.

D. Typ díla, na něž se tato smlouva vztahuje

E. Připomínky, dodatky a zvláštní poznámky

F. Podpisy

Souhlasíme, že budeme spolupracovat a vzájemně si pomáhat v souladu s výše uvedenými pravidly.

školitel

datum

jméno tiskacím písmem _____

školitel

datum

jméno tiskacím písmem _____

KAPITOLA 5: JAK NAPSAT ODBORNÝ ČLÁNEK DO RECENZOVANÉHO ČASOPISU

PHIL LANGE

ÚVOD

Všechny kapitoly v této knize promlouvají k naší touze prospět adiktologii a sehrát určitou roli ve vědeckém životě tohoto oboru. Tuto roli do značné míry získáme tím, že nám práci otisknou v odborném časopise recenzovaném nezávislými odborníky.

Susan Savva (2007)

Kariéra v adiktologii je do značné míry založena na (vnímané) kvalitě publikační činnosti, kterou může výzkumný pracovník (nebo tým výzkumných pracovníků) nabídnout svým kolegům. Pokud je publikační činnost hojná a kvalitní, může vést k získání finančních prostředků na výzkum a k pracovním příležitostem. Při hodnocení přínosu určitého výzkumného pracovníka pro adiktologii mohou ostatní výzkumníci, vědomě nebo nevědomě, vycházet z počtu kvalitních publikací daného kolegy ve vztahu k počtu let jeho publikační činnosti. Publikování článků v odborných časopisech je v porovnání s knihami rychlejší, obvykle se jedná o horizont měsíců, nikoli roků, což znamená, že odborník, který chce ovlivnit konkrétní obor, musí publikovat v recenzovaných odborných časopisech a tím co nejrychleji komunikovat výsledky svého výzkumu.

Tato kapitola poskytuje začínajícím autorům průvodce, který je krok za krokem provede procesem přípravy publikačního výstupu. Bibliografický přehled s anotacemi a seznam použité literatury na konci kapitoly představují tipy na další referenční materiály, kde lze získat bližší informace o konkrétních otázkách. Kapitola začíná upozorněním, že článek napsaný studentem nebo mladým výzkumníkem nemusí být přijat k publikaci, i když ho kolegové nebo

profesorský sbor zhodnotí velice kladně. Redaktoři skutečně velmi často dostávají špatné články doprovozené dopisem studenta, v němž tvrdí, že jeho profesor doporučil článek k publikaci. Chvála ze strany vyučujících nebo kolegů však nijak nesnižuje potřebu podrobně prozkoumat všechny aspekty daného příspěvku, aby se začínající autor ujistil, že text skutečně splňuje požadavky odborného článku.

Tato kapitola nabízí doporučení, jaký styl zvolit ve vztahu k odbornému časopisu, pro který se rozhodnete (k čemuž uvádíme další informace v kapitole 2), vysvětluje, jak používat publikační příručku, a nabízí návod, který vás krok za krokem provede samotným procesem psaní článku. Nabízí také rady ohledně spolupráce s kolegy, různých strategií psaní článků a maximalizace hodnoty vašeho článku pro vybraný odborný časopis. Některé kroky uvedené v této kapitole jsou popsány podrobněji – a občas z jiného úhlu pohledu – v kapitole 9.

Tato kapitola je určena čtenářům, kteří ukončili několikaleté postgraduální studium a dokončili výzkumný projekt, který by chtěli publikovat v recenzovaném odborném časopise, ale nejsou si jisti některými základními kroky, jak připravit článek a předložit ho k publikaci.

Tato kapitola je rovněž vhodná pro čtenáře, kteří již mají zkušenosti v jiném vědním oboru, ale chtějí na seznam své publikační činnosti přidat články o adiktologii. Těmto vědcům doporučujeme velkou obezřetnost: Běžné termíny, které mají určitý význam v našem každodenním životě, mohou mít v adiktologii úplně jiný význam. Např. slovo „úzdrava“ (v angličtině „recovery“, pozn. překl.) v běžné literatuře a v každodenním životě implikuje, mimo jiné, že někdo podstoupil klinickou léčbu, nebo je nějakým způsobem spojeno s hnutím „Anonymní alkoholici“. V adiktologii však „úzdrava“ znamená dosažení konkrétních změn v chování nebo určitého skóre na posuzovací škále v daném časovém období. V adiktologii existuje celá řada podobných specifických termínů využívajících výrazy z běžného jazyka. Vědec, který se chce tomuto oboru nově věnovat, by se měl proto hned na začátku spojit se sku-

pinou kolegů z daného oboru, s nimiž by svůj výzkum konzultoval.

V této kapitole předpokládáme, že čtenář již má zkušenosti ve všech oblastech vyhotovení článku, který splňuje vědecká kritéria. Cílem této kapitoly je doladit jeho schopnosti v oblasti psaní článků, nikoli naučit ho základy. Na druhé straně tohoto kontinua je vědec, jehož články jsou často přijímány k publikaci v jim vybraných odborných časopisech a který tudíž pravděpodobně nebude mít příliš zájem o naše doporučení. Autorům z rozvojových nebo neanglicky hovořících zemí doporučujeme přečíst si nejdříve kapitolu 3, která pojednává o některých specifických problémech a úskalích, jimž jsou badatelé z rozvojových anebo neanglicky hovořících zemí nuceni čelit.

Úspěšná publikační činnost spočívá v psaní článků pro velmi specifickou odbornou čtenářskou obec, přičemž většině autorů trvá léta, než zjistí, jakým způsobem mají postupovat, aby dosáhli vysokého procenta přijatých článků. Na prvním místě je třeba se rozhodnout, zda budete pracovat samostatně, nebo ve spolupráci s kolegy. Pokud chcete získat příslušné dovednosti, můžete pracovat samostatně, izolován od ostatních kolegů, a doufat, že se poučíte z odmítavých dopisů redaktorů a z nekompromisně negativních recenzí. Nebo můžete sestavit neformální tým kolegů – odborníků, kteří budou zároveň kritičtí a zároveň vás budou podporovat a budou ochotni číst vaše články a poskytnout vám své připomínky a podněty. To je často rychlejší a efektivnější způsob, který zároveň přináší větší stimulaci. Pokud jste na nějakém pracovišti nováček a chcete rychle zjistit, kdo bude podporovat vaše cíle a kdo vám moc nepomůže (tzn. ten, kdo má pověst přísného kritika za každých okolností, kdo vždy slíbí, že si přečte váš rukopis a vyjádří se k němu, ale nikdy to nesplní), položte lidem, kterým věříte, následující otázku: „Kdybys měl napsat článek na téma, o kterém píšu: _____, kdo by ti podle tebe mohl být zdrojem konstruktivní kritiky?“ Začínající autor se může hodně naučit od zkušených autorů, pokud jim předloží předběžné verze své práce a požádá je o hodnocení a doporučení ohledně jejího možného publikování.

Psaní vědeckého článku pro recenzovaný odborný časopis může být stejně tvůrčí činností jako psaní velkolepé ságy v jambickém pentametru; autor tak má přeci jen větší volnost oproti veršotepcům. Ně kterým lidem jde psaní krásně a lehce, zatímco jiní musí každé slovo doslova „vypotit“. Postupem času však oba typy autorů dokážou úspěšně přispět svým podílem na oltář vědy.

Tato kapitola představuje jeden ze způsobů, jak napsat článek; není to samozřejmě způsob jediný, ale nabízí výhodu spočívající v jasné metodě, která vám krok za krokem pomůže naplánovat vše předem. Pokud budete postupovat podle těchto kroků, doporučujeme se k článku, který budete moci předložit odbornému časopisu dle vlastního výběru. Na konci této kapitoly uvádíme mimo jiné bibliografii s anotacemi, kde jsou popsány i jiné metody psaní odborných článků předkládaných k recenznímu řízení.

Abychom zachovali metodický přístup, začneme s kontrolním seznamem, takže budeme mít všechny body pěkně po ruce.

PROSTUDUJTE SI PUBLIKAČNÍ POKYNY ODBORNÉHO ČASOPISU DLE VAŠÍ VOLBY

Každý odborný časopis má vlastní pravidla pro jednotnou úpravu dokumentů, a pokud chcete, aby konkrétní časopis váš rukopis přijal, musíte psát podle jeho požadavků, nikoli jiným stylem nebo podle svých vlastních osobních preferencí. K tomu potřebujete veškeré informace o všech parametrech požadovaných konkrétním časopisem, který jste si (na počátku) vybrali (viz kapitola 2, kde najdete více informací). Řada odborných časopisů nabízí publikační pokyny v rozsahu jedné stránky. I ty nejstručnější publikační příručky pro studenty mají obvykle více stránek, takže v jednostránkovém přehledu je toho určitě hodně vynecháno. Uvažte, že *Publikační manuál Americké psychologické společnosti (Publication Manual of the American Psychological Association, APA, 2002: 3–76)* věnuje pouze stylu celých 73 stran. To znamená, že je třeba si jednoduše sednout a všech těchto 73 stran prostudovat, abyste co

nejdříve získali ucelený přehled o základních tématech, která většina stručných publikačních návodů vynechala. Pokud si pročtete materiál APA, budete bohatší o poznání, na jaká témata si dát pozor, budete-li případně muset použít jiné publikační pokyny než tento manuál.

Vedle oficiálních parametrů daných vámi zvoleným odborným časopisem si můžete také spočítat nebo prozřetelně zjistit i jiné parametry, které se budou vztahovat na váš článek, jako je např. preferovaný rozsah článku a jeho abstraktu, genderově neutrální styl nebo jiný preferovaný styl jazyka, maximální počet, rozsah a styl poznámek pod čarou a závěrečných poznámek a maximální rozsah tabulek.

Malé varování ohledně tabulek a grafických objektů: Odborné časopisy většinou neomezují množství a rozsah tabulek a grafických objektů (grafů, obrázků apod.), nesmírně však bude záležet na tom, jaké informace do těchto prvků vložíte a jak celý text uspořádáte. Začínající vědci mají tendenci odevzdávat širší, delší a méně zajímavé tabulky než zkušení autoři. Pokud chcete vytvořit tabulky, které se vejdou na stránku, pakliže daný časopis v tomto smyslu neuvádí konkrétní pokyny, a) odhadněte typ písma v tabulkách ve srovnání s typem písma běžného textu a b) vytvořte si modelovou „zkušební“ tabulku (jeden řádek, potřebný počet sloupců, největší potřebný počet řádků dat v jedné buňce), která se vejde na stránku časopisu tak, aby byly zachovány požadované okraje stránky. Pak teprve vytvořte vlastní tabulky. Toto vás samo o sobě může ušetřit okamžitého odmítnutí nebo přepisování práce a přeformátování tabulek. Pokud máte tabulky, které vyžadují více než jednu stránku, ověřte si, zda daný odborný časopis tak velké tabulky otiskuje, popř. se zeptejte redaktora. Redaktoři vyprávějí přímo hororové příběhy o tom, jak dostali dobrý článek, který obsahoval rozsáhlé tabulky, které se v žádném případě nemohly vejít na stránku. (Autoři si často pomáhají tím, že použijí drobné písmo, okraje menší než centimetr, formátování řádků tak, že sahají mimo okraj stránky, a tabulky na několik stránek s orientací na šířku pro časopis, který takový formát nepřijímá. O něčem takovém ani neuvažujte; redaktora tím jen rozčílíte.)

Prostudujte si publikační pokyny a zjistěte si, jaké jsou požadavky na uvádění grafických objektů; ujistěte se, že odpovídají parametrům stránky časopisu a jsou v souladu s jeho technickými požadavky. Problém může nastat, pokud se při zpracování tabulek a grafických příloh řídíte staršími výtisky časopisu. Obstarejte si nejnovější výtisk časopisu s aktuálním formátováním. Pokud se vám nepodaří získat aktuální výtisk on-line nebo v univerzitní knihovně, napište do redakce a vysvětlete svou situaci; redaktor bude určitě mile potěšen vaším zájmem a pošle vám výtisk časopisu jako vzor. Grafické objekty lze obvykle snadno zformátovat do správné velikosti pomocí funkce formátování „klikni a táhni“ tak, aby se vešly do požadovaného prostoru vymezeného okraji stránky.

Rámeček 5/1 Důležitost pokynů pro autory

Redaktoři se shodují na tom, že velmi mnoho autorů zapomíná na základní krok, tj. prostudovat si pokyny daného časopisu týkající se předkládání článků a řídit se jimi. Zeptejte se sami sebe: „Jsem si 100% jistý (jistá), že jsem se do posledního detailu držel (držela) pokynů časopisu?“ Pokud si tiše odpovíte: „Hmmm, určitě ano, asi na 90 % nebo 95 %“, pak si v dalším kroku musíte přiznat, že to nestačí; vše ještě jednou projděte a těch několik málo věcí napravte, aby bylo vše v naprostém pořádku.

Prostudujte si pokyny autorům a řiďte se jimi.

PEČLIVĚ SI PROSTUDUJTE DOSTUPNOU LITERATURU

Analýza dostupné literatury je základní součástí odborné studie. Řada začínajících výzkumníků má problémy s rozsahem a strukturou přehledu dostupné literatury. Vaší znalosti současných dostupných standardů prospěje, pokud si prostudujete několik příkladů dobrého přehledu literatury. Základní seznámení s problematikou přehledů dostupné literatury nabízí wikipedia na adrese http://en.wikipedia.org/wiki/Literature_review. Na adrese

<http://web.uvic.ca/spp/documents/litreview.pdf> nabízí Kathy Teghtsoonianová užitečný didaktický příklad, přičemž vysvětluje různé alternativy analýzy dostupné literatury o kouření. Příkladem podrobného přehledu literatury, který slouží jako model pro kratší přehledy v rámci odborných studií a který obsahuje vzorové zpracování východiska, definic termínů a proměnných, podmínek léčby a výsledků, je práce o soudem nařízené léčbě drogové závislosti v Německu od autorů Wolfganga Heckmanna, Viktorie Kerschlové a Elfriede Steffanové, kterou publikoval Evropský institut sociálních věd při Univerzitě v Kentu (European Institute of Social Sciences at the University of Kent): <http://tiny.cc/KNeKC>. (Vyvarujte se však jednovětvým odstavcům, které jsou v tomto jinak kvalitním přehledu poměrně časté; většina redaktorů a recenzentů je nemá ráda a mají námitky, i když se v textu vyskytne jen jeden nebo dva.) Přehledy, které sestavuje Cochrane Group, si rovněž zaslouží pozornost. Nejenže vám přehled od Cochrane Group může pomoci zkvalitnit vlastní výzkum, ale po prostudování většího souboru těchto systematických přehledů si budete schopni vytvořit svůj vlastní modelový způsob práce. Viz <http://www.health.qld.gov.au/phs/documents/cphun/32103.pdf>.

Recenzenti budou s korpusem odborné literatury obeznámeni mnohem lépe než vy, a proto by měla vaše analýza literatury působit velice zasvěceně a kriticky, nikoli naivně, a neměli byste se ztotožňovat se vším, co je obsaženo v citacích.

Svou analýzu literatury můžete mimo jiné zlepšit pomocí metody „krok za krokem“. Připravte si následující materiály:

- Veškerou relevantní literaturu potřebnou ke stanovení teorie a/nebo hypotézy, kterou budete zkoumat. (To vám pomůže sestavit hrubý nástin vašeho článku a zjistit, jaké východisko nebo dostupnou literaturu budete pro jednotlivé části potřebovat.)
- Veškerou relevantní literaturu pro každou metodu měření, kterou použijete (původní studii popisující jednotlivé nástroje, zásadní studie popisující možná úskalí, změny, úpravy, včetně

statistických údajů týkajících se validity, spolehlivosti a dalších relevantních atributů).

- Veškerá data potřebná pro části týkající se metod, postupů a výsledků. Chcete-li zjistit, zda pro určitou část studie nepotřebujete ještě další literaturu, můžete si sám (sama) sobě položit otázku: „Kdybych měl (měla) obhájit, proč jsem si zvolil (zvolila) tento [postup, nástroj, statistickou metodu], jakou literaturou bych mohl (mohla) svou volbu zdůvodnit?“

Pokud píšete o kvalitativním výzkumu (KV) pro odborný časopis, který se příliš nezaměřuje na vaši odbornost, určitě musíte mít k dispozici nejnovější práce týkající se kvalitativního výzkumu a najít pevnou spojnicí mezi nimi a vaší prací, neboť je velká pravděpodobnost, že recenzenti, kteří toho o KV příliš mnoho nevědí, mohou být předpojatí více, než si sami uvědomují, a podrobí vaši práci přísné kritice („Viděl jsem pár dobrých kvalitativních studií, ale moc jich nebylo,“ říkají.) Přečtěte si, prosím, také kapitulu 6, která vysvětluje, jak psát o kvalitativním výzkumu.

PSANÍ ODBORNÉHO ČLÁNKU – KROK Č. 1

Kontaktujte vámi vybraný odborný časopis a předložte mu navrhovaný název a stručný obsah článku; zeptejte se, zda by je zajímal a zda odpovídá oblasti působení časopisu. Současně položte veškeré nutné, i když nepříjemné otázky (... flexibilita, pokud jde o délku článku? průměrná doba trvání odborné recenze?). Už v tomto bodě je nutné vědět, zda je váš článek pro daný časopis přijatelný, nikoli až poté, co budete několik dní zpracovávat svůj článek do určitého formátu, aniž bude pravděpodobné, že ho daný časopis přijme. Pokud je odpověď kladná, můžete začít psát. Pokud je odpověď záporná, poohlédněte se po jiném časopise. Můžete se též případně obrátit na zkušenější kolegy s dotazem, který časopis (více časopisů) by byl podle jejich názoru pro váš článek nejlepší.

PSANÍ ODBORNÉHO ČLÁNKU – KROK Č. 2

Pusťte se do práce a napište pro své kolegy a potomky jedinečnou adiktologickou práci, která bude zásadním přínosem pro obor. Zde je několik konkrétních rad ohledně jednotlivých částí vašeho příspěvku:

NÁZEV: Měli byste být v obecných rysech seznámeni se stylem písemného projevu, který je pro vámi vybraný časopis typický, abyste intuitivně vycítili vhodný název pro svůj článek. Pokud máte pochybnosti, a) přečtěte si obsah několika čísel časopisu, abyste získali povědomí o stylu názvů publikovaných příspěvků, a b) vymyslete několik variant názvu, přičemž požádejte o vyjádření kolegy, kteří tento časopis dobře znají.

Rámeček 5/2 Důležitost původnosti

Začínající výzkumníci se často dopouštějí té chyby, že redaktorům ani čtenářům řádně nevysvětlí, co je původní přínos jejich článku. Snadno zapomínáme na to, že cílem odborného časopisu je především publikovat původní informace. Popište proto originalitu svého výzkumu a analýzy hned v úvodním dopise, který zašlete redakci s cílem zjistit, zda mají o váš článek zájem; až budou mít později článek na stole, budou si pamatovat, že nabízí inovativní pohled na danou problematiku. Čtenářům by váš originální přínos měl být jasný z názvu (pokud možno), měl by být zmíněn v abstraktu a popsán v úvodu a části věnované diskusi (případně v závěru).

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT: Moderní a líbivé názvy budou brzy působit triviálně a zastarale. Redaktor možná název schválí (především, pokud je v časové tísní), ale po letech, až budou vaše materiály číst členové grantové komise v rámci posuzování vaší žádosti o podporu na výzkum, bude takový název ve vašem životopise působit trapně.

ABSTRAKT: Abstrakt stručně popisuje způsob, jakým jste prováděli svůj výzkum, a k čemu jste do-

spěli. I pokud jej nakonec nepoužijete, strukturovaný abstrakt (Cíl, Metody (nebo) Design, Soubor, Výsledky a Závěr) může posloužit jako podklad pro stručně nestrukturované shrnutí. Příkladem strukturovaných abstraktů jsou abstrakty v předepsaném formátu – cíle, design, situace, soubor, intervence, hlavní měřené proměnné, výsledky a závěr – požadovaném britským lékařským časopisem *British Medical Journal*.

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT: Neuvádějte žádné informace, které váš článek skutečně neprokazuje, nenabízejte žádné nevýznamné výsledky, žádné spekulace. Pokud to odborný časopis nedovoluje, nepoužívejte telegrafický styl (tzn. například v angličtině vynechávání členů a dalších slovních druhů v zájmu zestručnění). Nepřekračujte maximální rozsah abstraktu, stanovený časopisem.

ÚVOD: Dobrý úvod sdělí čtenáři, proč je daný článek ve vztahu ke zkoumanému problému důležitý, jaký je kontext výzkumné otázky, jaké místo daná otázka zaujímá v rámci dalšího zkoumání problematiky závislosti a co je na vašem projektu originální.

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT: Nestačí jednoduše popsat zkoumanou látku nebo chování. Autoři, kteří se domnívají, že to stačí, mají často pocit, že problémová látka nebo chování samy o sobě implikují potřebný výzkum. To téměř nikdy neplatí. Čtenář by se nikdy neměl začít ztrácet ve velkém množství jen vzdáleně souvisejících informací a řešit otázku: „Proč jsou zde všechny ty informace uvedené?“ Vyhněte se archaickým polemikám, které byly již dávno rozhodnuty nebo se vašeho článku vůbec netýkají, i když jste třeba strávili měsíce jejich zkoumáním a máte fascinující řešení. Vyhněte se v úvodu otrepaným frázím: větami typu „Přístup k zákonem povoleným hazardním hrám za poslední dvě desetiletí značně vzrostl“ začíná minimálně třetina všech pojednání o patologickém hráčství. U redaktorů spočívá riziko z povolání v tom, že dostávají desítky článků, které začínají větou typu: „Alkoholismus (nebo drogová závislost nebo užívání tabáku) je závažný veřejnozdravotní problém.“ Redaktor obrací oči v sloup.

PŘEHLED LITERATURY: V rámci disertační práce tvoří část věnovaná literatuře celou jednu kapitolu. U časopiseckého příspěvku by měla být v této části stručně shrnuta pouze nejdůležitější literatura vedoucí přímo k pochopení významu daného odborného pojednání ve vztahu k základním adiktologickým otázkám a konkrétnímu procesu daného výzkumu. Podrobný návod, jaké články citovat, najdete v kapitole 7 této knihy, „Použití a zneužití citací“. Až budete mít svou pracovní verzi přehledu literatury hotovou, porovnejte ji s přehledy uváděnými ve vámi vybraném odborném časopise.

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT: Pokud se na přehledu literatury podílelo několik autorů, bude nejspíš příliš dlouhý a podrobný, protože každý autor zařadí to, o čem se domnívá, že je nejdůležitější.

METODA: Po přečtení této části by měl čtenář znát příslušné výzkumné metody natolik podrobně, že by mohl studii v plné míře replikovat na jiném souboru. Jedním ze způsobů, jak ověřit úplnost části Metody, je dát ji přečíst kolegovi a zeptat se, zda by dokázal daný výzkumný projekt podle této části sám realizovat. Pokud byly již dříve vydány studie používající stejné metody (vaše vlastní nebo cizí), pak byste je měli citovat (především pokud jsou popsány podrobněji). Část věnovanou metodám tak budete moci zkrátit.

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT: Pokud všechny aspekty vaší metody nejsou optimální, je lepší to zde uvést s odkazem na část „Omezení“, kde následně v své studii otevřeně popíšete. Nesnažte se špatné metody skrýt nebo zatajit, recenzenti se na ně s chutí vrhnou. Pokud váš výzkum zahrnuje randomizované kontrolované hodnocení, mohou vám recenzenti doporučit prostudovat tzv. „Consort Statement“, kde jsou stanoveny standardy a jednotné metody zpracování výsledků klinických studií: <http://www.consort-statement.org/>.

VÝSLEDKY: Zde popište výsledky svého výzkumu. Pro jistotu znovu zkontrolujte, že každé nové zjištění, které chcete zařadit do diskuse, bylo uvedeno právě v této části.

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT: V této části mívají autoři tendenci věnovat některým aspektům nadměrnou pozornost (příliš mnoho podrobností bez přímé vazby na vlastní analýzu, příliš velká váha přikládána nevýznamným výsledkům), nebo naopak některé body dostatečně nerozpracovat (jen povrchní zmínky o důležitých aspektech a proměnných). Zahájit část věnovanou výsledkům popisem souboru a analýzy je chyba, které je potřeba se vyhnout; tyto informace, stejně jako údaje o validitě zvolených nástrojů, patří do části Metody. Tuto část začněte popisem hlavních zjištění. Začínající vědci věnují často ve svém článku příliš prostoru nevýznamným výsledkům; buďte připraveni vynechat výsledky, které kolegové nebo recenzenti považují za nedůležité, i když vám budou připadat obdivuhodné a zázračné.

DISKUSE A ZÁVĚR: Popište, v čem jsou vaše konkrétní výsledky přínosné pro svět adiktologie. Můžete se zaměřit na otázky, které si kladou některé práce z přehledu dostupné literatury, můžete se věnovat otázkám politiky nebo si položit nové otázky, kterými se dosud nikdo jiný nezabýval nebo jen v malé míře.

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT: Zde je dovoleno mírně spekulovat, ale jen do určité míry; zeptejte se ochotných kolegů, co si o tom myslí. Omezte diskusi týkající se vašich budoucích výzkumných plánů na jeden nebo dva řádky. Někteří autoři rádi zakončí svou práci otřepanou frází o potřebě dalšího výzkumu. To platí vždy. Pokud chcete psát v tomto duchu, buďte co nejvíce konkrétní a kreativní; uveďte přesně, jakou konkrétní práci je potřeba vykonat a jaké zajímavé hypotézy se tím ověří.

OMEZENÍ: Popište stručně aspekty výzkumu, které nebyly zcela optimální. Tento nový trend přichází s požadavkem na větší transparentnost publikační činnosti v oblasti výzkumu. Mladí autoři se často obávají, že pokud otevřeně přiznají limity svého výzkumu, vznikne vůči jejich práci určitá zaujatost. Nesmysl. Zkušenější výzkumníci (tzn. redaktoři a recenzenti) uvidí na vaší práci nedostatky,

kteře vy sami snadno přehlédnete. Recenzenti a redaktoři pouze žádají, abyste omezení přiznali. Takový krok není známkou vaší slabosti nebo nedostatečnosti vaší metody; naopak ukazuje, že dobře víte, jaká je nejlepší praxe, a že jste člověk, který si uvědomuje potřebu lepších metod (na rozdíl od těch, kdo klopytají po vyšlapaných cestách spokojeni se svým přístupem plným nedostatků). Krátce řečeno, jednoduchým jazykem, bez omlouvání, popište nedostatky, které brání tomu, aby vaše práce byla dokonalá. Některé odborné časopisy umožňují autorům uvádět omezení v rámci textu (tedy nikoli jako samostatnou kapitolu na konci článku); je vhodné ověřit, zda vámi vybraný časopis umožňuje tuto alternativu nebo jí dokonce dává přednost.

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT:

Nesnažte se zavděčit (tzn. neomlouvejte se, neslibujte, že tyto chyby v budoucnu už nezopakujete, nevymýšlejte si výmluvy); působili byste servilně. Nemusíte se před nikým „plazit“. Pouze dáváte ostatním odborníkům najevo, že víte, co znamená nejlepší praxe v oblasti výzkumu.

POUŽITÁ LITERATURA: Často se zapomíná na to, že seznam použité literatury má sloužit čtenáři především k tomu, aby mohl vyhledat podklady, které citujete. Elektronické zdroje, které byly zrušeny, a nedostupné konferenční příspěvky a materiály ohrožují požadovanou otevřenost a transparentnost. Měli byste si do nejmenších podrobností osvojit styl přehledu použité literatury, který používá vámi vybraný odborný časopis. Pokud redaktor objeví příliš mnoho chyb, usoudí, že autor je nepozorný, a může se domnívat, že odhalí nepozornost i na jiných místech.

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT:

Ověřte, zda je potřeba přeložit názvy uvedené v cizím jazyce. Pokud ano, přeložte názvy z cizího jazyka i v první verzi, kterou zašlete redaktorovi.

PŘÍLOHY: Pokud jste u příspěvků publikovaných ve vámi vybraném odborném časopise nikdy nenarazili na žádné přílohy, ověřte si v redakci, zda jsou přílohy povoleny. Přílohy jsou skvělým řešením, pokud

potřebujete uvést určité základní informace, které slouží jako východisko vaší práce (legislativa, koncepční dokumenty, dotazníky a nástroje, přednášky, protokoly), ale jsou příliš dlouhé na to, aby byly součástí hlavního článku. Čtenář také může přílohu snadno přeskočit, což někdy vezme jako požehnání. V elektronické verzi umožňují některé odborné časopisy kromě tradičních podkladů přílohy ve formě obrazových nebo zvukových záznamů a přístupu k adresám URL; zařadit takové přílohy u tištěných časopisů je obtížné, ne-li nemožné. **UPOZORNĚNÍ:** Tyto informace nemusejí mít statut recenzovaných informací, pokud nebyly předmětem hodnocení recenzenta.

CHYBY, KTERÝCH BYSTE SE MĚLI VYVAROVAT:

Vynechte přílohy, o kterých se domníváte, že jsou sice pro článek relevantní, ale kolegové mají pocit, že s ním nesouvisejí.

PSANÍ ODBORNÉHO ČLÁNKU – KROK Č. 3

První verzi článku se vám podařilo napsat včas, takže ji můžete předložit několika kolegům, kterým věříte, a požádat je o přečtení a bezprostřední a spravedlivou kritiku. Jakmile budete mít jejich zpětnou vazbu, zvažte, zda s ohledem na jejich hodnocení nebude vhodné článek před jeho odevzdáním do zvoleného odborného časopisu přepracovat.

PSANÍ ODBORNÉHO ČLÁNKU – KROK Č. 4

Zašlete svůj článek do redakce. Toto je první krok na vaší cestě stát se přispěvatelem do světa adiktologie. Šťastnou cestu!

PSANÍ ODBORNÉHO ČLÁNKU – KROK Č. 5

Váš článek byl přijat a předložen k recenzi (částečně nebo úplně) a vrátil se vám s komentářem recenzenta a redaktora. Nyní je vhodná chvíle prostudovat si kapitolu 9, která popisuje vyjádření recenzentů a jak na ně reagovat. Pokud se rozhodnete, že kritika recen-

zentů je natolik přísná, že na ni nechcete reagovat, sdělte to redaktorovi spolu s přesnými důvody, proč nechcete svůj článek přepracovat. Tím získáte několik výhod: a) redaktor se na vás bude dívat jako na člověka, který bere redigování časopisu vážně, zná své cíle a nenechá se od nich odradit, b) redaktor pochopí, že kritika byla velice přísná, a může se rozhodnout projednat s vámi různé možnosti, a c) zapamatuje si vás jako člověka, u něhož věděl na čem je a nemusel si lámat hlavu s tím, zda se k němu článek vrátí.

Pokud se rozhodnete článek upravit, máte několik možností. Autoři by se neměli cítit vůči recenzentům bezmocní. V našem časopise zasiláme i zkušeným výzkumníkům následující text, abychom je ujistili o jejich právech a připomněli jim, jaká práva mohou využít ve vztahu k připomínkám recenzenta:

Jak říkáme všem autorům, připomínky recenzenta nejsou příkazy, které je potřeba splnit. U každého bodu, který recenzent uvede, má autor následující tři možnosti:

- polemizovat s připomínkami recenzenta, případně je vyvrátit, nebo
- v reakci na připomínky recenzenta text přepsat, nebo
- kombinaci obou výše uvedených možností, tzn. že autor s připomínkami recenzenta polemizuje, případně je vyvrátí, a současně přepíše část textu, aby některým jeho připomínkám vyhověl. Články, které vidíte v tisku, velice často obsahují body, které zůstaly přesně tak, jak zamýšlel autor, protože obhájil svůj text tak, jak byl napsán. Jako redaktor v tomto autorům občas fandím.

Poslední bod týkající se reakce na připomínky recenzentů je praktický, ale často bývá přehlížen. Měli byste mít zcela jasný přehled o tom, jak jste reagovali na jednotlivé připomínky každého z recenzentů. Efektivní způsob je např. uvést ke každé připomínce recenzenta vysvětlení vaší reakce na danou připomínku a zvýraznit je nějakou nápadnou barvou (vhodné jsou např. tmavě modrá nebo tmavě zelená).

Pokud je váš článek odmítnut, pečlivě si přečtete kritiku a rozhodnete se, zda považujete za rozumné předložit článek jinému odbornému časopisu. Pokud se rozhodnete to udělat, je potřeba změnit formu tak, aby odpovídala stylu nového časopisu, a přepracovat článek na základě kritiky recenzentů.

PSANÍ ODBORNÉHO ČLÁNKU – KROK Č. 6

Jakmile je váš článek přijat, nemusíte nic víc dělat, dokud vám redaktor nebo vydavatel nezašle text po korektuře ke schválení. Když autor dostane korekturu a vidí, do jaké míry se osobní nuance jeho písemného projevu změnil, snadno se může cítit dotčený a nedoceněný. V takovém případě pamatujte na to, že korektoři velice dobře vědí, co je pro cílové čtenáře přijatelnější a čtivější. Pokud vám dělá problém rozhodnout se, zda chcete určitou změnu přijmout nebo ne, zeptejte se sami sebe: „Byl význam, který jsem zamýšlel (zamýšlela), zachován, nebo změněn?“ Pokud byl význam zachován, nechte text podle korektury a důvěřujte korektorovi. Za rok, až si přečtete svůj článek znovu, vám obvykle dojde, jak moudré změny korektor udělal.

ZÁVĚR

Až bude otištěn váš první článek na téma adiktologie, bude to znamenat, že jste přinesli svůj vklad do adiktologie a do veřejné arény, kde svádí svůj boj dialektika toho, co je, toho, co by mohlo být, a toho, co bude. Jedno eskymácké přísloví říká: Muž je jen tak dobrý lovec, jak dobře umí jeho žena šít. V adiktologii platí, že efektivita výzkumu, léčebné metody, politika a argumenty budou jen tak dobré, jak dobrá bude literatura, kterou o tomto oboru budeme publikovat.

Autor této kapitoly děkuje za cenné příspěvky, jejichž autory jsou Susan Savva, Ian Stoleman, Kerstin Stenius, Sheila Lacroix, Thomas Babor, Gerhard Bühringer a Jean O'Reilly.

DALŠÍ DOPORUČENÁ LITERATURA

Níže uvádím několik děl z doporučené literatury spolu s anotacemi. Pokud zde nenajdete práci, která by odpovídala vašim potřebám, nebo knihy nejsou k dispozici, zkuste vyhledat jiné tituly ve vaší místní univerzitní nebo vědecké knihovně. Při vyhledávání zadejte do pole „název“ nebo „předmět“ termíny jako *psaní odborných článků* nebo *příručka pro publikační činnost*.

Další způsob je zjistit si na nejbližší univerzitě knihovni klasifikační kódy knih o psychologii a biomedicině (např. Univerzita v Torontu většinou používá pro tyto publikace kódy T11 a R119 Deweyho desetinné klasifikace) a pak prohledat police v dané sekci a hledat knihy, které jste nenašli při vyhledávání podle názvu nebo předmětu. Někdo by toto možná považoval za zoufalou strategii, ale polovina knih, které uvádím níže s anotacemi, byla nalezena tímto způsobem.

Několik rad ohledně výběru prací (knih, článků, webových stránek), s jejichž pomocí se můžete stát lepším autorem odborných publikací: Mnoho knih, které jsem našel, je napsáno stylem, který se vás snaží nadchnout – v názvu se tvrdí, že kniha zlepšit vaše schopnosti, ale text knihy se pak omezí jen na to, že vám sdělí, že máte něco udělat, aniž by vám vysvětlil, jak. Některé knihy vám radí: „Pištěť jasněji!“ Ale neporadí čtenáři, jak poznat nejasný text, ani mu neposkytnou strukturovaný návod, jak text napsat jasněji. Vyberte si literaturu, u které je zřejmé, že vám pomůže a že její přístup dává smysl, nikoli díla, která slibují mnoho, ale nerezonují s vašimi znalostmi a přístupem.

Pokud chcete najít relevantní webové stránky, zkuste hledat přesné výrazy (např. *psaní odborných článků*) a pak ve vyhledávacím řádku „Všechna tato slova“ (v rozšířeném vyhledávání, kde např. v angličtině není potřeba psát členy či předložky) zůžít vyhledávání na specifické výrazy, jako je *vyhýbání se pasivním tvarům* nebo *používání středníků* nebo jinou oblast písemného projevu, v které byste se chtěli zdokonalit.

BIBLIOGRAFIE ODBORNÝCH PUBLIKACÍ S ANOTACEMI: ZÁKLADNÍ PROBLÉMY TÝKAJÍCÍ SE STYLU A MOTIVACE

Strunk, W., and White, E.B. (2000). *The elements of style* (Prvky stylu). (4. vydání) Londýn: Allyn a Bacon. Dosud jeden z nejlepších a nejkratších průvodců psaním, snadný a srozumitelný pro čtenáře. Jeho jasnost a stručnost oceňují zejména ti, kteří se v angličtině teprve zdokonalují.

Rogers, S.M. (2007). *Mastering scientific and medical writing: A self-help guide* (Zvládnání umění psaní odborných a lékařských materiálů. Svěpomocná příručka). N.Y.: Springer. Ucelený průvodce s cvičeními v podobě otázek s řešením; vhodný k překonávání konkrétních handicapů při psaní.

Alley, M. (1996). *The craft of scientific writing* (Umění a řemeslo psaní odborných článků). (3. vydání) N.Y.: Springer. Obsáhlé kapitoly na téma budování sebedůvěry a nápravy nedostatků.

Silvia, P.J. (2007). *How to write a lot: A practical guide to productive academic writing*. (Jak hodně psát: praktická příručka produktivním psaním vědeckých prací). Washington, DC: American Psychological Association. Tato svěží příručka je vhodná především pro autory, kteří si uvědomují, že jejich styl potřebuje vylepšit, nebo kterým někdo řekl, že určitá část jejich článku (abstrakt, úvod, metody, výsledky, analýza, diskuse, závěr) nevyznívá požadovaným způsobem. Článkům do odborných časopisů tato kniha věnuje 23 stran.

BIBLIOGRAFIE ODBORNÝCH PUBLIKACÍ S ANOTACEMI: ZAMĚŘENÍ NA STANDARDY ODBORNÝCH STUDIÍ A KONKRÉTNÍ OBLASTI VĚDY

Huth, E.J. (1990). *How to write and publish papers in the medical science* (Jak psát a publikovat odborné studie v oboru medicíny) (2. vydání) Londýn: Williams a Wilkins. Tato ucelená práce nabízí praktické rady při rozhodování o tom, co napsat a co

vynechat, pro nováčky i zkušené výzkumné pracovníky. Velmi čtivý zdroj.

Gustavii, B. (2003). *How to write and illustrate a scientific paper* (Jak napsat a ilustrovat odbornou studii). Cambridge University, UK: The Cambridge Press. Tato práce je zaměřena na biologické a lékařské vědy. Je to nejjasnější a nejvýstižnější práce, kterou jsem v naší místní univerzitě na toto téma našel. Zázračně jasné a užitečné dílo, které je navíc plné relevantních internetových odkazů na aktuální informace.

Miller, J.E. (2005). *The Chicago guide to writing about multi-variate analysis* (Chicagský průvodce psaním studií o vícerozměrných analýzách). Chicago: University of Chicago Press. Tato práce ukazuje specifickou pomůcku, které mají k dispozici autoři odborné literatury. Kniha je minikurzem psaní o číslech, tzn. o statistické analýze.

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ American Psychological Association (APA). (2002). Publication manual of the American Psychological Association. 5th ed. Washington, DC: APA.
- 2/ British Medical Journal. (n.d.) Resources for authors: Research. Dostupné on-line: <http://resources.bmj.com/bmj/authors/types-of-article/research> (cit. 19. 6. 2007).
- 3/ Savva, S. (25. 7. 2007). Osobní komunikace.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- 1/ Základními problémy psaní odborných textů se zabývají tyto dvě on-line příručky: <http://academic.bowdoin.edu/courses/f02/bio105/dissemination/ScientificPaperBasic.pdf> a <http://classweb.gmu.edu/biologyresources/writingguide/ScientificPaper.htm>
- 2/ Komplexnější materiál pro pokročilé naleznete na adrese <http://www.aspsilverbackwebsites.co.uk/RobertWest/resources/checklistarticle.pdf>

KAPITOLA 6: JAK NAPSAT PUBLIKOVATELNOU KVALITATIVNÍ STUDII

KERSTIN STENIUS, KLAUS MÄKELÄ, MICHAL MIOVSKÝ A ROMAN GABRHELÍK

ÚVOD

Realizace kvalitativního výzkumu a jeho publikování vyžaduje stejné základní schopnosti jako výzkum kvantitativní. Výzkumní pracovníci zabývající se kvalitativním výzkumem však mohou navíc řešit některé specifické záležitosti. Mimo jiné musejí často čelit předsudkům a komunikačním bariérám uvnitř vědecké komunity. Tato kapitola radí autorům, kteří mají zájem publikovat svůj výzkum v odborném časopise. Kapitola začíná několika poznámkami na téma zvláštních znaků procesu kvalitativní studie, které mohou ovlivnit způsob vykazování jejich výsledků. Kapitola dále pokračuje určením běžných kritérií dobrého kvalitativního výzkumu, po nichž následuje představení některých principů hodnocení kvalitativního výzkumu používaných redaktory a recenzenty. V závěru pak uvedeme praktické rady, jak napsat odborný článek, a podíváme se, kde lze výsledky výzkumu publikovat.

Pozorování a zjištění u kvantitativního výzkumu obvykle vycházejí ze systematického schématu, kde klasifikace pozorování je do značné míry dána již před zahájením sběru dat. Díky tomu je možné shromáždit velké soubory dat za účelem numerické analýzy, ale pochopení výsledků a zjištění bude omezeno koncepty, na kterých byl sběr dat založen. Dá se říci, že při kvalitativním výzkumu, kde je obvykle méně pozorování (např. texty, zvuky, chování, grafické materiály atd.), neurčuje předem daná představa výzkumníka ve vztahu k příslušnému sociálnímu fenoménu výsledky výzkumu do stejné míry jako u kvantitativního výzkumu (Sulkunen, 1987). Kvalitativní výzkum se tudíž často používá ke zkoumání sociálních procesů nebo motivů lidského cho-

vání nebo – jak uvádí Wikipedia: v souvislosti se sociálními tématy se ptá proč a jak, nikoli co, kde a kdy, což bývá ústředním tématem kvantitativního výzkumu.

Témata, na která se zaměřuje kvalitativní výzkum v oblasti závislostí, sahají od historických procesů až k výsledkům léčby. Kvalitativní výzkum se stále častěji používá, pokud potřebujeme zodpovědět otázky týkající se politiky v oblasti alkoholu a drog, včetně rychlého zhodnocení vývoje politiky (viz např. Stimson et al., 2004). Dále se používá ke studiu implementace programů a při hodnocení různých opatření realizovaných v rámci určité politiky. V etnografii se používají kvalitativní metody k lepšímu pochopení vzorců užívání látek v různých skupinách populace (viz např. Lalander, 2003).

Současně neustále vzrůstá zájem o kombinaci kvalitativního a kvantitativního výzkumu, tzv. smíšený výzkum, mimo jiné v rámci evaluačního a intervenčního výzkumu v klinické oblasti a v oblasti politiky (Creswell a Plano Clark, 2007). Kombinace kvalitativní a kvantitativní metody může prohloubit poznání a pochopení různých procesů, postojů a motivace.

V teoretických studiích používajících smíšené metody často probíhá diskuse o vztahu mezi různými druhy informací nebo o tom, jak ve skutečnosti postupovat při kombinování kvalitativní a kvantitativní metody (Creswell a Tashakkori, 2007). Kritéria dobrých článků vycházejících ze smíšených metod uvádí rámeček 6.1.

- Studie vychází ze dvou rozsáhlých datových souborů (jednoho kvantitativního a jednoho kvalitativního) vytvořených na základě metodicky precizního sběru a podrobených vhodné analýze, přičemž z obou částí studie byly následně vyvozeny vhodné závěry.
- Článek integruje obě části studie ve smyslu porovnání a zjištění rozdílů a zahrnuje závěry z obou „pramenů“ – kvalitativního i kvantitativního.
- Článek obsahuje komponenty obou metod, které mohou obohatit nově se objevující literaturu zaměřenou na smíšený výzkum.

Zdroj: Creswell a Tashakkori (2007)

Navzdory velkému zájmu o kvalitativní výzkum, který dle našeho názoru stále vzrůstá, řada odborných časopisů odmítá publikovat kvalitativní studie. Mnoho redaktorů adiktologických časopisů postupně zjistilo, že rukopisy zaměřené na kvalitativní výzkum způsobují redaktorům problémy a bývají z hlediska publikace odmítnuty mnohem častěji než zprávy o kvantitativním výzkumu. Některé problémy souvisejí se způsobem, jak je článek napsán.

V oblasti závislosti neexistuje žádný odborný časopis, který by se věnoval výhradně kvalitativnímu výzkumu. Formát článku se v celé řadě odborných časopisů řídí přísnými pravidly. Kvalitativní články mají přitom tendenci se od daného formátu odlišovat, což klade na čtenáře zvýšené nároky. Dalším problémem v rámci poměrně malého pole působnosti, které adiktologický výzkum představuje, je nedostatek fundovaných odborníků, kteří by byli schopni kompetentně posoudit aplikaci kvalitativních metod a analýz. Odborný časopis může mít k dispozici jen malý tým vhodných odborníků. Autorovi tudíž hrozí riziko, že ho bude soudit někdo, kdo nejen nemá příslušnou kvalifikaci, ale navíc může mít předsudky vůči kvalitativnímu výzkumu. S ohledem na všechny uvedené důvody musí mít článek týkající se kvalitativního výzkumu mimořádně profesionální úroveň.

KVALITATIVNÍ A KVANTITATIVNÍ VÝZKUM

Kvalitativní metody lze použít pro účely pilotních studií, ilustrace výsledků statistické analýzy, studií používajících smíšené metody a nezávislých projektů zaměřených na kvalitativní výzkum (srov. Denzin a Lincoln, 1998). Tato kapitola se zaměřuje na poslední z uvedených kategorií: zprávy o původním výzkumu založeném na kvalitativních metodách. Chceme zde zdůraznit podobnosti a mnoho styčných bodů, pokud jde o hodnocení a efektivní prezentaci výsledků kvalitativního a kvantitativního výzkumu.

Prvotním a základním cílem veškeré výzkumné práce v sociální oblasti, kvantitativní i kvalitativní, je prezentovat koncepčně adekvátní popis historicky specifického tématu, předmětu či cíle. V kvalitativním výzkumu je určení jeho předmětu stejně důležité jako volba populace ve statistické studii. U obou typů studií je popis předmětu výzkumu vždy teoretický úkol, neboť vyžaduje koncepčně správně sestavenou analýzu.

Procesy klasifikace, dedukce a interpretace jsou v základních aspektech podobné v obou typech výzkumu – kvalitativním i kvantitativním. Postupy kvantitativní analýzy jsou však mnohem jasněji formulované než kvalitativní postupy. Navíc jednotlivé kroky kvantitativního výzkumu lze jasněji odlišit než u kvalitativní studie. První problém je, že sběr a zpracování dat jsou u kvalitativní studie mnohem více vzájemně provázány než u kvantitativní studie. Především v případě, že výzkumník provádí sběr dat osobně, se těžko vyhne problému v podobě interpretace dat během fáze jejich shromažďování. Specifickým problémem některých kvalitativních výzkumů bývá skutečnost, že používané metody se mohou v průběhu studie měnit v závislosti na průběžných výsledcích. Vysvětlit v krátkém článku, proč k tomu došlo a proč jste použili v závěrečné fázi sběru dat jinou metodu než v předchozí části, může být problém, stejně jako vysvětlit, proč jste změnili systém klasifikace a kódování dat. Výzkumník musí též věnovat dostatečnou pozornost svému vztahu k objektům studie. Zprávy o kvalitativním výzkumu

často dlouze vysvětlují charakter a psychologii procesu sběru dat, ale méně se věnují popisu toho, co se stalo s nahrávkami rozhovorů po ukončení sběru dat. Byly přepsány doslova nebo částečně? A jak byl zpracován a roztříděn výsledný stoh papírů? Pokud má být analýza prováděná v rámci kvalitativního výzkumu důvěryhodná, je nutné průběh zpracování dat řádně vysvětlit.

Další problém je, že kvalitativní analýza se na rozdíl od kvantitativní studie neomezuje na jednoznačně ohraničený soubor dat. Dobrý výzkumník si možná vede podrobný deník práce v terénu a dělá si poznámky ze všech uskutečněných rozhovorů; tím vytvoří korpus dat, na který omezí svou analýzu. Nicméně během fáze analýzy si může vzpomenout na důležitý detail, který nezapsal do svých poznámek, ale musí ho při analýze vzít v úvahu. Realizátor kvalitativního výzkumu pak musí tento analytický proces pravdivě a přesvědčivě popsat.

KRITÉRIA HODNOCENÍ KVALITATIVNÍ ANALÝZY

Existuje několik rozdílů mezi hodnocením kvalitativního a kvantitativního výzkumu. Možnost replikace kvalitativní studie nelze formulovat jako problém spolehlivosti a přesnosti kvalitativní interpretace nelze srovnávat s dokumentační silou statistického modelu. V následujících odstavcích navrhuje tři hlavní kritéria hodnocení kvalitativních studií. Vzhledem k tomu, že v kvalitativním výzkumu se analýza a vykazování výsledků velmi úzce prolínají, následující kritéria jsou relevantní jak pro výzkumníky a autory, tak pro recenzenty a redaktory: 1) významnost souboru dat a jeho sociální nebo kulturní kontext; 2) dostatečné množství dat a záběr analýzy; 3) transparentnost a opakovatelnost analýzy.

1. VÝZNAMNOST SOUBORU DAT A JEHO SOCIÁLNÍ NEBO KULTURNÍ KONTEXT

Výzkumný pracovník by měl být schopen obhájit skutečnost, že zvolená data stojí za provedení analýzy. Není snadné definovat kritéria významnosti dat. Jeden předpoklad však uvést můžeme: vý-

zkumník by měl pečlivě definovat sociální a kulturní kontext a produkční podmínky daného materiálu.

Produkční podmínky můžeme posuzovat na různých úrovních. Pokud data tvoří kulturní produkty, měl by být brán v úvahu jejich produkční a marketingový mechanismus. Texty produkované jednotlivci by měly být posuzovány v souvislosti se společenským postavením daných osob. Navíc je třeba zhodnotit situační aspekt produkce dat a potenciální vliv výzkumníka na daná data. Vztah kulturních produktů ke každodennímu životu závisí na produkční a distribuční síti. Týdeníky a filmy představují ambientní kulturu na různých úrovních. Pokud provádíme srovnání v určitém časovém období, musíme pamatovat na to, že sociální a kulturní kontext určitého žánru se může během desetiletí změnit.

U mezinárodního srovnání je důležité vyloučit demografické odlišnosti jako faktor způsobující rozdíly. Pokud chceme určit specifickou charakteristiku příběhů členů finské skupiny Anonymních alkoholiků (AA), měli bychom mít jistotu, že nesrovnáváme finské farmáře s americkými univerzitními profesory. Kritériem výběru cílové skupiny není demografické, ale kulturní reprezentativní zastoupení.

Vedle toho lidé hovoří o stejné věci různým způsobem při různých příležitostech a úkolem výzkumníka je rozhodnout, který diskurz chce zkoumat, a obhájit své rozhodnutí v odborném článku. Často jsou prosazovány neformální rozhovory místo dotazníků, neboť přinášejí autentičtější informace. Na druhou stranu pro moderního člověka je podrobný rozhovor výjimečnější situací než vyplnění dotazníku. Při analýze diskurzu je potřeba vzít v úvahu případné vlivy mocenských struktur a genderových vztahů přítomných v každé společenské situaci, které by mohly ovlivnit výsledky kvalitativního výzkumu.

Poměrně složitým úkolem může být studium různých variant diskurzu, tzn. zařazení posouzení produkčních podmínek do návrhu studie. Členové skupiny AA zdůrazňují různé stránky svého příběhu podle

složení posluchačů a v závislosti na tom, zda hovoří na uzavřeném nebo otevřeném setkání AA. Životní příběh se také bude měnit podle toho, jak dlouho je vypravěč členem AA. I pokud do vlastního výzkumného plánu není možné zahrnout různé varianty, je důležité zvážit a projednat podmínky, za kterých byl materiál získán, a jejich místo v potenciální situační variantě diskurzu.

2. DOSTATEČNÉ MNOŽSTVÍ DAT A ZÁBĚR ANALÝZY

U statistických studií dokážeme předem vypočítat rozsah dat potřebný k tomu, abychom mohli pro účely analýzy s dostatečnou přesností odhadnout příslušné parametry. Pro odhad rozsahu potřebných kvalitativních dat nemáme žádné podobné metody. Obvykle hovoříme o saturaci dat: Sběr dat může být ukončen, když nové případy nevykazují žádné nové rysy (Strauss a Corbin, 1998).

Problém zde samozřejmě spočívá v tom, že limit není vždy znám předem a sběr dat většinou nebývá průběžný proces, který lze libovolně ukončit nebo prodloužit.

Pouze ve velice mimořádných případech můžete založit svou analýzu pouze na několika pozorováních. Ve většině případů musíte mít jistotu, že jste pokryli různé varianty fenoménu, který je předmětem studie. Na druhé straně lze uplatnit jedno dosti obecně formulované, přesto užitečné pravidlo, podle něhož by výzkumník neměl shromáždit najednou příliš mnoho dat. Je lepší nejdříve pečlivě zanalyzovat malý objem dat a teprve pak určit, jaká další data jsou potřeba. Rozdělení analýzy do menších částí nám také pomůže získat únosné a zvládnutelné výsledky pro publikovatelnou zprávu.

Často je vhodné rozdělit sběr dat do skupin podle faktorů, které se mohou projevit jako důležité produkční podmínky. Cílem zde není vysvětlit jednotlivé varianty, ale získat jistotu, že data jsou dostatečně různorodá. Bylo by například užitečné stratifikovat soubor životních příběhů členů skupiny AA podle jejich společenského postavení, pohlaví, věku a délky abstinence (Arminen, 1998). Jediný problém je, že

nebudeme předem vědět, které charakteristiky rozhodnou o typu životního příběhu, neboť ten může záviset více na zkušenostech s pitím než na externích okolnostech, přičemž v rámci skupiny AA mohou existovat různé tradice vyprávění, které tyto životní příběhy ovlivní.

Analýza bude mít odpovídající záběr tehdy, pokud výzkumník nebude své interpretace zakládat na několika předem vybraných případech, ale na pečlivém prostudování celého materiálu. Kvalitativní zprávy jsou často tak trochu impresionistické, protože nadměrné množství materiálu nelze dostatečně důkladně zanalyzovat.

3. TRANSPARENTNOST A OPAKOVATELNOST ANALÝZY

Transparentnost analýzy znamená, že čtenář je schopen porozumět argumentaci výzkumníka a má dostatečné informace k tomu, aby přijal jeho interpretaci – nebo ji zpochybnil. Opakovatelnost analýzy znamená, že pravidla klasifikace a interpretace byla prezentována tak jasně, že pokud je použije jiný výzkumník, dospěje ke stejným závěrům. Můžeme identifikovat tři způsoby, jak zlepšit transparentnost a opakovatelnost kvalitativní analýzy a příspěvku, který o ní referuje: 1) provést výčet jednotlivých dat, 2) rozdělit proces interpretace do několika kroků a 3) jasně vysvětlit pravidla rozhodování a interpretace.

Nejllepší metodou ke zvýšení opakovatelnosti a snížení subjektivity je uvést výčet všech jednotek, z nichž vychází interpretace. K tomu je potřeba specifikovat analytickou jednotku, která musí být co nejmenší: Jinými slovy, nikoli film nebo skupinová diskuse, ale scéna, výrok nebo sousedící pár. Identifikace jednotky analýzy je sama o sobě součástí procesu interpretace.

Proces interpretace a analýzy nemůže být nikdy zcela formální. Především je nutno postupovat krok za krokem tak, aby byl proces interpretace zřejmý jak samotnému výzkumníkovi, tak čtenáři.

Kvalitativní analýza je nutně osobnější a méně standardizovaná než statistická analýza. Proto je v jejím

případě ještě důležitější, aby čtenář získal co nejpřesnější obrázek o technických postupech a logických úvahách, které vedly k vykázaným výsledkům. Čtenář by neměl být ponechán napospas pouhé intuici výzkumníka. Transparentnost kvalitativního výzkumu má tedy klíčovou důležitost.

HODNOCENÍ KVALITATIVNÍCH VÝZKUMNÝCH ZPRÁV REDAKTORY A RECENZENTY

Diskusi o kritériích hodnocení v rámci odborné recenze kvalitativního výzkumu můžeme zahájit zásadami hodnocení kvazi experimentálního výzkumu nebo přírodních experimentů. Časopis *American Journal of Public Health* nedávno otiskl hodnoticí systém pro tyto druhy studií (Des Jarlais et al., 2004) pod názvem TREND (Transparent Reporting of Evaluations with Nonrandomised Designs) (Transparentní vykazování hodnocení nerandomizovaných studií). Systém TREND byl specificky navržen pro výsledky výzkumu, u kterého byl princip randomizace do jisté míry omezen. Kritérium *transparentnosti*, které je ústřední v tomto hodnoticím systému, zdůrazňuje podrobný popis všech kroků a postupů, stejně jako podrobné zdůvodnění výběru a způsobu aplikace jednotlivých metod a teoretického východiska (viz též Mayring, 1988, 1990).

Mareš (2002) provedl analýzu kritérií kvality výzkumu prováděného na základě obrazových materiálů. Svá zjištění shrnul do následujících konceptů: *úplnost* – jak dobře data zachycují zkoumaný fenomén, *transparentnost* – přesnost, jasnost a úplnost popisu jednotlivých fází studie, *reflexivita* – schopnost výzkumníka zvážit a posoudit různé kroky a postupy použité během studie a to, jakým způsobem mohl sám ovlivnit situaci výzkumu, a *adekvátnost* interpretace a *agregace* protichůdných interpretací – identifikace a vážení alternativních interpretací a dalších technik kontroly validity.

Des Jarlais et al. (2004: 363–365) vytvořili seznam o 22 položkách, který má sloužit jako obecné hodnoticí vodítko pro autory a hodnotitele. Některé z požadavků a doporučení uváděných těmito autory

ukazuje rámeček 6.2. Další doporučení, která navrhl Gilpatrick (1999) a Robson (2002), jsou uvedena v rámečku 6.3.

Pravdou je, že kvalitativní studie, ať už celkově nebo ve vztahu k jejím jednotlivým částem, bude hodnocena do značné míry podle stejných kritérií a očekávání jako kvantitativní výzkum.

Rámeček 6/2 Kritéria posuzování kvalitativních studií

- Článek by měl obsahovat strukturovaný abstrakt (minimálně: východisko, cíle, soubor, metody, výsledky).
- Měl by být popsán a zdůvodněn způsob vytvoření výběrového souboru, včetně vysvětlení použitých kritérií.
- Mělo by být popsáno teoretické východisko celé studie nebo jednotlivých metod jako důkaz toho, že výběrový soubor a sběr dat odpovídají teoretickému východisku studie.
- Měl by být popsán kontext (situace), v němž byla studie prováděna. Autor musí popsat charakteristiku terénu, v němž byla studie prováděna, a čím se liší od jiných situací.
- Článek by měl obsahovat podrobný popis intervence prováděné v rámci výzkumu a popis toho, jak účastníci studie reagovali během dané intervence.
- Měl by být prezentován podrobný popis použitých analytických metod a způsobu jejich použití, včetně nástrojů použitých k minimalizaci zkreslení (bias), a validace výsledků.
- Je nutný popis způsobu zpracování dat (např. technické aspekty a postupy).
- Samozřejmě je nezbytné uvést popis výsledků a jejich interpretaci. Sem patří i popis omezení (kontextová validita výsledků) a analýza toho, jak design studie odráží tato omezení.

Zdroj: Des Jarlais et al. (2004)

Rámeček 6/3 Kritéria hodnocení kvalitativních studií

- Je třeba řádně prezentovat zkoumaný problém a výzkumné otázky a z nich odvozené cíle.
- Cíle by měly být zasazeny do kontextového a teoretického rámce spolu s analýzou nejnovějších poznatků v oboru.
- Autor by měl obhájit důležitost své studie vzhledem k tomuto východisku (např. k řešení jakých otázek či problémů by měly výsledky přispět, jak pomohou posunout daný obor kupředu apod.).
- Je třeba uvést kontrolní nástroje (např. výzkumné deníky, kontrolní body) a způsob řešení etických problémů (např. použití informovaného souhlasu, dodržení protokolu výzkumu, způsob přípravy výzkumného týmu na zvládnání rizikových nebo problémových situací).

Zdroje: Gilpatrick (1999) a Robson (2002)

PRAKTICKÉ RADY K SEPSÁNÍ PUBLIKOVATELNÉHO ČLÁNKU O KVALITATIVNÍM VÝZKUMU

Proces zaměřený na zlepšení vašeho stylu psaní článků a vaši šance na jejich publikaci je vhodné zahájit tím, že se seznámíme s běžnými důvody, kvůli kterým redaktoři často odmítají články o kvalitativním výzkumu (viz rámeček 6.4); pak si můžeme pečlivě prostudovat několik příkladů dobře napsaných kvalitativních článků (viz rámeček 6.5).

Na základě našich vlastních zkušeností v roli redaktorů odborného časopisu, recenzentů a výzkumných pracovníků dále uvádíme devět doporučení pro potenciální autory článků o kvalitativním výzkumu.

1. ZVAŽTE FORMÁT A STRUKTURU SVÉHO ČLÁNKU

Když se seznámíte s různými odbornými časopisy v oboru adiktologie, zjistíte, že kvalitativní články vypadají velmi odlišně – v závislosti na tématu, ale také na tom, kde jsou otištěny. Můžete se rozhodnout

zaměřit se na konkrétní odborný časopis a zkusit přísně dodržet jím používaný formát. Ale pokud chcete pro svůj rukopis větší výběr potenciálních časopisů, a především pokud nejste moc zkušený výzkumník, rozumným řešením bude zvolit si pro váš příspěvek tradiční strukturu výzkumné zprávy.

Rámeček 6/4

 Obvyklé důvody, kvůli kterým redaktoři odmítají kvalitativní studie

- Autor neuvedl svou studii do souvislosti s dosavadní (mezinárodní) odbornou literaturou,
- výzkumná otázka není jasně formulována,
- struktura článku není jasná a neodpovídá očekávané struktuře článků v daném časopise,
- teorie, metody a analýzy dat nejsou konzistentní,
- ústřední koncepty nejsou jasně prezentovány nebo používány konzistentním způsobem,
- špatná metodologie,
- velikost souboru dat není přesvědčivým způsobem obhájena,
- soubor dat není dostatečně kontextualizován nebo existuje jasné výběrové zkreslení (bias),
- sběr dat je nekvalitní a chybí kontrola validity,
- metody a analýzy nejsou dost jasně vysvětleny, na základě čehož se mohou odborní recenzenti a redaktoři domnívat, že článek je příliš popisný a analýzy se příliš zakládají na intuici,
- autor dospěl k mylným závěrům nebo nepodloženému zobecnění,
- byly porušeny etické zásady nebo nejsou zmíněny a adekvátně popsány etické otázky,
- text je příliš dlouhý.

Primární zdroj: Drisko (2005)

Rámeček 6/5 Příklady dobře napsaných kvalitativních článků

Amos, A., Wiltshire, S., Bostock, Y., Haw, S., and McNeill, A. (2004). „You can't go without a fag . . . you need it for your hash' - a qualitative exploration of smoking, cannabis and young people. *Addiction*, 99 (1), 77–81.

Demant, J. and Järvinen. M. (2006). Constructing maturity through alcohol experience -Focus group interviews with teenagers. *Addiction Research and Theory*, 14 (6), 589–602.

Herd, D. (2005). Changes in the prevalence of alcohol use in rap song lyrics, 1979–97. *Addiction* 100(9), 1258–1269.

Maher, L., and Hudson, S. L. (2007). Women in the drug economy: A metasynthesis of the qualitative literature. *Journal of Drug Issues*, 37(4), 805–826.

Miovský, M. (2007). Changing patterns of drug use in the Czech Republic during the post-Communist era: A qualitative study. *Journal of Drug Issues*, 37(1), 73–102.

Phillips, D., Thomas, K., Cox, H., Ricciardelli, L. A., Ogle, J., Love, V., and Steele A. (2007). Factors that influence women's disclosures of substance use during pregnancy: A qualitative study of ten midwives and ten pregnant women. *Journal of Drug Issues*, 37(2), 357–376.

2. UJISTĚTE SE, ŽE NÁZEV ČLÁNKU ODPOVÍDÁ OBSAHU

Název článku je velice důležitý. Drisko (2005) radí: jako název článku použijte přeformulovanou výzkumnou otázku. Název, který naznačí, čím se zabýváte, přiláká víc čtenářů, které doopravdy zajímá váš výzkum – a zajistí zřejmě i víc citací vašeho článku (viz kapitola 7). Někdy je možné formulovat název tak, aby zároveň popisoval, jaká data jste použili. Název by neměl být módní a líbivý nebo příliš slibovat. Pokud zní název článku: „Komerční pojednání o alkoholu“, bude čtenář očekávat značný teoretický přínos. Pokud zní název: „Analýza marketingu alkoholu“, a věnujete se pouze reklamě na pivo v krátkém časovém úseku v Řecku, bude čtenář zklamán.

3. JASNĚ A VČAS UVEĎTE VÝZKUMNOU OTÁZKU

Obvyklou chybou u kvalitativních studií bývá, že výzkumná otázka je součástí textu, takže ji čtenář nenajde. Nejlépe se tomu vyhnete tak, že již na začátku rukopisu uvedete část nadepsanou „Výzkumná otázka“ nebo „Cíle studie“. Jiná možnost je prezentovat otázku na konci části „Východisko“ nebo „Úvod“.

Zcela obvyklým jevem je, že čtenář kvalitativního článku najde několik různých, někdy i protichůdných, výzkumných otázek prezentovaných v různých částech článku: jedna otázka v úvodu, jiná v popisu metod a dat a třetí v diskusi (Drisko, tamtéž). Přestože výzkumný proces při kvalitativním výzkumu bývá méně předvídatelný než při kvantitativním výzkumu a během tohoto procesu můžete pochopit souvislosti, které ovlivní vaši perspektivu, stále platí pravidlo, že cílem výzkumné zprávy není popsat vlastní explorační proces, ale konkrétní zjištění, která odpovídají na konkrétní položenou otázku. Čtenář nestojí o to, aby ho výzkumník prováděl celým procesem svého tápání, omylů a nové volby výzkumné otázky. Soustředte se na jedinou jasnou otázku, na kterou se zaměří zájem čtenáře a která ho připraví na text, který přijde. Může se stát, že prostřednictvím svého výzkumného projektu budete ve skutečnosti schopni zodpovědět řadu různých otázek. V takovém případě byste však měli uvažovat o sepsání několika kratších a konkrétně zaměřených článků a nepokoušet se „vecpat“ vše do jediného článku.

Výzkumnou otázku formulujte pokud možno tak, aby odrážela vědecké ambice vaší studie: jedná se o článek, který zkoumá určité téma, snaží se odhalit nový společenský fenomén, prezentuje nový úhel pohledu, pokouší se zvýšit povědomí o určitém problému, hodnotí určitý projekt nebo testuje nějakou teorii (Drisko, 2005)?

4. PEČLIVĚ PROSTUDUJTE DOSAVADNÍ VÝZKUM

Je zcela nezbytné pečlivě prostudovat dosavadní výzkum na dané téma; jinak nebudete moci tvrdit, že přicházíte s něčím novým. Znalost předchozího výzkumu je také známkou toho, že hodláte zaujmout řádné místo ve výzkumné komunitě a vést seriózní

dialog s ostatními výzkumníky. Pokud recenzenti zjistí, že jste přehlédli důležitou odbornou literaturu – především pokud se jedná o jejich vlastní dílo (a protože kvalitativní výzkum v oblasti adiktologie je malý obor, často se stane, že recenzent bude někdo, kdo je sám autorem příspěvku na dané téma) – nebo že jste ji špatně interpretovali, budou k vaší studii přistupovat skepticky. Nemusíte se omezovat pouze na literaturu pocházející z vaší země; ale vše, co bylo napsáno ve vaší vlastní kultuře, byste rozhodně měli obsáhnout.

Přehled literatury by neměl být pouze popisný. Použijte ho k tomu, abyste našli vlastní pozici ve vztahu k ostatním výzkumným pracovníkům a demonstrovali, že děláte něco nového. Jaké závěry ohledně vámi kladených otázek lze již vyvodit z dřívějšího výzkumu? Uveďte, proč se domníváte, že dřívější studie opomněly určitý aspekt nebo vycházely z perspektivy, kterou lze doplnit novým úhlem pohledu. Jinou možností je uvést, proč a jakým způsobem byste rádi využili přístup použitý někým jiným nebo dále rozvinuli jeho argumentaci a způsob uvažování.

Pokud uvedete dobrý přehled literatury týkající se dřívějšího výzkumu, znamená to, že jste zároveň obhájili svůj přístup z hlediska teorie a metodologie a výběru dat. Rozhodně si zvolte takový korpus odborné literatury, který je z hlediska teorie relevantní k vámi kladené otázce. Pokud studujete genderové rozdíly v reklamě na tabák, určitě musíte zahrnout literaturu o genderových studiích a médiích: Nezaměřujte se výhradně na to, co víme o genderových rozdílech ve vzorcích kouření.

Praktický způsob, jak se vyhnout nepříznivým recenzím, je zaujmout jasný postoj. Pokud uvedete, že nesouhlasíte s X, který nechal v úvahu Y, redaktor s největší pravděpodobností nepošle váš text k recenzi X, aby se vyhnul střetu zájmů. Toto je však potřeba předem zvážit vzhledem k tomu, že redaktor má obvykle k dispozici omezený počet kvalifikovaných recenzentů.

5. PREZENTUJTE POUŽITÉ METODY A DATA

Podle Driska (2005) patří k nejčastějším důvodům odmítnutí kvalitativních článků neadekvátní metody. Je důležité zdůvodnit výběr použitých metod. Pokud chcete být skutečně přesvědčiví, vysvětlíte svou volbu ve srovnání s jinými možnými metodami. Pokud používáte několik metod, vysvětlíte, jak se vzájemně doplňují. Nestačí např. jednoduše uvést, že používáte ohniskové skupiny (focus groups) a post-structuralistickou textovou analýzu; měli byste popsat, jak a proč je používáte.

Nezapomínejte, že mnoho čtenářů adiktologických časopisů nebude znát kvalitativní metody. Proto musíte poměrně přesně popsat náplň zvolené metody a ukázat, že použité výzkumné metody jsou vhodné pro účely dané studie. Je důležité přesvědčit čtenáře, že jste aplikovali zvolené metody systematicky a na celý soubor dat. Spadá sem tak konzistentní používání klíčových pojmů.

Musíte obhájit, že velikost výběrového souboru je pro vaše účely dostatečná. Jak bylo uvedeno výše, malý soubor je jedním z faktorů, které vzbuzují u čtenářů kvalitativního výzkumu skeptický přístup. Jak rozsáhlý je váš soubor dat? Kolik rozhovorů s kolika osobami, kolik setkání nebo pozorování proběhlo? Výzkumný soubor by měl být jasně popsán a zařazen. Někdy však může být popis příliš dlouhý. Snažte se zaměřit se na hlavní rysy, které pomohou nezasvěcenému čtenáři pochopit, co je předmětem analýzy a co výzkumný soubor představuje.

Je důležité vysvětlit, proč je zvolený soubor dat nejlépe ilustrativní a nejvhodnější k tomu, aby odpověděl na kladené otázky. Nezapomeňte popsat způsob výběru výzkumného souboru. Jaká kritéria jste použili? Můžete porovnat váš soubor dat s jinými alternativami? Proč jste vybrali právě tento? Popište důležité variace v rámci souboru dat (např. rozložení věku a pohlaví), aby si o tomto souboru dat čtenář dokázal vytvořit dobrou představu. Pokud jste použili pouze určitou část dat, která jste v rámci projektu shromáždili, v zájmu lepšího vykreslení kontextu popište stručně také zbývající data, případně uveďte odkaz na jiný, již publikovaný článek, kde jsou tato data prezentována.

Pro účely interpretace a transparentnosti vašeho zdůvodnění je nezbytné popsat, jakým způsobem byla data produkována a shromážděna a jak mohly příslušné podmínky tato data ovlivnit. Jaké zvláštní podmínky např. hrají roli při sběru dat od členů skupiny AA, kde je důležité zachovat anonymitu? Ovlivňují dané podmínky ochotu účastníků výzkumu k rozhovoru nebo to, co během rozhovoru říkají? Sdělte čtenáři, jak (nebo zda vůbec) jste studii prezentovali účastníkům. Pokud jste použili focus groups, popište dynamiku těchto skupin.

Pečlivě popište každý krok analýzy, aby čtenář mohl důvěřovat správnosti vašich závěrů, popř. vznést proti nim námitky. Dobrým pravidlem je podrobně prezentovat analýzu jednoho pozorování/bodu/odpovědi. Systematicky, v malých identifikovatelných krocích popište své vlastní interpretace během analýzy. Demonstrujte vhodnost vámi zvolených konceptů. Ukažte, jak jste obhájili saturaci dat a jakým způsobem jste řešili diverzitu a protichůdnost dat.

Dále je důležité podrobně popsat váš způsob zacházení s daty. Měli byste např. jasně uvést, jak a zda byla prováděna transkripce, kódování a seskupení rozhovorů.

6. VÝSLEDKY

Prezentace výsledků je pro čtenáře nejpřehlednější, pokud je její struktura přímo spojená s výzkumnou otázkou, postupuje v logických krocích v souladu s použitou teorií a metodou a konzistentním způsobem pracuje s pojmy prezentovanými v předcházejících částech článku.

V celém textu prezentujte data systematickým způsobem tak, aby bylo možné snadno identifikovat citace, poznámky z terénu a další dokumentaci. Čtenář musí mít např. jistotu v tom, zda používáte přímé citace nebo zda analyzujete interpretace toho, co pozorovaná nebo dotazovaná osoba řekla. Citace a další ilustrace musejí být jasně kontextualizovány. Pokud jde o materiál z pozorování, uveďte, zda jste shromáždili data sami, nebo použili data, která shromáždil někdo jiný.

Uveďte dostatečné množství prvotních údajů, např. přímých citací, ale nikoli příliš mnoho. Vyhněte se příliš krátkým citacím. Pokud nemáte dost prostoru, zeptejte se redaktora, zda můžete pro doplňující materiál použít on-line přílohy. V části zaměřené na výsledky neodkazujte na data, která dosud nebyla prezentována v části věnované datům a metodám; pokud uvedete, že budete používat rozhovory, není možné v části věnované výsledkům poukazovat na pozorování. Pokud jsou výsledky rozporuplné, otevřeně to přiznejte a vysvětlete, jak k tomu mohlo dojít a co to může znamenat.

Pokud použijete metodu zakotvené teorie (grounded theory), měli byste k nějaké teorii ve výsledku dospět. Popisná prohlášení nestačí. Teorie by měla být výsledkem analýz, nikoli pouze potvrzením nebo ilustrací dřívějších teorií (Glasser a Strauss, 1967/99).

7. DISKUSE

Struktura diskuse u kvalitativního článku může být stejná jako u zprávy o kvantitativním výzkumu. Po velmi krátkém shrnutí výzkumné otázky (zkontrolujte, zda je stejná jako v úvodu) a motivace vašeho zájmu podrobit ji zkoumání můžete jednou větou zopakovat hlavní výsledek vaší studie.

Poté můžete rozvést, jak vaše zjištění navazují na předcházející výzkum: Doplňují obraz toho, co už víme, nebo snad zpochybňují, nebo dokonce vyvracejí dřívější zjištění? V této části můžete rovněž pokud možno uvést odkaz na dřívější kvantitativní výzkum. V jakém smyslu je vaše studie důležitá pro výzkumnou komunitu nebo pro širší čtenářskou obec? Mohou výsledky změnit pohled na podobný fenomén v jiných kulturách? Diskutujte o tom, v jakém rozsahu mohou být zjištění týkající se daného souboru dat relevantní pro pochopení jiných situací. Které koncepty lze přenést na jinou situaci?

Jak uvádíme v kapitole 9, dobrá diskuse bude rovněž obsahovat úvahy týkající se omezení vaší studie. Jaké problémy týkající se zvoleného vzorku a sběru dat omezily možnost získat úplnou odpověď na vaši výzkumnou otázku? Jaká jiná data by umožnila získat úplnější odpověď? Mohli jste použít jinou doplňující nebo alternativní metodu?

Nakonec případně uveďte doporučení k dalšímu výzkumu, který umožní získat další informace o tématu vaší studie.

8. ABSTRAKT

Většina odborných časopisů vyžaduje od autora velice krátký abstrakt článku obsahující východisko, cíle, data a metody, výsledky a diskusi. Autor kvalitativního článku může připravit předběžný abstrakt již v raném stádiu procesu psaní, aby si byl jist, že text zůstane soudržný a logický.

9. NĚKOLIK OBECNÝCH RAD NA ZÁVĚR

Za prvé je rozumné, aby si výzkumní pracovníci v oblasti kvalitativního i kvantitativního výzkumu schovávali dobrá data pro účely odborných článků. Mnozí výzkumní pracovníci zveřejňují výsledky kvalitativního výzkumu ve formě zprávy, ať už v rámci nějakých publikačních řad, často s omezenou distribucí, nebo ve formě delších monografických článků. Pokud chcete šířit svá zjištění mezi širší okruh čtenářů, bývá často efektivnější publikovat jeden nebo několik článků v odborném časopise.

Za druhé – pokud chcete, aby vám článek otiskli, základem úspěchu je šťastná ruka při volbě odborného časopisu. Prvním krokem je vybrat si z nabídky adiktologických časopisů odborný časopis zaměřený na kvalitativní výzkum nebo odborný časopis o sociologii, antropologii, historii apod. (viz kapitola 2).

Ať už zvolíte adiktologický nebo oborový časopis, zjistíte si, zda přijímá kvalitativní studie. Rámeček 6.6 uvádí seznam anglickojazyčných adiktologických časopisů, které publikují kvalitativní výzkum. U neanglicky psaných časopisů bývá pravidlem, že předložené kvalitativní články akceptují. Ověřte si, zda má časopis konkrétní požadavky týkající se délky článku, které by mohly bránit přijetí vašeho článku. Podívejte se na složení redakční rady a zjistíte, zda je některý z členů obeznámen s kvalitativními metodami. Nakonec se podívejte na obsah odborného časopisu: do jaké míry publikuje články o kvalitativním výzkumu? Nezapomínejte, že řada adiktologických časopisů je otevřena různým výzkumným metodám, i když se zaměřují především na kvantitativní výzkum.

Rámeček 6/6 Časopisy v angličtině publikující kvalitativní výzkum

Addiction
Addiction Research and Theory
Addictive Behaviors
African Journal of Drug and Alcohol Studies
Alcohol and Alcoholism
Alcohol Research and Health
Alcoholism Treatment Quarterly
American Journal of Drug and Alcohol Abuse
Contemporary Drug Problems
Drug and Alcohol Dependence
Drug and Alcohol Review
Drugs: Education, Prevention and Policy
European Addiction Research
Harm Reduction Journal
International Gambling Studies
International Journal of Drug Policy
Journal of Addictions Nursing
Journal of Alcohol and Drug Education
Journal of Drug Education
Journal of Drug Issues
Journal of Ethnicity in Substance Abuse
Journal of Gambling Issues
Journal of Smoking Cessation
Journal of Social Work Practice in the Addictions
Journal of Studies on Alcohol and Drugs
Journal of Substance Abuse Treatment
Journal of Substance Use
Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy
Substance Use and Misuse
Tobacco Control

Konečně zvažte, zda byste pro svůj článek měli navrhnout vhodného recenzenta. Pro některé redaktory časopisů je těžké určit zkušené odborníky pro váš rukopis. Jako autor můžete vždy navrhnout někoho, koho byste rádi viděli jako recenzenta svého článku; nikdy však nebudete mít záruku, že redaktor se bude vašim doporučením řídit.

ZÁVĚR

V této kapitole jsme zdůraznili, že mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem existuje z hlediska jeho provádění a prezentace výsledků více podobností než rozdílů. Uvedli jsme některá kritéria kvality, především ve vztahu ke kvalitativnímu výzkumu, probrali jsme kritéria hodnocení časopiseckých článků a poskytli několik praktických doporučení autorům.

Dosáhnout otištění kvalitativního výzkumu je minimálně stejně náročné jako dosáhnout přijetí zprávy o kvantitativním výzkumu. Je však zřejmé, že adiktologie obecně si stále více začíná uvědomovat hodnotu kvalitativních studií. Věříme, že zájem o dobrý kvalitativní výzkum bude v budoucnu ještě větší a že rovněž poroste poptávka po studiích používajících smíšené metody. Všichni, kdo doposud zarputile hájili své pozice ať už v kvalitativních, nebo kvantitativních zákopech, začnou svůj názor přehodnocovat a začnou spolu komunikovat, což přinese prospěch nejen jim, ale i všem ostatním.

PODĚKOVÁNÍ

Autoři by rádi poděkovali následujícím autorům za cenné připomínky k předchozím verzím textu této publikace: Tom Babor, Phil Lange, Tom McGovern, Peter Miller, Jean O'Reilly a Betsy Thom.

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ Arminen, I. (1998). *Therapeutic Interaction. A Study of Mutual Help in the Meetings of Alcoholics Anonymous*, Vol. 45. Helsinki: The Finnish Foundation for alcohol studies.
- 2/ Creswell, J.W., and Plano Clark, V.L. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- 3/ Creswell, J.W. and Tashakkori, A. (2007). *Developing Publishable Mixed methods Manuscripts*. *Journal of Mixed Methods Research* 2 (1): 107–111.
- 4/ Denzin, N.K., and Lincoln, Y. S. (Eds.) (1998). *The Landscape of Qualitative Research: Theories and Issues*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publication.
- 5/ Des Jarlais, D.C, Lyles, C., and Crepaz, N. (2004). *Improving the Reporting Quality of Nonrandomized Evaluations of Behavioral and Public Health Interventions: The TREND Statement*. *American Journal of Public Health* 3 (94): 361–366.
- 6/ Drisko, J. (2005). *Writing Up Qualitative Research*. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services* 86 (4): 589–593.
- 7/ Gilpatrick, E. (1999). *Quality Improvement Projects in Health Care*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- 8/ Glaser, B. G., and Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New York: Aldine.
- 9/ Lalander, P. (2003). *Hooked on Heroin: Drugs and Drifters in a Globalized World*. London/New York: Berg Publisher.
- 10/ Mareš, J. et al. (2002). *Sociální opora u dětí a dospívajících II*. Hradec Králové: Nukleus.
- 11/ Mayring, P. (1988). *Qualitative Inhaltsanalyse: Grundlagen und Techniken*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- 12/ Mayring, P. (1990). *Einführung in die qualitative Sozialforschung*. München: Psychologie Verlag Union.
- 13/ Robson, C. (2002). *Real World Research*. Oxford: Blackwell Publishing.
- 14/ Stimson, G.V., Fitch, C., Des Jarlais, D., Poznyak, V., Perlis, T., Oppenheimer, E. Rhodes, T. (2004). *Rapid Assessment and Response Studies of Injection Drug Use. Knowledge Gain, Capacity Building, and Intervention Development in a Multisite Study*. *American Journal of Public Health* 96 (2): 288–95.
- 15/ Strauss, A., and Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory, Second Edition*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- 16/ Sulkunen, P. (1987). *Sosiologian avaimet*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

KAPITOLA 7: VYUŽITÍ A ZNEUŽITÍ CITACÍ

ROBERT WEST A KERSTIN STENIUS

ÚVOD

Výstupy výzkumu ve formě pojednání, knih a kapitol knih slouží jiným vědeckým pracovníkům při vlastním následném výzkumu, k ovlivňování rozhodnutí o příslušné politice v dané oblasti a k zlepšení klinické praxe. Autoři musejí zvážit, jak vhodně využít své předchozí publikace a práce druhých a jak zajistit, aby jejich práce byla využívána vhodným způsobem.

Vědecké pojednání, kniha, strategický dokument nebo terapeutický manuál by měly odkazovat na jiné práce, které se vztahují k jejich obsahu. Formálním prostředkem, který k tomu slouží, je citace. Jedná se o explicitní odkaz na část výstupu výzkumu, kterým může být v zásadě cokoli od článku v časopise až po webové stránky. Přenos informací v praxi se řídí citačními konvencemi. Tyto konvence se v jednotlivých oblastech výzkumu liší. Níže uvedený text se zaměřuje především na to, co lze označit jako „kumulativní“ výzkum, jehož cílem je shromáždit trvalé poznatky a vědomosti.

Existují dva hlavní typy citací (viz rámeček 7.1). V této kapitole používáme termín *referenční citace* k označení situace, kdy je část výstupu výzkumu (který může být empirický nebo konceptuální) použita proto, že má pro daný obor nějaký přínos. Termín *kritická citace* se používá tehdy, odkazuje-li se na něco, co je v určitém výstupu z výzkumu považováno za chybné.

Citace má jednu nebo více základních funkcí. Umožňuje čtenáři, aby prostudoval citovanou práci a zkontroloval tak pravdivost výroku použitého pro určité potvrzení, správnost použitého konceptu či interpretace postupu. Chceme-li citací podpořit svá tvrzení, potvrzuje se tím rovněž přínos citované práce. Jak *funkce ověřovací*, tak *funkce vyjádření uznání* jsou

velmi důležité. Citace mohou být rovněž používány ke zdokumentování vývoje a definování určité politické diskuse, historického procesu nebo konkrétního pojmu. Toto můžeme nazvat *funkcí dokumentační*¹.

V případě funkce ověřovací a dokumentační existuje značná možnost záměrného i nezáměrného překroucení výzkumu na základě nepodložených tvrzení a zavádějících prohlášení. V zásadě platí, že každé faktické tvrzení, které není zcela jasné, by mělo být nějakým způsobem doloženo, a to buď přímými důkazy, nebo naznačením spojení mezi citacemi a/nebo důsledky vyplývajícími z takových důkazů. Podobně by každá hypotéza, konceptuální analýza nebo přijetí teoretického stanoviska, které nejsou v daném pojednání předkládány poprvé, měly odkazovat ke zdroji. Citace nabízí čtenáři příležitost, aby sám rozhodl, a) zda je původní zdroj tvrzení oprávněný a b) zda je tvrzení ve stávajícím díle použito přesně.

Rámeček 7/1 Typy a funkce citací

TYPY CITACÍ	FUNKCE CITACÍ
REFERENČNÍ CITACE: DÍLO ČI ČÁST DÍLA JE CITOVÁNA Z DŮVODU PŘÍ- NOSU PRO OBOR	OVĚŘOVACÍ FUNKCE: ČTENÁŘ BY MĚL BÝT SCHO- PEN ZDROJ OVĚŘIT Z HLE- DISKA PŘESNOSTI A ZKON- TROLovat, ZDA JE O NĚM PŘESNĚ POJEDNÁVÁNO
KRITICKÁ CITACE: DÍLO ČI ČÁST DÍLA JE CI- TOVÁNA PROTO, ŽE EXIS- TUJE DOMNĚNKA, ŽE JE PRO OBOR ZAVÁDĚJÍCÍ	FUNKCE VYJÁDŘENÍ UZNÁNÍ: ZDROJ JE OCEŇEN PRO SVŮJ PŘÍNOS
	DOKUMENTAČNÍ FUNKCE: ZDROJ SE STÁVÁ SAMOT- NÝM PŘEDMĚTEM VÝZKUMU

¹ Za tento postřeh děkujeme Klausu Mäkeläovi.

Pokud jde o funkci vyjádření uznání, je správné a sluší se, aby byl vědecký pracovník za svou práci oceněn, a citace je základní prostředek, jak toho docílit. Není to jen věc etikety. Práce a profesní postup jednotlivých vědců závisí na jejich reputaci a citace v tomto hrají významnou roli. Institute, které zaměstnávají vědce, získávají prestiž a v mnoha případech též finanční prostředky právě na základě pověsti svých pracovníků. Mimo to charitativní organizace a státní orgány, které výzkum financují, musejí být oceněny za práci, kterou podporují. Na této skutečnosti může být do značné míry závislý i jejich vlastní příjem.

ODCHYLKY OD IDEÁLNÍ CITAČNÍ PRAXE

Citační praxe se od ideálu často liší (diskuse viz Reyes (2001)). Existuje mnoho zdrojů, kde je možné se seznámit s dobrou praxí v oblasti používání citací v systematických přehledech (např. Chalmers, Enkin et al., 1993; Cook, Sackett et al., 1995; Bannigan, Drogan et al., 1997; Moher, Cook et al., 1999; Sutton, Jones et al., 1999; Reeves, Koppel et al., 2002). Používání citací v méně formálních přehledech, např. při úvodu do vědeckých zpráv, má variabilnější pravidla. Níže uvedený text se zabývá běžnými odchylkami od ideální praxe (shrnutí viz rámeček 7.2).

Rámeček 7/2 Terminologie, která se týká odchylek od ideální citační praxe

Pohodlné citace

Výběr citačních materiálů, které jsou snadno dostupné

Objevné pojednání

Článek, který poprvé představuje nějaký nový koncept

Šedá literatura

Nepublikované materiály, jako jsou například prezentace z konferencí, články odeslané k publikování, interní studie a zprávy

Publikační prodleva

Doba mezi přijetím článku redakcí časopisu a jeho otištěním

Reputační citace

Autor cituje část práce s cílem podpořit své dobré jméno či dobré jméno svého spolupracovníka

Přehledový článek

Článek, který shrnuje výzkum zaměřený na určité téma

Názorová citace

Cituje práci či část práce, protože podporuje danou hypotézu či myšlenku

SELEKTIVNÍ CITACE Z DŮVODU STRUČNOSTI

Opodstatněným důvodem k odchýlení se od ideální praxe je požadavek stručnosti. Často lze v daném oboru citovat velké množství studií, které dané stanovisko potvrzují. V případech, že neexistují jiná omezení, může být z důvodu vyjádření uznání požadováno citování všech relevantních studií, což by ale nebylo příliš praktické. Tím však vzniká otázka, který článek či články citovat. Relevantní je citovat práci, kterou můžeme označit za objevnou, tj. první článek, který o takovém poznatku pojednává. Není však vždy snadné určit, který článek to je. Navíc nemusí vždy nejlépe podporovat dotyčné stanovisko. Opodstatněné je i citování přehledového článku (článku, který shrnuje výzkumné poznatky o určitém tématu). Výhodou takové citace je, že čtenáře alespoň nepřímou nasměruje k souboru prací, nikoli jen k jedné či dvěma studiím, které nemusejí být dostatečně reprezentativní. Nevýhodou je a) zvýšené riziko zkreslení z důvodu „nepůvodních informací“ a b) to, že není vyjádřeno uznání autorovi původního zdroje.

Užitečným pravidlem, které je možné uplatnit při volbě strategie prezentace konkrétního poznatku, je snažit se citovat objevné dílo a pak maximálně pět dalších původních zdrojů, které dokládají obecnou platnost daného poznatku. Výjimkou jsou případy, kdy existuje jeden směřodatný a nekontroverzní přehled, který lze citovat místo nich. Když odkazujeme na konceptuální či teoretické pojednání, měla by být citována první důležitá prezentace aktuální verze.

SELEKTIVNÍ CITACE Z DŮVODU PODPŮŘENÍ KONKRÉTNÍHO STANOVISKA

Běžným způsobem zkreslení při uvádění literatury („citační bias“) je výběr pouze (či primárně) takových studií, které potvrzují příslušnou hypotézu nebo myšlenku (názorová citace). Vyhnout se takovému jednání či si ho uvědomit je těžší, než by se mohlo zdát. Pokud by zpracovaný přehled obsahoval dobře specifikovaný soubor literatury, který určitou hypotézu podporuje, a zároveň by byla opomenuta řada kvalitních studií, které jí oponují, bylo by možné takovou skutečnost vnímat jako vědecké pochybení. Čtenář, který není v daném oboru zběhlý, by byl uveden v omyl stejně jako v případě, kdy by autor publikoval uměle vykonstruovaná data.

Méně evidentní je případ, kdy existují pochybnosti o metodologické adekvátnosti protichůdných studií. Mohou například existovat studie menšího rozsahu, které nemohou postihnout dopad určité intervence, nebo intervenci dostatečně neprověřují v praxi. Vyjma případů, kdy se autor výslovně snaží poskytnout vyčerpávající přehled, má-li prostor takové otázky řešit, musí citující autor posoudit, do jaké míry si může dovolit ignorovat slabší díla. Vzhledem k tomu, že existuje reálná pravděpodobnost, že citující autor není v dané věci zcela nezaujatý, je dobrou praxí čtenáře upozornit na protichůdná zjištění a krátce komentovat význam, který je zjištěním přisuzován a proč tomu tak je.

Ještě méně evidentní je případ, kdy je mimořádně obtížné určit rozsah poznatků o daném tématu. Toto může nastat u poznatků, které netvoří hlavní jádro díla. Například v literatuře o kouření se píše, a mnozí tomu věří, že u depresivních kuřáků je menší pravděpodobnost, že se jim podaří přestat kouřit, než kuřákům, kteří depresivní nejsou. Nepochybně existují studie, které takovou spojitost ukazují (Glassman, Helzer et al., 1990; Covery, 1999).

Nicméně existuje i mnoho záznamů o nemožnosti najít takovou spojitost, často jsou však „utopeny“ ve zprávách o klinických hodnoceních a jiných studiích. Jedna nedávno provedená meta-analýza pak hovoří o jednoznačné absenci takové spojitosti (Hitsman,

Borelli et al., 2003). Tato spojitost byla bezpochyby neúspěšně hledána i v mnoha dalších případech, aniž by o tom však existovaly nějaké zmínky. Závěrem je třeba říci, že vědecká obezřetnost přikazuje, aby zjištění, která jsou z tohoto pohledu podezřelá, byla citována s odpovídajícím upozorněním.

SELEKTIVNÍ CITACE S CÍLEM ZLEPŠIT SI POVĚST

Používání citací vlastních děl či děl kolegů ve snaze vylepšit si renomé či vylepšit renomé svých kolegů (*reputační citace*) je zcela nepřijatelné. Narušuje vědeckou práci a vědecké postupy a osobně škodí jednotlivcům, kteří nemají tak významné postavení, nebo těm, kdo se takových praktik nedopouštějí. Lze diskutovat o tom, do jaké míry je tato praxe rozšiřována, ale nelze pochybovat o tom, že takové zkreslování ve vlastní prospěch se v určité míře vyskytuje napříč vědeckou literaturou.

Autocitace se mohou vztahovat i na časopisy (časopisecké příspěvky, které mají tendenci citovat jiné články z téhož časopisu). Důvody, které k tomu vedou, nemusejí mít nutně souvislost s reputačními citacemi a některé mohou být i opodstatněné, nicméně i tak může takové jednání zkreslit informace o dostupné literatuře. Jedna studie objevila například značné rozdíly v míře autocitací v anesteziologických odborných časopisech (Fassoulaki, Paraskeva et al., 2000).

Mohli bychom se domnívat, že takové zkreslování lze snadno odhalit a že lze zjednat příslušnou nápravu. To je však zřejmě příliš optimistický pohled. Především platí, že výrazný výskyt vlastního jména na seznamu použité literatury nemusí být vzhledem k určité předpokládané programatičnosti výzkumné činnosti každého takového autora neopodstatněné. Podobný princip se bude vztahovat i na blízké spolupracovníky autora. Je proto obtížné určit, kdy k takovému zkreslení dochází. Za druhé, agentury, které se počítáním citací zabývají (např. Institut pro vědecké informace, viz dále v této kapitole), vyřadí citaci z rejstříku pouze tehdy, jestliže se totéž jméno objevuje na místě *prvního* autora.

SELEKTIVNÍ CITACE Z DŮVODU POHODLNOSTI

Používání citací, které jsou snadno dostupné nebo na ně autor narazil náhodou, nelze považovat za správnou praxi, nicméně je zřejmě praxí velmi rozšířenou. Existuje mnoho způsobů, jak citace tohoto typu mohou literaturu zkreslovat. Vzhledem k tomu, že snáze přístupné články nemusejí dostatečně reprezentovat dostupnou literaturu, budou podávat zkreslený obraz. Elektronické databáze, v nichž je možné hledat, by v zásadě mohly tento problém zmírnit, ale i ony mohou být zdrojem určitého vlastního typu zkreslení. Lze očekávat, že budou dávat přednost anglicky psaným článkům zveřejněným v časopisech, které jsou zařazeny do rejstříků hlavních databází. Lze rovněž očekávat, že upřednostňovány budou články nejnovější, a to z důvodu třídění výsledků vyhledávání v elektronických databázích. V případě citací motivovaných pohodlností lze rovněž očekávat, že přednost bude dáвана oblíbenějším časopisům. Někdo by mohl namítnout, že na tom není nic špatného, protože lze očekávat, že do těchto časopisů si najdou cestu jen ty lepší články, avšak není tomu tak vždycky.

SELEKTIVNÍ CITACE PODLE ZEMĚ PŮVODU

Rozumí se samo sebou, že tendence citovat články jen proto, že jsou ze země, z níž pocházíte, nepatří k dobré praxi. Mnoho vědců má však dojem, že k tomu i přesto dochází. Přirozeně největší podezření padá na USA, které produkují hlavní objem výstupů v oblasti výzkumu, a mnoho výzkumných pracovníků neamerického původu může pravděpodobně popsat situace, kdy autor z USA citoval především nebo výlučně americké zdroje i v případech, kdy existovaly vhodnější zdroje z jiných zemí. Tato bibliografická předpojatost byla zjištěna jak u britských, tak amerických vědeckých pracovníků, kteří publikují v hlavních lékařských časopisech (Campbell, 1990; Grange, 1999). Jiná studie ukázala, že severoamerické časopisy citují severoamerické časopisy častěji než časopisy z jiných regionů (Fassoulaki, Paraskeva et al., 2000), avšak zjištěn byl i pravý opak (Pasterkamp, Rotmans, de Klein a Borst, 2007).

CITOVÁNÍ NEDOSTUPNÝCH ZDROJŮ

U autorů je celkem běžné, že citují příspěvky z konferencí nebo úryvky z nich, články, které zaslali k otištění, interní pojednání či nezveřejněné zprávy (tzv. šedá literatura). Problém spojený s tímto typem citací spočívá v tom, že neplní ověřovací funkci citace. Proto se obecně nedoporučují. Mohou nastat případy, kdy je to jediná možná volba z hlediska vyjádření uznání nebo splnění dokumentační úlohy, ale není-li toto zřejmé, pak by jejich použití mělo být zdůvodněno. Je-li citace staršího data, pak je její použití ještě problematičtější. Často je rozumné vycházet z toho, že pokud by byly příspěvek nebo jeho abstrakt a příslušná zjištění natolik zásadní, bývaly by si našly cestu do recenzované literatury.

Stále častěji bývají citovány webové stránky. To je logické, ale v budoucnosti to přinese další problémy, protože webové stránky se mění a mohou být časem nedostupné. Obecně je lepší se této praxi vyvarovat u tvrzení, která budou mít dlouhodobější význam, a to do doby, než bude vytvořen systém, který umožní dlouhodobější archivaci vědecké literatury publikované na webových stránkách. Nicméně pokud jde o analýzy různých politik a popisy historických procesů, odkazy na zdroje, jako jsou webové stránky nebo vládní dokumenty, mohou tvořit klíčovou část výzkumného procesu.

CITOVÁNÍ NEHODNOCENÝCH ZDROJŮ

Když je citace použita k potvrzení důležitého tvrzení, implicitně se předpokládá, že citovaný odkaz přináší důkazy ve prospěch tohoto tvrzení. Bez ohledu na možné nedostatky takového systému bývá u tohoto typu odkazů primární „zárukou“ jejich posouzení ze strany nezávislých odborníků. Je však běžné, že uváděná fakta jsou doložena citacemi z kapitol knih, dopisů, prezentací z konferencí, abstraktů, posudků a dalších materiálů, které neprošly recenzním řízením. I když by čtenář v zásadě dokázal vypátrat zdroj a provést své vlastní hodnocení, často to není proveditelné. Jedinou relativní zárukou je posouzení příspěvku nezávislým odborníkem v rámci recenzního řízení. U společenských věd však stále zůstávají hlavním zdrojem nových analytických konceptů i knihy, které neprošly formálním recenzním

řízení. V některých případech je však proces recenzování knih stejně přísný jako recenzní řízení, v jehož rámci jsou nezávislími odborníky z oboru posuzovány články předložené k publikování do odborného časopisu.

CITOVÁNÍ BEZ PŘEČTENÍ

Velkým pokušením bývá citovat dílo nebo část díla na základě informací o jeho obsahu uvedených v jiném příspěvku, aniž by se autor skutečně seznámil s původním zdrojem. Proto, máme-li pojednání nebo kapitulu knihy, které uvádějí stanovisko relevantní pro naši práci a citují jiný článek, jenž takové stanovisko rovněž potvrzuje, jsme v pokušení toto tvrzení a citaci zopakovat, aniž bychom četli původní zdrojový materiál. Toto je pochopitelně nepřijatelné z důvodu rizika zkreslení informací. Stejně tak, pokud nalezneme pomocí elektronické databáze abstrakt nějakého článku, budeme v pokušení citovat článek, aniž bychom se podívali na celý text. Taková praxe je riskantní, protože citovaný výzkum nebyl vyhodnocen z hlediska použitých metod a analýz.

Obecně platí zásada, že autoři by neměli odkazovat na výstupy výzkumu, aniž se s takovými výstupy bezprostředně seznámí a vyhodnotí je.

NADBYTEČNÉ UŽÍVÁNÍ CITACÍ

V předchozí části jsme se převážně zabývali selektivním užíváním citací. Běžným problémem je také opačná situace, tj. uvádění dlouhého seznamu citací za účelem potvrzení jednoho stanoviska v případech, kdy by postačovalo jen několik citací. Je-li důležité, aby byla připomenuta práce autorů všech různých děl, nebo je-li záměrem poskytnout kompletní přehled, pak je dlouhý seznam citací na místě. V jiných případech, kdy by takový seznam práci zbytečně „přetížil“, je lepší volit výše zmíněné pravidlo uplatňované v rámci selektivní citační praxe.

JAK BÝT CITOVÁN

Vše, co bylo řečeno výše, mělo ukázat, že používání citací je proces poměrně dosti neobjektivní, a ačkoli je povinností výzkumných pracovníků toto zkres-

lení minimalizovat, je velmi nepravděpodobné, že by bylo někdy zcela eliminováno. I přes výše uvedené platí, že píšeme-li článek, o němž se domníváme, že je důležitý, snažíme se na něj pochopitelně upozornit cílové čtenáře, což znamená, že je třeba, aby byl citován. Důležitý je pochopitelně i výběr časopisu (viz kapitola 1). A nevhodnější časopis z tohoto pohledu nemusí být ten nejprestižnější, ale spíše ten, který lze označit za nejlepší specializovaný časopis. Nejprestižnější časopisy mají tendence zobecňovat, proto je často mnoho potenciálních uživatelů výzkumných poznatků nemusí běžně číst. Ať už zvolíte pro zveřejnění svého výzkumu jakoukoli cestu, často je dobré podniknout k publikování poznatků ještě další kroky. Někteří vědečtí pracovníci zasílají kopie svých pojednání elektronickou poštou či běžnou poštou svým kolegům. Jiní je ukládají do elektronických seznamů. Prezentace na konferencích a webové stránky jsou rovněž užitečnými zdroji propagace výstupů vědecké práce.

CITAČNÍ REJSTŘÍKY

Již jsme uvedli, že citace jsou často považovány za měřítko kvality. Někdo se může domnívat, že čím častěji je článek citován, tím je v určitém ohledu lepší. To se týká i časopisů, pro něž je jediným nejčastěji užívaným měřítkem kvality „impakt faktor“. Impakt faktor časopisu v daném roce se vypočítá jako poměr průměrného počtu citací v indexovaných časopisech v daném roce a článků zveřejněných v předchozích dvou letech. Např. pokud časopis otiskl v letech 2005 a 2006 padesát článků a v roce 2007 se objeví 100 citací odkazujících na tyto články, bude impakt faktor daného časopisu v tomto roce 2,0. Do těchto výpočtů se započítávají i autocitace, tj. čím plodnější autor a čím více citací vlastních děl, tím užitečnější je autor pro časopis, který se snaží dosáhnout co nejvyššího impakt faktoru!

Výzkumní pracovníci jsou často posuzováni podle počtu citací vlastních článků a podle impakt faktoru časopisů, v nichž své práce otiskují. Rozhodování o financování na řadě pracovišť závisí částečně na tom, zda členové těchto pracovišť publikují v ča-

sopisech s vysokým impakt faktorem. Bohužel využívání citačních statistik jako měřítka kvality je velice problematické a ještě problematictější je použití impakt faktoru (Ophhof, 1997; Seglen, 1997; Hecht, Hecht et al., 1998; Jones, 1999; Semenzato a Agostino, 2000). Někteří výzkumníci je doporučují používat spolu s příslušnými upozorněním a korekcemi (Rostami-Hodjegan a Tucker, 2001; Fassoulaki, Papilas et al., 2002; Braun, 2003), zatímco jiní tvrdí, že by se od jejich užívání mělo zcela upustit (Bloch a Walter, 2001; Ojasoo, Maisonneuve et al., 2002; Walter, Bloch et al., 2003).

Pokud jde o citační statistiky, právě různé formy neobjektivní citační praxe, o nichž jsme hovořili výše, by měly naznačit, že používání počtu citací jako měřítka kvality je diskutabilní. Navíc bychom si měli připomenout, že celkem běžné je používání *kritických citací*, kdy je článek citován právě z důvodu, že je slabý či zavádějící. Nedávno publikovaný článek zkoumal souvislost mezi hodnocením kvality článků v rámci recenzního řízení a počtem odkazů z let 1997–2000 na články publikované v časopise *Addiction* v roce 1997 (West a McIlwaine, 2002). I když se dva nezávislí recenzenti relativně shodovali v hodnocení jednotlivých příspěvků, korelace mezi těmito hodnoceními a počtem citací byla téměř nulová. Jedním z faktorů, u kterého se projevila korelace s počtem citací, byl region, z něhož pocházel první autor díla: příspěvky z anglicky mluvících zemí měly více citací než práce z kontinentální Evropy, která zase vykazovala vyšší hodnoty než práce ze zbývajících částí světa. Širší analýza citací článků z urgentní medicíny odhalila, že počet citací článků je do určité míry předem dán impakt faktorem časopisu, v němž se články objevily, a v omezenější míře kvalitou článků (Callahan, Wears et al., 2002). Další studie citací děl zaměřených na randomizované studie u pacientů s hepatobiliárním onemocněním zjistila významnou spojitost s pozitivním výsledkem, ale žádnou spojitost s posuzovanou kvalitou (Kjærgard a Gluud, 2002).

Vyjma zkreslení, o nichž jsme již hovořili, je zdrojem citačního zkreslení (bias), a to zejména ve vztahu k neanglicky mluvícím zemím, také skuteč-

nost, že do rejstříků v databázích Institutu pro vědecké informace (ISI) je zařazena jen určitá část časopisů převážně americké provenience. Podle jedné studie vedlo například vyčlenění klíčových časopisů o urgentní medicíně k tomu, že počty citací v oboru zůstaly nízké i přes jeho značný rozvoj (Gallagher a Barnaby, 1998). Jiná studie uvádí, že ke zvýšení impakt faktoru časopisů v oboru dermatologie došlo navýšením počtu časopisů indexovaných ISI (Jemec, 2001). Další zkreslení vycházejí ze skutečnosti, že v některých oborech, např. biovědách, se citace využívají v daleko širší míře než jinde. Tím budou znevýhodněni autoři v méně citovaných oborech – obvykle se jedná o společenské vědy. Existuje i řada dalších faktorů, které ukazují, proč jsou počty citací jako měřítka kvality zavádějící (rámeček 7.3).

Další problémy souvisejí s dvouletým časovým rámcem, který je pro výpočet impakt faktoru využíván. *Publikační prodleva* (časový úsek mezi přijetím článku redakcí časopisu a jeho otištěním) v mnoha časopisech, a především v časopisech z oboru společenských věd, může být až jeden rok. To znamená, že obvykle trvá minimálně dva roky, než si někdo může článek po otištění přečíst a následně jej využít k informování o novém výzkumu. Citace učiněné v rámci časového horizontu impakt faktoru proto nejsou využívány ke generování nových výzkumných poznatků, ale spíše jako součást programu pro společenství autorů s recipročními znalostmi o vlastní výzkumné práci.

Rámeček 7/3 Proč jsou citační statistiky jako měřítka kvality často zavádějící

Články jsou v některých případech citovány proto, že jsou kritizovány.

Příspěvky popisující důležité původní studie jsou v porovnání s přehledovými články často zanedbávány.

Někdy je upřednostňována citace článků z vlastní země nebo výzkumné skupiny či citace článků snadno dostupných.

Některé obory generují větší počet citací než jiné, a to bez ohledu na důležitost daného oboru; např. velmi činné obory nebo rozvinuté obory.

Důležitost a kvalita práce či jejích částí může spočívat v jejím dopadu na příslušnou politiku či klinickou praxi spíše než v jejím využití jinými výzkumnými pracovníky.

Ostatní výzkumní pracovníci nemusí pochopit důležitost díla či jeho částí.

Citací indexy upřednostňují anglicky psané a americké časopisy.

ZÁVĚRY

Citace jsou primárním formálním prostředkem ke sdělování vědeckých poznatků. Ideální citační praxe by znamenala komplexní a objektivní užívání celého souboru zveřejněné literatury. To pochopitelně není možné. Budeme-li nicméně respektovat několik pravidel, mělo by být možné se takovému ideálu alespoň přiblížit. Citace tak mají dvojí funkci, a to ověření tvrzení a uznání přínosu jiných autorů.

V případě formálních přehledových prací jsou pravidla dobře zdokumentována – vyhledané zdroje a pravidla vyhledávání by měla být jasně specifikována stejně jako kritéria pro zahrnutí či vyřazení jednotlivých článků. Zdroje by neměly pocházet jen z databázi ISI, ale měly by čerpat také z bibliografických přehledů, jimiž jsou opatřeny jednotlivé články spadající do zkoumané tematické oblasti. V případě neformálních přehledů literatury, např. v úvodu výzkumných zpráv, lze uplatnit následující zásady:

- Citacemi či přímými důkazy doložte všechna ne zcela zřejmá, avšak důležitá tvrzení.
- Nepoužívejte citace k doložení zřejmých skutečností.
- Je-li o řádně doloženém poznatku napsána přehledová práce zásadního charakteru, lze ji použít místo původních děl.
- Jsou-li citována původní díla, citujte pouze

dílo, v němž se myšlenka zrodila, a dále několik dalších děl, která dokládají, že se jedná o jev s obecnější platností.

- Vyvarujte se těchto tendencí:
 - upřednostňování citací z vlastní země, vyjma případů, kdy je zjištění pro danou zemi specifické,
 - upřednostňování vlastních citací a citací kolegů,
 - uvádění pouze těch citací, které stanovisko podporují, když ve skutečnosti existují jiné, které jsou s ním v rozporu,
 - citování snadno dohledatelných výstupů na úkor relevantnějších odkazů, a
 - dokládání jednotlivých tvrzení citacemi v nadbytečném rozsahu.
- Vyhněte se pokud možno citování nedostupných děl.
- Jsou-li používány citace, které potvrzují určitá důležitá tvrzení, používejte odkazy, které prošly určitým procesem posouzení nezávislými odborníky z oboru (peer-review), nebo doplňte odpovídající upozornění.

Počty citací jsou hojně využívány jako měřítko kvality. Vzhledem k tomu, že jen velmi málo výzkumných pracovníků, najdou-li se vůbec takoví, je schopno dodržovat všechna výše uvedená pravidla, a vzhledem k mnoha dalším faktorům, které ovlivňují četnost citování díla, jsou počty citací coby ukazatel kvality velmi problematické. Impakt faktory jednotlivých časopisů jsou ještě problematičtější. Autoři by si toto měli uvědomovat a nenechat se zlákat jejich zdánlivou objektivitou. Konečně je třeba říci, že hodnocení výstupů výzkumu jinými odborníky z oboru, přestože taková hodnocení mohou být chybná či subjektivní, nelze ničím nahradit.

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ Bannigan, K., J. Droogan, et al. (1997). „Systematic reviews: what do they involve?“ *Nurs Times* 93(18): 52–3.

- 2/ Bloch, S. and G. Walter (2001). „The Impact Factor: time for change.“ *Aust N Z J Psychiatry* 35(5): 563–8.
- 3/ Braun, T. (2003). „The reliability of total citation rankings.“ *J Chem Inf Comput Sci* 43(1): 45–6.
- 4/ Callahan, M., R. L. Wears, et al. (2002). „Journal prestige, publication bias, and other characteristics associated with citation of published studies in peer-reviewed journals.“ *Jama* 287(21): 2847–50.
- 5/ Campbell, F. M. (1990). „National bias: a comparison of citation practices by health professionals.“ *Bull Med Libr Assoc* 78(4): 376–82.
- 6/ Chalmers, I., M. Enkin, et al. (1993). „Preparing and updating systematic reviews of randomized controlled trials of health care.“ *Milbank Q* 71(3): 411–37.
- 7/ Cook, D. J., D. L. Sackett, et al. (1995). „Methodologic guidelines for systematic reviews of randomized control trials in health care from the Potsdam Consultation on Meta-Analysis.“ *J Clin Epidemiol* 48(1): 167–71.
- 8/ Covey, L. S. (1999). „Tobacco cessation among patients with depression.“ *Prim Care* 26(3): 691–706.
- 9/ Fassoulaki, A., K. Papilas, et al. (2002). „Impact factor bias and proposed adjustments for its determination.“ *Acta Anaesthesiol Scand* 46(7): 902–5.
- 10/ Fassoulaki, A., A. Paraskeva, et al. (2000). „Self-citations in six anaesthesia journals and their significance in determining the impact factor.“ *Br J Anaesth* 84(2): 266–9.
- 11/ Gallagher, E. J. and D. P. Barnaby (1998). „Evidence of methodologic bias in the derivation of the Science Citation Index impact factor [see comments].“ *Ann Emerg Med* 31(1): 83–6.
- 12/ Glassman, A. H., J. E. Helzer, et al. (1990). „Smoking, smoking cessation, and major depression.“ *Jama* 264(12): 1546–9.
- 13/ Grange, R. I. (1999). „National bias in citations in urology journals: parochialism or availability? [see comments].“ *BJU Int* 84(6): 601–3.
- 14/ Hecht, F., B. K. Hecht, et al. (1998). „The journal „impact factor“: a misnamed, misleading, misused measure.“ *Cancer Genet Cytogenet* 104(2): 77–81.
- 15/ Hitsman, B., B. Borrelli, et al. (2003). „History of depression and smoking cessation outcome: a meta-analysis.“ *J Consult Clin Psychol* 71(4): 657–63.
- 16/ Jemec, G. B. (2001). „Impact factors of dermatological journals for 1991 – 2000.“ *BMC Dermatol* 1(1): 7.
- 17/ Jones, A. W. (1999). „The impact of Alcohol and Alcoholism among substance abuse journals.“ *Alcohol Alcohol* 34(1): 25–34.
- 18/ Kjaergard, L. L. and C. Gluud (2002). „Citation bias of hepato-biliary randomized clinical trials.“ *J Clin Epidemiol* 55(4): 407–10.
- 19/ Moher, D., D. J. Cook, et al. (1999). „Improving the quality of reports of metaanalyses of randomised controlled trials: the QUOROM statement. Quality of Reporting of Meta-analyses.“ *Lancet* 354(9193): 1896–900.
- 20/ Ojasoo, T., H. Maisonneuve, et al. (2002). „[The impact factor of medical journals, a bibliometric indicator to be handled with care].“ *Presse Med* 31(17): 775–81.
- 21/ Opthof, T. (1997). „Sense and nonsense about the impact factor.“ *Cardiovasc Res* 33(1): 1–7.
- 22/ Pasterkamp, G., Rotmans, J.I., de Klein, D.V.P. and Borst, C. (2007) „Citation frequency: A biased measure of research impact significantly influenced by the geographical origin of research articles.“ *Scientometrics* 70(1), 153–165.
- 23/ Reeves, S., I. Koppel, et al. (2002). „Twelve tips for undertaking a systematic review.“ *Med Teach* 24(4): 358–63.
- 24/ Reyes, H. (2001). „[The references in articles published in biomedical journals].“ *Rev Med Chil* 129(4): 343–5.
- 25/ Rostami-Hodjegan, A. and G. T. Tucker (2001). „Journal impact factors: a ‚bioequivalence‘ issue?“ *Br J Clin Pharmacol* 51(2): 111–7.
- 26/ Seglen, P. O. (1997). „Why the impact factor of journals should not be used for evaluating research.“ *Bmj* 314(7079): 498–502.
- 27/ Semenzato, G. and C. Agostini (2000). „The impact factor: deeds and misdeeds [editorial].“ *Sarcoidosis Vasc Diffuse Lung Dis* 17(1): 22–6.
- 28/ Sutton, A. J., D. R. Jones, et al. (1999). „Systematic reviews and meta-analysis: a structured review of the methodological literature.“ *J Health Serv Res Policy* 4(1): 49–55.
- 29/ Walter, G., S. Bloch, et al. (2003). „Counting on citations: a flawed way to measure quality.“ *Med J Aust* 178(6): 280–1.
- 30/ West, R. and A. Mclwaine (2002). „What do citation counts count for in the field of addiction? An empirical evaluation of citation counts and their link with peer ratings of quality.“ *Addiction* 97(5): 501–4.

KAPITOLA 8: ČÍM SE ŘÍDIT: PRAKTICKÉ POSTUPY URČOVÁNÍ AUTORSTVÍ

THOMAS F. BABOR A DOMINIQUE MORISANO

Autorství, stejně jako mince, má dvě strany: uznání a odpovědnost. Člověk získá za svou publikační činnost profesionální uznání a zároveň musí převzít odpovědnost za její obsah.

Biagioli et al. (1999: 2)

ÚVOD

Uznání autorství je pochopitelně nejdůležitější a nejméně pochopenou oblastí profesního života členů vědecké komunity. Vzhledem k tomu, že podle publikační činnosti je do značné míry hodnocen kariéerní postup, prestiž a produktivita, uznání autorství se stává „bernou mincí“ na vědeckém trhu (Wilcox, 1998). Vedle hodnoty autorství pro jednotlivého badatele implikuje uznání individuálního autorství u konkrétní publikace i určité etické a vědecké imperativy, které mají v oblasti vědeckého působení obrovskou váhu. Mezi tyto imperativy patří přijetí veřejné odpovědnosti za pravdivost publikace a spravedlivé rozdělení uznání mezi všechny osoby, které se podstatným způsobem podílely na obsahu publikace.

Potřeba stanovit jasný a konzistentní postup určování autorství vychází především ze dvou důvodů. Za prvé, celá řada odborných časopisů nyní požaduje, aby byly články zpracovány způsobem, který je konzistentní se zásadami odpovědného autorství. Za druhé, jasný konsensus ohledně podmínek, kterými se řídí rozhodování o autorství, by značně usnadnil práci jednotlivým autorům.

Četné profesní organizace (např. American Psychological Association – Americká psychologická společnost, 2002), odborné panely (International

Committee of Medical Journal Editors – Mezinárodní výbor redaktorů lékařských časopisů, 1991, 2003) a jednotliví komentátoři (Rennie et al., 1997) vypracovali politiky a postupy, které se zabývají individuálním, skupinovým nebo korporativním autorstvím. V této kapitole probereme některé tyto směrnice z praktické i etické perspektivy a pokusíme se vypracovat realizovatelné postupy, kterými by se autoři mohli řídit během přípravy a publikace odborných článků. Navíc se podíváme na některé problémy spojené s autorstvím, které se někdy během publikačního cyklu vyskytnou.

Zdá se, že tyto problémy se vyskytují stále častěji (Wilcox, 1998) a patří k nim mimo jiné nezahrnutí potenciálních spolupracovníků, neuznání spolupracujících autorů, nezasloužené autorství, nejednoznačná politika, pokud jde o studenty, výzkumné asistenty a postdoktorandy, a nadměrný počet spoluautorů. Ačkoli se jedná o vážné problémy, některé z nich v publikačním procesu stále přetrvávají, o čemž svědčí to, že většinu odborných čtenářů pobaví satirický humor výstižně zachycený v „Ódě na multiautorství“, citované v rámečku 8.1.

Rámeček 8/1 Óda na multiautorství: multicentrická, prospektivní, randomizovaná báseň (převzato z Horowitz et al., 1996)

Všechny případy byly dokončeny, studie byla hotová,
data vložena, jednou ztracena a znovu obnovena.
Výsledky byly uvítány se značným nadšením,
p-hodnota (dvoustranná) = 0,0493.
Závažnost onemocnění – to je ale objev –
byla nepřímo úměrná šanci na uzdravení.
Když byl připraven první návrh článku,
dychtiví autoři se seřadili do řady,
aby získali svou nesmrtelnou pozici
(kdo bude první, druhý a třetí)
a kdo bude „a kol.“ ve všech dalších citacích.
Každé centrum mělo svého šéfa a každý šéf deset pomocníků,
a ti měli techniky a zdravotní sestry.
Seznam byl den ze dne delší
a stále noví autoři vstupovali do ringu.
A každý s vervou bojoval, aby si uhájil své místo,
protože být pouhým „účastníkem“ by byla ostuda.

Protože příloha je zavalena stovkami jiných a nečte ji nikdo jiný než příbuzní.

Pokud se akademik řídí heslem „publikuj nebo zmiz“, pak nebýt v titulcích se téměř rovná smrti.

S tím, jak počet autorů stále roste,

bylo jich najednou dvakrát víc než pacientů.

Zatímco hlavní výzkumníci faxovali zprávy vedení společnosti, pomocníci a sestry vyřizovali objednávky.

Přihlásili pacienty a týdně je sledovali,

vyslechli jejich obtíže a pečlivě vedli případový deník.

Byli zde šéfové z center, která zapsala jen dva nebo tři, kteří vyhrožovali, že nebudou „hrát fair play“, pokud se nedostanou na přední místo.

Zatímco junioři a pomocníci, kteří pracovali ve dne v noci, byli jen v „poděkování“ nebo nebyli uvedeni vůbec.

„Uklidněte se,“ volali šéfové na třesoucí se lenochy, v RPU je místo pro vás pro všechny.

Když byla studie dopsaná a zaslána k recenzi, šest autorů se vůbec nedozvědělo, že výzkum už skončil.

Práce byla náročná a boj za slávu publikace a získání pozlátka byl tvrdý.

Představte si ty války, když o šest měsíců později napsal redaktor ve své odpovědi: „Prosím, přepište to“.

RPU = opakující se publikovatelná jednotka

(v originále rýmovaná báseň – pozn. překl.)

ZÁSADY URČOVÁNÍ POŘADÍ AUTORŮ

Jeden z problémů při určování kritérií pro uznání autorství pramení z toho, že rozhodování o míře autorského přínosu dosud vycházelo z různých tradic a používaly se při něm různé postupy. Rámeček 8.2 obsahuje definice obvyklých termínů a etických otázek spojených s autorstvím, z nichž některé jsme rovněž probrali v kapitole 4. Autoři jsou někdy uváděni v abecedním pořadí, aby se předešlo sporům o vzájemný poměr rozsahu jejich příspěví, především pokud je podíl jednotlivých autorů na dané práci poměrně vyrovnaný. Určitou konvencí je uvádět autory v obráceném abecedním pořadí, zřejmě s cílem vyhnout se preferování osob, jejichž příjmení začíná na písmeno, které je v abecedě na předním místě.

Rámeček 8/2 Formy autorství

Autor–korespondent

První uvedený autor článku, o němž se předpokládá, že je hlavním výzkumníkem a autorem článku a je odpovědný za korespondenci s redaktorem časopisu. V některých případech autor–korespondent není uveden jako první, pokud jsou funkce sepsání článku a korespondence odděleny.

Autorství na základě vzájemné podpory

Viz „Autorství na základě vzájemného uznání“.

Autorství na základě vzájemného uznání

Nastává, když se dva nebo více výzkumníků dohodne, že se navzájem uvedou jako spoluautoři příspěvku toho druhého navzdory minimálnímu faktickému přínosu k této práci.

Čestné autorství

Viz „darované autorství“.

Darované autorství

Uděluje autorství vzhledem k vlivnému nebo prestižnímu postavení dané osoby, nikoli na základě jejího významného příspěví k dílu.

Garant

Osoba, která přebírá odpovědnost za obsah a odbornou integritu díla jako celku.

Korporativní autorství

Uvádí jako autora název projektu, spolu se zvláštním poděkováním, které popisuje příspěvatele a autora–korespondenta (jako alternativa dlouhých seznamů autorů u multiautorských příspěvků).

Příspěvatelství

Přístup prosazující specifikaci přínosu jednotlivých osob účastnících se projektu a vyhýbající se tak přiznání celkového autorství.

Vynucené autorství

Je darované autorství, které je vyžádáno, nikoli dobrovolně přiznáno.

Zapřené autorství („ghost authorship“)

Osoba, která splňuje kritéria autorství, není uvedena jako spoluautor díla (např. vědecký publicista najatý farmaceutickou společností).

Další zvyklostí je uvádět na posledním místě ředitele laboratoře, ředitele pracoviště nebo další důležité osoby. Jak je uvedeno v ostatních částech této kapitoly, tato konvence je neetická, pokud daná osoba značným způsobem nepřispěla k publikaci a je uvedena pouze proto, aby se autoři zavděčili mocným nebo aby seznam autorů získal větší prestiž.

Nejčastější praxí v oblasti adiktologie je uvádět autora podle významu jejich příspěví, tj. na prvním místě autora, který je odpovědný za sepsání studie, vede korespondenci s redaktorem odborného časopisu a má na práci největší podíl. První autor v tomto systému se někdy nazývá autor-korespondent. V některých případech je jmenován korespondentem zkušenější výzkumník, který není prvním autorem; jeho úkolem je zajistit další cestu rukopisu recenzním řízením. Tato praxe je nepřijatelná, pokud je jejím hlavním cílem využít vliv a prestiž korespondenta, nikoli jeho zkušenosti s publikační činností.

Ačkoli zásada „hlavní autor jako první“ by měla vycházet ze spravedlivého rozdělení autorství, pořadí autorů často závisí na prvním autorovi a jeho posouzení podílu ostatních autorů. Pokud není provedena jakási inventura příspěví jednotlivých aktérů výzkumu, jejich vynaloženého úsilí a zásluh na dotažení projektu, je velice pravděpodobné, že příspěví některých lidí se dostane většího uznání, než si zaslouží, zatímco jiní mohou být vzhledem k nejednoznačnosti a subjektivitě celého procesu „poškozeni“.

S rozvojem multicentrických klinických hodnocení a dalších kolaborativních projektů „velké vědy“ přibývají případy korporativního autorství. Tato konvence uvádí jako autora název týmu, spolu s poznámkou pod čarou nebo poděkováním, kde jsou uvedeni přispěvatelé a autor-korespondent. Jedním z důvodů této praxe je zefektivnění citací a odkazů tam, kde existuje velký počet přispěvatelů. Korporativní autorství může rovněž pomoci vyhnout se problémům spojeným s určením toho, kdo čím přispěl do multiautorské studie, a míry uznání, kterou si jednotliví autoři zaslouží. Některé odborné časopisy však vyžadují, aby přispěvatelé formálně uvedli v titulku alespoň jednu osobu (např. Alexander Bloggins za Skupinu pro výzkum závislosti).

V reakci na problémy s přiznáváním autorských zásluh navrhl jeden redaktor (Smith, 1997) koncept „přispěvatelství“, který spočívá v uvádění konkrétního podílu každé osoby účastnící se projektu, čímž je možné vyhnout se celkovému autorství. Ačkoliv některé odborné časopisy nyní vyžadují, aby byl při odevzdání práce specifikován u všech uvedených autorů podíl na jejím vzniku, a některé publikují tyto informace ve formě shrnutí v poznámce pod čarou nebo v poděkování, žádný časopis nepřijal tuto konvenci v její čisté formě (zřejmě kvůli problémům, které způsobuje při bibliografických citacích).

Stručně řečeno, řazení jmen jednotlivých přispěvatelů v případě multiautorských studií se řídí různými konvencemi, přičemž některé z nich se používají častěji než jiné. Nejčastěji se uplatňuje zásada „hlavní autor jako první“. Jiné konvence (např. korporativní autorství) se obvykle využívají ve specifických případech, vyžaduje-li to konkrétní situace. Cílem těchto konvencí – především jejich novějších variant – je zajistit řádné uznání autorského podílu tak, aby si čtenář dokázal odvodit individuální odpovědnost za danou publikaci.

PUBLIKAČNÍ POLITIKY A NEKALÉ PRAKTIKY V OBLASTI PUBLIKAČNÍ ČINNOSTI

V posledních 25 letech bylo možné pozorovat rostoucí zájem o etické a praktické otázky týkající se autorství vědeckých prací, a to jak na straně šéfredaktorů odborných časopisů a administrátorů výzkumu, tak i na straně financujících subjektů. Na problematiku autorství upozornila řada událostí a situací, které občas kompromitovaly, a občas i ztrapnily, celý vědecký svět.

Mezi nejvíce do očí bijící příklady patří závažná provinění proti etice vědecké práce. V řadě značně medializovaných případů (Broad a Wade, 1984) došlo k tomu, že výzkumníci zveřejnili odborné články, které byly vzápětí staženy, protože jejich data byla zfalšována nebo obsah byl převzat z jiných zdrojů (plagiátorství). Obdivuhodné na těchto případech je, že vedle osoby přímo zapojené do podvodu (např.

John Darsee, který byl hlavním autorem celé řady zfalšovaných článků) v těchto případech obvykle figurovalo několik spoluautorů, kteří evidentně neměli ponětí, že hlavní autor si data vymýšlí nebo kopíruje nápady jiných vědců. Takové situace svědčí o tom, že spoluautoři v některých případech nejsou v situaci, kdy mohou převzít veřejnou odpovědnost za obsah odborného příspěvku, což je nyní považováno za jedno z hlavních kritérií uznání autorství. Mezinárodní výbor redaktorů lékařských časopisů (International Committee of Medical Journal Editors, 2003) uvedl ve svém aktualizovaném prohlášení o standardech autorství při předkládání děl k publikaci v časopisech o biomedicině, že některé odborné časopisy nyní vyžadují uvedení jednoho nebo více autorů jako garantů, kteří převezmou odpovědnost za obsah a morální integritu díla jako celku.

Ponecháme-li stranou ty nejmarkantnější případy, podezření ze zneužití autorství vědecké práce se mnohem častěji vyskytuje v takových případech, kdy se provinění proti etice vědeckého výzkumu projevuje mnohem nenápadněji. K příkladům takového jednání patří uvedení nějaké osoby mezi autory z důvodu podlézání, svěření spoluautorství nějaké osobě pouze z důvodu jejího mocného postavení, odměňování studentů nebo mladších členů pedagogického sboru spoluautorstvím v zájmu urychlení jejich kariéry nebo přidání prominentních jmen na seznam spoluautorů v zájmu získání příznivější kritiky. S těmito problémy a s rostoucí důležitostí „výzkumné produktivity“ je spojen znepokojivý trend spočívající v honbě za co největším objemem publikační činnosti, v rostoucím počtu publikací průměrné kvality („publikační inflace“) a multiplikaci příspěvků za použití „nejmenší publikovatelné jednotky“ (LPU) v zájmu maximalizace výstupů z jediné studie (viz LaFollette, 1992).

Někteří šéfredaktoři odborných časopisů a další jednotlivci působící v oblasti vědecké publikační činnosti propagují – v zájmu prevence těchto jevů – politiky, jejichž cílem je odhalovat podvody a zabránit nejnepříjemnějším formám zneužívání autorství. K takovým politikám patří např. požadavek, aby všichni autoři

podepsali prohlášení o autorské odpovědnosti, popis kritérií vědeckého autorství, omezení počtu autorů uvedených v záhlaví a požadavek, aby spoluautoři předložili písemné vysvětlení týkající se jejich individuálního podílu na publikaci.

Jak se toto vše týká jednotlivých autorů? I pokud by se většina autorů v oboru adiktologie nikdy nesešla s případy fabrikace dat nebo plagiátorství, je pravděpodobné, že se setkají s mírnějšími formami neodpovědného autorství a prohřešků proti normám publikační praxe, jako je „darované autorství“ nebo „zapřené autorství“ (Flanagin et al., 1998). Čestné nebo darované autorství představuje autorství přidělené pouze z důvodu mocného prestižního postavení dané osoby, nikoli za vynaložený čas a úsilí a podstatný vklad do projektu. Situace, kdy někdo požaduje (a získá) čestné autorství, bývá někdy nazývána „vynucené autorství“ (Claxton, 2005). S darovaným autorstvím úzce souvisí autorství na základě vzájemného uznání nebo podpory, kdy se dva nebo více odborníků dohodne, že každý z nich uvede ostatní kolegy jako spoluautory své práce navzdory jejich malé účasti v daných projektech; obvyklým důvodem bývá rozšíření jejich individuální publikační činnosti (Claxton, 2005). Zapřeným autorstvím se rozumí neuvedení osob, které jinak splnily kritéria autorství, mezi spoluautory (Sheikh, 2000). Toto se stává nejčastěji při publikování hodnocení zadávaných farmaceutickými společnostmi, kde článek vypracuje odborně erudovaný autor placený danou společností, který však není uveden jako spoluautor, aby zde nebyl vnímán střet zájmů.

Ve zbývajících částech této kapitoly probereme normy a pravidla, jejichž cílem je řešit prohřešky proti publikační etice, a následně popíšeme některé praktické kroky, které mohou podniknout jednotlivci, projektové týmy, pracoviště i profesní organizace v zájmu zajištění praxe odpovědného autorství.

FORMÁLNÍ NORMY A PRAVIDLA

V odborné literatuře byla v posledních letech zveřejněna celá řada různých politik a postupů, jejichž cílem

je vytvořit ucelenější, spravedlivější a etičtější normy a pravidla pro adiktologické časopisy. Mezi tyto politiky patří směrnice navržené Radou pro redaktory odborné literatury (Council of Science Editors) (Biagioli et al., 1999), standardy odpovědného autorství Sigma Xi (Jackson a Prados, 1983), prohlášení Mezinárodního výboru redaktorů lékařských časopisů (2003) a další návrhy individuálních komentátorů (např. Fine a Kurdek, 1993; Broad a Wade, 1984). Rámeček 8.3 popisuje všeobecné směrnice Americké psychologické společnosti (American Psychological Association, APA) (2002). Ty byly předmětem četných interpretací a diskusí v psychologické literatuře, kde proběhly i pokusy stanovit použitelné definice jednotlivých kritérií.

Zajímavou variantou směrnic společnosti APA je systém (Winston, 1985), v němž se získávají body na základě různého odborného přispění k vědecké publikaci; nejvíc bodů je přiřazeno designu výzkumu a vlastnímu sepsání výzkumné zprávy. Příslušný odborník pak musí získat určitý počet bodů, aby měl nárok na uznání autorství, přičemž pozice prvního autora je přiřčena osobě s nejvyšším počtem bodů.

Jedním z nejcitovanějších zdrojů týkajících se problematiky autorství je konsenzuální prohlášení Mezinárodního výboru redaktorů lékařských časopisů z roku 1985 (ICMJE, 1985). V tomto prohlášení se uvádí, že právo na autorství mají pouze osoby schopné převzít veřejnou odpovědnost za dílo. Ačkoliv tato definice vylučuje možnost darovaného autorství a pomohla minimalizovat případy zapřeneho autorství, některá tato kritéria způsobovala problémy, např. požadavek, aby všichni autoři byli připraveni převzít veřejnou odpovědnost za obsah díla, nebo definice „významného“ přispění (viz Yank a Rennie, 1999). Problém vyvstal také v souvislosti s rozdělením zásluh mezi spolupracující badatele, kteří se spojili dohromady za účelem určitého projektu, aby využili výhody kumulované erudice, kterou jinak jediná osoba může těžko obsáhnout. Tyto problémy vyřešilo revidované znění prohlášení z roku 2003 (viz <http://www.icmje.org/>). Výbor ICMJE nyní prohlašuje, že „každý autor by se měl na konkrétní práci podílet do té míry, aby mohl převzít

veřejnou odpovědnost za odpovídající části obsahu“, a že jeden nebo více autorů (garantů) by mělo převzít odpovědnost za morální integritu celého díla, od stádia jeho zrodu až po publikovaný článek. Všichni autoři navíc musejí přispět významným vkladem do každé z následujících oblastí: 1) koncepce a design nebo získání dat nebo analýza a interpretace dat; 2) vytvoření pracovní verze rukopisu článku nebo provedení jeho kritické revize s ohledem na jeho myšlenkový obsah; a 3) konečné schválení verze k publikaci. Výbor ICMJE provedl ještě další změny, které se týkají přispěvatelů nespĺňujících kritéria autorství – např. osob, které poskytují technickou podporu nebo pomoc v oblasti psaní nebo se starají o celkové organizačně-administrativní zázemí projektu. Tyto osoby a jejich přispění by mělo být uvedeno v poděkování. Pokud by mohlo být uvedení těchto osob v poděkování interpretováno jako vyjádření jejich spoluodpovědnosti za publikovaná data nebo závěry studie, je nutné, aby všechny tyto osoby poskytly svůj písemný souhlas s tím, že budou v poděkování zmíněny.

Rámeček 8/3 Pravidla týkající se autorství navržená americkou psychologickou společností (apa)

Psychologové mohou převzít odpovědnost pouze za práci, kterou skutečně vykonali nebo ke které významným způsobem přispěli. Pouze v takovém případě si také mohou nárokovat podíl na dané práci, a to včetně podílu autorského. Hlavní autorství a další uznání zásluh ve vztahu k dané publikaci přesně odrážejí odpovídající odborný nebo profesní vklad zúčastněných jednotlivců, bez ohledu na jejich postavení. Pouhý výkon nějaké funkce v instituci, jako např. vedoucí katedry apod., neopravňuje k příznání autorství. Méně významný podíl na výzkumu či zpracování publikačního výstupu je vhodným způsobem zmíněn např. v poznámkách nebo v úvodním prohlášení. U článku, na němž se podílelo více autorů a který se podstatnou měrou opírá o doktorskou disertační práci, se jako hlavní autor uvádí příslušný student (kromě výjimečných případů). Konzultanti z řad pedagogického sboru projednávají se studenty svůj podíl ve vztahu k publikaci co možná nejdříve a dle potřeby se k této otázce vrací i v dalším průběhu celého výzkumného a publikačního procesu.

Zdroj: Oddíl 8.12, American Psychological Association (2002)

PRAKTICKÉ KROKY PŘI URČOVÁNÍ AUTORSTVÍ

Z výše uvedeného pojednání o problémech, zásadách a pravidlech vyplývá, že autorství článku nebo odborné studie je především sociální proces, který vyžaduje značnou míru vyjednávání, vlivu a přesvědčování. Důvodem, proč v současné době převládá názor, že používané postupy uznání autorství nejsou ani adekvátní, ani efektivní (viz Yank a Rennie, 1999), může být skutečnost, že při stanovení politik a postupů odpovědného autorství nebyla brána v úvahu sociální podstata autorství. Většina pravidel a směrnic se zaměřuje na individuální odpovědnost ve vztahu k abstraktním etickým principům a zdůrazňuje byrokratické kontroly a sankce namísto praktických pokynů, co dělat a jak postupovat na úrovni skupiny, kde se soustřeďuje skutečný vliv a kontrola. V této části popíšeme modelový proces, abychom ukázali, kolik užitečných rad a návrhů popsanych v literatuře o autorství vědeckých prací lze praktickým, systematickým a otevřeným způsobem implementovat. Tento proces vychází z předpokladu, že vzhledem k tomu, že autorství multiautorského článku je sociální proces, autorská odpovědnost a spravedlivé rozdělení zásluh spočívá na skupině jednotlivců, kteří nesou největší podíl na provádění výzkumu a sepsání článku. Tento proces může snadno implementovat externí agentura, ale může také proběhnout v rámci instituce, oddělení nebo výzkumného centra. Přitom je potřeba postupovat otevřeně, demokraticky a eticky tak, aby se všichni spolupracovníci vzájemně dohodli na přijetí základních hodnot vědecké integrity a bezúhonnosti.

Jako u každého skupinového procesu musí jeden nebo více jednotlivců převzít vedoucí úlohu. Ve vědecké komunitě existuje obecná dohoda, že odpovědnost za písemné zpracování studie a roli prvního autora by měla převzít osoba, která je nejtěsněji spojena s daným projektem. Z tohoto pravidla existují výjimky, např. když výzkumník, který vymyslel a řídil projekt, předá odpovědnost mladšímu výzkumníkovi, který přispěl do projektu mimořádným způsobem a je schopen úspěšně dokončit písemnou zprávu o projektu. Důležitá vlastnost, která by měla být posuzována při výběru jednoho nebo

více vedoucích projektu odborné publikace, je znalost problematiky autorství popsané v této kapitole. Pokud příslušná osoba nemá žádné formální znalosti a zkušenosti v oblasti etiky vědecké práce, měla by si prostudovat materiály citované v sekci použitá a doporučená literatura na konci této kapitoly a věnovat mimořádnou pozornost několika klíčovým zdrojům (např. International Committee of Medical Journal Editors, 2003; Fine a Kurdek, 1993).

Vedoucí projektu i celá skupina by se měli řídit všeobecně přijatými postupy, které jsou charakterizovány otevřeností a transparentností, aby se vyhnuli konfliktům, nedorozumění a prohřeškům proti publikační etice. Následující odstavce obsahují nástin takového modelu, který lze snadno upravit podle potřeb projektového týmu.

V rámci tohoto modelu jsou v každé ze tří fází publikačního procesu plněny specifické úkoly. Jak je popsáno níže, ve fázi plánování, fázi návrhu a fázi finalizace publikace by měly probíhat pravidelné diskuse týkající se autorství a autorské odpovědnosti. Jak uvádí Lafollette (1992, str.107): „Problém je naprosto jasný. Kdo udělal co a kolik? Pokud si na tyto otázky odpovíte včas – a budete si je klást dál s postupným vývojem a změnami projektu – můžete předejít pozdějším sporům nebo zklamání.“

FÁZE PLÁNOVÁNÍ

Fáze plánování publikačního procesu začíná v okamžiku, kdy vědecké zkoumání nebo jiný projekt (např. přehledová studie) dosáhne stádia, kdy je pravděpodobné, že by bylo vhodné nebo odůvodněně otisknout na dané téma odborný článek. Toto rozhodnutí obvykle přijme vedoucí projektu, který buď převezme přímou odpovědnost za řízení publikačního procesu, nebo jmenuje jednoho nebo více kolegů, kteří zahájí proces plánování publikace. Doporučujeme zabývat se následujícími úkoly a činnostmi:

- Jeden nebo více zkušených členů výzkumného týmu nebo týmu odpovědného za písemné zpracování studie převezme odpovědnost za zá-

kladní nástin studie, časový harmonogram jejího dokončení a seznam potenciálních spoluautorů na základě skutečného dosavadního autorského podílu a podílu očekávaného v budoucnu. Nástin je rozeslán všem potenciálním autorům s tím, že autorství bude záviset na důležitosti jejich přínosu, stejně jako na vynaloženém úsilí a účasti na dokončení studie, jak je popsáno v odpovídajících pravidlech a publikacích (včetně této kapitoly).

- Je potřeba vysvětlit, že příspěvi jednotlivých členů výzkumného týmu budou během fáze plánování, návrhu a finalizace pravidelně přehodnocována. Pokud bude zjištěno, že původní očekávání nebyla naplněna, může nastat potřeba změny v rozdělení autorských zásluh na základě skutečného přínosu v době dokončení publikace.
- Spolu s nástinem jsou potenciálním autorům zaslána odpovídající pravidla a publikace (včetně kopie této kapitoly).
- Je svolána schůzka s účelem projednání navrhované publikace a rozdělení odpovědnosti za její dokončení. Je přijato rozhodnutí o tom, kdo provede analýzu dat a zpracování jednotlivých částí prvního návrhu. Rovněž by měl být rozdělen a prodiskutován časový harmonogram klíčových úkolů.

FÁZE NÁVRHU

Po dokončení prvního návrhu studie nebo odpovídajících částí studie rozešlou autoři návrhu svou práci k připomínkovému řízení. V této fázi je opět potřeba připomenout potenciálním autorům nejen jejich práva na případné autorství, ale také jejich odpovědnost.

Důležitým úkolem v této fázi procesu je identifikovat osoby, které mají nárok na formální uznání zásluh na autorství v souladu se všeobecně přijatými kritérii odpovědného autorství. Jedním ze způsobů, jak toho dosáhnout, je požádat všechny potenciální přispívající autory (včetně vedoucího autora), aby popsali svůj vklad do projektu. Rámeček 8.4 obsahuje kont-

rolní seznam možných forem příspěvi; vedoucí autor by měl požádat potenciální autory o zpracování takového seznamu v zájmu určení nároku na autorství v této fázi procesu. Podobný kontrolní seznam týkající se zveřejnění informací se ukázal jako praktický nástroj poskytující důležité informace z hlediska určení autorského podílu (Yank a Rennie, 1999).

Jakmile bude kontrolní seznam vypracován, svolá vedoucí autor schůzku k projednání autorství a dalších záležitostí týkajících se navrhované publikace. Na této schůzce bude úkolem každého účastníka popsat svůj dosavadní vklad do projektu. V takové situaci jednotlivci často zmíní práci, které si ostatní nebyli vědomi, nebo naopak popíší činnosti, které nemusí být ve srovnání s činností ostatních považovány za podstatné. V této chvíli je důležité projednat všeobecně přijatá kritéria autorství, např. kritéria uvedená v rámečku 8.4; je potřeba, aby se všichni dohodli na tom, jaké standardy budou používat k určení osob, které budou uvedeny jako autoři článku, a v jakém pořadí budou jména uvedena. Aby byl tento proces vnímán s dostatečným respektem, je vhodné zmínit, že většina odborných časopisů nyní používá obdobný proces a žádá autory, aby podepsali prohlášení, že splnili minimální kritéria autorství, a některé odborné časopisy (např. *Lancet*, *British Medical Journal* nebo *American Journal of Public Health*) vyžadují, aby autoři popsali svůj individuální vklad v poznámce pod čarou otištěné v článku.

Rámeček 8/4 Kontrolní seznam pro inventarizaci významných a méně významných forem příspěvi ke vzniku odborné studie

Pokyny: Pomocí seznamu popište svůj dosavadní vklad do projektu. U každé položky, kterou zaškrtnete, popište povahu svého podílu, množství vynaložené práce (např. hodiny, dny, měsíce) a zda vaše příspěvi splnilo všechny nebo některé požadavky na daný úkol (např. ve spolupráci s ostatními jste napsali část článku nebo shromáždili část dat).

- Prvotní koncepce (plánovací schůzky, návrh plánu výzkumu atd.)

- Přehled dostupné literatury
- Získání financí nebo jiných prostředků
- Sestavení projektového týmu
- Koordinování studie (5) na základě rozdělení odpovědností a úkolů
- Školení pracovníků
- Dohled nad pracovníky
- Schválení lidských (nebo zvířecích) subjektů
- Navržení metodologie nebo experimentálního designu (2)
- Poradenství ohledně designu nebo analýzy (9)
- Sepsání výzkumného protokolu
- Sběr dat (4), včetně katamnestických dat
- Klinická analýza nebo management (6)
- Randomizace nebo přiřazení
- Statistická analýza dat (8)
- Interpretace dat (3)
- Ekonomická analýza dat
- Řízení dat (10)
- Poskytování technických služeb (kódování dotazníků, laboratorní analýza (7) apod.)
- Zajištění nebo nábor pacientů
- Poskytování materiálu nebo zařízení
- Prezentace a obhajoba zjištění na veřejném fóru
- Sepsání předběžné verze rukopisu studie
- Sepsání finální verze studie (1)
- Předložení zprávy k publikaci
- Reakce na připomínky recenzenta
- Další činnosti nebo služby (popište)

Poznámka: čísla v závorkách ukazují 10 hlavních obecných kategorií autorského podílu, které identifikovali Yank a Rennie (1999) v obsahové analýze článků podle nejčastěji zmiňovaných forem autorského přispění.

Jedním z nejtěžších rozhodnutí v rámci uznání zásluh na autorství je rozlišit významný (nebo podstatný) a méně významný přínos.

Významný přínos obvykle představuje nezávislé rozvinutí nebo interpretování myšlenek, názorů nebo nápadů, které jsou rozhodující nebo nezbytné pro realizaci vědecké studie nebo odborného článku. Může

sem rovněž spadat využití mimořádné schopnosti nebo dovednosti provést složitý úkol, bez něhož by projekt nemohl být uskutečněn. Důraz je v těchto definicích kladen na kvalitu spíše než na kvantitu. Všem osobám, které se zasloužily o významný přínos, by mělo být přiznáno autorství, pod podmínkou, že se zároveň zúčastní zpracování článku a jeho revizí požadovaných šéfredaktorem. Tyto osoby by měly být rovněž schopny přijmout veřejnou odpovědnost za obecné i specifické aspekty publikace s tím, že názory na přesný výklad tohoto pojmu se liší. Ačkoliv kontrolní seznam uvedený v rámečku 8.4 byl zkomponován z celé řady různých zdrojů, čerpali jsme především z díla autorů Yanka a Rennieho (1999), kteří rozlišují „hlavní“ a „částečný“ přínos a rovněž stanovují 10 hlavních typů přispění na základě obsahové analýzy článků, při níž autoři poskytnou popis svých rolí během publikačního procesu. Hlavním přispěním se rozumí, že přispěvatel splnil většinu aktivit v dané kategorii. Částečný nebo méně významný přínos se týká omezenější role, především z hlediska času, úsilí nebo podstaty vykonané práce.

Jak uvádí Yank a Rennie (1999), mezi příklady významného přispění, které splňují jejich „shovívavou“ interpretaci kritérií autorství podle ICMJE (1991), patří: a) vznik nápadu na realizaci studie nebo na sepsání článku; b) koncipování designu studie; c) statistická analýza nebo interpretace dat; d) laboratorní analýza; e) řízení nebo analýza klinických aspektů a f) provádění terénní práce nebo epidemiologie. Každý, kdo napsal nebo revidoval studii (nebo některé její části), splnil druhou část kritérií (tzn. návrh článku nebo jeho kritická revize z hlediska důležitosti myšlenkového obsahu).

Domníváme se, že při zvažování relativní důležitosti významných forem přispění by vedoucí skupiny měl vzít v úvahu dva další faktory. Těmito faktory jsou vynaložené úsilí a realizace projektu až do úspěšného završení. Úsilí se týká množství času vynaloženého na konkrétní přínos. Realizace projektu zahrnuje aktivní účast v různých fázích během projektu. Pokud se například určitá osoba účastnila studie v malé míře nebo k ní významně přispěla, avšak při vynaložení minimálního úsilí (např. nápadem na re-

alizaci studie nebo novou hypotézou) a s minimální účastí na její realizaci, neopravňuje ji to nutně k autorství, pokud byl přínos jiných osob větší s ohledem na vynaložené úsilí a účast na realizaci.

Pořadí autorství ani to, zda bude určitá osoba uvedena jako autor, by neměly určovat nepodstatné faktory. K nepodstatným faktorům patří např. postavení nebo funkce, potřeba zásluh v oblasti publikační činnosti za účelem kariérního postupu, účast na projektu v rámci běžných povinností, za které je jedinec placen (např. odběr laboratorních vzorků) nebo poskytnutí přístupu k subjektům experimentu. Osoba, která je z administrativních důvodů jmenována hlavním výzkumníkem v rámci projektu nebo grantu, nemusí mít za těchto podmínek nárok na autorství, pokud se nepodílela na koncipování a provádění konkrétního projektu (např. sekundární analýza dat shromážděných k jinému účelu).

Členové výzkumného týmu si rovněž musí uvědomit, že každý jednotlivec je povinen přispět do projektu kolegiálním způsobem, aniž by mu byl nutně přiznán autorský podíl u všech publikací vycházejících z daného projektu. V některých případech je možné uznat autorství i těm jednotlivcům, kteří určitou měrou přispěli k několika studiím, byť v žádné z nich nespĺnili kritéria významného přínosu. A jak je uvedeno v kapitole 4, skupina může vzít v úvahu mimořádnou situaci studentů a postdoktorandů. Pokud zvážíme všechny uvedené skutečnosti, ve většině případů by nemělo být obtížné dosáhnout konsensu ohledně nároku na autorství a spravedlivého zhodnocení míry přínosu. Sekundární (nepodstatné) faktory se dají jen těžko obhájit, pokud se míra přispění jednotlivých spolupracovníků probírá na otevřeném fóru a s přihlédnutím k všeobecně přijímaným kritériím a etickým principům, a především pokud existuje písemný záznam o subjektivně vnímané míře přispění jednotlivých účastníků. Pokud existuje rozpor mezi tím, co vnímá jedinec jako svůj vlastní přínos, a tím, co vnímají ostatní, otevřená diskuse často pomůže tyto obtíže vyřešit.

FÁZE FINALIZACE

Dříve, než je článek formálně předložen odbornému časopisu, je potřeba určit autora–korespondenta. Tím obvykle bývá první autor, ale někdy to může být vedoucí projektu, především v případech, kdy je první autor mladý nebo nezkušený. Prominentní nebo zkušený spoluautor by nikdy neměl být jmenován autorem–korespondentem jen proto, aby ovlivnil recenzní řízení. Pokud již bylo dosaženo všeobecné shody o pořadí přispívajících autorů, lze ji ve finálním stádiu ještě přehodnotit a určit, zda během procesu zpracování a revize článku nedošlo k takové změně v míře přispění jednotlivých autorů, že by bylo vhodné jejich pořadí opravit.

ZÁVĚR

Intelektuální upřímnost je základním prvkem vědecké integrity; totéž se týká bezpodmínečné správnosti a transparentnosti vyjádření jednotlivých forem podílu na výzkumných zprávách a dalších odborných pracích. U všech odborných publikací je nezbytné uznat přínos kolegů a spolupracovníků, nicméně autorství musí být přijato nebo přiděleno pouze na základě významného přispění a schopnosti autorů převzít veřejnou odpovědnost za obsah příslušného článku, nebo alespoň za jeho hlavní části. Rozhodnutí ohledně autorství je třeba vnímat jako součást procesu, který začíná sestavením publikačního plánu a končí finální revizí článku přijatého k publikaci. V průběhu tohoto procesu je vhodné, aby se všichni potenciální přispěvatelé účastnili otevřené diskuse, kde uvedou svůj subjektivně vnímaný vklad do daného projektu v kontextu obecně přijatých kritérií autorství. Takový postup by měl pomoci eliminovat prohřešky proti publikační etice, nedorozumění a konflikty. Vzhledem k tomu, že uznání autorství v adiktologii je nadále vnímáno jako „berná mince“, je třeba ocenit obě strany této mince (tzn. zásluhy i odpovědnost).

PODĚKOVÁNÍ

Autor děkuje Ianu Stolermanovi za jeho užitečné připomínky a návrhy.

POUŽITÁ LITERATURA A DALŠÍ DOPORUČENÁ LITERATURA

- 1/ American Psychological Association's (APA's) Ethics Committee (2002) Ethical principles of psychologists and code of conduct. Dostupné on-line: <http://www.apa.org/ethics/code2002.html> (cit. 16. 8. 2004).
- 2/ Biagioli, M., Crane, J., Derish, P., Gruber, M., Rennie, D. and Horton, R. (1999) Council of Science Editors (CSE) Task force on authorship draft white paper. Dostupné on-line: http://www.councilscienceeditors.org/services/atf_whitepaper.cfm (cit. 16. 8. 2004).
- 3/ Broad, W. (1982) Crisis in publishing: credit or credibility? *BioScience*, 32, 645–647.
- 4/ Broad, W. and Wade, N. (1984) *Betrayers of the truth*. New York: Simon and Schuster.
- 5/ Burman, K. D. (1982) Hanging from the masthead: reflections on authorship. *Annals of Internal Medicine*, 97, 602–605.
- 6/ Claxton, L. D. (2005) Scientific authorship part 2: history, recurring issues, practices, and guidelines. *Mutation Research*, 589, 31–45. Editor (1982) Authorship from the reader's side. *Journal of Internal Medicine*, 97, 613–614.
- 7/ Editor (1982) Authorship from the reader's side. *Journal of Internal Medicine*, 97, 613–614
- 8/ Editor (1983) Responsibilities of co-authorship. *Annals of Internal Medicine*, 99, 266–267.
- 9/ Editor (1983) Who should be an author. *British Medical Journal*, 287, 1569–1570.
- 10/ Editor (1992) Instructions for authors. *New England Journal of Medicine*. 267, 41–44.
- 11/ Fine, M. A. and Kurdek, L. A. (1993) Reflections on determining authorship credit and authorship order on faculty-student collaborations. *American Psychologist*, 48, 1141–1147. Dostupné on-line: <http://www.apa.org/journals/amp/kurdek.html> (cit. 16. 8. 2004)
- 12/ Flanagan, A., Carey, L. A., Fontanarosa, P. B., Phillips, S. G., Pace, B. P., Lundberg, G. D., et al. (1998) Prevalence of articles with honorary authors and ghost authors in peer-reviewed medical journals. *Journal of the American Medical Association*, 280, 222–224.
- 13/ Horowitz, H.W., Fiebach, N.H., Levitz, S.M., Seibel, J., Smail, E.H., Telzak, E.E., Wormser, G.P., Nadelman, R.B., Montecalvo, M., Nowakowski, J. and Raffalli, J. (1996) Ode to multiauthorship: a multicentre, prospective random poem. *Lancet*. 348, 1746. (21/28 December.).
- 14/ International Committee of Medical Journal Editors (1985) Guidelines on authorship. *British Medical Journal*, 291, 722.
- 15/ International Committee of Medical Journal Editors (1991) Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals. *New England Journal of Medicine*, 324, 424–428.
- 16/ International Committee of Medical Journal Editors (2003) Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals: writing and editing for biomedical publication. Dostupné on-line: <http://www.icmje.org> (cit. 16. 8. 2004).
- 17/ Jackson, C. I., and Prados, J. W. (1983) Honor in science. *American Scientist*, 71, 462–464.
- 18/ LaFollette, M. C. (1992) *Stealing into print: fraud, plagiarism, and misconduct in scientific publishing*. Berkeley, CA: University of California Press.
- 19/ Murray, B. (1998) The authorship dilemma: who gets credit for what? *APA Monitor*, 29(12).
- 20/ Rennie, D. Yank, V. and Emanuel, L. (1997) When authorship fails: a proposal to make contributors accountable. *Journal of the American Medical Association*, 278, 579–585.
- 21/ Sheikh, A. (2000) Publication ethics and the research assessment exercise: reflections on the troubled question of authorship. *Journal of Medical Ethics*, 266, 422–426. (1 December).
- 22/ Smith, R. (1997) Authorship: time for a paradigm shift? *BMJ*, 1997, 314–992. (5 April).
- 23/ University of Pennsylvania's Graduate Council of the Faculties (1998) Policy on fairness of authorship credit in collaborative faculty-student publications. Dostupné on-line: www.upenn.edu/grad/authorpolicy_alpha.html (cit. 16. 8. 2004).
- 24/ Wilcox, L.J., ed. (1998) Authorship: the coin of the realm, the source of complaints. *Journal of the American Medical Association*, 280(3), 216–217. (15 July).
- 25/ Winston, R. B. (1985) A suggested procedure for determining order of authorship in research publications. *Journal of Counseling and Development*, 63, 515–518.
- 26/ Wuensch, K. (2002) Dr. Wuensch's authorship tips. East Carolina University (Department of Psychology). Dostupné on-line <http://core.ecu.edu/psyc/wuenschk/thauth.htm> (cit. 16. 8. 2004).
- 27/ Yank, V. and Rennie, D. (1999) Disclosure of researcher contributions: a study of original research articles in *The Lancet*. *Annals of Internal Medicine*, 130, 661–670.

KAPITOLA 9: PŘÍPRAVA RUKOPISŮ A REAKCE NA POSUDKY RECENZENTŮ, ANEB JAK TO CHODÍ V REDAKCÍCH

IAN STOLERMAN

ÚVOD

Tato kapitola popisuje, jak funguje recenzní řízení, a přináší autorům rukopisů několik rad a návrhů vycházejících z mnohaletých zkušeností vědců a klinických pracovníků, kteří působí jako redaktori předních adiktologických časopisů. Úkolem šéfredaktora je publikovat rukopisy, které odpovídají náplni daného odborného časopisu, a pomoci potenciálním autorům připravit vhodný materiál. Mnohé problémy, s nimiž se potýkají autoři pišící pro recenzované odborné časopisy v oblasti adiktologie, jsou stejné jako v jiných oborech. Proto doporučujeme čtenářům prostudovat si jednu nebo několik obsáhlých knih vydaných na toto téma, z nichž mnohé najdete na amazon.com nebo PubMed. V této oblasti již byla vydána celá řada knih a článků, jak vyplývá z rešerše, když si zadáte „psaní odborných textů“. Při prohledávání PubMed dne 1. července 2008 jsme např. získali 144 „hitů“ (tj. dokumentů odpovídajících zadaným kritériím), z nichž řada byla relevantních danému tématu. Krátký seznam nejnovějších knih je uveden v příloze 9.1 na konci této kapitoly.

STANOVENÍ PRIORIT: PRVNÍ VÝBĚR

Úsilí autora zaměřené na hledání vhodného prostoru pro publikaci díla končí dopisem, kde stojí: „S potěšením vám oznamuji, že váš rukopis je přijat k publikaci...“. Prvním krokem je dostat rukopis do systému recenzního řízení, což nemusí být nezbytným důsledkem toho, že jste předložili svůj rukopis recenzovanému odbornému časopisu. Některé časopisy oficiálně uvádějí, že používají systém třídění

nebo stanovení priorit (tzv. „trriage“), kdy o tom, které předložené články se dostanou do recenzního řízení, rozhoduje šéfredaktor nebo jeho zástupci. V praxi mají pravděpodobně všechny odborné časopisy podobný systém, který jim pomáhá chránit vlastní profil a neobtěžovat autory a odborné recenzenty dlouhým a složitým řízením v případě, že je zřejmé, že výsledek by byl negativní (viz rámeček 9.1). Pokud tedy odborný časopis obdrží rukopis, který jasně nemá šanci na přijetí, může ho odmítnout bez recenze. Rozdíl mezi odbornými časopisy je v tomto ohledu spíše kvantitativní, nikoli kvalitativní: nejméně přírodovědné a medicínské časopisy odmítnou v tomto stádiu možná více než polovinu předložených článků. Naopak ve velice specializovaných časopisech, např. v oboru adiktologie, bývá odmítnutí předloženého článku bez recenze vzácné. U některých adiktologických časopisů však může tento podíl činit až 20 %.

Některé aspekty přípravy rukopisu jsou tak jednoduché, že by v nich nikdo neměl chybovat. Pokud chcete mít jistotu, že váš rukopis bude mít v systému třídění (i nadále) co nejlepší šanci na přijetí, udělejte vše tak, jak je uvedeno v pokynech autorům, které vám každý odborný časopis poskytne. Dodržujte do slova a do písmene veškerá doporučení a rady, upravte formát svého dokumentu přesně v souladu s požadavky, zkontrolujte, zda jsou všechny části úplné a zda nechybí žádné tabulky, grafy nebo legendy ke grafům. Zkontrolujte seznam použité literatury, zda obsahuje všechny citované zdroje a žádné jiné. Zkontrolujte správnost každé citace. Prostudujte si příslušný časopis, abyste se podrobně seznámili s jeho stylem citací. Po korektuře zkontrolujte vše ještě jednou, až už nenajdete žádné další chyby. Tato práce je zdlouhavá, ale nevyžaduje žádné nákladné prostředky, hlubokou znalost problematiky ani mimořádné intelektuální schopnosti. Pokud šéfredaktor uvidí na první pohled, že ani tyto jednoduché mechanické věci neumíte udělat správně, může nabýt neprávem dojem, že se budete schopni jen stěží vypořádat se složitějšími úkoly. Zkuste se podívat na rukopis z pohledu šéfredaktora. Pokud si nedáte práci se splněním těch nejjednodušších požadavků kladených na autora, může šéfredaktor dospět

k opodstatněnému závěru, že nebudete schopni provést náročnější úpravy, a nemusí vám proto dát příležitost článek opravit a předložit znovu.

Rámeček 9/1 Důvody odmítnutí během procesu třídění (stanovení priorit)

- Předložený materiál je mimo rámeček časopisu (např. se týká zneužívané drogy, ale nijak jasně nehovoří o jejím zneužívání nebo závislosti na ní).
- Typ rukopisu není vhodný (např. případová studie předložená časopisu, který neotiskuje případové studie).
- Evidentní etický problém, např. zřejmé porušení platných všeobecně přijatých standardů zacházení s lidskými či zvířecími subjekty.
- Článek má špatnou strukturu.
- Zpráva je čistě popisná, nemá žádnou hypotézu, ani nedospěla k žádným závěrům.
- Článek obsahuje závažné nedostatky v oblasti metodologie.
- Článek nenabízí nic nového.
- Došlo k zjevnému nedodržení pokynů autorům jiným způsobem, než jak je uvedeno výše.

Poznámka: Šéfredaktor má vedle odpovědnosti vůči autorům také odpovědnost vůči recenzentům a snaží se neplýtvat jejich časem a nežádat recenze prací, které z jednoho nebo více uvedených důvodů nemají šanci na přijetí.

KOMUNIKACE SE ZKUŠENĚJŠÍMI AUTORY

Potenciální autoři mohou téměř v jakékoli fázi procesu publikace požádat o radu zkušenější kolegy. Pokud během plánování publikace zorganizujete prezentaci své práce kolegům na semináři ve vaší domovské instituci, následující diskuse s kolegy vám může přinést užitečné tipy ohledně druhu časopisu, který by mohl mít o vaši studii zájem. Později, během přípravy rukopisu, můžete požádat místní kolegy o radu ohledně technických aspektů, např. statistické analýzy. Po dokončení rukopisu je vhodné požádat minimálně jednu osobu o jeho přečtení a předložení připomínek a doporučení. Pokud dá autor jasně najevo, že si váží něčího odborného

názoru na otázky zpracování relevantní literatury, přesnosti formulací, stylu, jazyka a platnosti závěrů, budou tito odborníci většinou ochotni autorovi pomoci. Jestliže autor nenajde žádnou vhodnou osobu ve své domovské instituci, může oslovit externí odborníky a požádat je, zda by byli ochotni poskytnout své připomínky.

Jak lidé, které znáte osobně, tak ostatní odborníci publikující v daném oboru se budou jistě cítit potčeni a potěšeni tím, že si vážíte jejich názoru, a poskytnou vám užitečné rady. Nikdo dosud nenapsal rukopis, který by nešel dále vylepšit. Dokonce i zkušení autoři často žádají o názor kolegy, protože v situaci, kdy pracovali na rukopise několik měsíců a dělali jednu revizi za druhou, je pro ně obtížné zachytit drobné nedostatky, kterých si dokáže všimnout nový čtenář.

PSANÍ ČLÁNKŮ V CIZÍM JAZYCE

Jedním z nevyhnutelných faktů je, že řada autorů je nucena psát v jiném než rodném jazyce; přitom vystihnout jasně a přesně složité vědecké myšlenky je úkol, který může být obtížný i v mateřském jazyce. Autorům proto může velice prospět požádat o pomoc kolegy s většími zkušenostmi s psaním ve zvoleném jazyce a, pokud možno, zajistit jazykovou korekturu rodilým mluvčím daného jazyka. Pokud to není možné, zkuste požádat o opravu textu profesionálního překladatele. Odborné časopisy poskytují po přijetí rukopisu k publikaci různou míru podpory při opravě chyb, ale nemohou nijak pomoci recenzentům špatně napsaných rukopisů. Podrobnější úvahy o jazykových otázkách najdete v kapitole 3.

RECENZNÍ ŘÍZENÍ: VÝBĚR RECENZENTŮ

Dalším krokem šéfredaktora je výběr recenzentů, kteří se vyjádří k silným a slabým stránkám článku a doporučí, zda by měl být článek přijat k publikaci, opraven a znovu posouzen nebo zcela odmítnut. Od recenzentů jsou očekávány konstruktivní návrhy na zlepšení rukopisu uvedené ve zprávě, kterou lze za-

slat autorům. Kritéria používaná při výběru recenzentů jsou různá a asi málokterý odborný časopis má v tomto ohledu pevně definované postupy. Rámeček 9.2 ukazuje hlavní kritéria, která používají redaktori při výběru recenzentů. Počet recenzentů se liší jak u různých článků v rámci jednoho časopisu, tak mezi různými časopisy, ale obvykle bývají dva. Šéfredaktori některých odborných časopisů pracují pouze s jedním recenzentem, ale bývá to čím dál vzácnější. Občas použijí šéfredaktori tři nebo více recenzentů; závisí to na časopise a na tom, jak šéfredaktor vnímá složitost a význam dané studie. Například multidisciplinární rukopisy někdy vyžadují víc než dva recenzenty, aby bylo zajištěno adekvátní odborné posouzení. Obdobným způsobem si může chtít šéfredaktor pojistit důkladné posouzení studie, u níž se zdá, že by mohla mít významný praktický dopad, např. na konkrétní léčbu nebo politiku. Pokud se dva na začátku vybraní recenzenti neshodnou na hodnocení článku, může šéfredaktor, než učiní rozhodnutí, oslovit třetí osobu a v případě potřeby si vyžádat její názor.

Každý odborný časopis má vlastní soubor pokynů pro recenzenty týkající se hodnocení zpráv o výzkumu, bez ohledu na to, zda se jedná o kvantitativní nebo kvalitativní výzkum. Pokud jde o atributy „ideálního“ rukopisu, jednotlivé časopisy se mezi sebou liší. V některých případech je recenzent v rámci recenzního řízení povinen vyplnit dotazník a vyhodnotit rukopis podle určitých kritérií, jako je např. důležitost a potenciální dopad na daný obor nebo technické náležitosti. Dále musí recenzent obvykle předložit své doporučení ohledně dalšího osudu rukopisu; zdůvodnění tohoto doporučení uvede v komentáři určeném výhradně šéfredaktorovi. V neposlední řadě musí recenzent připravit posudek, který šéfredaktor zašle autorům. Hlavním cílem tohoto posudku je 1) předložit autorům návrhy a doporučení na zlepšení rukopisu a 2) předložit kritické připomínky k nedostatkům, které musí autoři dle recenzenta vyřešit, pokud má být článek otištěn. Tento posudek určený autorovi by neměl obsahovat konkrétní doporučení ohledně přijetí nebo odmítnutí rukopisu, protože toto rozhodnutí je v rukou šéfredaktora. Podrobnější rady k tomu, jak se stát kompetentním recenzentem, najdete v kapitole 10.

Rámeček 9/2 Některé metody používané šéfredaktory při výběru recenzentů pro konkrétní rukopis

- Uznávaná erudice v konkrétním oboru, jímž se rukopis zabývá, uvedená v databázi spolupracujících recenzentů a autorů odborného časopisu.
- Předchozí výzvy ke zpracování recenze pro daný odborný časopis vedly k předložení podrobného, dobře napsaného a zdvořile formulovaného posudku, který byl včas odevzdán.
- Záznam o nedávné publikaci v daném oboru na základě vyhledání v databázi, např. MEDLINE a PsycINFO.

Následující kritéria se používají k vyloučení možných recenzentů:

- Osoby, o kterých je známo, že mají k autorům daného příspěvku velice úzký vztah nebo jsou vůči nim ve střetu zájmů.
- Osoby, které pro stejný odborný časopis právě recenzují nebo v poslední době (v konkrétně daném časovém období – např. 3 měsíce) recenzovaly jiný rukopis.
- Rukopis, který je třeba posoudit, se mimořádně pochvalně nebo naopak kriticky vyjadřuje o práci daného recenzenta.

Poznámka: Při rozhodování o tom, koho oslovit, budou využívána různá kritéria ve vzájemné kombinaci a mezi jednotlivými odbornými časopisy budou nevyhnutelně značné rozdíly v použití různých způsobů výběru.

Recenzenti jsou povinni jednat v souladu s etickými normami, jež jsou popsány a podrobněji rozebrány v jiných částech této knihy (viz kapitola 11 a 12). Úkolem šéfredaktora je porovnat často protichůdné posudky různých recenzentů a na základě těchto posudků a uvážení dalších faktorů dospět k vlastnímu rozhodnutí. Tento úkol je mnohem těžší, pokud recenze obsahují protichůdná doporučení ve vztahu k publikaci článku.

KRITÉRIA HODNOCENÍ RUKOPISŮ

Pokud odborný časopis otiskne nebo umístí na svých webových stránkách pokyny pro recenzenty, získáte

lepší představu o tom, co budou redaktoři a recenzenti posuzovat. Většina odborných časopisů bude zřejmě u kladně hodnocených studií požadovat stejné vlastnosti.

Pokud jde o kvantitativní studii, mezi posuzovaná kritéria bude patřit použití dostatečně velkého a vhodně reprezentativního souboru zkoumané populace, vysoká odezva mezi účastníky vyzvanými k účasti na studii, validní nástroje, absence procedurálního zkreslení, minimální výskyt zavádějícího překryvu dvou nezávislých proměnných a použití vhodných kontrolních souborů.

Dále budou recenzenti vyžadovat co nejuplnější popis metod (v rámci daného prostoru) s odkazy na dřívější publikace, které uvádějí více podrobností a potvrzují validitu použitých metod a nástrojů měření (dle situace). Zpráva musí jasně a logicky popisovat výsledky, s uvedením veškerých nezbytných informací. Článek by neměl prezentovat více informací, než které je možno obsáhnout v diskusi. Diskuse by měla zdůraznit důležitost všech hlavních výsledků a zjištění a naznačit, jakým způsobem daná práce posunula hranice vědomostí a znalostí v daném oboru. Dále mohou autoři uvést alternativní interpretaci dat a přiznat tak určitá omezení studie. Recenzenti obvykle věnují pozornost všem především bodům a mnoha dalším.

S částí věnovanou analýze dat v kvantitativním výzkumu se často pojí několik problémů, k nimž patří:

- neschopnost adekvátně se vyrovnat s problematikou zavádějících proměnných („confounding“);
- tvrzení, že bylo něco prokázáno, aniž by byl proveden (statistický) test, který by poskytl jasný a nesporný důkaz;
- nezohlednění možnosti porovnávání těchto hodnot vícekrát;
- dovození nevhodných závěrů na základě nevýznamných asociací nebo rozdílů: Snad všichni si uvědomujeme, že absence významnosti znamená pouze to, že jsme nezjistili účinek, nikoli, že účinek neexistuje; někdy na to však zapomenáme, když se snažíme všemožně vysvětlit, jak

naše výsledky odporují názorům vědce, jehož teorie se nám nelíbí.

Autoři píšící zprávy o randomizovaných kontrolovaných studiích mohou postupovat podle kontrolního seznamu standardů CONSORT (Konsolidované standardy pro vykazování studií), který obsahuje 22 položek považovaných za nezbytné při posuzování reliability nebo relevantnosti zjištění (zkrácená verze tohoto seznamu je uvedena v příloze 9.2 této kapitoly).

Kritéria hodnocení kvalitativních zpráv jsou různá a závisí na typu dat a metodách analýzy (např. zúčastněné pozorování a etnografie, kvalitativní rozhovory, obsahová analýza, textová analýza, diskurzivní analýza, etnografie a konverzační analýza). Více informací o tom, jak napsat a publikovat článek o kvalitativním výzkumu, obsahuje kapitola 6. U většiny typů kvalitativních studií je potřeba věnovat pozornost následujícím otázkám:

- Uvést jasná kritéria výběru dat nebo subjektů. Pečlivě materiál zasadit do sociálního a kulturního kontextu. Např. různé beletristické žánry představují různé segmenty kultury.
- Podrobně popsat, kde a kdy byla data sebrána nebo jaké existující datové soubory byly použity. Ve studiích vycházejících z terénní práce popsat vztah mezi terénní prací a subjekty a projednat možný vliv sběru dat na fenomén, který je předmětem studie. Vést pečlivé záznamy dat tak, aby mohly být v případě potřeby předloženy k nezávislému posouzení.
- Jasně uvést, jak byla provedena analýza, a indikovat, zda byla vyhodnocena reliability, např. prostřednictvím replikace analýzy.
- Popsat veškerá témata, koncepty a kategorie odvozené ze získaných dat. Rozdělit interpretační proces do krátkých kroků a specifikovat pravidla klasifikace a interpretace.
- Uvést, jaká opatření byla přijata na ochranu před selektivním použitím dat; projednat výjimky a odchylky. Čtenář by měl být v ideálním případě schopen aplikovat stejnou klasifikaci, podniknout stejné analytické kroky a dosáhnout

- stejného druhu výsledků s jiným souborem dat.
- Prezentovat data systematicky tak, aby bylo možné snadno identifikovat citace, poznámky z terénního výzkumu atd.
- Nabídnout dostatečné množství primárních důkazů a tím ukázat vztah mezi důkazy a závěry, bez nadměrného množství ilustrací; důraz by měl spočívat na nejvíce reprezentativních příkladech.

NEJČASTĚJŠÍ PROBLÉMY S RUKOPISY

Kritickému posouzení podléhají všechny části rukopisu, od názvu až do konce. Prvním předpokladem k tomu, aby autor získal důvěru šéfredaktora nebo recenzenta, je objektivní a střízlivý popis zjištění, bez použití hyperbol. Dobrá data hovoří sama za sebe. Vždy je lepší, když čtenář zjistí, že samotné výsledky jsou ještě přesvědčivější, než tvrdíte, než když jsou výsledky v porovnání s vaším popisem nejasné a nepřesvědčivé.

Jakékoli prohlášení typu „data neuvedena“ může u recenzentů vyvolat podezření, že autor se snaží něco skrýt. Pokud skutečně nemáte dost prostoru na předložení důležitých dat ve formě grafů nebo tabulek, uveďte několik příkladů těch nejdůležitějších výsledků v textu (prostřednictvím střední hodnoty, standardní chyby nebo jiného ukazatele odchylky a počtu subjektů, pokud jde o kvantitativní studii).

Část věnovaná diskusi je nejobtížnější částí rukopisu, a často se to také projevívá. Úvodní odstavec bývá často pouze shrnutím výsledků, což nestačí. Jeden ze způsobů zpracování diskuse je rozhodnout se, která zjištění představují hlavní nová zjištění, zmínit pouze tato nová zjištění a shrnout dva nebo tři důležité závěry, které z nich vyplývají. Běžně se také setkáváme s tím, že diskuse se nesoustředí na cíle uvedené v úvodu, ale zabývá se problémy, k nimž nebyly uvedeny žádné výchozí informace. Pokud svá zjištění nezařadíme do kontextu předchozích poznatků, nebudou dány důvody k publikování článku. Recenzenti a šéfredaktor chtějí vědět, co je ve studii nové, co potvrzuje dřívější zjištění a v kterých pří-

padech se dřívější zjištění potvrdit nepodařilo. Autoři se místo toho někdy snaží vyčíst ze svých dat příliš mnoho, tzn. zodpovědět příliš mnoho různých otázek. Důsledkem této chyby je, že přesvědčivé závěry jsou „zřehdny“ slabě podloženými závěry a celkový dojem je negativní a vede k odmítnutí.

Diskuse by měla mimo jiné vzít v úvahu i jiné možné interpretace a přiznat hlavní omezení studie. Ta mohou vyplývat z metodologických nedostatků nebo z nečekaných zjištění, z nichž nebylo možné vyvodit jasný závěr z důvodu praktických omezení, např. skončení období projektu, nebo finančních omezení (tyto nevědecké důvody není třeba uvádět). Pokud tyto nedostatky objeví recenzenti, budou si připadat chytřejší než vy a možná vám to dají najevo; pokud ukážete, že o těchto omezeních víte a chápete jejich dopady, recenzenti naopak uznají váš vhlad a upřímnost, což ovlivní jejich hodnocení.

Neplývejte časem a prostorem na diskusi o „trendech“, které nejsou statisticky významné; pokud chybí účinek, není potřeba diskutovat o jeho dopadech. Pamatujte, že existuje víc než dost „významných“ účinků, které se neopakují, a není potřeba vytvářet nové mýty. Pokud se domníváte, že kvůli nedostatečné statistické síle nebyl odhalen skutečný a důležitý rozdíl, je nutno studii zopakovat, a pak bude o čem diskutovat.

Konkrétní, ale poněkud odlišné problémy jsou spojeny s přehledy a teoretickými články. Pokud se o přehledu tvrdí, že je komplexní, je v současné době běžnou praxí uvést způsob, jakým bylo prováděno prohledávání literatury, a definovat kritéria použitá pro zařazení článků. Články, které se netváří jako souborný přehled, ale spíše obhajují určité konkrétní teoretické hledisko nebo soubor myšlenek, bývají méně komplexní. V takovém případě autoři často citují publikace, které poměrně nekritickým způsobem podporují jejich vlastní stanovisko, a ne uvedou žádné články, které by s ním byly v rozporu (nebo pouze velmi omezený počet takových článků). V takovém případě může šéfredaktor zdvořile, ale nekompromisně požádat autora, aby uvedl předpoklady, z nichž článek vychází, a jasně popsals pří-

padné kontroverzní otázky. Jiný případ je, když je cílem článku vyjádření osobního stanoviska uznávaného autora na základě vybraných citací literatury; pak by mělo být jasně uvedeno, že se jedná o obhajobu určité teorie, nikoli o pokus spravedlivě a vyváženě zhodnotit stav daného oboru.

A konečně, nikdy nezapomínejte na to, že nevedete kampaň, ale píšete odborný text! Nepolitizujte a nepolemizujte. Pokud jste např. dospěli ke zjištění, že velice rozšířená intervence je méně prospěšná než jiná intervence, která ve vaší zemi nebyla oficiálně schválena ke všeobecnému použití, můžete uvést důkazy relativních výhod obou intervencí, a pokud je to vhodné, navrhnout změnu politiky, ale nespílejte politikům a neopakujte dokola stále stejné argumenty s použitím košatějších a důraznějších slov. Politický zápas nelze vyhrát na stránkách odborného časopisu.

ROZHODNUTÍ ŠÉFREDAKTORA

Na stůl autora–korespondenta konečně dorazí tolik očekávaný a někdy obávaný dopis šéfredaktora spolu s vyjádřením recenzentů. Šéfredaktor musí často při svém rozhodnutí nalézt rovnováhu mezi kvalitou práce a jejím inovatorstvím. Dokonalý rukopis by měl obsahovat důležité nové nápady, jejichž důležitost je podložena kvalitními daty získanými prostřednictvím ověřených metod. V praxi se s takovými rukopisy setkáváme zřídka, pokud vůbec někdy, a šéfredaktor a recenzenti musejí použít vlastní úsudek. Pokud je přístup k problému vysoce novátorský nebo je studie potenciálním stimulem pro další cennou práci, může být rukopis přijat, i když obsahuje data, která nejsou 100% přesvědčivá. Na druhé straně, pokud studie neobsahuje mnoho nového, ale je první, která řeší určité konkrétní metodické nedostatky předchozích prací, budou vysoce kvalitní srozumitelná data zřejmě nezbytná.

Posudky a doporučení recenzentů nevyhnutelně a právem ovlivní rozhodnutí šéfredaktora, nejsou však jediným určujícím faktorem. Šéfredaktor může předložený rukopis prostudovat do nejmen-

ších podrobností a zjistit některé problémy, o nichž se ve zprávě recenzenta nehovoří. Kromě celé řady otázek, které řeší i recenzenti, se tyto problémy týkají především vhodnosti předmětu článku pro daný odborný časopis, výskytu etických problémů a důležitosti, tzn. zda je práce dost důležitá na to, aby byla otištěna v daném časopise, a zda by nestačilo otisknout ji v méně významné publikaci, která bojuje o to, aby zaplnila své stránky. Studie může splňovat technické náležitosti a být správně prezentována, aniž bude důležitá, protože pouze potvrzuje dobře známá fakta nebo se soustředí na evidentně triviální záležitost. Šéfredaktor se obvykle řídí doporučením recenzentů, pokud jsou jejich posudky ve vzájemném souladu. Šéfredaktor, který odmítne názory dvou nezávislých expertů, je skutečně odvážný, přinejmenším proto, že recenzenti brzy přestanou spolupracovat s šéfredaktorem, který pravidelně ignoruje jejich rady. Pokud má více recenzentů rozdílný názor, může se šéfredaktor pokusit vyřešit záležitost tak, že si sám prostuduje rukopis a ztotožní se se stanoviskem jednoho z nich; toto je ideální případ, kdy si šéfredaktor dokáže udělat jasný názor a rychle dospět k rozhodnutí, aniž by plýtval cenným časem dalšího odborníka. Někdy však recenzenti dospějí k opačným stanoviskům na základě stejně dobrých argumentů; šéfredaktor pak zřejmě bude považovat za nezbytné získat stanovisko třetí osoby. To se stává především v případech, kdy se hodnocená práce nachází mimo oblast odbornosti daného šéfredaktora.

Pokud třetí recenzent zaujme konkrétní stanovisko a podpoří názor jednoho z předchozích recenzentů, je další postup jasný; avšak ne vždy se tak stane. Pokud první recenzent jednoznačně podpoří publikaci článku a druhý doporučí jeho odmítnutí, třetí recenzent často prohlásí, že rukopis je slabý, ale po větších úpravách může splnit kritéria pro publikování. V takovém případě může názor třetího recenzenta posunout rozhodnutí šéfredaktora jedním nebo druhým směrem podle toho, co odborný časopis právě v danou chvíli potřebuje. Pokud se časopis pokouší pozvednout úroveň publikovaných článků, budou podobné marginální rukopisy zřejmě odmítnuty, zatímco pokud se studie týká oboru, který v ča-

sopise není dostatečně zastoupen, rozhodne se šéfredaktor článek otisknout. Šéfredaktor také může rozhodnout, že článek otiskne ve zkrácené formě, která bude adekvátní jeho přínosu.

Šéfredaktoři nemají rádi hrubé recenzenty a urážlivé recenze. Těch jsme nejčastěji svědky, naštěstí ne příliš často, když se recenzent pokouší recenzovat autora, nikoli rukopis. Jedna věc je uvést, že určitý argument je postaven špatně a nepřesvědčivě, je špatně prezentován nebo nebere v úvahu předchozí poznatky. To je naprosto přijatelné. Jiná věc je však tvrdit, že autor je hloupý, povrchní a nevzdělaný. Šéfredaktor má povinnost takové nevhodné poznámky v posudku recenzenta změnit nebo zcela vypustit, aby nezpůsobily zbytečné obtíže a nevzaly autorovi chuť rukopis opravit. Pokud je recenzent mladý a nezkušený, měl by ho šéfredaktor na problém upozornit, zatímco zkušeného recenzenta nejspíše vyzve, aby recenzi přepracoval. Další rady pro nezkušené recenzenty najdete v kapitole 10 této knihy a na www.parint.org.

Obzvlášť těžká situace nastane, pokud během recenzního řízení vznikne podezření, že autor se dopustil nějakého porušení zásad vědecké práce nebo jiné formy neetického chování. Povaha takového jednání může být závažná nebo méně závažná a šéfredaktor má obvykle k dispozici celou řadu sankcí, které může použít a mezi které patří odmítnutí posoudit jakoukoli další práci daného autora, oznámení celé záležitosti pracovišti nebo zaměstnavateli autora a zveřejnění prohlášení v časopise, které na tuto záležitost upozorní vědeckou komunitu. Velice užitečné je mít k dispozici etické zásady a doporučení, podle kterých může šéfredaktor za těchto okolností postupovat (viz <http://www.parint.org/isajewebsite/framington.htm>, kde najdete etické zásady Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů, ISAJE). Šéfredaktoři bývají při řešení sporných etických záležitostí opatrní, mimo jiné proto, že nemají potřebné prostředky k provedení řádného šetření; zároveň však nemohou celou záležitost „smést“ ze stolu jednoduše tím, že odmítnou podezřelý materiál publikovat. Musejí podniknout přiměřené kroky k zajištění vhodných opatření. Tyto a další souvise-

jící záležitosti jsou probrány podrobněji v kapitole 11 a v kapitole 12, které se zabývají etickými aspekty vědecké publikační činnosti.

REAKCE NA POSUDEK RECENZENTA: OBECNÉ ZÁSADY CHOVÁNÍ

Autoři, jejichž rukopis je přijat okamžitě tak, jak byl předložen, bývají skutečnou výjimkou. Téměř vždy jsou před přijetím rukopisu požadovány revize a v řadě případů nelze přijmout finální rozhodnutí, dokud není zhodnocena revidovaná verze. Způsob autorovy reakce na vyjádření recenzenta a šéfredaktora může mít tudíž podstatný vliv na výsledek celého projektu. Pokud šéfredaktor vyzve autora k opravě a opětovnému předložení rukopisu, znamená to, že očekává, že dostane rukopis zpátky.

Výzva k opakovanému předložení rukopisu není nesmělý a zbabělý způsob, jak vám říci, že práce není publikovatelná; naopak znamená, že šéfredaktor se o práci nadále zajímá a je pravděpodobné, že ji přijme, pokud budete vstřícní k dotazům a doporučením recenzentů. V takovém případě téměř vždy stojí za to rukopis upravit a znovu předložit, pokud doporučení neobsahují nějaký jasný a nevyhnutelný požadavek, který jako autor nemůžete splnit. Zbývající části této kapitoly nabízejí autorům rady, jak se v této situaci úspěšně zorientovat.

Hlavním cílem vaší reakce je vzbudit důvěru šéfredaktorů a recenzentů. Autor by nikdy neměl tvrdit, že provedl změny, pokud je ve skutečnosti neudělal. Pokud se v průvodním dopise říká, že všechny požadované změny byly provedeny, a šéfredaktor nebo recenzent pak namátkově zkontroluje dva nebo tři body a zjistí, že se nic nezměnilo, může rukopis odmítnout, aniž by si prohlédl zbytek. Pokud jste prováděli významné změny, které představovaly přepsání celých částí rukopisu, uveďte to a označte změněné části. V opačném případě, pokud jste vložili nebo vypustili pouze několik slov, uveďte je jasně, která slova byla změněna, aby recenzent viděl, co se změnilo. Pokud vás požádali o zkrácení rukopisu, měli byste žádosti vždy vyhovět a uvést, o kolik

jste rukopis zkrátali (tzn. o kolik slov nebo stran). Nezkoušejte šéfredaktora obalamutit tím, že vytisknete novou verzi menším písmem nebo s jinými stylistickými úpravami! Buďte zdvořilí, i když máte pocit, že recenzenti nepochopili váš záměr. Když si projdete všechny body připomínek, měli byste mít jasnou představu o tom, které změny považujete za přiměřené. Budou stačit?

Pokud po přečtení posudku dojdete k závěru, že žádná z doporučení nestojí za přijetí a že odmítáte udělat jakékoli změny, bude rozumné dát si pauzu a podívat se na rukopis znovu další den! Je prostě nereálné se domnívat, že šéfredaktor a recenzenti přijmou názor, že veškeré jimi požadované změny a kritika jsou neopodstatněné. Recenzenti tráví hodiny, nebo dokonce celé dny přípravou zprávy o recenzi rukopisu. Pokud bez přemýšlení odmítnete veškerou jejich snahu, v časopise vám nic neotisknou. Měli byste se pokusit udělat takové změny, které vyřeší co nejvíce bodů uvedených v připomínkách – pokud možno převážnou většinu z nich.

Autoři mohou mít někdy pocit, že rozhodnutí šéfredaktora odmítnout rukopis nebylo nutné, protože kritické připomínky bylo možné vyřešit revizí rukopisu. V takovém případě, kde nebyl žádný jiný jasný důvod k odmítnutí rukopisu, mohou autoři požádat o souhlas s opakovaným předložením článku. Kritika se např. netýkala provedení studie nebo analýzy dat, ale recenzent měl pocit, že vážné nedostatky měla interpretace a že závěry tudíž nebyly dostatečně podloženy danými daty. Rukopis v takovém případě může být publikovatelný, pokud jsou autoři ochotni revidovat své závěry. Opakovanému předložení rukopisu po předchozím odmítnutí by měl předcházet pečlivě promyšlený dopis šéfredaktorovi, v němž vysvětlíte, proč se domníváte, že označené nedostatky dokážete odstranit. Šéfredaktor pak rozhodne, zda změní své předchozí záporné rozhodnutí a bude souhlasit s posouzením revidované verze. Vždy se snažte před opakovaným předložením rukopisu získat předem souhlas šéfredaktora; bez předchozího souhlasu šéfredaktor pravděpodobně nebude chtít jednou odmítnutý rukopis znovu posoudit. Některé odborné časopisy mají pevně stanovené postupy odvolacího řízení, jiné vyřizují odvolání ad hoc.

PRŮVODNÍ DOPIS: USNADNĚTE ŠÉFREDAKTORŮM ŽIVOT

Jakmile dokončíte změny rukopisu, zašlete recenzentům podrobnou odpověď. Stojí za to věnovat odpovědi hodně času a napsat ji co nejlépe. Někdy vám může formulace dopisu zabrat tolik času jako revize článku, ale vždy se vám vyplatí ji neodbyť, protože v opačném případě se vám může stát, že budete muset projít celým publikačním procesem od začátku a přeformátovat celý rukopis pro jiný odborný časopis. Odpověď by rozhodně měla být co nejkratší. Rozsah úspěšných odpovědí je obvykle 1–3 strany s jednoduchým řádkováním. Pokud recenzent uvede připomínku na tři řádky a vy budete potřebovat celou stránku, abyste ji vyvrátili, pravděpodobně nejdete k jádru problému a vaše odpověď nebude dost přesvědčivá. K vyvrácení kritiky stačí napsat nezbytné minimum.

Pokud recenzent nepochopil něco, co jste chtěli ve svém rukopise zdůraznit, důvodem mohou být jeho nedostatečné intelektuální schopnosti (což si často myslíme, když se setkáme s kritikou své vlastní práce). Pokud však vaši práci nepochopí jedna osoba, může se totéž stát i u ostatních. Všichni recenzenti jsou publikující výzkumní pracovníci, tzn. často právě ten typ lidí, u nichž doufáte, že si přečtou váš článek; pokud recenzent nepochopil váš záměr, zkuste svůj text rozebrat a zjistit, kde mohlo vzniknout nedorozumění. Pak text upravte tak, aby se podobná situace neopakovala.

Pamatujte si, že pokud recenzent položí nějakou otázku, odpověď na ni možná budou chtít znát i ostatní čtenáři. Odpověď by proto měla být obsažena v revidovaném rukopise, nikoli v průvodním dopise. Dopis bude pouze odkazovat na část rukopisu, kde je daná otázka zodpovězena. Šetřete recenzentův čas – bude vám za to vděčný; nenuťte jej číst odpověď na otázku v dopise spolu s odkazem na rukopis, kde si musí přečíst odpověď ještě jednou, aby zkontroloval, zda tam skutečně je!

Odpověď by měla mít, pokud možno, formu číslovaných oddílů, které odpovídají číslovaným bodům

recenzenta. Vysvětlíte, jaké revize jste udělali a jak tyto revize vyřešily většinu kritických připomínek, a rovněž vysvětlíte, proč jste neřešili ostatní připomínky. Stručně popište každou změnu, kterou jste udělali, s odkazem na příslušnou stránku nebo odstavec revidovaného rukopisu. Pokuste se ve své odpovědi vyhnout se bojovnému, přehnaně asertivnímu stylu. Pokud recenzent navrhuje rozsáhlejší a důležitější změny a vy jste přesvědčeni, že nejsou správné, uveďte stručně své argumenty a logicky je zdůvodněte. Pokud recenzent požaduje menší úpravy a vy máte pocit, že se tím nic nezlepší, stejně je udelejte; bude pro vás velice prospěšné, pokud budete moci pravdivě prohlásit, že jste splnili většinu bodů uvedených v připomínkách. Vždy si pamatujte, že i když vám recenzenti a šéfredaktoři mohou připadat odtažití, sebestřední a arogantní, jsou to také jen lidé a mají své pocity, emoce a problémy. Pokud chcete, aby váš článek přijali, usnadněte jim život tím, že budete psát jasně a srozumitelně a nebudete se s nimi hádat, kritizovat je nebo je zbytečně urážet, i kdyby vám připadali sebevíc pošetilí a zmatení.

Pokud se díky návrhům recenzentů rukopis zlepšil, měli byste ve své odpovědi zdůraznit, že s jejich připomínkami souhlasíte, a poděkovat za jejich přínos. Pokud dojde k drobným nedorozuměním, nedělejte z toho velký problém. Možná postačí, když uděláte malé změny, kterými recenzenty uspokojíte, a pak tyto změny zmíníte v průvodním dopise; je to lepší, než ztrácet čas hádkami a recenzenty zbytečně rozlobit. Na druhou stranu však není nutné ani vhodné minimalizovat neshody tak, že sklouznete k neupřímnosti; k bodům, se kterými nesouhlasíte, uveďte své logické argumenty v průvodním dopise, nebo je zohledněte a rozvedte v rukopisu.

Snad nejhorší situace nastane, když máte pocit, že recenzent je vůči vašemu teoretickému přístupu zaujatý a zastává opačný názor, čímž dostatečně nedoceňuje vaši práci. V takovém případě můžete v průvodním dopise vysvětlit, že existují různé přístupy k danému problému (uveďte jaké), že váš přístup je platný stejně jako ostatní, že mezi vámi existuje názorový rozdíl a že máte jiný, nicméně vědecky podložený názor na danou věc. Tato strategie však není

moc moudrá, pokud nemáte pádné argumenty a neexistuje jiný způsob, jak danou záležitost řešit. Nakonec bude muset rozhodnout šéfredaktor; přitom to, co jedna osoba vnímá jako objektivní a nezaujaté, může z jiného pohledu vypadat docela jinak. Šéfredaktor chce konec konců získat článek, který bude moci publikovat. A známkou úspěchu a dobré práce šéfredaktora je počet přijatých, nikoli odmítnutých článků. Autoři, šéfredaktoři, recenzenti a vydavatelé by proto měli co nejlépe spolupracovat, aby společně vytvářeli odborné časopisy vysoké kvality, schopné dosáhnout plánovaných cílů.

PODĚKOVÁNÍ

Děkujeme Klausu Mäkelämu a Kerstin Steniusové za pomoc při zpracování materiálu o kvalitativním výzkumu.

PŘÍLOHA 9.1 VŠEOBECNÉ PUBLIKACE O PUBLIKAČNÍ ČINNOSTI V OBLASTI PŘÍRODNÍCH VĚD A MEDICÍNY

Pokud prohledáte biomedicínské databáze, např. PubMed, nebo on-line prodejce knih, můžete najít řadu dalších publikací.

Albert T, 2000. *The A-Z of Medical Writing*. BMJ Books. ISBN 0727914871.

Iverson, C., ed. *American Medical Association Manual of Style*, 1998. 9th ed. Williams a Wilkins. ISBN 0683402064.

American Psychological Association, *Publication Manual*, 2001. 5th ed. American Psychological Association. ISBN 1557987904.

Huth EJ, 1990. *How to Write and Publish Papers in the Medical Sciences*. 2nd ed. Williams a Wilkins. ISBN 0683042718.

McInerney DM, 2001. Publishing your Psychology Research. Sage. ISBN 0761973370.

Peat J, 2002. Scientific Writing. BMJ Books. ISBN 0727916254.

Publishing Addiction Research Internationally. www.parint.org. ISAJE vytvořila tento web jako zdroj nejrůznějších materiálů pro autory, editory a recenty odborných textů z oblasti adiktologie.

Richardson P, 2002. A Guide to Medical Publishing and Writing. Quay Books. ISBN 1856422224.

PŘÍLOHA 9.2

KONTROLNÍ SEZNAM POLOŽEK, KTERÉ JE NUTNO UVÉST V PŘÍSPĚVKU REFERUJÍCÍM O RANDOMIZOVANÉM HODNOCENÍ

Tato část obsahuje mírně zkrácenou verzi seznamu, jehož autorem je Moher et al. (2001).

Název a abstrakt	Jak byli účastníci přiřazeni k jednotlivým intervencím (např. náhodné rozdělení, randomizace nebo náhodné přidělení).
Úvod	Vědecké východisko a zdůvodnění účelu studie.
Metody	
Účastníci:	Kritéria pro zařazení účastníků, situace a místa sběru dat.
Intervence:	Podrobné informace o intervencích plánovaných pro každou skupinu a jak a kdy byly skutečně realizovány. Cíle. Subjektivní cíle a hypotézy..
Výsledky:	Jasně definované primární a sekundární výsledky, tj. naměřené hodnoty, a pokud to připadá v úvahu, metody používané ke zlepšení kvality měření (např. mnohočetná pozorování, školení hodnotitelů).
Velikost souboru:	Jak byla určena velikost souboru, a pokud to připadá v úvahu, vysvětlení případných průběžných analýz a stop pravidel..
Randomizace:	Metoda použitá ke generování sekvence náhodného přidělení, včetně podrobných informací o případných omezeních (např. blokování, stratifikace).
Utajení alokace:	Metoda použitá k implementaci sekvence náhodného přidělení (např. číslované nádoby, centrální telefon), s objasněním, zda sekvence byla utajena až do přidělení intervencí.

Implementace:	Kdo generoval sekvenci přidělení, kdo účastníky zařadil do studie a kdo přiřadil účastníky k jednotlivým skupinám.
Zaslepení:	Zda účastníci, osoby realizující intervenci a osoby hodnotící výsledky vědí, do které skupiny je účastník zařazen.
Statistická analýza:	Statistické metody použité k porovnání skupin z hlediska primárních výsledků; metody doplňkových analýz, např. analýzy podskupin nebo analýzy po adjustaci.

Výstupy

Pohyb účastníků:	Pohyb účastníků skrze jednotlivá stádia (velice doporučujeme formu diagramu). Uveďte u každé skupiny konkrétně počet účastníků podle těchto kritérií: náhodně přidělení, léčení plánovaným způsobem, ti, kteří dodrželi podmínky protokolu studie, ti, u nichž byla provedena analýza z hlediska primárních výsledků. Popište odchylky protokolu od plánu studie spolu s odůvodněním.
Nábor:	Data definující období náboru a následných (katamnestických) kontrol
Výchozí data:	Demografická data a klinická charakteristika každé skupiny ve výchozím bodě.
Počet, který byl předmětem analýzy:	Počet účastníků (jmenovatel) v každé skupině zahrnutý do jednotlivých analýz, a zda se jednalo o analýzu podle původního léčebného záměru. Uveďte výsledky v absolutních číslech, pokud je to možné (např. 10/20, nikoli 50 %).
Výsledky a odhad:	U každého primárního a sekundárního výsledku uveďte souhrn výsledků za každou skupinu a odhadovanou velikost účinku a jeho přesnost (např. 95% interval spolehlivosti, CI).

Pomocné analýzy:	Zaměřte se na multiplicitu tak, že uvedete další provedené analýzy, včetně analýzy podskupin a analýzy po adjustaci, a uvedete, které byly předem specifikované a které byly exploratorní analýzy.
Nežádoucí příhody:	Veškeré důležité nežádoucí příhody nebo vedlejší účinky v každé intervenční skupině.

Diskuse

Interpretace:	Interpretace výsledků s ohledem na hypotézu studie, zdroje potenciálního zkreslení nebo nepřesnosti a nebezpečí spojená s multiplicitou analýz a výsledků.
Zobecnitelnost:	Vnější (externí) validita zjištění plynoucích ze studie.
Celkové důkazy:	Celková interpretace výsledků v kontextu stávajících vědeckých poznatků.

KAPITOLA 10: RECENZE RUKOPISŮ PRO ODBORNÉ ČASOPISY

ROBERT L. BALSTER

ÚVOD

Jedním z hlavních morálních principů téměř všech hlavních náboženství a kultur je etika reciprocity, někdy také nazývaná „zlaté pravidlo“. Chovej se k ostatním tak, jak chceš, aby se oni chovali k tobě. Respektuj druhé. Toto zlaté pravidlo je také fundamentálním principem procesu odborné recenze, včetně recenze rukopisu předloženého odbornému časopisu. Pokud vás požádali o recenzi něčí studie, je pravděpodobné, že jste sám autor a že vaše práce v minulosti prošly stejným recenzním řízením. Pokud si uvědomíte, co byste očekávali, kdyby někdo recenzoval váš vlastní článek předložený k publikaci, můžete z této zkušenosti přímo odvodit téměř veškeré rady, které vám zde jako recenzentovi nabízím.

CÍLE

Cílem této kapitoly je popsat velice konkrétní principy a doporučení, jak být kompetentním recenzentem. Většina šéfredaktorů recenzovaných odborných časopisů vidí recenzní proces obdobně, i když jednotlivé časopisy mohou v tomto ohledu prosazovat různou politiku. Na tomto místě se budu zabývat právě těmito společnými prvky a současně budu na dané téma nahlížet z pohledu různých rolí, které sám zastávám – šéfredaktora časopisu *Drug and Alcohol Dependence*, člena několika redakčních rad jiných časopisů a recenzenta mnoha dalších. Zájemci z řad čtenářů si mohou rovněž prostudovat dřívější publikace týkající se recenzování všeobecně (Godlee a Jefferson, 2003) a konkrétně recenzování příspěvků předložených odbornému časopisu (Girden, 2001; Enckell, 2003a, 2003b; Hames, 2007). Kapitoly 5, 6 a 9 této knihy se rovněž zabývají určitými druhy informací, které jsou relevantní pro časopisecké recenze.

Měl bych uvést, že recenzenti článků předložených odborným časopisům jsou někdy označováni jako odborní znalci nebo posuzovatelé. Nejsem si vědom žádného rozdílu mezi funkcí recenzenta a posuzovatele. Vždy jsem však dával přednost termínu recenzent, protože termín posuzovatel (v *Aj referee* znamená mj. rozhodčí – pozn. překl.) navozuje představu sportovního klání, kde je vždy vítěz a poražený. Když jste dobrý recenzent, vyhrává každý – autor, šéfredaktor i vědecká komunita – protože recenze je v zásadě konstruktivní proces. Ano, součástí recenze jsou posudky a doporučení, ale recenzent není ten, kdo rozhoduje. Tato odpovědnost náleží šéfredaktoru. Proto budu v tomto textu dále používat slovo *recenze* a recenzent, ale jen s ohledem na osobní preferenci. Slova užívaná pro funkci recenzenta budou mít v jiných jazycích než v angličtině pravděpodobně své vlastní nuance, ale to je záležitostí jiné diskuse, která náleží někomu, kdo má větší jazykové znalosti než já.

STRUČNÝ PŘEHLED PROCESU RECENZOVÁNÍ ČASOPISECKÝCH PŘÍSPĚVKŮ

Pokud se nějaké periodikum prezentuje jako „recenzovaný časopis“, obvykle to znamená, že veškeré články, které jsou nakonec v časopise otištěny, prošly odborným recenzním řízením. Odborná recenze znamená, že vedle pracovníků redakce příspěvek posoudí i externí recenzent. Recenzní řízení se samozřejmě v různých časopisech liší a bývá běžné, že časopisy publikují úvodníky, komentáře, knižní recenze a podobný obsah bez odborné recenze, zatímco tuto formu posouzení si rezervují pro výzkumné zprávy a kritické přehledy.

Než přejdeme k podrobnějšímu pojednání o recenzním řízení časopisu, rád bych zde uvedl stručný přehled celého procesu, aby čtenář získal představu o jeho jednotlivých krocích. Základní kroky recenzního řízení používaného většinou odborných časopisů jsou nastíněny v tabulce 10.1, přičemž redakční struktura jednotlivých časopisů se liší. V časopise *Drug and Alcohol Dependence* to probíhá tak, že veškeré články jsou předloženy prostřednictvím in-

teraktivního internetového systému a přicházejí do jedné ústřední redakce. Já pak rozhodnu o tom, zda budu článek redigovat sám nebo ho přidělím jednomu z odborných redaktorů (v tomto okamžiku jich je 6). Jiné časopisy mohou mít v závislosti na geografickém působišti autora nebo celkovém zaměření článku více než jedno místo podání. Některé časopisy mohou mít víc než jednoho šéfredaktora, který posuzuje předložené články, než je přidělí recenzentům, jiné mají redakční tým, který zvažuje doporučení recenzentů. Abych tento popis zjednodušil, budu předpokládat, že existuje jeden šéfredaktor s rozhodovací pravomocí, který přiděluje články recenzentům a činí rozhodnutí, tak jako v případě našeho časopisu. Budu tohoto člověka nazývat „šéfredaktorem“, bez ohledu na konkrétní název funkce, kterou v daném časopisu zastává.

Tabulka 10/1 Jednotlivé kroky recenzního řízení časopisu

- Redaktoři vytvoří databázi recenzentů.
- Autoři předloží rukopisy časopisu.
- Šéfredaktor (několik redaktorů) provede základní posouzení článku z hlediska jeho vhodnosti pro časopis a nutnosti odborné recenze.
- Šéfredaktor (několik redaktorů) vybere recenzenty a vyzve je k vypracování recenze.
- Šéfredaktor (několik redaktorů) monitoruje dodržení časového harmonogramu recenze a v případě potřeby recenzi uryguje nebo osloví nové recenzenty.
- Recenzenti provedou recenzi a poskytnou šéfredaktorovi a autorům své připomínky a doporučení.
- Šéfredaktor rozhodne, že předložený článek přijme, a požádá autora o úpravy, nebo článek odmítne.
- Většina odborných časopisů oznámí rozhodnutí šéfredaktora recenzentům.
- Pokud je potřeba, autoři opraví předložený rukopis a vrátí ho šéfredaktorovi.
- Šéfredaktor rozhodne, zda je nutná další recenze; pokud ano, proces se opakuje od kroku 4

Prvním krokem v recenzním řízení je výběr recenzentů. V další části proberu databáze recenzentů a to, jakým způsobem redaktoři vybírají a oslovují recen-

zenty (krok 1 a 4). Všechny odborné časopisy mají určitý postup monitorování recenzního řízení po výběru recenzentů (krok 5). Tento proces je nyní jednodušší díky počítačovým systémům, které informují redakční tým, kdy vybraný recenzent odmítl recenzovat článek, kdy je recenze hotová a kdy má zpoždění.

V určitém bodě šéfredaktor ukončí recenzní řízení a rozhodne, zda přijme rukopis k publikaci (krok 6 a 7). Redaktoři pečlivě zvažují doporučení recenzentů a jejich připomínky k článku, ale v konečném důsledku musejí rozhodnout sami na základě recenze a vlastního posouzení předloženého článku. Šéfredaktor obvykle vyrozumí recenzenta o svém rozhodnutí (krok 8). Šéfredaktor má tři základní možnosti. Za prvé může článek přijmout k publikaci tak, jak byl předložen. U většiny odborných časopisů je vzácné, že by byl předložený článek přijat hned napoprvé bez požadavku na provedení nějaké úpravy, ale někdy se to stává.

Za druhé, pokud má šéfredaktor pocit, že předložený článek má potenciál být publikován, požádá autory o provedení úprav (krok 9). Většina odborných časopisů rozděluje revize na menší a větší. Menší úpravy článek příliš nezmění a takto upravený článek při opětovném předložení většinou nevyžaduje další externí recenzi. Větší úpravy obvykle vyžadují výrazné změny článku, např. sběr dalších dat, změnu způsobu analýzy nebo prezentace stávajících dat, nebo dokonce změnu některých závěrů zprávy. Rukopis po větších úpravách se obvykle vrátí stejnému nebo jinému recenzentovi k vyjádření a doporučení dalšího postupu (krok 10).

Třetí možnost, kterou šéfredaktor má, je předložený rukopis odmítnout. Některé materiály jsou odmítnuty bez recenze (krok 3), např. v případě, že téma se nehodí pro čtenáře příslušného odborného časopisu nebo časopis neotiskuje danou formu (např. kauzistiky, knižní recenze apod.). Šéfredaktoři mohou rovněž rozhodnout, že vzhledem k použitým metodám nebo jiné charakteristice nemá studie šanci – nebo jen velmi malou, že obdrží pozitivní doporučení v recenzním řízení. Je v nejlépším zájmu au-

torů, aby byli o takovém stanovisku neprodleně informováni a mohli tak díky tomu bez ztráty času předložit svůj text jinde. Odmítnutí bez recenze rovněž ušetří čas vytiženým recenzentům, kteří jsou pro odborný časopis užitečnější, když recenzují rukopisy s větší šancí na úspěch. Většinou vychází odmítnutí článku šéfredaktorem z negativního doporučení v recenzním řízení. V takovém případě autor obvykle obdrží od šéfredaktora nebo recenzenta připomínky, které popisují některá slabá místa předloženého článku. V ideálním případě autor tyto připomínky vezme v úvahu a článek, dříve než ho zašle jinému odbornému časopisu, upraví.

JAKÝM ZPŮSOBEM REDAKTOŘI VYBÍRAJÍ RECENZENTY?

Když se vrátíme k principu reciprocit, jaké recenzenty svého vlastního článku bychom si jako autoři přáli? Upřímně řečeno, určitě budeme preferovat recenzenty, o kterých víme, že se jim naše práce líbí. Především však chceme recenzenta, který bude dobře znát obor naší studie a bude k recenznímu řízení přistupovat spravedlivě. A totéž chtějí i redaktori; chceme kompetentní recenzenty, kteří disponují vysokou erudicí v oblasti různých výzkumných metod a jejich potenciálních výhod a nedostatků. Rovněž chceme recenzenty, kteří jsou spravedliví a nezaujatí a nevyskytuje se u nich střet zájmů. A konečně chceme recenzenty, kteří dokončí svou práci včas a napíší konstruktivní připomínky k předloženému článku.

Při procesu výběru správného recenzenta se obvykle využívá databáze. Databáze obsahuje minimálně poštovní a e-mailovou adresu, na kterých je možno recenzenty kontaktovat. V případě velkého multidisciplinárního časopisu šéfredaktori rovněž potřebují nějaký nástroj, který jim umožní vybrat správného recenzenta pro konkrétní předložený článek. Menší, specializovanější odborné časopisy často spoléhají především na svou vlastní redakční radu, pokud jde o recenze, ale u větších odborných časopisů zajišťují většinu této práce recenzenti oslovení ad hoc.

Vedle aktuálních kontaktních informací je v databázi recenzentů nějakým způsobem specifikováno i odborné zaměření každého recenzenta. Databáze může např. přiřadit každému recenzentovi jedno nebo více klíčových slov nebo klasifikací (např. molekulární genetika, farmakoterapie, prevence, politika). Komerční editační softwarové systémy jsou pak schopné spárovat klíčová slova přidělená předloženému článku s klíčovými slovy přiřazenými recenzentovi, díky čemuž redaktor získá seznam odborně kvalifikovaných recenzentů. Tyto programy také pomohou redaktorům zjistit, zda má určitý recenzent momentálně přidělen jiný rukopis, datum poslední recenze a počet recenzí, které v poslední době vypracoval. Dále evidují, zda recenzent dřívější zakázky nesplnil nebo je odevzdal pozdě, nebo jak dlouho mu trvalo předchozí recenze vypracovat. Některé systémy dokonce umožňují redaktorům recenzenty ohodnotit, aby příště věděli, kdo v předchozích recenzích poskytl užitečné návrhy a konstruktivní a včasné připomínky.

Existuje několik způsobů, jak být zařazen do databáze recenzentů určitého časopisu. Asi nejběžnější způsob je publikování článku v daném časopise. Šéfredaktori obvykle dávají přednost recenzentům, kteří sami publikovali minimálně několik článků již jako zkušení autoři nebo autoři–korespondenti. Mnoho šéfredaktorů si vyhledá autory v PubMed nebo podobné databázi, aby zjistili, zda mají potenciální recenzenti na svém kontě i jiné publikace. Někdy recenzenta rukopisu navrhne sám autor. Pokud šéfredaktor s návrhem souhlasí a recenzent není v databázi, bude do databáze přidán. Šéfredaktor může také požádat redakční radu o navržení nových recenzentů do databáze; většina redaktorů uvítá i vlastní žádosti recenzentů o zařazení do databáze. V neposlední řadě se může stát, že redaktor obdrží předložený článek, pro který není k dispozici žádný vhodný recenzent. V takovém případě redaktor využije svou vlastní znalost daného oboru nebo autory citované v předloženém článku, kteří se evidentně zabývají daným oborem, a přidá do databáze nové recenzenty.

Výběr toho nejlepšího recenzenta pro konkrétní předložený článek je jedním z nejdůležitějších úkolů

šéfredaktora. Z mých zkušeností vyplývá, že pokud si v tomto kroku dopřeji dost času na to, abych našel co nejvhodnějšího recenzenta k předloženému článku, ušetřím později spoustu času – a vyhnu se potřebě dalších recenzí. Také sami recenzenti dávají přednost hodnocení článků v oblastech, které jsou jim odborně blízké. Každý redaktor hledá správného recenzenta jinak. Kromě nezbytné erudice v daném oboru mohou redaktori při svém výběru recenzentů konkrétního článku vycházet z několika vzájemně provázaných hledisek. Šéfredaktor se např. pokusí dosáhnout rovnováhy mezi obsahem a metodologií, kdy recenzent se specifickou znalostí analytického přístupu k datům doplní jiného recenzenta se znalostí obsahové stránky dané práce. Často bývá vhodné spojit zkušeného recenzenta s méně zkušeným; mladší kolega, který vidí komentář staršího recenzenta, se tak může mnohému naučit. Někdy musí šéfredaktor najít recenzenta, o kterém bude vědět, že bude nezaujatý v nějaké jinak velmi kontroverzní oblasti. Redaktori mají obvykle rádi recenzenty, kteří jsou schopni pohlížet na článek z širší perspektivy a jejich hodnocení tak bývá z hlediska geografického, kulturního i genderového vyvážené.

Každý podaný článek vyžaduje obvykle pouze dva recenzenty; jsou však situace, kdy je potřeba oslovit více než dva recenzenty. Pokud se recenzní řízení opozdí, protože recenzent nedodal svou recenzi včas, může šéfredaktor v určité fázi zapojit dalšího recenzenta, o kterém ví, že je velice spolehlivý. Díky tomuto a mnoha dalším citlivým faktorům je výběr recenzenta poměrně obtížný proces.

Vedle výběru znalých a spolehlivých recenzentů dělají šéfredaktori vše pro to, aby se vyhnuli skutečnému nebo zdánlivému střetu zájmů a zaujatosti. Jak probereme později, šéfredaktori nemohou vědět o každém potenciálním střetu zájmů nebo zaujatosti recenzentů. Proto se musíme spoléhat na to, že nás budou informovat sami recenzenti. Existuje několik relativně přímých a jasných metod, které šéfredaktori používají, aby se pokud možno vyhnuli očividnému střetu zájmů. Obecně vždy vyloučíme jako potenciální recenzenty blízké kolegy, např. vědce, kteří v poslední době působili ve stejném autorském týmu

jako některý z autorů předloženého článku, nebo osoby, o nichž víme, že jsou členy stejného výzkumného týmu. Obvykle je moudré nevybírat recenzenty ze stejné výzkumné instituce, ve které působí i autor sám, byť u velkých institucí s větším počtem pracovníků nemusejí být taková opatření vždy nutná. Šéfredaktor je obvykle sám expert a může si být vědom dlouhodobých sporů nebo rozdílných stanovisek, a proto si dá záležet, aby vybral nezaujatého recenzenta. Není možné zcela eliminovat potenciální zaujatost, ale redaktori v tomto směru dělají, co mohou.

Vlastní proces oslovení recenzentů probíhá v různých časopisech různě. Někteří redaktori zašlou recenzentům přímo kopii předloženého článku a pokyny k recenzi. Jiní redaktori nejdříve osloví potenciální recenzenty, obvykle jim zašlou e-mailem nebo faxem abstrakt článku a požádají je, zda jsou ochotni vypracovat recenzi do určitého data. Pokud recenzent souhlasí, je mu recenze přidělena společně s celým zněním článku, recenzním formulářem a příslušnými pokyny. Jednou z výhod tohoto procesu oslovování recenzentů je, že potenciální recenzent může zjistit případný střet zájmů nebo šéfredaktorovi sdělit, že v dané oblasti nedisponuje odpovídající odborností. Někteří šéfredaktori osloví několik recenzentů najednou a pak přidělí článek prvním dvěma, kteří odpověděli kladně. Celý tento proces se zrychlil a některé kroky se zautomatizovaly díky počítačové technologii a využití e-mailů. To znamená, že je dnes možné během jediného dne dostat předložený článek, oslovit recenzenty, přidělit jim recenzi a zahájit celé recenzní řízení.

PROČ ODBORNÁ RECENZE?

Než přejdeme k diskusi o tom, jak být dobrým recenzentem, vysvětlím, proč používáme odborné recenze a proč chce někdo být odborným recenzentem. Recenze má čtyři základní cíle: 1) pomoci redakci při rozhodování; 2) odůvodnit odmítnutí příspěvků; 3) zlepšit kvalitu přijatelných rukopisů; 4) identifikovat případy neetického chování nebo porušení zásad vědecké práce.

ROZHODOVÁNÍ V REDAKCI

Základním účelem vypracování odborné recenze článku předloženého odbornému časopisu je samozřejmě pomoci šéfredaktorovi rozhodnout o tom, zda je článek přijatelný k publikování v daném časopise. Vždy bychom měli pamatovat na to, že recenzenti dávají jen doporučení; šéfredaktor se vždy může rozhodnout, zda se bude těchto doporučení držet, či nikoli. Tato skutečnost může být pro recenzenty často frustrující, pokud mají pocit, že šéfredaktor jejich rady ignoroval. Toto rozčarování může částečně zmírnit přihlídnutí k některým faktorům, které rozhodnutí šéfredaktora ovlivňují. Šéfredaktor se musí rozhodovat na základě názoru všech recenzentů a různí recenzenti často přicházejí s protichůdnými doporučeními. Šéfredaktor může mít pocit, že problém, na který recenzent poukázal, by mohla vyřešit úprava textu nebo že autor má pádné argumenty, proč daný problém není třeba řešit. Někdy šéfredaktor po přečtení článku sám s interpretací recenzenta nesouhlasí. Šéfredaktor může také mít pocit, že článek je natolik důležitý, že jeho důležitost snižuje význam problémů identifikovaných recenzentem. Na druhou stranu recenzent nemusí na článku najít žádnou vadu, a šéfredaktor přesto rozhodne, že článek není pro daný časopis důležitý nebo patří do jiného odborného časopisu. Mnoho časopisů dostává víc článků, než může publikovat, a šéfredaktor tudíž musí vybírat mezi potenciálně publikovatelnými články ty, které nemají žádné zásadní nedostatky. Do procesu šéfredaktorova rozhodování tedy vstupují všechny výše uvedené a některé další faktory. Šéfredaktor, který se rozhodl nevyslyšet doporučení recenzenta, může přesto považovat jeho recenzi za výbornou. Recenzenti, kteří mají možnost nahlédnout do písemného rozhodnutí šéfredaktora nebo mají přístup ke komentáři jiných recenzentů, obvykle pochopí důvody, které šéfredaktora k jeho rozhodnutí vedly.

VYSVĚTLENÍ DŮVODU ODMÍTNUTÍ

Téměř všechny odborné časopisy žádají recenzenty, aby se k předloženému článku vyjádřili, a jejich vyjádření je pak zasláno autorovi spolu s rozhodnutím redakce. Když recenzenti doporučí odmítnutí rukopisu, měli by uvést ve svém vyjádření pro autora dů-

vody svého doporučení. Autoři tím nejen získají zaslouženou zpětnou vazbu ohledně svého článku, ale také budou moci článek revidovat, než ho předloží jinde, a zlepšit tak svou práci.

ZVÝŠENÍ KVALITY PUBLIKOVANÝCH ČLÁNKŮ

Jedním z nejdůležitějších důvodů konstruktivních připomínek v rámci recenzního řízení bezesporu je, aby články, které jsou nakonec v časopise publikovány, byly co nejlepší. Viděl jsem nenápadné studie, z nichž se během recenzního řízení staly mnohem kvalitnější práce, které významně obohatily obor. Mnoho autorů vyjádřilo své uznání a vděk za to, jak se jejich rukopis díky recenznímu řízení zlepšil. Samozřejmě ne všichni autoři oceňují konstruktivní kritiku nebo práci navíc při opravě článku, aby uspokojili recenzenty, ale věřím, že většina autorů ocení zasvěcenou kritiku své práce. Předpokládám, že by mohla nastat i situace, kdy dodržení rad recenzentů příspěvku neprospěje, ale naopak uškodí, ale nevzpomínám si na jediný příklad, kde bych byl něčeho takového svědkem. Je na šéfredaktorovi, aby se vyjádřil k větším opravám, které recenzent po autorovi žádá, a v průvodním dopise autorovi sdělil, zda s návrhy recenzenta souhlasí, či nikoli. Redaktoři by měli rovněž pečlivě zvážit protiargumenty autorů, kteří se rozhodli některé doporučené změny neakceptovat.

ODHALENÍ PŘÍPADŮ NEETICKÉHO CHOVÁNÍ A PORUŠENÍ ZÁSAD VĚDECKÉ PRÁCE

Většina časopisů požaduje, aby se recenzenti vyjádřili k otázce ochrany subjektů a k dalším sporným etickým záležitostem, které u předloženého článku odhalí. Při pečlivém zkoumání dat může recenzent objevit rozpor mezi popsány metodami a způsobem prezentace nebo analýzy dat nebo velice nepravděpodobné soubory dat (např. bez variability), což může vést k podezření z chybného vykazování dat nebo přímo z falšování dat.

Recenzent může např. vědět, že stejný rukopis byl současně předložen dvěma nebo více časopisům nebo že autoři ve své předcházející publikaci prezentovali stejná data. Je důležité, aby recenzent sdělil své obavy týkající se možného neetického jed-

nání nebo porušení zásad vědecké práce šéfredaktorovi. Obvykle se to děje formou důvěrného sdělení šéfredaktorovi, který je povinen tato podezření prošetřit. Recenzent nemusí existenci tohoto typu problémů prokazovat, stačí pouze dostatečně důvodné podezření.

PROČ BÝT RECENZENTEM ODBORNÉHO ČASOPISU?

Existuje sedm důvodů, proč recenzovat rukopisy pro odborné časopisy. A to nepočítám důvod, který je pro řadu lidí nejdůležitější. ... baví je to. Kriticky přemýšlet o vědeckých tématech, být informován o nejnovějším vývoji a novinkách a podílet se na zlepšení lidského zdraví – to jsou faktory, které řadu z nás přilákaly k vědě na prvním místě. Psaní recenzí je odborná, kreativní, specificky zaměřená, důležitá činnost, kterou můžete mít hotovou během několika hodin. Existuje snad něco lepšího?

PROFESIONÁLNÍ ODPOVĚDNOST

Odborné recenzní řízení je v podstatě aplikací zlatého pravidla. Potřebujete někoho, kdo bude recenzovat váš článek, proto musíte sami recenzovat články ostatních. Systém, který tvoří pouze autoři a žádní recenzenti, je odsouzen k brzkému zániku. Je tedy vaší profesionální povinností zapojit se do tohoto procesu – jako autor i jako recenzent. Nejsem zastáncem názoru, že zkušení vědci jsou z účasti na procesu recenzního řízení omluveni, protože již „splnili svou povinnost“ ve své předcházející kariéře. Pokud píšete, měli byste zpracovávat i recenze. Hledisko zkušených vědců je v recenzním řízení naopak velmi důležité.

HLUBŠÍ POZNÁNÍ PROCESU RECENZNÍHO ŘÍZENÍ

Především mladší vědci musí proniknout do problematiky recenzních řízení, protože právě na nich bude do značné míry záviset úspěšnost jejich kariéry. Mnoho služebně starších členů pedagogického sboru v roli mentorů postupně učí své svěřence zpracovávat recenze. Dobrá strategie je pověřit mladého kolegu zpracováním recenze rukopisu, jejímž provedením byl pověřen zkušenější kolega. Mentor, který

takto žádá mladého kolegu o pomoc, by mu měl podrobně vysvětlit zásady mlčenlivosti, které se k recenznímu řízení váží. Začínající recenzent pak odevzdá recenzi svému zkušenějšímu kolegovi, který udělá potřebné úpravy a poskytne pak svému svěřenci zpětnou vazbu. Výzkumník v roli mentora pak předloží recenzi časopisu. V takových případech provádění recenze pod odborným dohledem by měl mentor sdělit šéfredaktorovi jméno mladého kolegy, který mu s recenzí pomáhal. Mentor může dokonce doporučit mladého kolegu k zařazení do databáze recenzentů, jakmile bude mít pocit, že mladý kolega je připraven dělat tuto práci samostatně.

ZLEPŠENÍ VLASTNÍHO KRITICKÉHO MYŠLENÍ

Recenzování prací ostatních vědců zlepšuje vaše kritické myšlení a kritický přístup k vaší vlastní práci. Dobrý recenzent se pokusí vystihnout jak nedostatky, tak silné stránky konkrétního vědeckého přístupu. Možná ve své vlastní práci používáte podobný přístup, aniž byste o něm kriticky přemýšleli tak často, jak byste měli. Možná zvažujete použití metod podobných těm, které jsou popisovány v článku, který recenzujete. Přemýšlení o slabínách tohoto článku vám může pomoci zlepšit váš vlastní přístup.

Jedním z nejužitečnějších způsobů, jak zhodnotit vaše vlastní kritické myšlení, je přečíst si, co o daném článku říkají ostatní recenzenti a šéfredaktor. Rozhodně se domnívám, že odborné časopisy by měly dát recenzentům k dispozici v anonymní formě všechny připomínky určené autorům recenzovaného článku i znění konečného rozhodnutí šéfredaktorů. Ne všechny časopisy to však dělají. Pokud jiný recenzent nebo šéfredaktor odhalí nějaký závažný nedostatek v experimentálním designu studie nebo analýze dat, který jste vy přehlédli, může to být pro vás poučné, byť současně poněkud zahanbující.

ZLEPŠENÍ VLASTNÍHO ZPŮSOBU PSANÍ A PREZENTACE DAT

Na základě recenzování rukopisu (a připomínek ostatních recenzentů a šéfredaktora) získáte nové informace a znalosti, které vám pomohou zlepšit váš vlastní styl psaní, prezentace a analýzy dat. Když vidíte, jak autoři reagují na připomínky recenzentů

a provádějí úpravy, můžete zlepšit svůj vlastní přístup k úpravě odborných pojednání. Recenzenti často rádi autorům, jak mohou články zkrátit a více zaměřit na jedno nebo více konkrétních témat. Mám podezření, že je to částečně proto, že recenzenti, na rozdíl od autorů, nejsou příliš nadšeni zdoluhavým omíláním některých skutečností a různým spekulováním. Recenzenti tak pomáhají autorům jejich písemný projev lépe zaměřit na dané téma a zároveň se to sami učí u vlastních článků. Při korekturách rukopisů a hledání chyb v pracích jiných lidí se také učíme provádět kvalitnější korektury vlastního textu.

NOVÉ INFORMACE O VÝZKUMU V DANÉM OBORU

Recenzováním odborného článku získá recenzent mnohem lepší vhled do problému a lépe článek pochopí, než kdyby si ho jen přečetl, neboť součástí procesu recenze je také kritické myšlení. Navíc budete možná požádáni o recenzi článku, který byste si jinak nepřečetli, protože je poněkud mimo rámec vaší specializace. Také připomínky a návrhy šéfredaktora a dalších recenzentů jsou někdy zajímavější a důležitější než sám článek, který recenzujete. Některá nejlepší vědecká díla, která jsem četl, měla formu recenze. Recenzenti jsou konec konců experti v daném oboru, jejichž úkolem je shrnout ty nejpodstatnější plusy a minusy vědecké studie nebo nové hypotézy v několika odstavcích. Jednou z největších odměn šéfredaktora jsou znalosti, které získá ve formě recenzí rukopisu a následných odpovědí autora.

BUDOVÁNÍ VZTAHU S ODBORNÝMI ČASOPISY

V databázi, ve které jste zařazeni jako recenzent, budete obvykle zařazeni také jako autor. Osoby, které pravidelně spolupracují s odborným časopisem jako autoři a recenzenti a jsou v těchto rolích úspěšní, si budují s daným odborným časopisem vztah a stávají se tzv. „řádným občanem časopisu“. Redakční tým vás postupně dobře pozná, bude si vážit vaší erudice a bude důvěřovat vaší práci. Pokud budete mít dobré vztahy s odborným časopisem, může vás vyzvat, abyste se stali členem jeho redakční rady nebo sami začali pracovat jako redaktor.

PLNĚNÍ SLUŽEBNÍ POVINNOSTI V ZÁJMU BUDOVÁNÍ KARIÉRY

Pokud se věnujeme vědecké činnosti, je naše práce neustále posuzována, mimo jiné pro účely kariérního postupu nebo jmenování do funkce. Každý ví, že pro většinu vědců je služba dané profesi jednou z oblastí, kde jsou hodnoceni a posuzováni. Jak bylo uvedeno výše, recenze pro odborné časopisy je důležitá služba, která by měla být uznávána a řádně odměňována. Víím, že recenzenti obvykle uvádějí svou recenzní činnost vykonávanou pro odborné časopisy ve svém životopise a v pravidelných zprávách o činnosti. Už to, že vás nějaký časopis požádal o vypracování recenze předloženého rukopisu, je důkazem, že jste ve svém oboru uznáváni a že šéfredaktor důvěřuje vašim znalostem a zkušenostem. Řada odborných časopisů pravidelně vydává seznamy osob, které pro ně v poslední době recenzovaly odborné články, a některé časopisy navíc používají u dobrých recenzentů motivační odměny (např. malý dárek nebo slevu na knihy a časopisy daného vydavatele).

JAK SE STÁT DOBRÝM RECENZENTEM

Většina mých rad uvedených v této části vychází z cílů recenzního řízení tak, jak byly popsány výše. Jednoduše řečeno, dobrý recenzent pomáhá šéfredaktorovi dosáhnout cílů recenzního řízení. Dalším základním principem je naše známé zlaté pravidlo. Měli byste být takový recenzent, jakého byste si sami vybrali k recenzování vaší vlastní práce. Důležité je, aby se recenzenti vždy snažili dívat se na věci z perspektivy autora a aby pamatovali na to, že publikační činnost je pro autory životně důležitá. Autor například potřebuje jedinou další publikaci, aby si zajistil povýšení nebo kladné vyřízení žádosti o grant. Nebo autor provádí výzkum v oblasti, kde panuje ostrá konkurence, a přijetí jeho článku k publikaci je důležitým potvrzením jeho vedoucího postavení v oboru. Recenzent by si měl snadno dokázat představit, jak bude reagovat autor na nedbalou recenzi nebo na recenzi, která je o několik měsíců zpožděná. Recenzenti často směřují své omluvy za opožděné odevzdání recenze nebo její povrchní zpracování šéfredaktorovi, ale pro autora je zpoždění

– a povrchnost – ještě nepříjemnější než pro šéfredaktora. Pokud se účastníte recenzního řízení, navrhuji, abyste si dali na svůj pracovní stůl následující aforismus: Recenzuj ostatní tak, jako by oni recenzovali tebe.

Níže uvádím něco, co bych mohl nazvat jako rady redaktora, jak být dobrým recenzentem. Uspořádal jsem tuto část tak, aby pokud možno odpovídala pořadí jednotlivých kroků recenzního řízení uvedených v tabulce 10.1.

RYCHLE REAGOVAT NA VÝZVU K VYPRACOVÁNÍ RECENZE

Jak už jsem uvedl výše, řada odborných časopisů nyní využívá k oslovení případných recenzentů předložených článků e-mail nebo fax. Výzva obvykle zahrnuje pouze základní informace o článku a jeho abstrakt. Nejhorší, co můžete udělat, je výzvu ignorovat. Rozhodnout se, zda jste schopni nabídku přijmout, a oznámit své rozhodnutí šéfredaktorovi vám nezabere víc než minutu nebo dvě. Pokud jste ochotni recenzi zpracovat, ale nemůžete ji dokončit v požadovaném termínu, kontaktujte šéfredaktora a zeptejte se, zda by mohl akceptovat prodloužení termínu. Pokud se rozhodnete, že výzvu nepřijmete, můžete šéfredaktorovi pomoci tak, že mu navrhnete jiné recenzenty; hlavní však je oznámit šéfredaktorovi neprodleně své rozhodnutí. Pokud neodpovíte, ocitá se šéfredaktor v obtížné situaci, neboť se musí rozhodnout, jak dlouho bude čekat, než osloví jiné potenciální recenzenty. Recenzní řízení je mezitím již ve skluzu. Někteří šéfredaktoři ve snaze vyhnout se v této fázi zpoždění osloví hned několik kvalifikovaných recenzentů a doufají, že potřebný počet z nich recenzi bez prodloužení přijme.

Šéfredaktoři jsou zvyklí na to, že recenzenti každou chvíli odmítnou nabídku k provedení recenze. Takže pokud máte momentálně příliš mnoho práce, musíte dokončit jiné recenze, necítíte se kompetentní daný článek recenzovat nebo jste ve střetu zájmů, šéfredaktoři to pochopí, především pokud pro daný odborný časopis píšete recenze pravidelně. Pokud nechcete dělat recenze pro konkrétní časopis, je nejlepší říci to šéfredaktorovi přímo, aby mohl vaše kontaktní informace vyřadit z databáze recenzentů.

OZNÁMIT ŠÉFREDAKTOROVI POTENCIÁLNÍ STŘET ZÁJMŮ NEBO PŘEDCHOZÍ RECENZE STEJNÉHO ČLÁNKU

Pokud se u vás vyskytuje evidentní střet zájmů, měli byste výzvu k vypracování recenze odmítnout. Recenzenti často nevědí, zda mají oznámit něco, co považují za mírný střet zájmů, např. spolupráci s autorem v malém rozsahu nebo spolupráci, která se uskutečnila před mnoha lety. V takovém případě je nejlepší šéfredaktora o svých pochybnostech informovat a ten pak může rozhodnout, zda daná situace opravdu představuje střet zájmů. Pokud bude šéfredaktor o podobném nejednoznačném střetu zájmů včas informován, usnadníte mu situaci. Na druhou stranu, pokud cítíte, že stávající situace by mohla ovlivnit nezáujatost a nestrannost vašeho posudku, pak vznikl pravděpodobně skutečný konflikt a neměli byste nabídku k vypracování recenze přijmout.

Recenzent bývá někdy vyzván k recenzi článku, který již recenzoval pro jiný odborný časopis a který zamítl; toto se stává častěji, než by se dalo čekat. Mnoho recenzentů je ve více než jedné databázi recenzentů a odborné časopisy vybírají recenzenty pro předložené rukopisy velmi podobným způsobem. Někteří recenzenti druhou výzvu raději odmítnou s uvedením, že nechťějí autora kritizovat dvakrát. V takovém případě doporučuji zeptat se šéfredaktora, co dělat. Osobně nemám problém s tím, když jeden recenzent hodnotí stejný rukopis pro dva různé odborné časopisy. Pokud je nový článek totožný s dříve recenzovaným článkem a recenzent má pocit, že jsou vhodná stejná doporučení a připomínky, pak by je měl předložit znovu. Pokud však autor před druhým podáním článku provedl úpravy, měla by se doporučení recenzenta týkat těchto změn. Autoři by měli být informováni o tom, že pokud předloží odmítnutý článek jinému odbornému časopisu, aniž by ho změnili podle doporučení z prvního podání, vystavují se riziku, že jejich rukopis může být přidělen stejnému recenzentovi.

ZACHOVÁNÍ DŮVĚRNOSTI INFORMACÍ

Články předložené odborným časopisům představují důvěrné informace. Recenzenti by měli důsledně zachovávat mlčenlivost o informacích, které jsou jim

zpřístupněny, a to dokonce i samotný fakt odevzdání daného článku k publikaci. Recenzenti, kteří při recenzním řízení požádají o spolupráci svého kolegu nebo nějakého asistenta, jsou povinni tyto osoby nejprve informovat o důvěrné povaze předmětných informací. Recenzent je odpovědný za jakýkoli únik informací způsobený jeho konzultanty.

Nejhorší případ neetického použití informací z rukopisu během recenzního řízení je situace, kdy recenzent použije informace přímo pro účely své vlastní práce, např. použije novou metodu dříve, než je publikována, nebo rukopis cituje ve své vlastní publikaci nebo žádosti o grant. Porušení povinnosti zachování důvěrnosti a zneužití informací získaných v rámci recenzního řízení je považováno za porušení etiky vědecké práce.

Doporučuji recenzentům, aby se na autory neobraceli s otázkami nebo s návrhem projednat některé změny rukopisu, ani z jiného důvodu, který by nějak souvisel s předložením jejich rukopisu k publikaci. To platí i v případě, že časopis používá nezaslepené recenzní řízení, kdy autoři znají identitu recenzentů. Rozhovor mezi autorem a recenzentem obvykle nebývá moc konstruktivní pro žádnou ze zúčastněných stran, a může dokonce skončit hádkou ohledně recenzovaného článku, přičemž šéfredaktor pak stojí poněkud stranou rozhodovacího procesu, popř. mu některé aspekty recenzního řízení zůstanou utajeny.

DOKONČIT RECENZI VČAS

Šéfredaktor obvykle poskytne recenzentovi pevný termín, do kdy je třeba předložit recenzi včetně doporučení. Recenzenti, kteří odevzdají svou recenzi pozdě, v podstatě nerespektují autora. Když recenzent přijme nabídku k vypracování recenze s konkrétním termínem odevzdání, jeho nedodržení lze omluvit jen ve výjimečných případech. Pokud víte, že se vám nepodaří odevzdat recenzi včas, oznamte to šéfredaktorovi, který rozhodne, zda bude na vaši recenzi čekat, nebo osloví někoho jiného. Jedním z nejméně příjemných aspektů funkce redaktora odborného časopisu je nutnost upomínat recenzenty, často opakovaně, o odevzdání recenze. V počítačové databázi recenzentů lze sledovat, jak dlouho trvá jed-

notlivým recenzentům odevzdat recenzi, takže recenzenti, kteří bývají permanentně ve skluzu, mohou být z databáze vyřazeni.

NAPSAT DOBRŮ RECENZI

Vypracování recenze vyžaduje minimálně dva kroky: doporučení k publikaci a komentář a připomínky autorům (a šéfredaktorovi, pokud je potřeba). Oba kroky jsou důležité. Podstatnou část tohoto oddílu věnuji procesu psaní komentáře, ale začnu s radami, které se týkají doporučení.

Přečtěte si pozorně pokyny pro recenzenty, abyste věděli, z čeho mají vycházet vaše doporučení pro daný odborný časopis. Jaká je představa šéfredaktora, pokud jde o posouzení odborné kvality článku ve světle jeho důležitosti pro daný obor atd.? Většina odborných časopisů bude požadovat vaše celkové doporučení na základě specifických recenzních kritérií. Ačkoli jednotlivé odborné časopisy se v tomto ohledu mohou lišit, obvykle vyžadují jedno ze čtyř možných rozhodnutí: přijetí, menší opravy, větší opravy, odmítnutí. Většina odborných časopisů dostává víc odborně přijatelných článků, než je schopna publikovat; vzhledem k tomu šéfredaktor vyžaduje doporučení, která berou v úvahu mimo jiné důležitost informací, a to, zda se článek dotýká nějaké nové oblasti či uplatňuje nové úhly pohledu. Dle mých vlastních zkušeností mají recenzenti největší problém s posouzením důležitosti příspěvku; jako odborníci v daném oboru však mají nejlepší předpoklady tento aspekt správně zhodnotit.

KOMENTÁŘ PRO ŠÉFREDAKTORA

Téměř ve všech odborných časopisech má recenzent možnost předložit svůj komentář šéfredaktorovi. Tento komentář je důvěrný a není zasílán autorovi ani jiným recenzentům. V tomto komentáři nemusíte opakovat své připomínky určené autorovi, ale uveďte zde věci, o kterých by měl šéfredaktor vědět nad rámec informací, které jsou sdělovány autorovi. Dále uvádíme některé záležitosti, na které byste měli šéfredaktora důvěrně upozornit.

Uveďte informace o střetu zájmů, který nebyl dosud oznámen. Pokud máte nějaký vztah k au-

torům nebo nějaké finanční nebo osobní zájmy na práci, kterou recenzujete, měli byste o tom šéfredaktora informovat. Šéfredaktor tyto informace vezme v úvahu, až bude rozhodovat na základě vašich doporučení. Pokud se šéfredaktor bude domnívat, že vám střet zájmů brání ve výkonu funkce recenzenta, vaše recenze při rozhodování nebude brána v úvahu a vaše připomínky nebudou autorům zaslány. Takové situace jsou vzácné, ale je lepší sdělit šéfredaktorovi více informací než méně.

Vymezte oblast svého odborného zaměření. Předložený článek může obsahovat některé aspekty, u nichž se necítíte dostatečně kompetentní ke zpracování recenze. Jak jsem zmínil již dříve, mohl jste být vyzván, abyste doplnil posudek jiného recenzenta, kterému chybí potřebná erudice ve vašem oboru. Pokud existují určité části článku, které musí posoudit jiný expert, informujte o tom šéfredaktora. Bude mnohem lepší, když uvedete informace o oblastech vašeho odborného zaměření v komentáři pro šéfredaktora než ve vašich poznámkách určených autorovi.

Pochybnosti týkající se etických záležitostí nebo porušení zásad vědecké práce. Jak jsem již uvedl, k informování o podezření z porušení etických principů nemusíte mít jistotu, že se autor něčeho takového dopustil. Pokud je vaše podezření dostatečně podložené, sdělte je šéfredaktorovi.

Další poznámky. Recenzenti mohou mít další doplňující informace nebo návrhy, které by měl vzít šéfredaktor v úvahu a které není vhodné předkládat autorům. Recenzenti by měli udělat vše pro to, aby v co největší míře pomohli šéfredaktorovi učinit správné rozhodnutí a dosáhnout provedení potřebných změn v předloženém článku. Příkladem je situace, kdy recenzent ví o určitých sporných otázkách týkajících se předkládaného výzkumu nebo kdy jedna a tažá výzkumná skupina publikuje různé zprávy o výzkumu, v nichž se některé pasáže opakují.

VYPLŇOVÁNÍ DOTAZNÍKŮ

Většina odborných časopisů žádá recenzenty o vyplnění dotazníku, který obvykle obsahuje položky

týkající se střetu zájmů, etiky, odborných předností, významnosti, jazykové úrovně textu a dalších záležitostí. Některé z těchto položek (např. střet zájmů a ochrana subjektů) mohou mít pro recenzní řízení mimořádnou důležitost. Vyplnění dotazníku by vám nemělo trvat dlouho a poskytnuté informace budou pro šéfredaktora velice užitečné.

PŘIPOMÍNKY URČENÉ AUTORŮM

Zde opět platí zlaté pravidlo, které nám říká, jak se zachovat. Jako autor byste nepochybně chtěli vědět, z čeho vycházelo rozhodnutí šéfredaktora; totéž chtějí autoři článků, které recenzujete. Připomínky určené autorům jsou jednou z nejdůležitějších součástí recenzního řízení a měly by být zdrojem užitečných informací pro autora i šéfredaktora. U připomínek není dán žádný standardní rozsah. Dle mých zkušeností jsou obvykle dostačující 1–2 strany; pokud však dokážete vtěsnat východisko pro svá doporučení do jednoho nebo dvou odstavců, je to v pořádku. Někteří recenzenti předkládají poměrně podrobné návrhy na zlepšení práce po jednotlivých stranách; pokud jsou konstruktivní, redaktori si jich nesmírně cení. K napsání dobré recenze vám mohou pomoci následující obecné rady.

Uved'te hlavní přednosti a nedostatky článku. Začněte své připomínky autorům tím, že uvedete svůj názor na hlavní přednosti a nedostatky rukopisu. Po přečtení této části by měl šéfredaktor získat základní představu o tom, z čeho vychází vaše závěrečné doporučení (které by nemělo být uvedeno v připomínkách určených autorům). Váš přehled nedostatků by měl být co nejvíce konstruktivní; navrhněte možné způsoby řešení zjištěných nedostatků v rámci revize textu. Nedostatky, které přímo souvisí s designem a provedením studie, nelze napravit revizí, proto nemusíte vynakládat tolik úsilí na to, abyste vysvětlili autorům, jak měli studii provést. I když doporučíte článek k odmítnutí, měli byste předložit konstruktivní návrhy na zlepšení studie pro případ, že šéfredaktor dá autorovi možnost nedostatky odstranit. Někteří recenzenti zpracovávají své připomínky autorům tak, že popíší silné a slabé stránky každé jednotlivé části studie (např. úvodu, části věnované metodám, výsledkům, diskusi atd.).

Snažte se zjistit, v jakém poměru jsou odborné přednosti článku k jeho významnosti pro daný obor. Tento poměr je již řadu let předmětem debaty v rámci procesu posuzování grantových žádostí. Řada lidí se domnívá, že odborně kvalifikované, ale vědecky nedůležité nebo nekreativní návrhy mají výhodu, i když jim chybí významnost (např. National Institutes of Health, 1996). Je důležité, aby recenzenti odborných časopisů identifikovali výrazně důležité nebo kreativní články, a naopak uvedli, pokud podle jejich soudu nějaký článek představuje pouze minimální přínos pro daný obor.

Uved'te konkrétní návrhy na zlepšení. Podrobné návrhy na zlepšení jazykové stránky článku, grafů nebo tabulek jsou velmi přínosné jak pro šéfredaktora, tak pro autory. Označte odstavce nebo věty, které jsou nejasné, poukažte na pasáže, kde chybí nějaké informace, a vysvětlete, jak lze zvýšit srozumitelnost textu. Pokud máte problém text článku pochopit, budou mít ostatní čtenáři pravděpodobně stejný problém. Recenzenti, kteří dobře znají požadavky daného časopisu týkající se formátování, mohou označit místa, kde se text od požadovaného formátu odchyluje, a je tudíž nutná jeho úprava. Recenzenti mohou také navrhnout relevantní publikace, které měl autor citovat.

Důležité je, aby si recenzenti uvědomili, že prostor časopisu je omezený a články by měly být co nejkratší a zároveň obsáhnout nezbytný materiál. Recenzenti mohou především navrhnout, jak článek zkrátit, např. vypuštěním tabulek nebo grafů nebo shrnutím dat v textu. Úvod bývá často delší, než je potřeba: Upozorněte na nedůležité výchozí informace, které je možné vypustit. Obdobným způsobem mohou být části věnované diskusi příliš spekulativní nebo se zaměřovat na nedůležité aspekty výsledků studie. Kapitola 9 obsahuje několik rad ohledně psaní článků pro adiktologické časopisy; recenzenti mohou autorům ve svých připomínkách nabídnout podobné rady. Recenzenti bývají často výjimečně velkorysí a rádi poskytnou svou pomoc – především nezkušeným autorům. Já osobně recenzenty skutečně obdivuji a jsem vděčný těm, kteří berou recenzní řízení jako příležitost k udílení dobře míněných rad méně zkušeným kolegům.

Radím recenzentům, aby autorům poskytovali obecné i konkrétní návrhy na zlepšení jejich rukopisu. Přesto bych nechtěl, aby si to autoři vykládali jako důvod k předložení hrubých návrhů článků, bez korektury, k nimž se jim mají recenzenti vyjádřit. Hrubý, neupravený návrh článku předložený k publikaci znamená, že autor si neváží recenzentů a redaktorů, a rozhodně není příkladem správného uplatnění zlatého pravidla. Autoři by měli předkládat takové články, které by sami rádi recenzovali. Recenzenty popudí, když mají recenzovat nedotažené články, a promítne se to také do jejich doporučení, nehledě na to, že zřejmě nebudou ochotni poskytovat podrobné návrhy na zlepšení práce. Vše radím autorům, aby vždy předkládali jen práci, které věnovali maximum svého úsilí.

Připomínky k jazykovým záležitostem. Kapitola 3 popisuje problémy, s nimiž se potýkají autoři, jejichž mateřský jazyk není angličtina, pokud jsou nuceni odevzdat článek do odborného časopisu v angličtině. Nemůžeme očekávat, že recenzenti budou provádět jazykovou korekturu a opravovat jazykové problémy. Recenzent, kterému je přidělen článek evidentně napsaný neanglickým mluvčím, by měl udělat vše pro to, aby se zaměřil na odbornou stránku, a jednoduše poukázat na oblasti, kde je nutno zlepšit stránku jazykovou. Existují různé způsoby, jak mohou autoři a redaktori tento problém řešit. Recenzenti by se proto neměli nechat při svých doporučeních ovlivnit špatnou úroveň angličtiny. Někteří vydavatelé odborných časopisů např. poskytují autorům jazykovou pomoc, nebo může šéfredaktor, pokud má článek šanci na přijetí, navrhnout autorovi, aby vyloučil pomoc rodilého mluvčího.

Vyhňte se nekonstruktivním připomínkám. Existují některé věci, které by připomínky určené autorům v žádném případě neměly obsahovat. Jedná se především o pejorativní poznámky o autorech nebo jejich práci. Recenzenti by se měli snažit být za všech okolností konstruktivní. Příliš osobní kritiku nebo texty, které urážejí autory, jejich pracoviště nebo geografický region, by měl šéfredaktor vyloučit.

Vtipy a vtípné poznámky rovněž nepatří do připomínek autorům. Šéfredaktoři je možná ocení v komentáři, který je určen výlučně jim, ale pro autory je článek vážná věc a mohli by vnímat takové poznámky jako nedostatek úcty ze strany recenzenta.

Pokud odborný časopis nepoužívá nezaslepené recenzní řízení, neměli by recenzenti v připomínkách autorům odhalit svou identitu. Identitu recenzenta mohou naznačit osobní zájmena („Provedli jsme vlastní studii, která prokázala...“). Recenzenti často poradí autorům několik svých vlastních publikací, o nichž se domnívají, že měly být citovány, což rovněž přivádí autory na stopu, kdo by mohl být recenzentem jejich práce.

RECENZE REVIDOVANÝCH RUKOPISŮ

Většina z toho, co jsem uvedl o recenzi, se týká i recenze revidovaných rukopisů. Podle mého názoru mají recenzenti zvláštní povinnost vypracovat recenzi revidovaného článku, jehož předchozí verzi recenzovali. Recenzenti by měli zhodnotit, jakým způsobem se autorům podařilo vyřešit nedostatky zjištěné v předchozí verzi. Pokud se autoři úspěšně nevypracovali s problematickými záležitostmi, mělo by to být uvedeno v druhé recenzi; na druhé straně, pokud autoři opravy úspěšně zvládli, nebo vás naopak přesvědčili, že vaše obavy nejsou opodstatněné, i toto byste měli uvést ve svém komentáři. V každém případě byste měli zkontrolovat, zda autoři skutečně provedli v rukopise změny. Řešit problémy pouze v původním dopise není konstruktivní.

Dále je pro recenzenty užitečné prostudovat si připomínky ostatních recenzentů a podívat se, jak autoři řešili tyto záležitosti. Pokud nesouhlasíte s ostatními recenzenty, a naopak souhlasíte s vysvětlením autorů a obhajobou jejich původního článku, pomozte šéfredaktorovi tím, že s ním tyto záležitosti projednáte. Pokud máte pocit, že jiný recenzent se naprosto mylí, bude nejlepší uvést to v komentáři pro šéfredaktora, a nikoli v připomínkách určených autorům.

Někdy se stává, že autoři vysvětlí použité metody nebo analýzu dat, a vy díky tomu zjistíte, že předložený článek je ještě slabší, než jste si původně mysleli. Pokud je to tak, uveďte jasně své nové zjištění a odpovídající doporučení. Někdy recenzent při čtení revidovaného článku zjistí nedostatky, které v první verzi přehlédl. Je v pořádku uvést tyto nové námítky v písemné recenzi, ale v ideálním případě by tyto připomínky měly být ve vaší původní recenzi. Podle rozsahu dalších změn požadovaných vámi a šéfredaktorem na základě druhé recenze vám může šéfredaktor vrátit stejný článek potřetí a vyžádat si vaše doporučení znovu.

CO UDĚLAJÍ ŠÉFREDAKTOŘI S RECENZÍ?

Po dokončení recenze rukopisu šéfredaktor rozhodne o článku a jeho recenzi a přijme rozhodnutí. Jak jsem již uvedl výše, u některých odborných časopisů se procesu rozhodování účastní několik redaktorů a/ nebo členů redakční rady, u jiných se jedná o rozhodnutí jediného šéfredaktora. Rozhodnutí o předloženém článku ovlivňuje celá řada faktorů. Primárním faktorem je doporučení recenzentů, mezi další faktory však patří šéfredaktorem provedené posouzení důležitosti článku a toho, jak zapadá do oblasti působení časopisu, další nedostatky zjištěné šéfredaktorem a neuvedené recenzenty, pravděpodobnost, že předložený článek bude úspěšně opraven a nedostatky vyřešeny, a celková míra odmítnutých článků u daného odborného časopisu.

Rozdíly v procentu odmítnutých článků jsou mezi adiktologickými časopisy značné; některé publikují mnohem méně než polovinu nabídnutých článků. Míru odmítnutí určují primárně dvě věci: počet předložených článků a počet tištěných stránek časopisu určených pro daný rok. Mnoho časopisů má roční rozpočet na stránku určený vydavatelem a/ nebo vlastníky. Překročení rozpočtu na stránku má finanční dopad, takže se vzrůstajícím počtem předložených článků roste i počet odmítnutí. Šéfredaktoři časopisu jsou raději, když si mohou vybírat jen ty nejkvalitnější články, na rozdíl od situace, kdy nemají dost přijatelných článků, aby splnili rozpočet

na stránku. Časopisy s vysokým procentem odmítnutých příspěvků mají obvykle vyšší impakt faktor, protože si vybírají pouze ty nejkvalitnější články, přičemž lepší a důležitější studie jsou zároveň častěji citovány. Pro recenzenty je důležité chápat tuto dynamiku a vědět, proč jsou jejich recenze tak důležité jak pro autory, tak pro odborné časopisy.

SHRNUTÍ A ZÁVĚR

Pokusil jsem se zde nastínit základní východiska a průběh recenzování článků pro odborné časopisy a poskytnout několik užitečných rad. Popsal jsem podstatu procesu recenzního řízení, důvody provádění recenzního řízení, proč vědci chtějí být recenzenti, a tipy, jak být dobrým recenzentem. Vše bylo prezentováno primárně z hlediska šéfredaktora odborného časopisu, ale zdůraznil jsem i hledisko autorů. Doporučil jsem vám používat zlaté pravidlo a provádět recenze tak, jak byste si přáli, aby ostatní recenzovali vaše vlastní články. Pokud chcete být dobrým recenzentem, dívejte se na věci z pohledu autora. Recenzní řízení je velice důležitou součástí vědeckého procesu. Práce recenzenta je velice důležitá a vysoce oceňovaná. Věřím, že tato kapitola vám pomůže stát se lepším recenzentem.

PODĚKOVÁNÍ

Rád bych poděkoval redaktorům a autorům dalších kapitol této knihy za konstruktivní kritické posouzení této kapitoly, které značným dílem přispělo ke zlepšení jejího obsahu a srozumitelnosti.

POUŽITÁ LITERATURA A DALŠÍ DOPORUČENÁ LITERATURA

- 1/ Glen, J.W. (2003) Editorial processing of manuscripts and proofs. In H. Maisonneuve, P.H. Enkell, A.K.S. Polderman and R. Thapa (Eds.), Science Editor's Handbook, European Association of Science Editors.
- 2/ Enckell, P.H. (2003) Guidelines on good refereeing practice. In H. Maisonneuve, P.H. Enkell, A.K.S. Polder-

man and R. Thapa (Eds.) Science Editor's Handbook, European Association of Science Editors.

- 3/ Enckell, P.H. (2003) Dealing with referees – judges or colleagues? In H. Maisonneuve, P.H. Enkell, A.K.S. Polderman and R. Thapa (Eds.) Science Editor's Handbook, European Association of Science Editors.
- 4/ Fletcher, R.H. and Fletcher, S.W.. (2003) The effectiveness of journal peer review. In F. Godlee and T. Jefferson (Eds.) Peer review in health sciences, 2nd edition. London: BMJ Books.
- 5/ Girden, E.R. (2001) Evaluating Research Articles. 2nd Edition. Thousand Oaks: Sage Publications.
- 6/ Godlee, F. and Jefferson, T. (eds) (2003) Peer review in health sciences, 2nd edition. London: BMJ Books.
- 7/ Hames, I. Peer review and manuscript management in scientific journals: Guidelines for good practice. (2003) Malden, MA: Blackwell Publishing.
- 8/ Jefferson, T., Alderson, P., Wagner, E. and Davidoff, F. (2002) Effects of editorial peer review. A systematic review. JAMA 2784–2786.
- 9/ National Institutes of Health. (1996) Report of the Committee on Rating of Grant Applications. <http://grants.nih.gov/grants/peer/rga.pdf> (cit. 2. 8. 2007)
- 10/ Overbeke, J. and Wagner, E. (2003) The state of evidence: What we know and what we don't know about journal peer review. In F. Godlee a T. Jefferson (eds), Peer review in health sciences, 2nd edition. London: BMJ Books.

KAPITOLA 11: DANTOVO PEKLO: SEDM SMRTELNÝCH HŘÍCHŮ, KTERÝCH SE LZE DOPUSTIT PŘI PUBLIKOVÁNÍ VĚDECKÝCH PRACÍ, A JAK SE JIM VYHNOUT

THOMAS F. BABOR A THOMAS MCGOVERN

Zanechte vsí naděje, kdo vstupujete.

Dante Alighieri, Peklo, Zpěv III., 9
(přel. Vladimír Mikeš)

Před více než 700 lety Dante Alighieri (1265–1321) napsal epickou báseň o cestě muže posmrtným světem Pekla, Očistce a Ráje. Ve své Božské komedii vyjmenoval neřesti a ctnosti lidí, kteří se ocitli v těchto duchovních sférách, zčásti proto, aby nám žijícím poskytl cenný náhled do tohoto světa. Dante peklo popsal jako velmi nešťastné a nehospinné místo tvořené několika úrovněmi – od sálajícího pekla, určeného lidem navždy zatraceným, až po poměrně vldnou oblast nazvanou První kruh, kde pobývají významné osobnosti narozené před vykoupením světa, které proto nemohou projít nebeskou bránou.

V této kapitole využijeme tuto obecnou metaforu a vezmeme čtenáře na vzdělávací cestu různými úrovněmi prohřešků proti etice vědecké práce. Naším cílem není vyděsit křehká srdce našich čtenářů, ale stejně jako tomu bylo u Danta na jeho cestě podsvětím, je pro nás důležité poznat „smrtné“ důsledky vědeckých pochybení, abychom se jim mohli naučit předcházet. Rámeček 11.1 ukazuje sedm typů vědeckých pochybení, kterými se tato kapitola zabývá. Kromě popisu různých „hříchů“ a lidí, kteří se jich dopouštějí, se rovněž zabýváme závažností těchto poklesků, způsoby, jakými mohou být potrestány, a jak se těchto problémů vyvarovat dříve, než

vzniknou. V následující kapitole se budeme zabývat stejnými záležitostmi z hlediska rozhodování o etických otázkách a pro ilustraci jednotlivých témat budeme využívat případové studie.

Prvním problémem je nedbalost v podobě zkreslování citací, podceňování úspěchů či poznatků druhých a opomíjení odkazů na ty poznatky, které informovaný čtenář potřebuje znát, aby byl schopen interpretovat autorovy závěry. Ve své nejmírnější formě tento problém znamená, že čtenář nebude schopen si články, které jsou citovány, přečíst a porozumět jim. Závažnějším přestupkem je překroucení práce jiných tak, aby jejich myšlenky a poznatky potvrzovaly předem formulované stanovisko, které se autor snaží prosadit. Nedbalost se rovněž projevuje nevhodným uspořádáním či nepřesnou prezentací dat.

Druhým etickým problémem je nadbytečné publikování, k němuž dochází, když více příspěvků obsahuje jakákoli stejná data bez uvedení vzájemných odkazů.

Třetí otázkou, jíž se zde zabýváme, je nezasloužené či nezodpovědné autorství. Podle standardních Pravidel etické praxe zveřejněných Mezinárodní asociací redaktorů adiktologických časopisů a podobných kodexů jiných organizací (např. Výbor pro publikační etiku) by se všechny osoby, které jsou uvedené mezi autory, měly na díle podílet významným způsobem, tj. jejich podíl by neměl být jen symbolický.

Rámeček 11/1 Kruhy pekla podle „hříchů“ a trestů udělených těm, kdo se v rámci publikační činnosti dopustí pochybení

KRUH	HŘÍCH	PŘÍKLADY	TRESTY
1	Nedbalost	Zkreslené citování („citační bias“), nedostatečné citace, nedůslednost	Žádost o nápravu, dopis šéfredaktorovi
2	Nadbytečné publikování	Použití stejných tabulek či literatury bez uvedení předchozího zdroje	Odmítnutí rukopisu, porušení autorských práv

KRUH	HŘÍCH	PŘÍKLADY	TRESTY
3	Nezasloužené přiznání autorství	Neuvedení autorů, kteří mají na díle podíl; čestné autorství	Rozzlobení kolegů, stížnosti šéfredaktorovi či zaměstnavateli
4	Nepřiznaný střet zájmů	Neuvedení zdroje financování	Dopis šéfredaktorovi, veřejná omluva
5	Poškození lidských/zvířecích subjektů	Chybějící etický souhlas	Odmítnutí rukopisu, podání oznámení zaměstnavateli
6	Plagiátorství	Vydávání práce či myšlenek jiných za vlastní	Stáhnutí rukopisu, oznámení zaměstnavateli
7	Vědecký podvod	Upravování či falšování údajů; přivlastnění si myšlenek či plánů jiných osob poskytnutých v dobré víře	Stáhnutí rukopisu, oznámení zaměstnavateli, zákaz publikační činnosti

Zamlčení střetu zájmů je čtvrtým etickým problémem, o němž tato kapitola pojednává. Střet zájmů je situace nebo vztah, u nějž by objektivní osoba mohla vnímat potenciální rozpor mezi profesním, osobním a finančním prospěchem a nezávislostí úsudku výzkumného pracovníka nebo autora.

Pátým etickým prohřeškem je nedodržení minimálních norem ochrany zvířecích subjektů či účastníků humánního výzkumu. Ve druhém případě se jedná mimo jiné o zachování důvěrnosti záznamů o pacientovi a dalších údajů, informovaný souhlas a řádné vysvětlení rizik souvisejících s účastí ve výzkumu. Dodržování norem, které vypracovaly národní a mezinárodní výbory pro ochranu zvířecích či humánních subjektů, je v rámci této publikace považováno za významný aspekt výzkumu.

Šestým problémem je plagiátorství. Plagiátorství může mít různé podoby, od použití publikovaných či nepublikovaných myšlenek druhých bez uvedení zdroje (včetně žádostí o výzkumný grant) až po odevzdání celého díla pod jménem „nového“ autora.

Na poslední příčce je vědecký podvod. Tato forma pochybení spočívá v záměrném zkreslování dat či úpravě závěrů výzkumu s cílem učinit studii uvěřitelnější a přijatelnější k otištění.

Jak často se tyto jednotlivé etické problémy mezi vědci z oboru adiktologie vyskytují? Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů (ISAJE) provedla mezi svými členy neformální průzkum, aby se dozvěděla, jakých forem neprofesionálního chování se šéfredaktori časopisů obávají nejvíce (Stenius a Babor, 2003). K nejběžnějším problémům, s nimiž se šéfredaktori potýkají při běžném zpracování rukopisů, patří duplicitní publikace různých typů a neodpovídající citace. Mnohé z časopisů se setkaly minimálně s některými ze závažnějších forem vědeckého pochybení, jako je plagiátorství a zamlčení střetu zájmů. Poměrně často byly také zmiňovány problémy týkající se autorství. I když šéfredaktori uvedli, že většina těchto problémů se neobjevuje příliš často, je pravděpodobné, že očím zaneprázdněných šéfredaktorů a recenzentů zůstávají tyto záležitosti skryté. Je například nepravděpodobné, že by se šéfredaktorům a recenzentům při běžné redakční činnosti podařilo odhalit vědecký podvod, protože vykonstruovaná data lze snadno ukrýt do laboratorních záznamů a počítačových složek, které nejsou při recenzní činnosti dostupné. U zkušených recenzentů je vyšší pravděpodobnost, že odhalí plagiátorství a zkreslené citace, avšak existuje obecné podezření, že případy odhalených a doložitelných pochybení jsou jen špičkou ledovce, který je třeba spíše nechat roztát, než ho nechat skrytý pod hladinou.

V následujících částech této kapitoly je každá z těchto nečestných praktik zkoumána z hlediska její relativní důležitosti, případných důsledků a strategií, jak jim předcházet. Rámeček 11.2 obsahuje definice různých typů etických problémů, o nichž se kapitola zmiňuje.

NEDBALOST/NEDŮSLEDNOST A ZKRESLENÉ CITOVÁNÍ

První kruh pekla, popsáný v rámečku 11.1, je vyhrazen pro lehčí formy nedůslednosti, nedbalosti

a zkrslování citací, které zavádějí čtenáře na nesprávnou cestu a snižují hodnotu vědeckého výzkumu. Pro nedůslednost a nedbalost, pravděpodobně nejméně zhoubnou a nejčastější formu neetického jednání, jsou charakteristické takové nedostatky, jako je nedostatečné posouzení dostupné literatury k tématu, nedostatečná otevřenost či neúplnost popisu použitých výzkumných metod či prezentace dat, která vycházejí z chybných statistických analýz. Související problém se objeví, jestliže autor cituje články převzaté z jiných zpráv nebo publikovaných abstraktů, aniž by četl primární zdroj. Závažnější formou nedbalosti ve vědeckých pracích je zkrslování citací. Jedním ze způsobů takového zkrslování je selektivní citování pouze těch článků, které potvrzují určité stanovisko, a ignorování nebo podceňování důležitosti článků, které jsou s tímto stanoviskem v rozporu. Záměr klamat druhé je na této praktice zvláště trestuhodný. Jinou formou zkrslování citací je selektivní citování s cílem zlepšit si renomé, symbolizované použitím citací vlastních děl. O těchto záležitostech z pohledu odchylek od ideální citační praxe se hovoří v kapitole 7. Případová analýza těchto praktik v kapitole 12 dále ilustruje etické rozměry těchto přestupků.

Rámeček 11/2 Definice termínů odkazujících na různé formy vědeckých pochybení

Zkrslené citování

Forma nedbalosti, která může mít podobu relativně nevinného nepřečtení článků, které člověk cituje, až po překroucení významu děl jiných autorů.

Autorské právo

Zákonné právo udělené autorovi, vydavateli či distributorovi k výhradní publikaci, výrobě, prodeji nebo distribuci vědecké práce.

Disagregované publikování

Informace z jedné výzkumné studie jsou rozděleny do dvou či více prací. Rovněž nazýváno „salámovou vědou“ („salam science“).

Duplicitní publikování

Opětovné publikování stejných informací na dvou různých místech.

Použití smyšlených dat

Ve výzkumné zprávě jsou prezentována data, která nebyla získána způsobem či na základě metod ve zprávě popsaných.

Roztříštěné publikování díla

V jedné zprávě je uvedena jen část dat, která byla nebo budou v celkovém rozsahu uvedena v jiném díle.

Odcizení

Nezákonná prezentace či použití vlastního jména u původní výzkumné myšlenky, plánu či výsledku jiné osoby, která se o ně v důvěrném duchu podělila.

Zkrslení (falšování) výsledků

Upravování původních výsledků nebo jejich prezentování v překroucené formě, případně opomíjení výsledků či dat, které jsou pro dané závěry relevantní.

Částečně opakované publikování

Opakované publikování částí týchž informací v upravené formě.

Plagiátorství

Prezentování rukopisu, článku, textu nebo myšlenky někoho jiného jako svých vlastních.

Opakované publikování

Publikování stejných informací dvakrát či vícekrát (např. v časopiseckých člancích a kapitolách knih).

Autoplagiátorství

Kopírování a prezentování vlastního textu nebo článku bez řádného uvedení původního zdroje.

Neetické autorství

Autorství, které porušuje zásadu, že všechny osoby uvedené mezi autory se mají na uvedeném díle podílet podstatnou měrou a měly být připraveny za to veřejně nést odpovědnost.

DŮSLEDKY

Je-li výsledkem těchto praktik uvedení čtenáře v omyl či poskytnutí chybných informací, pak jsou považovány za mírné formy vědeckého pochybení, zejména pokud se vyskytují pouze ve fázi přípravy díla, kdy je často odhalí všímaví spolupracovníci či recenzenti, kteří budou pravděpodobně požadovat vyváženější analýzu literatury či opravu zřejmých chyb. V některých případech může šéfredaktor od-

mítnout jinak přijatelný rukopis, pokud recenzenti mají pochybnosti o autorově objektivnosti nebo jej podezřívají z intelektuální nedbalosti. Následky mohou být závažnější v případě, kdy jsou nedbalost nebo citační zkreslení odhaleny až po otisknutí článku. Pokud čtenáři publikovaného článku odhalí statistickou chybu, jasné pochybení ve formulování výzkumné otázky nebo selektivní použití literatury, mohou napsat šéfredaktorovi dopis, v němž na problém upozorní. Šéfredaktoři pak mohou požádat o opravy textu nebo analýz dat, které jsou následně otištěny jako zvláštní poznámka pro čtenáře. Kromě těchto nepříjemných důsledků může neuvedení citací z relevantních studií a zkreslování výkladu dřívějšího výzkumu vyvolat negativní dojem u spolupracovníků autora. Jiným negativním důsledkem může být potupa a ztráta dobrého jména instituce, s níž je autor spojován.

PREVENCE

Jak bylo uvedeno v kapitolách 5, 6 a 7, nejlepší způsob, jak se takovým problémům vyhnout, je dodržovat příslušné citační postupy, důkladně prostudovat dostupnou literaturu, přečíst si všechny články, které mají být citovány, přesně prezentovat výsledky výzkumu a objektivně je interpretovat. Autoři, kteří spolupracují na studiích s jinými autory, mají zvláštní povinnost si velmi pečlivě pročíst veškeré pracovní verze díla, aby se zajistilo, že tyto problémy budou odhaleny v raných fázích publikačního procesu. I když si několik autorů rozdělí odpovědnost za sepsání jednotlivých částí výzkumné zprávy, měli by autoři vždy zkontrolovat i práci ostatních.

NADBYTEČNÉ PUBLIKOVÁNÍ

Autoři, kteří se snaží oslovit co nejširší publikum nebo několik konkrétních skupin čtenářů, se mohou snažit prezentovat jeden výzkumný soubor ve více dílech, v opakovaných zprávách o téže práci, v dílčích zprávách nebo zprávách zveřejněných ve více jazycích (Huth, 1986). Existují však i méně ušlechtilé motivy k redundantnímu publikování, včetně touhy po větším počtu publikovaných děl k budování vlastního renomé.

K nadbytečnému publikování dochází, když dvě díla či více děl obsahuje shodná data, aniž by v nich byly uvedeny vzájemné odkazy (Committee on Publication Ethics, 2001). Podle výboru pro redakční politiku organizace Council of Biology Editors se opakovaným publikováním rozumí „publikování v zásadě stejného díla vícekrát bez jasného upozornění šéfredaktorů, recenzentů a dalších zainteresovaných stran“ (viz Jerrells, 2001). Šéfredaktoři časopisů od autorů obecně očekávají záruky, že žádná podstatná část předloženého materiálu nebyla již dříve otištěna a že článek není současně posuzován jiným časopisem. Opakované publikování se stalo tak závažným problémem, že řada časopisů nyní požaduje, aby autoři písemně prohlásili, zda data byla již dříve prezentována, ať už v částečné, či celkové podobě.

Jak ukazuje rámeček 11.2, k popisu tohoto jevu se používá řada termínů. I když mezi dřívějším, duplicitním, opakovaným, disgregovaným a redundantním publikováním existují určité důležité rozdíly, všechny jsou součástí jednoho společného problému. Nadbytečné publikování a jeho varianty stojí cenné prostředky, které by jinak mohly být využity jinými autory, kteří publikují originální data či myšlenky. Vzhledem k omezenému prostoru v časopisech zveřejnění díla jedné osoby znamená, že jiné dílo musí být odmítnuto. Existují-li dohady ohledně překryvu dvou různých článků, šéfredaktoři a recenzenti musejí věnovat další čas přezkoumání několika publikací, aby stanovili rozsah nadbytečnosti a zda dochází k porušení některých smluv o autorových právech.

Bez ohledu na to, zda k opakování dojde v souvislosti s daty či myšlenkami (např. opakující se přehledové články), informace z duplicitních zdrojů jsou někdy bezděčně citovány způsobem, který může působit dojmem, že zjištění či závěry jsou na sobě nezávislé, přestože ve skutečnosti vycházejí ze stejného zdroje. Bez řádné identifikace mohou meta-analýzy a přehledové články dospět ke zkresleným závěrům, protože účinek daného poznatku je znásoben či překroucen.

Jak uvádí Huth (1986), některé typy opakovaného publikování jsou oprávněné a neměly by být považovány za prohřešek proti etice vědecké práce. Toto platí zejména v případech, kdy díla obsahují velké množství datových souborů, na nichž pracuje více výzkumných pracovníků na mnoha pracovištích. Spolupracující výzkumní pracovníci do práce často začlení měření týkající se určité hypotézy nebo metodologie, která by mohla a měla být prezentována v samostatných člancích, a to i přesto, že článek prezentuje stejné subjekty, metody, postupy, a dokonce i stejná data jako jiné články. Záměrem takových publikací může být zdůraznění některých klinických poznatků pro určitý okruh čtenářů, zejména pokud byly nejprve otištěny v časopise, jehož odborné zaměření neumožňovalo prezentovat určitá zjištění nebo diskusi o klinických dopadech daného výzkumu. Jinou akceptovatelnou variantou zveřejnění stejného článku, často v jeho plném znění, je otištění ve dvou různých jazycích. Je rovněž přijatelné opětovně publikovat myšlenky, data nebo poznatky z přehledů, pokud šéfredaktoři časopisů či vydavatelé knih požádají oblíbeného autora, aby k jejich publikaci napsal tematickou recenzi nebo komentář. Pokud je autor informuje o předchozích publikovaných materiálech a v zadaném díle cituje všechny relevantní zprávy, je obecně přijatelné, aby byl takový materiál opětovně publikován či aktualizován.

Zvláštním případem redundantního publikování je „autoplagiátorství“. Podle Griffina (1991) k němu dochází, když autor opakovaně používá text z dříve publikovaných prací způsobem, kdy není řádně uváděn zdroj a jeho vlastník. „Vlastníkem“ rozumíme osobu nebo organizaci, která disponuje autorskými právy (definice viz rámeček 11.2), což často bývá vydavatel předchozí verze vypůjčeného textu, nikoli původní autor. Tento problém obvykle nastává, když autoři opakovaně použijí text z přehledu literatury nebo část článku popisující metody ve zcela shodném znění, případně jako citaci původního textu. Na rozdíl od opakovaného použití nebo opakovaného vydání původních dat je autoplagiátorství spíše výsledkem lenosti než nepoctivosti. Může to být i forma prosazování sebe sama.

DŮSLEDKY

Pokud duplicitním publikováním dojde k porušení autorských práv, může to mít pro autora následky v podobě pokárání, stáhnutí článku nebo nutnosti omluvit se šéfredaktorům příslušných časopisů a vydavatelům. Pokud je šéfredaktorům nepříjemné zveřejňovat oznámení o stažení příspěvků, může to vést k přijetí politiky a předpisů, které kladou zvýšenou zátěž i na poctivé autory, kteří pravidla dodržují. A pokud se případy takového porušení publikační etiky dostanou na veřejnost, negativně se to odrazí na dobrém jméně vědeckých pracovníků a jejich prací. Obecně platí, že autor nesmí opakovaně použít již otištěný materiál, pokud práva k němu patří vydavatelé, což je běžná praxe u většiny článků zveřejňovaných ve vědeckých časopisech. Přetištění více než jedné či dvou doslovných vět bez řádného uvedení zdroje může vést k porušení autorských práv a zákonným sankcím, i když v případech drobného porušení autorských práv k tomu dochází jen zřídka. Šéfredaktoři obvykle nepovažují drobné „výpůjčky“ za velký problém. Pokud však recenzent odhalí autoplagiátorství ve větším rozsahu, může šéfredaktor článek odmítnout. Nicméně čím více autoři opětovně používají text bez řádného ocitování či odkazu, tím více riskují negativní reakce ze strany šéfredaktorů a vydavatelů, které mohou mít formu napomenutí, ale i soudní žaloby za porušení autorských práv.

PREVENCE

Autoři příspěvků, jejichž obsah se částečně překrývá, by se dopustili závažného pochybení, pokud by své dříve publikované práce necitovali (diskuse na toto téma viz Jerrells, 2001). Existuje-li jakákoli pravděpodobnost, že dojde k opakovanému publikování těchto informací, autoři o tom musejí šéfredaktory uvědomit a vysvětlit souvislost mezi aktuální prací a předcházejícími výstupy. V ideálním případě autor předloží šéfredaktorovi všechna související díla spolu s vysvětlením případného překrytí a důvodů pro zpracování nového příspěvku. Za druhé musejí veškeré verze souvisejících děl obsahovat odpovídající citace a úplné odkazy na související práce, aby čtenáři a redaktoři mohli posoudit smysl opakování a překrytí. Toto se vztahuje i na citace k obrázkům a tabulkám přetištěným nebo v upravené podobě převzatým z jiných časopisů.

Publikování stejného díla ve dvou odlišných jazycích je přijatelné v případech, kdy šéfredaktoři obou časopisů vyjádří svůj souhlas a kdy druhá verze cituje předchozí verzi jako prvotní publikaci.

Pokud jde o autoplagiátorství, krátké citace z dříve publikovaného článku dejte do uvozovek a citujte původní verzi. Chcete-li reprodukovat rozsáhlejší části, musíte zažádat o svolení vydavatele či jiného držitele autorských práv. Je-li třeba zopakovat informace obsažené již v dříve publikovaném přehledu literatury nebo části „Metody“, je lepší upravit znění jednotlivých vět a odkázat čtenáře na odpovídající zdroje dříve publikovaných materiálů (např. „jak o tom pojednávala naše předchozí zpráva [Bloggins, 1899]“).

NEZASLOUŽENÉ AUTORSTVÍ

Autorství vědecké práce se vztahuje nejen k sepsání rukopisu, ale rovněž k původu celého publikačního projektu, jakémukoli provádění pokusů nebo jiného výzkumu s tím souvisejícího a také s důležitými činnostmi, které k němu vedly.

Podle Pravidel etické praxe (Ethical Practice Guidelines) společnosti ISAJE a jiných kodexů (Výbor pro publikační etiku, 2001) se všechny osoby označené za autory podílejí na prezentovaném díle významnou měrou a jsou připraveny veřejně nést odpovědnost za jeho obsah (úměrně jejich deklarovanému autor-skému podílu). Úvodník (Editor, 1982: 613) v *Annals of Internal Medicine* definuje příslušné termíny následovně:

Odpovědností se rozumí schopnost a ochota obhajovat obsah díla, je-li čtenáři zpochybněn. Veřejně znamená, že autoři jsou ochotni tuto odpovědnost prezentovat v otištěné obhajobě, jako je např. podepsaný dopis šéfredaktorovi, osobní obhajoba v rámci soukromé korespondence by se k vědecké veřejnosti nedostala).

Obsahem se rozumí nejen soubory dat, ale rovněž koncepční rámec, do něhož jsou data zasazena –

odůvodnění studie nebo klinických pozorování, základ pro projekt studie, metody sběru platných dat, analýza a výklad dat a logika, kterou se dospělo k příslušným závěrům.

Existuje mnoho způsobů, jak rozhodování o autorství ovlivnit nečestnými a neetickými praktikami. Především se může stát, že se některým osobám, které významným způsobem do článku přispěly, nedostane dostatečného uznání, případně není jejich podíl oceněn vůbec. K takové situaci může dojít, je-li článek napsán bez vědomí či souhlasu někoho, kdo se na práci významným způsobem podílel v dřívějších fázích. Rovněž k tomu může dojít tehdy, když rozhodování o pořadí autorského podílu neprobíhá čestně s plným souhlasem spoluautorů, tj. když je zásadní přispěvatel zařazen až za osoby, které se na práci podílely marginálně, aby se posílilo ego či podpořila kariéra osoby, která se ve skutečnosti na projektu podílela jen malou měrou. Jiný případ neodpovídajícího osobování zásluh nastává, když není uveden spoluautor, např. publicista specializující se na vědu, protože výzkumná skupina by se mohla cítit zahanbena, že příspěvek napsal někdo jiný, např. zmíněný odborný publicista najatý farmaceutickou společností za účelem urychleného publikování příznivých výsledků výzkumu. V takovém případě se hovoří o „zapřené“ autorovi („ghost authorship“), protože jeho identita zůstává čtenářům článků skryta.

Druhý okruh problémů s autorstvím souvisí s tím, že některé osoby jsou uváděny jako spoluautoři i přes to, že se ani na článku ani na výzkumu významnějším způsobem nepodílely. Běžným příkladem je uvádění vedoucího katedry nebo ředitele výzkumného střediska, často na konci seznamu autorů, což je zvyk označovaný jako nezasloužené, čestné nebo darované autorství. S ohledem na tuto praxi je třeba se opět ptát, jaké je etické klima ve výzkumném prostředí, jestliže dovoluje, aby k takovému chování docházelo. Řádně vypracovaná a zavedená etická pravidla mohou takovým nepatříčným předcházet.

Mezi těmito dvěma extrémy je řada souvisejících prohrěšků, jako je např. nevyjádření dostatečného

uznání určité osobě za její příspěvek tím, že je v seznamu autorů uvedena na neadekvátním místě, nebo tendence označovat na základě osobních či politických „protiplnění“ za spoluautora osobu, která se na díle podílela jen drobnou měrou. Na podrobnější řešení této problematiky se zaměřují kapitoly 4 a 8, v nichž jsou rovněž popsány postupy k minimalizování etických a mezilidských problémů souvisejících s prisuzováním autorství. Naším cílem je zde hovořit o závažnosti a následcích těchto typů pochybení a shrnout kroky, které by mohly zabránit jejich vzniku.

DŮSLEDKY

Určení autorství může být v procesu publikování vědeckých prací jednou z nejproblematičtějších záležitostí. Na úrovni spolupracovníků ve výzkumné skupině mohou být dopady tohoto problému různé – od pocitů dotčenosti až po formální stížnosti adresované vedoucímu příslušného vědeckého pracoviště nebo řídicího orgánu instituce. Někde mezi těmito dvěma extrémami se budou pravděpodobně objevovat vzájemná obvinění, pocity nespravedlnosti a „otrávené“ pracovní vztahy, které mohou poškodit dobré jméno některých zainteresovaných stran. Je-li případ nezslouženého osobování autorství odhalen, šéfredaktor může reagovat odmítnutím rukopisu připravovaného k otištění, případně až výzvou k sjednání nápravy u již publikovaného díla. Tyto skutečnosti se však zřídka dostanou až k šéfredaktorovi. Výjimkou jsou případy vědeckého podvodu, kdy spoluautoři prohlásí, že se nemohli dostatečnou měrou podílet na přípravě práce a nemohli tedy takový podvod odhalit hned na začátku.

PREVENCE

Jak se mohou autoři co nejlépe vypořádat s problémy souvisejícími s autorstvím? Jak bylo uvedeno v kapitole 8, doporučuje se dohoda o přesné úloze jednotlivých přispěvatelů a spolupracovníků a otázkách autorství a publikování, a to již v rané fázi procesu. Hlavní autor by měl pravidelně hodnotit otázky zásluh o autorství v dané pracovní skupině vedením otevřené diskuse o otázkách významného autorského podílu se všemi potenciálními spolupracovníky. Aby se vyhnul sporům, měl by osoby, které

budou případně na rukopise spolupracovat, seznámit s pravidly autorství a projednat je s nimi. Ve výzkumných střediscích by otevřená diskuse o otázkách autorství měla být součástí výzkumného programu. Užitečné by mohlo být i zapojení etické komise instituce, která vypracuje interní pravidla. Nejlepším způsobem, jak se vyhnout problémům, je otevřená a průběžná diskuse na toto téma spolu s vypracováním příslušné interní politiky.

NEPŘIZNANÝ STŘET ZÁJMŮ

Střet zájmů je situace nebo vztah, v němž by nezájatá osoba mohla vnímat potenciální rozpor mezi profesním, osobním či finančním prospěchem a nezávislostí úsudku (ISAJE 1997). Jedním ze způsobů, jak určit, zda střet zájmů existuje, je položit si otázku: pokud by konkrétní situace či vztah byly sděleny šéfredaktorovi či čtenáři až po otištění příspěvku, měla by rozumně smýšlející osoba pocít, že byla uvedena v omyl nebo oklamána? Střet zájmů sám o sobě není žádným proviněním. Porušením etiky vědecké práce však je neoznámení skutečného či případného střetu zájmů šéfredaktorovi, spoluautorům a čtenářům článku, protože případné konflikty tohoto druhu mají vliv na hodnocení jakéhokoli vědeckého díla.

Existují tři stupně střetu zájmů: skutečný, zdánlivý a potenciální. Skutečný střet zájmů znamená, že autor nebo organizační jednotka, v níž je autor zaměstnán, má finanční či jiný zájem, který by mohl negativně ovlivnit autorův postoj k danému předmětu. O zdánlivém střetu zájmů hovoříme tehdy, když zájem autora nemusí být nutně ovlivněn, ale mohl by u ostatních vyvolat pochybnosti o autorově objektivnosti. K potenciálnímu střetu zájmů dochází tehdy, pokud existuje zájem či vztah, na jejichž základě by si rozumně smýšlející osoba nemusela být jista tím, zda mají být takové skutečnosti oznámeny.

Střety zájmů mohou být finanční, osobní, politické nebo akademické povahy. Mezi finanční zájmy patří zaměstnanecký poměr, financování výzkumu, vlastnictví akcií či podílů, úhrada přednášek či cest, kon-

zultantská činnost a firemní podpora personálního zajištění (Committee on Publication Ethics, 2001). Tyto střety zájmů jsou nejčastějším tématem etických kodexů a textů o morální integritě výzkumu, neboť je lze relativně snadno zdokumentovat a kvantifikovat. Kromě finančních a obchodních střetů zájmů může být střet zájmů i osobního, politického či akademického charakteru. Mezi střety zájmů osobní povahy lze zařadit „vyřizování účtů“ s jiným výzkumným pracovníkem, kterého autor článku nemá zrovna „v lásce“. K politickému střetu dochází, když výzkumní pracovníci zkreslují svá zjištění nebo jejich výklad, aby byly v souladu s „politicky korektními“ myšlenkami či ideologií. K akademickým střetům lze řadit snahu o prosazení platnosti „oblíbených“ teorií, které potvrzují vlastní myšlenky autora. Takové typy střetů zájmů se obtížně odhalují, nicméně autoři by o nich měli při hodnocení vlastních prací přemýšlet. V minulosti byli autoři velmi nedostatečně informováni o tom, jak vyhodnotit otázky střetu zájmů a jak odpovídajícím způsobem reagovat. Situaci zlepšila existence různých pracovišť zajišťujících dodržování příslušných pravidel, která působí přímo v prostředí realizace výzkumných aktivit, ale ty samy o sobě problém nevyřeší. Abychom v budoucnu měli dobře informované jedince i skupiny, výzkumní pracovníci potřebují projít vhodným školením o etických rozměrech této problematiky a rovněž získat příležitost k průběžnému dialogu a diskusi (Institute of Medicine, 2002).

Jak se podrobněji uvádí v kapitole 13, potenciál pro střet zájmů v oblasti závislosti roste s jakýmkoli vztahem (včetně financování) s tabákovým průmyslem, výrobci alkoholických nápojů, komerčními zdravotnickými zařízeními, soukromými nemocnicemi, farmaceutickým průmyslem a „společensky angažovanými organizacemi“ („social aspect organisations“), které jsou primárně financovány z těchto zdrojů. Např. při hledání léčiv, která by mohla sloužit k léčbě závislosti na tabáku, alkoholu či drogách, mohou mít vědeckí pracovníci zapojení do výzkumu určitého produktu finanční vazby na společnost, které mají na daném produktu obchodní zájem. Výrobci alkoholu a tabákový průmysl rovněž financují výzkumné pracovníky, aby realizovali

studie různých politik a hodnocení programů, které s těmito politikami souvisejí. Někdy tato průmyslová odvětví financují studie přímo, jindy nepřímo přes „společensky angažované organizace“ financované tímto průmyslem. Kromě financování výzkumu mohou vazby na průmysl spočívat v placených konzultacích, prezentacích na konferencích, vlastnictví akcií, členství v poradních orgánech a vlastnictví patentů.

Dvě důležité otázky, které souvisejí s potřebou vypracování politik a preventivních opatření v oblasti střetu zájmů, jsou, zda finanční prostředky z průmyslu ovlivňují kvalitu a případné zveřejnění výzkumu a zda je tento vliv škodlivý. Zkreslování dat směrem k „pozitivním“ výsledkům může existovat i v případech, kdy jsou finanční vazby na průmysl u článku otevřeně přiznány (Cho, 1998). Například studie hodnotící léky podporované farmaceutickým průmyslem přinášejí „pozitivní“ zjištění (tj. léčivo spojené s výrobcem je lepší než placebo) mnohem častěji než studie, které takto financovány nejsou (Stelfox et al., 1998). Na základě jedné analýzy z oblasti adiktologie bylo zjištěno, že studie podporované průmyslem dospěly k závěru, že pasivní kouření nemá vliv na zdraví člověka, častěji než studie bez podobné finanční podpory (Lambe et al., 2002). Dalším rizikem je „publikační bias“: U studií, které hovoří ve prospěch průmyslu, je podstatně vyšší pravděpodobnost, že budou publikovány, než u těch, které hovoří v jeho neprospěch.

Existuje několik možných mechanismů, které vysvětlují, jak střety zájmů, zejména v rámci vazeb na průmysl, mohou negativně ovlivňovat publikační proces (viz Cho, 1998). Jedním je zabránění otištění díla, aby nedošlo k publikování negativních zjištění, protože se autor buď obává ztráty finančních prostředků ze strany průmyslových sponzorů, nebo průmysl sám uvalí restrikce na jeho zveřejnění. Jiným mechanismem je výběr (ať už spontánní, nebo ze strany průmyslu) takových výzkumných pracovníků, u nichž je větší pravděpodobnost, že dospějí k pozitivním výsledkům.

DŮSLEDKY

Jedním z důsledků střetu finančních zájmů je případné omezení publikačních možností. I když většina časopisů nezakazuje zveřejnění článků z důvodu finančních zájmů autorů, některé časopisy v současné době již zakazují autorům publikovat úvodníky nebo přehledové články, v nichž se hovoří o nějakém produktu, na kterém má autor významný finanční zájem (Relman, 1990). Tato politika se nevztahuje na autory výzkumných zpráv, které prezentují původní data. Nepřiznaný střet zájmů, je-li odhalen, může mít závažné důsledky, jako je odmítnutí článku připravovaného ke zveřejnění, stažení publikovaného článku nebo nutnost, aby autor otiskl omluvu. Jen o něco málo bolestnější je pak představa, že podle kolegů výzkumníků je autorova vědecká práce poznamenána ať už skutečným nebo zdánlivým střetem osobních nebo finančních zájmů.

PREVENCE

Jak říká Loue (2000), nejlepším způsobem, jak se vyhnout problémům spojeným s případným střetem zájmů, je osobní rozhodnutí neúčastnit se činností, které by mohly případně vést ke střetu zájmů. Krátkodobá ujednání o poradenských službách s firmami z tabákového, alkoholového a farmaceutického průmyslu často nestojí za to, aby byl objektivní přístup výzkumného pracovníka následně zpochybněn. Svazky s průmyslovým odvětvím mohou být zvláště problematické, když je výzkumný pracovník vyzván, aby podepsal omezující smlouvu ohledně vlastnictví dat, kontroly dat zadavatelem a práv výzkumného pracovníka na jejich zveřejnění.

Mnoho akademických institucí má zavedena pravidla týkající se finanční podpory aktivit pedagogického sboru. Tato pravidla popisují, kdy musí člen pedagogického sboru otevřeně určit zájmy přiznat a kdy se musí určitých finančních zájmů vzdát. Výbory pro střet zájmů, které fungují v rámci etických kontrolních komisí, jsou součástí dozoru nad dodržováním vnitřních předpisů instituce a jsou v tomto ohledu určitým příslibem pozitivní změny.

Autoři by měli věnovat patřičnou pozornost pravidlům vydaným těmito výbory. Jak je uvedeno v ka-

pitole 13, vědecká komunita průběžně upozorňuje na problematičnost přijímání jakýchkoli finančních prostředků od zástupců tabákového a alkoholového průmyslu a doporučuje striktní dodržování dobrovolně zavádaných etických kodexů v případech akceptování takových finančních prostředků. I v případech, kdy jsou tato pravidla řádně dodržována, by však každý autor měl šéfredaktora upozornit na jakýkoli skutečný, potenciální či zdánlivý střet zájmů v souvislosti s jeho účastí v některém z publikačních projektů. Každý autor by měl upozornit na střety mezi a) komerčními subjekty a účastníkem jako takovým a b) komerčními subjekty a organizační jednotkou, v níž je účastník zaměstnán.

Autor by měl rovněž uvést zdroje financování studie, přehledového článku či jiné publikace způsobem, kterému čtenář snadno porozumí. Nejvhodnějším způsobem je poznámka pod čarou, případně poděkování. Zdroje financování popisujte dostatečně podrobně, aby i průměrný čtenář dokázal rozpoznat případný střet zájmů. Pokud je zdrojem financování společensky angažovaná organizace s nejasným názvem, jako je např. Alcohol and Health Fund (Fond pro alkohol a zdraví), čtenář by měl být informován např. o tom, že tato organizace je podporována skupinou pivovarů.

Uvedení těchto údajů samo o sobě nemusí stačit k odstranění pochybností ohledně objektivity publikačního procesu. Výzkumným pracovníkům, kteří se skutečně snaží vyhnout i jen náznaku střetu zájmů, se doporučuje „oslabit“ tyto sporné vazby získáním finančních prostředků jak z průmyslových, tak neprůmyslových zdrojů a odmítnutím podpisu smluv, které nezaručují právo výzkumného pracovníka na publikování výsledků bez ohledu na to, jak studie dopadne. K dalším strategiím kontroly nad těmito otázkami patří vyhnout se dalším finančním vazbám, které nejsou nezbytně nutné k provedení výzkumu, jako je např. přijetí členství v poradním orgánu, možnost nákupu akcií nebo příjem honorářů za konzultace od společností, které výzkum sponzorují (Cho et al., 2001).

POŠKOZENÍ HUMÁNNÍCH/ZVÍŘECÍCH SUBJEKTŮ

Adiktologický výzkum, do nějž jsou zapojeny humánní i zvířecí subjekty, se provádí již více než sto let. V průběhu této doby se předpisy zaměřené na provádění testování na humánních a zvířecích subjektech změnily na složitý soubor postupů, které obvykle řídí ustavené komise působící v institucích zabývajících se biomedicínským výzkumem. Tyto postupy zahrnují etickou kontrolu výzkumných protokolů, monitorování bezpečnosti účastníků humánního výzkumu a výzkumu na zvířatech a požadavky na informovaný souhlas u lidských subjektů. Tyto postupy byly vyvinuty z důvodu obav o práva účastníků výzkumu v reakci na řadu hojně medializovaných lékařských experimentů, v nichž byli humánní účastníci bez svého vědomí nebo souhlasu vystaveni škodlivým látkám nebo jim byla odeprána účinná léčba (Loue, 2000). V současné době se stalo zvykem, či dokonce povinností, aby byl navrhovaný výzkum předložen k nezávislému schválení etickou komisí pro výzkum, která rozhodne o tom, zda je výzkum z etického hlediska přijatelný pro místní komunitu a instituci, v níž výzkumný pracovník působí (Institute of Medicine, 2003). Takové orgány se zaměřují především na ochranu účastníků výzkumu tím, že zajistí, aby postupy v rámci výzkumu minimalizovaly případná rizika neospravedlněné újmy způsobené účastníkům.

Stále více si uvědomujeme, že vědecké časopisy hrají při ochraně humánních a zvířecích subjektů ve výzkumu důležitou roli. Časopisy nesou odpovědnost za šíření vědeckých poznatků. Mají „povinnost zveřejňovat výzkum, který splňuje vysoké etické normy [...] a u nějž se autoři zavázali k dodržování zákonných etických norem“ (Institute of Medicine 2003: 205). Řada časopisů zavedla politiky, které požadují po autorech, aby potvrdili, že dodržují pravidla pro informovaný souhlas, a také Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů (1997) se s těmito politikami ztotožňuje.

DŮSLEDKY

Nedodržení doporučených a požadovaných postupů časopisů, které se týkají ochrany humánních a zvířecích subjektů, může mít několik závažných důsledků. I když většina časopisů nezakazuje články zveřejnit z důvodu, že nebyly předloženy ke kontrole z hlediska dodržování etických pravidel, některé časopisy v současné době od autorů vyžadují, aby prohlásili, že jejich výzkum splňuje minimální normy uvedené v Helsinské deklaraci. Zejména sociální a behaviorální výzkumy, jako jsou různá šetření a výzkumy, při nichž se využívají archivní materiály, nevyžadují přísné uplatňování pravidel o informovaném souhlasu. Bylo by však chybné na takový přístup spoléhat, neboť například průzkumy v některých případech způsobily jedincům a institucím značnou újmu. Bezpečnější je kterýkoli výzkum předložit k interní kontrole, aby etická komise rozhodla, zda je výzkumný pracovník zproštěn této povinnosti, či nikoli. Nezískání souhlasu etické komise nebo informovaného souhlasu od subjektů výzkumu může vést šéfredaktora ke zpochybnění účelu a významu výzkumu a k rozhodnutí, že rukopis nebude recenzován nebo, je-li nedostatek odhalen během recenzního řízení, bude odmítnut. Jiným důsledkem může být oznámení vedoucímu pracovníkovi z autorovy instituce.

PREVENCE

Vždy je moudré jak v průvodním dopise šéfredaktorovi, tak v textu předkládaného rukopisu zmínit, že výzkumní pracovníci dodrželi příslušné etické kontrolní postupy. Pokud existují jakékoli otázky ohledně platnosti požadavků na ochranu humánních subjektů, měly by být šéfredaktorovi položeny v průvodním dopise, telefonicky či elektronickou poštou před odesláním rukopisu. Často lze tyto otázky vyřešit prostudováním pokynů pro autory nebo webových stránek daného časopisu. Mezinárodní výbor redaktorů lékařských časopisů vypracoval k etickým otázkám níže uvedené pokyny:

- Referujete-li o experimentálním výzkumu s účastí humánních subjektů, uveďte, zda uplatňované postupy byly v souladu s etickými normami vypracovanými příslušnou (interní či místně příslušnou) komisí pro provádění testů na humánních subjektech a s Helsinskou deklarací z roku 1975 (v aktualizovaném znění z roku

1983). Nepoužívejte jména či iniciály pacientů ani čísla nemocnic, zejména jedná-li se o ilustrační materiál. Při referování o výzkumu na zvířatech uveďte, zda byly dodrženy pokyny instituce nebo národní rady pro výzkum či případný platný zákon o péči o laboratorní zvířata a jejich využití (Zdroj: www.icmje.org/index.html#top).

Helsinská deklarace odkazuje na formální mezinárodní normy vytvořené pro experimentální studie, jichž se účastní i humánní subjekty. Zejména její znění z let 1975 a 1983 zdůrazňuje důležitost dobrovolného informovaného souhlasu s účastí na výzkumu (Loue, 2000).

PLAGIÁTORSTVÍ

Plagiátorství zahrnuje jak krádež duševního vlastnictví, tak kopírování textového materiálu bez uvedení autora. Za plagiátorství lze označit použití publikovaných i nepublikovaných myšlenek jiných osob bez uvedení odkazu, včetně žádosti o grant na výzkum, ale i předložení celého článku pod jménem „nového“ autora, někdy v cizím jazyce. Může se rovněž jednat o kopírování práce jiného člověka, a to buď v doslovné, či téměř doslovné podobě, způsobem, který je pro běžného čtenáře z hlediska posouzení skutečného přispění autora zavádějící. K plagiátorství může docházet v jakékoli fázi plánování, realizace vlastního výzkumu, psaní či publikování. Týká se jak tištěných, tak elektronických verzí děl.

Úřad pro integritu výzkumu (Office of Research Integrity, ORI), který spadá pod americké ministerstvo zdravotnictví a sociálních služeb a který monitoruje vyšetřování případů porušení etických principů vědecké práce, považuje za plagiátorství jak krádež či присvojení si duševního vlastnictví, tak kopírování cizího textu ve větším rozsahu bez uvedení autora, např. vět, odstavců či případně celých prací, způsobem, který běžnému čtenáři podává zkreslené informace ohledně vlastního přispění autora.

DŮSLEDKY

Důsledky plagiátorství mohou být závažné, od pokárání ze strany šéfredaktora až po formální projednávání věci a ztrátu zaměstnání, poté co je obvinění sděleno nadřízeným v instituci, kde autor pracuje. Úřad ORI se obvykle nezabývá případy rozsahem malého použití identických či téměř identických větých celků, které např. popisují běžně používanou metodologii nebo předchozí výzkum, protože takové skutečnosti nejsou vnímány jako zvláště zavádějící pro čtenáře ani nijak významné. Šéfredaktoři časopisů mohou být neoblomní a v některých případech nekompromisní, pokud narazí na případ plagiátorství. Typickou reakcí bezprostředně po odhalení takového případu je především požadovat od autora, aby podal písemné vysvětlení. Nejčastěji bývají tyto případy odhaleny zasvěcenými a bdělými recenzenty či čtenáři, kteří občas nahlásí, že si někdo přivlastnil jejich vlastní slova, věty, odstavce či články. Pokud je vysvětlení věrohodné a množství zkopírovaného materiálu je malé, nemusí být následky závažné, jen pokárání, případně odmítnutí rukopisu. Rozsáhlejší případy plagiátorství mohou skončit nejen odmítnutím rukopisu, ale také otištěním opravy, pokud materiál již jednou publikován byl. Závažnější je, že takové záležitosti mohou být následně nahlášeny zaměstnavateli autora, který obvykle nese odpovědnost za projednávání možných porušení etiky vědecké práce. O tomto podrobněji pojednává následující část kapitoly. I když neuvedení původního zdroje věty či odstavce může znamenat porušení autorských práv a může být i předmětem občanskoprávního řízení, k soudnímu stíhání v takových případech dochází zřídka kdy.

PREVENCE

Veškeré zdroje by měly být sděleny dle odpovídajících citačních zvyklostí a má-li být použit cizí písemný či grafický materiál širšího rozsahu, autor musí požádat o svolení k přetištění takového materiálu (Committee on Publication Ethics, 2001). Právní definice plagiátorství, autorského práva a práv duševního vlastnictví se může v jednotlivých zemích lišit.

Autor by měl tyto definice s šéfredaktorem prodiskutovat, pokud existují jakékoli nejasnosti. Běžnějším problémem, který může skončit trapným odhalením, je neúmyslné zkopírování kratšího textového materiálu nebo vypůjčení cizích myšlenek či konceptů bez řádného uvedení jména autora. Takové případy jsou obvykle důsledkem nedbalosti, ledabylosti či pohodlnosti, kdy autor opomene použít uvozovky nebo parafrázuje myšlenky jiných bez uvedení zdroje. V takových případech je nejlepší prevencí pečlivé dokumentování všech zdrojových dokumentů při přípravě poznámek a osvojení si takových návyků při psaní, které zaručují dostatek času na přípravu rukopisu.

JINÉ TYPY VĚDECKÝCH PODVODŮ

Podle Finnish National Advisory Board on Research Ethics (2004) má vědecký podvod následující formy:

- uvádění smyšlených dat, tj. prezentování takových dat ve výzkumné zprávě, která nebyla získána způsobem nebo metodami popsanými v této zprávě;
- zkreslování (falšování) zjištění, tj. úprava původních výsledků nebo jejich prezentování způsobem, který z vědeckého hlediska neodůvodněně zkresluje výsledky, nebo vynechávání výsledků či dat, které jsou pro závěry důležité;
- plagiátorství, tj. vydávání cizích děl, článků nebo textů za vlastní;
- přivlastnění si, tj. nedovolené prezentování či využívání (pod vlastním jménem) cizí původní výzkumné myšlenky, plánu či výsledku, které byly dané osobě sděleny důvěrně.

K podvodu může dojít při přípravě výzkumu, jeho provádění či podávání zpráv o něm. Nejčastěji bývá odhalen v době publikování, především proto, že recenzenti, šéfredaktori a čtenáři vědeckých pojednání bývají ze své povahy a z profesních důvodů velmi kritičtí a skeptičtí. V této kapitole a v jiných částech této knihy (viz kapitoly 4, 7 a 8) jsme popsali několik méně závažných případů neetického cho-

vání ve výzkumu, jako je např. selektivní výklad výsledků druhých, nevhodné citační praktiky, neférové praktiky při uvádění autorů, selektivní prezentace dat nebo používání nevhodných statistických údajů. Problémem je, že tyto a závažnější formy (např. uvádění smyšlených dat) neetického jednání škodí vědecké práci, neboť matou ostatní vědecké pracovníky a vedou k vytváření nepravdivých skutečností, které si může veřejnost, činitelé odpovědní za příslušné politiky i kliničtí pracovníci vykládat mylně. Definice vědeckých pochybení se v jednotlivých zemích liší a někdy je třeba prokázat úmysl autora (Loue, 2000). Příklad porušení etiky vědecké práce z oblasti adiktologie uvádí rámeček 11.3.

Rámeček 11/3 Příklad vědeckého podvodu z oblasti výzkumu kouření

V prosinci roku 2003 soudní dvůr v Ženevském kantonu vydal rozsudek ve věci (nechvalně) známého vědeckého podvodu. Švédský profesor z Ženevské univerzity, který původně působil na univerzitě v Göteborgu, žaloval dva protikuřácké aktivisty za pomluvu poté, co ho obvinili z „bezprecedentního vědeckého podvodu“ ohledně rizik souvisejících s pasivním kouřením.

Soud žalobu zamítl a prohlásil, že „Ženeva se skutečně stala platformou vědeckého podvodu, který v minulosti nemá obdoby, neboť profesor Ragnar Rylander jednal z pozice docenta na univerzitě, využil svůj vliv a jméno a neváhal vědu obětovat finančním zájmům, čímž ignoroval poslání, jehož plněním byl touto veřejnou institucí pověřen“. Podle soudu profesor po dobu třiceti let udržoval blízke, avšak tajné vztahy se společností Philip Morris, které byly spojeny se značným finančním prospěchem. Proto lhal, když v *European Journal of Public Health* uvedl, že se společností Philip Morris nikdy nebyl v kontaktu. Ve svém výzkumu zaměřeném na pasivní kouření a na několika konferencích k tomuto tématu zpochybňoval rizika spojená s pasivním kouřením. Podle soudu profesor „neváhal podvádět širokou veřejnost, aby se zavděčil tabákovému koncernu“. Soud zejména označil za zjevně podvodnou studii o respiračních chorobách u dětí, v níž Rylander upravil databázi, aby nebyly patrné souvislosti mezi pasivním kouřením a četností respiračních infekcí.

Zdroj: Domstol i Geneve slår fast svenskt vetenskapsfusk (Soud v Ženevě vynesl rozsudek nad švédským vědeckým podvodem). Svenska Dagbladet, 16. 12. 2003
www.prevention.ch/rypr151203.htm, cit. 11. června 2004.

DŮSLEDKY

Šéfredaktoři časopisů, financující organizace a akademické instituce berou obvinění z vědeckých pochybení vážně, zejména pak ty instituce, jejichž výzkum je závislý na státní podpoře. Obvykle má šéfredaktor, který obdrží informaci o případném pochybení nebo který pojme podezření v průběhu recenzování rukopisu, omezené možnosti. V první řadě informuje autora. Řada vědeckých a akademických institucí má pro řešení obvinění z podvodů zavedené postupy, proto šéfredaktor může začít tím, že obvinění a autorovu odpověď zašle příslušnému vedoucímu pracovníkovi instituce nebo kontrolní komisi k dalšímu projednání, pokud se zdá, že je obvinění věrohodné. Obecně proces začíná předběžným šetřením, a pokud je obvinění opodstatněné nebo závažné, následuje formálnější vyšetřování. V takových případech je stažení či odmítnutí rukopisu nebo zveřejnění opravy v případě již publikované práce to nejmenší, čeho se autor může obávat.

PREVENCE

Pečlivé poučení a proškolení vědeckých pracovníků v zájmu předcházení případů porušení etiky vědecké práce nelze ničím nahradit. Většina vědeckých pracovníků si vědy cení natolik, že by si data nikdy vědomě nevymysleli ani kolegy mylně neinformovali o shromážděných datech či jejich výkladu. Mírnější formy vědeckých pochybení mohou být výsledkem neznalosti, proto cílené proškolení v oblasti zásad vědecké etiky může jednotlivým vědeckým pracovníkům pomoci se takovým problémům vyhnout.

Vzhledem k tomu, že vědci obvykle pracují ve skupinách spolu s pomocným vědeckým personálem, nejlepší způsob, jak předcházet podvodům, je pečlivě zkontrolovat data a rovněž práci kolegů v každé fázi provádění vědeckého projektu a přípravy vědecké zprávy.

ZÁVĚR

V různých dobách své krátké existence si adiktologický výzkum poškozoval svou důvěryhodnost různými etickými prohřešky ve výzkumné i publikační praxi. V dnešní době tento obor zažívá ještě větší krizi hodnot způsobenou rostoucím tlakem na publikační činnost, střety zájmů a omezení výzkumu ze strany etických komisí (Babor, v tisku).

Tuto situaci dále zhoršuje skutečnost, že výzkumní pracovníci a organizační jednotky, jako jsou časopisy a profesní organizace, nemají jednotný rámec etických norem a etického rozhodování, který by mohl autory a vědeckou i laickou veřejnost chránit před etickými problémy, jež výzkumnou a vědeckou publikační činnost doprovázejí. I když jsou etické otázky pojímány profesionálně, je pravděpodobnější, že jsou řešeny spíše na abstraktní či normativní („není dovoleno“) úrovni, než v rámci řešení etického problému na základě obecně přijímaných etických hodnot. Praktický přístup založený na konkrétních případech s příslušnou analýzou etických aspektů pojatý tak, aby odrazil realitu ve výzkumu a publikační činnosti, je uveden v kapitolách 12 a 13.

Ve většině zemí široká veřejnost vysoce hodnotí jak profesní prestiž, tak důvěryhodnost vědeckých pracovníků z oblasti biomedicíny a společenských věd. Dojde-li k odhalení nějakého pochybení proti etice vědecké práce a jeho zveřejnění, vědečtí pracovníci tuto důvěru naruší a věda ztrácí podporu veřejnosti. Dodržováním preventivních opatření popsaných v této kapitole mohou výzkumní pracovníci předejít většině větších i menších etických dilemat spojených s porušováním zásad korektní vědecké práce. Avšak povinnost etického jednání při prezentování výzkumu v časopisech se nevztahuje jen na autory samotné. Zpráva Ústavu pro lékařství Akademie věd USA (2002) potvrzuje to, co tato kapitola uvádí o poctivosti jednotlivých autorů (výzkumných pracovníků), neboť obhájuje „především povinnost zachovat si intelektuální poctivost, přijmout osobní zodpovědnost za vlastní činy a dodržovat soubor postupů, které zaručují odpovědné provádění výzkumu“ (str. 5). Tato zpráva rovněž uvádí, že jednotlivci se

mohou rozvíjet jen v institucích, které „zavádějí a průběžně monitorují struktury, postupy, politiky a procesy [podporující] bezúhonnost ve výzkumu a využívají těchto poznatků pro průběžné zlepšování kvality (Institute of Medicine 2002: 5).

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ Alighieri, D. *The Divine Comedy*. Translated by Laurence binyon (1947) in *The Portable Dante*, New York: The Viking Press.
- 2/ Babor, T.F. (v tisku) Alcohol research and the alcoholic beverage industry: Issues, concerns, and conflicts of interest. *Addiction*.
- 3/ Cho, M.K. (1998) FUNDamental conflicts of interest. The shift toward industry funding biomedical research. *HMS Beagle Home*, Op-Ed., 24, 1–8.
- 4/ Cho, M.K., Shohara, R., and Rennie, D. (2001) What is driving policies on fakulty conflict of interest? Considerations for policy development. Conference Proceedings: Investigating Research Integrity.
- 5/ Committee on Publication Ethics (2001) Guidelines on good publication practice. *BMJ International*, 85, 2–7. URL <http://www.publicationethics.org.uk>
- 6/ Griffin G. C. (1991) Don't plagiarize – even yourself. *Post Graduate Medicine*, 89, 15–16.
- 7/ Editor (1982) Authorship from the reader's side. *Annals of Internal Medicine*, 97, 613–614.
- 8/ Huth E.J. (1986) Irresponsible authorship and wasteful publication. *Annals of Internal Medicine*, 104, 257–259
- 9/ Institute of Medicine (2002) *Integrity of Scientific Research: Creating an Environment that Promotes Responsible Conduct*. Washington, DC: National Academy of Sciences Press.
- 10/ Institute of Medicine (2003) *Responsible Research: A Systems Approach to Protecting Research Participants*. Washington, DC: National Academies Press.
- 11/ International Society of Addiction Journal Editors (1997) The Farmington Consensus. *Addiction*, 92, 1617–1618.
- 12/ Jerrells, T.R. (2001) Duplicative publication of data and other ethical issues in publishing of scientific findings. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 20, 111–113.
- 13/ Lambe, M., Hallhagne, E. and Boethius, G. (2002) Cyniskt spel inom tobaksindustrin. Tvångspublicerade interna dokument avslöjar mångåriga ansträngningar att förneka eller tona ner tobakens negativa hälsoeffekter. [Cynické politiky tabákových koncernů -- interní dokumenty odhalují záměrné zastírání zdravotních rizik kouření]. *Läkartidningen*, 99: 2756–2762.
- 14/ Loue, S. (2000) *Textbook of Research Ethics: Research and Practice*. New York: Kluwer.
- 15/ National Advisory Board on Research Ethics (2004) Academy of Finland guidelines on research ethics. Helsinki, Finland: Ministry of Education, www.aka.fi/modules
- 16/ Relman, A.S. (1990) New 'Information for Authors' – and readers. *New England Journal of Medicine*, 321, 56.
- 17/ Stelfox, H.T., Chua, G., O'Rourke, K. and Detsky, A.S. (1998) Conflict of interest in the debate over calcium-channel antagonists. *New England Journal of Medicine*, 338, 101–106.
- 18/ Stenius, K. and Babor, T.F. (2003) Ethical problems and ethical guidelines of addiction journals: A report to the ISAJE membership. International Society of Addiction Journal Editors. Nepublikovaný rukopis.

KAPITOLA 12: CESTA DO RÁJE: MORÁLNÍ ÚVAHY PŘI PUBLIKAČNÍ ČINNOSTI V OBLASTI ADIKTOLOGIE

THOMAS MCGOVERN, THOMAS F. BABOR
A KERSTIN STENIUS

A vůdčím hlasem, posuňkem mi kyne:

— „*My vyšli jsme již z největšího těla,
naš krok se v nebes pouhé světlo šine,*

*Ve světlu umu, které rozechvěla
jen láska plesná dobru ku věčnému,
slast, jež kdy v slasti sotva rovné měla.*“

Dante Alighieri, Ráj, zpěv XXX, 37–42
(překlad J. Vrchlického)

ÚVOD

Úvahy a rozmluvy jsou středobodem etického dialogu v každém prostředí. Cesta do osidel neetického publikování, která jsou popsána v předchozí kapitole, je dlážděna dobrými úmysly. Možná že stejně tak jsou viníkem i „dobré rozmluvy“, neboť se nezdá, že by diskuse o etických problémech ve výzkumu ovlivnila skutečné chování. L.R. Kass (2002), zkušený veterán v oblasti bioetiky, si postěžoval, že „v bioetice mají v současnosti činy většinou podobu slov“ (str. 57). Při hledání optimálního řešení etických problémů jsme ztratili ze zřetele původní smysl etiky – zlepšit kvalitu našeho chování. Jak potom můžeme ukázat smysluplný směr pracovníkům ve výzkumu snažícím se vyvarovat se sedmi smrtelných hříchů vyjmenovaných v pekelných kruzích popsanych v předchozí kapitole a zároveň nalézt ctnostnou cestu vedoucí k odpovědnému výzkumu? Opusťme etiku coby „dobrou rozmluvu“, tedy přístup obhajovaný mnoha respektovanými autoritami (Brody, 1990; Glaser, 1994), a soustředme se výhradně na praktická doporučení jak usměrňovat cho-

vání autorů a výzkumných pracovníků. Moudří Řekové vnímali ctnost, tedy schopnost „být dobrým člověkem“ při jakémkoli lidském snažení, jako podmínku rovnováhy mezi dvěma extrémů v jakékoli nastalé situaci. Když navrhujeme přístup k etickým otázkám v rámci výzkumu a publikování v oboru adiktologie, přijímáme radu Řeků spočívající v tom, že na formování praktických odpovědí na morální otázky se podílejí jak slova, tak činy.

Začínáme s úvahou o etice coby lidském úsilí v adiktologickém výzkumu. Tento přístup k etice je charakterizován dvěma cíli: „být dobrým člověkem“ a „činit dobro“. Být dobrým člověkem je středobodem etiky založené na „ctnosti“ či „charakteru“ a obnáší vlastnosti jako bezúhonnost, poctivost a soucit s ostatními. Činit dobro je základem pro etiku založenou na zásadách, například **nezávislosti**, **dobročinnosti** a **spravedlnosti** (definice tučně zvýrazněných etických pojmů viz rámeček 12.1).

Při etické diskusi v této kapitole spojujeme oba cíle, přičemž tyto cíle souvisejí se dvěma základními otázkami, které se vzájemně protkávají v každé výzkumné činnosti: 1) Zvládneme to udělat? (technická či výzkumná otázka) a 2) Měli bychom to udělat? (etická či morální otázka). Obě otázky jsou provokativní, a to jak samy o sobě, tak společně – nutí nás držet se při veškeré výzkumné a publikační činnosti stejně přísných vědeckých i etických standardů.

Rámeček 12/1 Hlavní etické principy používané při morálních úvahách a rozhodování

Nezávislost

Respektovat rozhodnutí lidí a nebránit jejich konání, pokud toto konání neškodí druhým.

Dobročinnost

Činit dobro – poskytovat kompetentní a soucitnou péči a maximalizovat přínos pro jednotlivce, instituce, společnost.

Nečinění zla

Neškodit – minimalizovat rizika pro jednotlivé lidi, instituce, společnost.

Spravedlnost

Dávat každému člověku to, co mu právem náleží.

Rovné zacházení

Nedopouštět se diskriminace a vykořisťování.

Dobré hospodaření

Používat zdroje efektivně a spravedlivě.

ETICKÁ VÝZVA

Vědecké otázky v oboru adiktologie, stejně jako i v jiných oborech, se týkají tří oblastí etiky: jednotlivce, instituce a společnost (Glaser, 1994). Při respektování každé z těchto jednotlivých oblastí výzkumní pracovníci cítí to, co popisuje Kass (2002) jako „vydatný vývar našeho společenského, občanského, kulturního a duchovního života a způsobů, kterými nás bez našeho vědomí okořeňuje“ (str. 65). Při posuzování etických otázek, které vystávají během výzkumu v oboru adiktologie, je v sázce blaho jednotlivce, instituce a společnosti jako celku. Považujte následující scénář za výzvu k uplatnění naší dosavadní diskuse na reálnou situaci při publikování výzkumu:

Univerzitní výzkumný tým chce zkoumat užívání drog v chudé, vyloučené čtvrti s obyvatelstvem z řad národnostních menšin, kde je možné identifikovat etnický původ. Záměrem studie je vyzkoušet nový způsob léčby závislosti, který představuje velmi slibný přínos pro celou společnost. Politické klima, ve kterém je výzkum prováděn, se vyznačuje ochotou poskytovat finanční podporu pro biologický a sociální výzkum, ale není zde ochota řešit hlubší společenské jevy, které stojí za problémy s drogami. Kromě toho komunita, ve které má být výzkum prováděn, vnímá užívání drog jednak jako možnost volby, a jednak jako jev, který lze nejlépe řešit přísnými a opresivními právními opatřeními. Navíc většinová komunita se na tuto minoritní skupinu uživatelů drog dívá s podezřením a nedůvěrou. Osoby, které budou tvořit zkoumanou populaci, jsou vyloučené, mají nízké vzdělání a jedná se o zranitelnou skupinu oby-

vatel, která je při výzkumném projektu snadno využitelná.

Lze takovýto výzkum provádět způsobem, který splňuje příslušné vědecké standardy? Odpověď zní ano – existuje mnoho opatření, která mohou zajistit patřičnost takového výzkumu. Například mohou výzkumní pracovníci nabídnout záruky, které zajistí respektování důstojnosti účastníků výzkumu. Výzkumní pracovníci mohou rovněž zajistit ochranu proti zranitelnosti zúčastněných osob společně s komunitou jako celkem tím, že budou dodržovat standardy etických kontrolních komisí a ostatní vládní a institucionální předpisy v oblasti výzkumu. Na první pohled se zdá, že na individuální úrovni lze etické a vědecké standardy odpovědného výzkumu dodržovat.

Ale jak je tomu v případě dopadů tohoto výzkumu na oblast větších komunit a společností? Jak bude k osobám zapojeným do tohoto výzkumu přistupovat většinová komunita, pokud studie odhalí v této populaci vysokou míru výskytu závislosti na drogách? Lze se domnívat, že dojde k nárůstu diskriminace a další oprese (McGovern, 1998), což je výsledek, kterému by se výzkumní pracovníci měli vyhnout. Další úvaha se soustředí na to, kdo bude těžit z příznivého výsledku výzkumu: lidé žijící v této chudé čtvrti, nebo privilegovanější členové společnosti? Vyvážení ohledů na jednotlivce, instituce a společnost může vést k lepšímu pochopení rizik a přínosů výzkumu v takovýchto situacích. Opodstatněnost důvodů realizace výzkumu pak určuje jeho případné publikování.

Užitečnou perspektivu, co se týče výzkumu a publikování všeobecně a rovněž daného případu, lze získat tak, že použijeme teorie a principy související s „činěním dobra“. Při analýze navrhovaného scénáře by utilitární přístup mohl vést k tomu, že převládne snaha o maximalizaci dobra a minimalizaci škody. Ve své nejjednodušší podobě vychází utilitarismus ze základního pravidla, že účel světlí prostředky. Z tohoto hlediska je možné argumentovat tím, že přínos pro většinovou populaci vyváží škodu, kterou utrpí jednotliví účastníci výzkumu. Zastánci

přístupu, který je motivován povinností, nebo deontologického přístupu by naproti tomu argumentovali tím, že lidi nelze nikdy používat jako prostředky k dosažení určitého účelu, že jejich základní důstojnost je nutné si cenit jako účelu samotného. Uplatnění utilitárního a deontologického přístupu má pak za následek dvě naprosto odlišné reakce na legitimitu výzkumu a jeho následné publikování. Je nutné být vždy velice ostražitý, co se týče výzkumu a publikací, které jsou odůvodněny na základě prospěchu nebo účelovosti. Minoritním skupinám lidí nebo osobám, které nejsou schopny dostatečně chránit svou základní důstojnost, tak může být způsobena vážná újma (Elwood, 1994). Tento aspekt musí mít na zřeteli jak autoři, tak redaktoři.

Při cestě do etického ráje v oblasti výzkumu a publikování je užitečné zapamatovat si řadu principů, které jsou odvozeny z etické teorie. **Nezávislost**, neboli respekt k člověku, vyžaduje, aby výzkumný pracovník v našem scénáři a osoby dohlížející na tento výzkum respektovali důstojnost těch, kdo se na výzkumném projektu podílejí. To lze zajistit ochrannou soukromí, utajením informací a informovaným souhlasem – přičemž zvláštní pozornost bude věnována tomu, aby byli účastníci výzkumu plně obeznámeni s riziky a přínosem dané studie. Zrovna tak je nesmírně důležitý i princip **nečinění zla**, tj. nepůsobení újmy jednotlivcům, komunitám a společnosti jako celku. Provádění výzkumu kompetentním a soucitným způsobem je již obsaženo v principu **dobročinnosti**. Ačkoli je tento princip nezřídka kritizován jakožto východisko pro paternalistický přístup, jedná se o nepostradatelný princip pro naplňování potřeb zranitelných osob a zranitelných komunit, jako je tomu v případě našeho scénáře.

Etický princip **spravedlnosti** zaručuje lidem, co jim právem náleží, a chrání je před diskriminací. Tento princip bychom uplatnili s cílem zajistit, aby zkoumaná skupina nebyla vystavena zbytečným rizikům ve prospěch jiné skupiny lidí. Princip **rovného přístupu** je těžké uplatnit jako zásadu ve společnosti, která je nadměrně horlivá při obraně individualismu a nezávislosti, aniž by věnovala stejnou pozornost společnému blahu (srov. Ross et al., 1993: 17–28,

kde se o těchto principech pojednává). A konečně **dobré hospodaření** vyžaduje, aby řešitelé používali dostupné zdroje odpovědně a efektivně.

CESTA K PŘÍSTUPU ORIENTOVANÉMU NA ŘEŠENÍ PROBLÉMŮ

Prvním krokem při tvorbě efektivního přístupu k etickým dilematům při publikování v adiktologii, orientovaného na řešení konkrétních problémů, je vytvoření kodexu profesního jednání, který budou používat výzkumné organizace a vědecké časopisy. Takovýto kodex v současné době existuje v podobě etických pravidel vytvořených Mezinárodní asociací redaktorů adiktologických časopisů (International Society of Addiction Journal Editors, ISAJE Ethics Group, 2002). Pokyny ISAJE vyjadřují hodnoty a definují hranice vhodného a nevhodného chování při výzkumu v oblasti adiktologie (viz <http://www.parint.org/isajewebsite/ethics.htm>). Jako takové poskytují jakýsi morální kompas, který mohou autoři publikací využívat jako vodítko při rozhodování o etických otázkách.

Nicméně ten nejosvícenější a nejpraktičtější návod lze nalézt v komplexní analýze skutečných situací, zejména pokud je lze považovat za paradigmatické případy. Tento přístup prakticky uplatňuje kazuistika, přičemž jeho dávné kořeny vycházejí z morální filosofie a teologie, což zajišťuje důsledné zaměření na individuální mravní jednání (Jonsen a Toulmin, 1988). Tento přístup si cení širokého konsenzu, vytváření mravních pravidel na základě praktické moudrosti a akceptování pravděpodobné jistoty jakožto konečného výsledku. Kazuistika je atraktivní, protože nejvíce připomíná způsob, jakým přistupujeme k morálním otázkám v našem každodenním životě. Brody (1990) argumentuje tím, že když v rámci výzkumu nebo publikování zkoumáme jakýkoli etický problém ze všech možných úhlů, budeme schopni dosáhnout konsenzu a zároveň se dotkneme nejruznějších etických přístupů, včetně teorie a principů.

Dalším nezbytným krokem směrem k etickému rozhodování je naučit se, jak tyto kodexy uplatnit v praxi. Za tím účelem je hlavní část této kapitoly

věnována analýze souboru případových studií. Tyto případy jsou představeny formou krátkých výstižných popisů dané situace či problému, po nichž následuje analýza souvisejících etických principů a vhodných kroků, jaké by měl autor podniknout. Tyto scénáře jsou představeny s mírnou dávkou humoru, což má za cíl nabídnout jakýsi oddech od ponurému pesimismu tradiční morální analýzy.

Základní kritické situace popsané v uvedených scénářích jsme dále uspořádali podle následujících témat (tj. sedmi „hříčů“ z předchozí kapitoly):

- Neobjektivní citování: selektivní uvádění použité literatury
- Redundantní publikace: když se ve dvou nebo více pracích vyskytují stejná data nebo text, bez úplných křížových odkazů
- Neetické autorství: všechny osoby uvedené mezi autory by měly významně přispět k dané publikaci a měly by být připraveny nést za její obsah veřejnou odpovědnost.
- Nepřiznaný střet zájmů
- Nedodržení minimálních standardů ochrany zkoumaných zvířat nebo lidí
- Plagiátorství: používání cizích publikovaných nebo nepublikovaných myšlenek bez uvedení příslušného odkazu
- Vědecký podvod

Tyto analýzy poskytují spíše jakési vodítko pro další postup než pro definitivní rozhodnutí, a to formou vyvození závěrů ohledně nevhodnějšího postupu na základě zdravých (a z větší části univerzálních) etických principů, jako je nezávislost, dobročinnost, spravedlnost, poctivost, odmítnutí z důvodu svědomí, dobré hospodaření a nečinění zla.

SYNTETICKÝ MODEL PRO ANALÝZU ETICKÝCH DILEMAT

White a Popovits (2001) popisují ve své knize *Kritické situace: etické otázky v prevenci a léčbě závislosti* (*Critical Incidents: Ethical Issues in the Prevention and Treatment of Addiction*) syntetický

model rozhodování o etických aspektech, který vychází z hlavních tradic a etických principů, o kterých bylo pojednáno v předchozí části. Nejde zde o předložení jednoznačných řešení složitých etických problémů, ale spíše o podnětění diskuse o komplexnosti etických témat a navržení možných variant etického jednání. Daný model pracuje s třemi otázkami:

I. Či zájmy vstupují do hry a kdo může být poškozen? Jinými slovy, kdo jsou potenciální vítězové a kdo poražení? Nejčastějšími aktéry situací popisovaných v této kapitole jsou hlavně autoři konkrétního časopiseckého článku, editor časopisu, autorovi spolupracovníci, pracoviště, na kterém autor působí, odborná adiktologická veřejnost a široká laická veřejnost. Na základě posouzení výhod a nevýhod pro jednotlivé zúčastněné strany bude možné určit oblasti střetu zájmů, kde je nutné korigovat prospěch plynoucí jedné straně takovým způsobem, aby nevznikla případná újma jiné straně nebo instituci.

II. Jaké univerzální či kulturně specifické hodnoty se na tuto situaci vztahují a jaké jednání by z těchto hodnot mělo vyplývat? Podle Whitea a Popovits (2001) nás tato otázka má vést k zamyšlení nad tím, jak se lze obecně vnímanými etickými hodnotami (definovanými v rámečku 12.1) řídit, abychom se v konkrétní situaci zachovali co nejlépe. Důležitou součástí tohoto procesu je rozpoznání vzájemně protichůdných hodnot (např. upřímnost versus loajalita), na jehož základě konflikt vyřešíme volbou vyšší etické hodnoty. White a Popovits uvádějí, že tuto „vyšší hodnotu často určuje míra výsledného dobra nebo míra újmy zmíněné v první otázce, kterou se podaří odvrátit“ (str. 27).

III. Jaké normy se na tuto situaci vztahují z hlediska práva, profesní etiky, organizačních postupů a historické praxe? Třetí krok tohoto procesu spočívá v posouzení zavedených norem profesního vystupování, které předepisují či zakazují určité formy jednání či chování v předmětné situaci. Tyto normy zahrnují právní předpisy (např. legislativa týkající se autorských práv), standardy profesní praxe, předpisy upravující humánní výzkum a vnitřní řády organizací.

Rámeček 12/2 Kontrolní seznam pro analýzu kritických situací

Příklad/situace _____

1. Čí zájmy vstupují do hry a kdo může být poškozen? Jak vážná je potenciální újma? Které zájmy jsou případně ve vzájemném rozporu?

	významná	mírná	minimální/ žádná
Vaše vlastní zájmy			
Spolupracovníci			
Osoby účastníci se výzkumu			
Vaše instituce			
Profesní obor nebo věda			
Společnost			

2. Uplatnění univerzálních hodnot. Zaškrtněte všechny, které se vztahují k vašemu případu.

- Nezávislost (možnost svobodně rozhodovat o vlastním osudu)
- Dobročinnost (činit dobro, pomáhat druhým)
- Nečinění zla (nepůsobovat nikomu újmu)
- Spravedlnost (být spravedlivý, rozdělovat podle zásluh)
- Poslušnost (dodržovat zákonné a eticky přípustné pokyny)
- Odmítnutí z důvodu svědomí (neposlouchat nezákonné nebo neetické pokyny)
- Vděčnost (předávat dobro dál ostatním)
- Kvalifikace (mít znalosti a dovednosti)
- Dobré hospodaření (používat zdroje moudře)
- Upřímnost a otevřenost (mluvit pravdu)
- Věrnost (plnit své sliby)
- Loajalita (neopustit místo, pozici, osobu či skupinu)
- Svědomitost (pracovitost)
- Diskrétnost (respektovat důvěru a soukromí)
- Sebezdokonalování (být tím nejlepším, kým můžete být)
- Náprava křivd (odškodňovat ty, kterým byla způsobena újma)

- Vlastní prospěch (chránit sebe sama)
- Jiné kulturně specifické hodnoty

3. Jakými zákony, normami, politikami, prováděcími směrnici nebo tradičními postupy bychom se měli v takové situaci řídit?

Převzato z Whitea a Popovitse (2001).

PŘÍPADOVÉ STUDIE

V této části předkládáme sedm případových studií, z nichž každá se zabývá důležitým etickým dilematem. Za každým případem je uvedena řada diskusních otázek, které obrací naši pozornost na způsob uvažování o nastíněných morálních tématech. Po zvážení těchto otázek by si měl čtenář přečíst přehled uvedený v rámečku 12.2, kde jsou uvedeny další pokyny pro to, jak řešit určité dilema. Poté srovnajte své odpovědi s etickou analýzou, která následuje za každým uvedeným případem a která je provedena podle postupů navržených Whitem a Popovitsem (2001) pro řešení morálních dilemat.

PŘÍPAD 1. SELEKTIVNÍ UVÁDĚNÍ POUŽITÉ LITERATURY

Pan Selektif je postgraduální student klinické psychologie na Orgone University, který právě dokončil svou doktorskou disertační práci pod vedením své mentorky, význačné klinické psycholožky profesorky Ann Dorphinové. Téma jeho disertační práce vycházelo z teorie profesorky Dorphinové o odrazu závislosti, podle níž mozkové vlny konzumentů drog vyzařují auru unikajících endogenních opiátů, kterou vnímavý terapeut dokáže zachytit a recyklovat v podobě terapeutické aliance. Po několika slibných kvazi-experimentálních studiích a kasuistikách týkajících se teorie odrazu závislosti, které byly všechny publikovány profesorkou Dorphinovou nebo jejími studenty, dvě nezávislé randomizované klinické studie vykazaly negativní výsledky. Následně byla publikována

přehledová studie zpochybňující platnost této teorie a i neortodoxní výzkumné metody používané na Orgone University. V souladu s dřívějšími studii provedenými na Orgone University přinesla disertace pana Selektifa pozitivní, i když nepříliš přesvědčivé výsledky podporující tuto teorii. Prof. Dorphinová intenzivně prosazuje, aby výsledky byly publikovány, a spolupracuje na pracovní verzi příspěvku, který doporučuje, aby terapie odrazu závislosti byla široce přijata v běžné klinické praxi. Tato práce je předložena malému odbornému časopisu z oboru psychoterapie. Po obdržení recenzí napsal redaktor časopisu panu Selektifovi následující dopis:

„Právě jsem obdržel dvě recenze Vašeho rukopisu. Prvnímu recenzentovi se práce líbila a má jen několik málo doporučení k revizi. Ovšem druhý recenzent upozorňuje, že se Váš přehled použité literatury nezmiňuje o posledních studiích terapie odrazu závislosti, ke kterým se řadí i jeden silně kritický přehledový článek, a podává tak nepřesnou a zavádějící charakteristiku současného stavu teorie. I když Vaše práce zřejmě neobsahuje žádné zásadní nedostatky, rozhodl jsem se, že práci nepřijmu z důvodu kritiky recenzenta, že východiska, zdůvodnění, hypotézy a diskuse vyžadují značné úpravy, přičemž úroveň erudice, vyplývající z úvodní části práce, naznačuje, že autoři buď nejsou obeznámeni s posledním výzkumem v této oblasti, nebo jsou neobvykle neobjektivní při uvádění východisek studie.“

OTÁZKY K DISKUSI

1. Co mohli pan Selektif a profesorka Dorphinová udělat, aby se této situaci vyhnuli?
2. Kdo je odpovědný za toto selektivní uvádění literatury – první autor (pan Selektif), druhý autor (profesorka Ann Dorphinová) nebo oba?
3. Čí zájmy zde vstupují do hry a jaké etické principy se na tento případ vztahují?

ETICKÁ ANALÝZA

Odpovědnost za uvedení kompletního výčtu literatury a výzkumů týkajících se terapie odrazu závislosti nesou oba autoři, přičemž Ann Dorphinová nese větší díl odpovědnosti vzhledem k její vedoucí pozici. Selektivní uvádění literatury na podporu jed-

noho konkrétního názoru je podstatným porušením etiky. Jedná se o zjevnou odchylku od uznávaných standardů pro citování popsaných v kapitole 7. Při použití matice podle Whitea a Popovitse (viz rámeček 12.2) jako vodítka pro analýzu kritických případů má toto porušení etiky značné morální důsledky pro autory, jejich instituci, obor adiktologie a také společnost jako celek. Ono pokárání, kterého se autorům dostalo od redaktora, spolu s odmítnutím rukopisu a související profesní ostudou jsou jen nepatrné nepřijemnosti ve srovnání s větší škodou, která mohla nastat v důsledku publikování jejich práce. Uvažte, jak jejich nekorektní výzkum mohl poškodit blaho klientů léčených poskytovateli služeb, kteří by se – v dobré víře – řídili klinickými doporučeními těchto výzkumných pracovníků.

Jednání autorů, které bylo pravděpodobně motivováno vlastním prospěchem, představuje porušení etických principů nečinění zla a spravedlnosti. V principu nečinění zla je pevně zakotven princip „nezpůsobovat újmu“. Nepoctivost Lectiva a Dorphinové při prosazování vlastního prospěchu má potenciál ohrozit blaho všech klientů a institucí, kterých se nová terapie týká. Kromě toho zde nabývá významu princip spravedlnosti (rovného zacházení), když člověk zvaží zbytečné vynaložení nedostatkových finančních prostředků na marný způsob léčby. Navíc profesorka Dorphinová je zjevně v postavení, kdy může omezit studentovu nezávislost (možnost se sám rozhodovat) tím, že na něj vyvíjí nepřiměřený tlak, aby publikoval svůj výzkum způsobem, který podpoří její původní teorii. Tato forma nátlaku, která je zjevně neetická, je ve výzkumu často ignorována, přičemž následky nesou všichni zúčastnění, když se na takovéto jednání přijde. Velké části škody, jak té skutečné, tak potenciální, v této situaci mohlo být zabráněno, kdyby byly dodržovány zavedené standardy citování, tj. uvedení zástupců celého spektra související literatury.

PŘÍPAD 2. REDUNDANTNÍ PUBLIKACE

Odborná asistentka dr. V. Jedecká má před sebou přezkoumání své definitivy na velké univerzitě, která

za hlavní kritérium profesního postupu považuje počet publikací, na kterých se daná osoba podílí jako hlavní autor: Dr. V. Jedecká, která pracovala s dalšími třemi badateli na velké společné výzkumné studii, navrhuje, aby tito badatelé vykážali své závěry samostatně pro každou ze 16 drog, čímž by každý z badatelů měl čtyři publikace, kde by figuroval jako hlavní autor. Dr. Jedecká vytvoří šablonu, ve které jsou přehled použité literatury, metody a statistické analýzy prakticky totožné pro každý z článků, přičemž pouze název drogy se v každém ze 16 článků mění. Když je jedna z prací zabývající se novou taneční drogou předložena odbornému časopisu k recenzi, autoři redaktora neinformují o dalších patnácti pracích recenzovaných v jiných odborných časopisech a necitují ve své zprávě žádnou z těchto prací. Navíc všichni tito spoluautoři podepíší etické prohlášení požadované časopisem, ve kterém uvedou, že práce jako celek ani žádná její část nebyla publikována v žádném jiném časopise, ani se jí žádný jiný časopis nezabývá z hlediska možného publikování.

OTÁZKY K DISKUSI

1. Co měla dr. V. Jedecká a její spolupracovníci udělat při vykazování výsledků výzkumu?
2. Co měli případně sdělit redaktorovi, když mu předkládali rukopis?
3. Čí zájmy zde vstupují do hry a jaké etické principy se na tento případ vztahují?

ETICKÁ ANALÝZA

Jak je uvedeno v kapitole 11, druhý pekelný kruh je určen těm, kdo se provinili usilováním o vlastní prospěch tím, že se dopustili redundantního publikování, což je v rozporu s uznávanými etickými normami. V. Jedecká a její tři spolupracovníci se ocitli v této skandální situaci tak, že předložili materiál, kterým se (zčásti) zabývá jiný odborný časopis, a že použili doslovný materiál bez uvozovek nebo uvedení zdroje. Tím, že časopisu podepsali etické prohlášení, nepokrytě lhali o existenci jiných odborných prací a jejich vztahu ke studii o tzv. taneční droze.

Jakkoli se toto jednání zpočátku zdá neúmyslné, má podvádění spočívající v neuvedení vztahu mezi

oběma odbornými pracemi dalekosáhlé etické důsledky. Pokud znovu použijeme analytickou matici podle Whitea a Popovitse (viz rámeček 12.2), mohou být způsobeny různé druhy újmy, a to na profesní, klinické a společenské úrovni. Zaprvé, pokud by opravdu bylo publikováno všech 16 článků (oproti jednomu nebo dvěma vyčerpávajícím článkům), autoři by připravili až 15 konkurenčních, možná stejně hodnotných autorů o příležitost publikovat ve stejných odborných časopisech, protože mnoho časopisů má omezené místo a musí odmítat velké procento předložených prací. Zadruhé, úkol spočívající v kontrole a zpracování těchto redundantních prací vytváří zbytečnou práci pro recenzenty a redaktory, z nichž většina věnuje svůj čas ve prospěch systému nezávislých odborných recenzí dobrovolně. Je otázkou, zda možná újma dosahuje v matici podle Whitea a Popovitse úroveň „významná“. Zcela jistě je „mírná“, co se týče újmy způsobené na základě kteréhokoli kritéria etické analýzy. Je zjevné, že jednání autorů představuje porušení norem upřímnosti, otevřenosti, věrnosti/přesnosti a svědomitosti. Rozhodnutí autorů lhát ve svém etickém prohlášení je útokem na základní důvěru, na které stojí vědecká činnost, a může způsobit „nenapravitelné škody vědeckým badatelům, redaktorům a celé komunitě“, jak je popsáno v kapitole 11.

Dodržením zavedených standardů pro citování vzájemných souvislostí figurujících v jejich společných studiích a poctivou odpovědí v prohlášení požadovaném redaktory a vydavateli časopisu se autoři mohli vyhnout jak etické a právní kritice, tak ostudě v důsledku jejich podvodného jednání a nepoctivosti.

PŘÍPAD 3. AUTORSKÝ PODÍL

Marie Zavaděčilová je odborná vědecká pracovnice v postdoktorandské pozici v prestižním Národním středisku pro výzkum závislosti. Provádí zde výzkum v oblasti závislosti na preskribovaných lécivech pod vedením svého mentora, dr. Artura Svesse-Snámyho. Po předběžné analýze výsledků dr. Svesse-Snámyho (který pomáhal s koncipováním studie, se zajišťováním grantových prostředků na její realizaci

i s analýzou dat) navrhnul, že společně připraví článek a předloží jej k uveřejnění v časopisu Journal of Irreproducible Results.

Když dr. Zavděčilová dokončila první pracovní verzi rukopisu, dr. Svesse-Snámy trval na tom, aby do seznamu autorů byly přidány dvě osoby: 1) vědecký ředitel střediska NARC, který neměl nic do činění se studií ani s vypracováním rukopisu, a 2) asistentka výzkumu, která vedla rozhovory, zadávala data a prováděla rešerše literatury, ale jinak se na koncipování studie, analyzování dat, interpretaci výsledků a zpracování rukopisu podílela jen minimálně. Dr. Svesse-Snámy řekl Marii, že když bude jako poslední autor uveden ředitel NARC, bude mít práce větší šanci, že ji časopis Journal of Irreproducible Results uveřejní. Rovněž naznačil, že asistentka výzkumu, paní R. Šeršová, si zaslouhuje být uvedena jako spoluautorka s ohledem na množství práce, které na výzkumném projektu odvedla, a vykázaná publikační činnost jí navíc pomůže v přijímacím řízení na vysokou školu.

OTÁZKY K DISKUSI

1. Čí zájmy zde vstupují do hry a jaké etické principy se na tento případ vztahují?
2. Jak by měla Marie reagovat na návrh přidat jako autora vědeckého ředitele NARC?
3. Jak by měla Marie reagovat na návrh rozšířit kolektiv autorů o výzkumnou asistentku?

ETICKÁ ANALÝZA

Lze argumentovat tím, že tato situace má významné individuální etické důsledky pro dr. Zavděčilovou a dr. Svesse-Snámyho a mírné důsledky pro vědeckého ředitele a asistentku výzkumu. Svesse-Snámy porušuje nezávislost Marie Zavděčilové jako hlavního autora tím, že trvá na přidání dalších jmen, ačkoli by její nezávislost neporušil, kdyby to pouze navrhl. Skutečnost, že na tom Svesse-Snámy trvá, je ještě mnohem nehoráznější kvůli důsledkům nátlaku plynoucím z jeho pozice nadřízeného. Rovněž je zde přítomen aspekt „nečinění zla“ a spravedlnosti, pokud tím rozumíme připsání autorství podle skutečných zásluh. Asistentka výzkumu, paní R. Šeršová, má možná určitý nárok na autorský podíl z hlediska

spravedlnosti, ale ve skutečnosti nesplňuje kritéria autorství popsána v kapitole 8 této knihy. Dr. Zavděčilová by samozřejmě mohla uvést obě jména v poděkování, aniž by tím porušila pravidlo řádného přiznání autorství. Pokud by tato jména ovšem měla být uvedena mezi autory, lze argumentovat, že by tím byla mírně poškozena daná profese, vědecký obor a společnost.

Svesse-Snámy by mohl argumentovat z utilitárního pohledu, že použití jména vědeckého ředitele za účelem zajištění publikování dat by přispělo ke zlepšení situace jednotlivců a společnosti a tím pádem by vyvážilo újmu způsobenou přidáním dalšího autora. Rovněž by mohl upozornit, že do seznamu autorů jsou jména přidávána často, aniž by to bylo považováno za závažné porušení etických principů.

Tento protiargument poukazuje na škodu, určitě mírnou, a možná i významnou, způsobenou vědeckému oboru v důsledku porušení upřímnosti, spravedlnosti, věrnosti a loajality, ke kterému dochází tímto „darovaným“ autorstvím. Je to zjevně v rozporu se zásadami, které v posledních několika desetiletích prosazují redaktoři časopisů. Lze shrnout, že otázky vznesené v tomto případě mají co do činění s porušeními etických principů na úrovni jednotlivce, instituce a společnosti, a proto je nelze ospravedlnit.

PŘÍPAD 4. NEPŘIZNANÝ STŘET ZÁJMŮ

Dr. Jaas M. Hrabavý byl požádán redaktorem časopisu Journal of Neuropsychopharmacoepidemiology (NPPE), dr. Tomášem Fukem, o odevzdání přehledového článku na téma antidipsotropních léčivých přípravků. Tomáš Fuk ve své výzvě vycházel z odborných znalostí dr. Hrabavého na poli farmakologické regulace tzv. bažení a z jeho široce citovaných článků o novém léku proti bažení s názvem Payola. Dr. Hrabavý zpracoval tento přehled a předložil jej redaktorovi časopisu. V článku dr. Hrabavý citoval publikované i nepublikované studie, které podporovaly jeho tvrzení, že:

- *léky proti bažení, jako je Payola, snižují bažení po drogách a míru zneužívání návykových látek,*

- právě probíhá multicentrická klinická studie přípravku Payola, kterou sponzoruje jeho výrobce společnost Chemical Therapeutics, Inc. a
- byly vyvinuty metody aplikace přípravku Payola formou náplastí.

Vzhledem k tomu, že časopis *Journal of NPPE* nemá žádná příslušná formální pravidla, nebyl dr. Hrabavý požádán o přiznání skutečného nebo zdánlivého střetu zájmů. Kromě toho v poděkování uvedl dr. Hrabavý příslušné informace o lidech, kteří mu pomáhali článek vypracovat. Ale ani z jeho komunikace s redaktorem ani z uvedených poděkování nevyplývaly následující informace:

- Dr. Hrabavý je držitelem amerického patentu č. 6 375 999 na „Metody a zařízení pro transdermální podávání přípravku Payola“.
- Dr. Hrabavý je členem vědeckého poradního orgánu společnosti Chemical Therapeutics, Inc. a z titulu této pozice obdržel opci na koupi 7 000 akcií za cenu 5 centů za jednu akcii. Když se v blízké budoucnosti uskuteční plánovaná počáteční veřejná nabídka akcií společnosti Chemical Therapeutics za cenu, která je společností odhadována na 25,00 USD za akcii, bude hodnota akciového podílu dr. Hrabavého činit více než 250 000 USD.
- Dr. Hrabavý obdržel od společnosti Chemical Therapeutics vysoké částky jako odměnu za konzultace, včetně letenek v první třídě na celou řadu zahraničních setkání, kde přednášel o svém výzkumu přípravku Payola.

OTÁZKY K DISKUSI

1. Jaké etické problémy by mohly vyvstat v důsledku tohoto souběhu rolí dr. Hrabavého jako vědeckého pracovníka, který píše přehledovou studii, a jako osoby spojené s farmaceutickou společností Chemical Therapeutics, Inc.?
2. Do jaké míry bude dr. Hrabavý finančně těžit z bezplatné propagace své patentované náplasti Payola?
3. Do jaké míry bude dr. Hrabavý finančně těžit ze zájmu, který může vzbudit jeho pozitivní hodnocení přípravku Payola pro společnost Chemical Therapeutics před veřejnou nabídkou akcií?

4. Jaké jsou v tomto případě skutečné nebo zdánlivé střety zájmů?
5. Jaké jsou v tomto případě etické povinnosti dr. Hrabavého?

ETICKÁ ANALÝZA

Dr. Hrabavý má na propagaci přípravku Payola velký osobní, profesní a finanční zájem. Jeho možnost ovlivnit širší veřejnost a podpořit uznání nového léku je úzce navázána na publikaci jeho přehledového článku. Na individuální, institucionální i společenské úrovni je zde skutečný střet zájmů a vyvstává celá řada etických problémů.

Na začátku je důležité stanovit si zainteresované strany, tj. ty, kteří pravděpodobně budou těžit nebo naopak trpět z publikování recenzovaného vědeckého článku, který se nezmiňuje o finančním zájmu jeho autora na vývoji přípravku Payola. Zaprvé, autor je v pozici, kdy bude mít mnohostranný prospěch z publikování přehledu, i když rozsah tohoto prospěchu zčásti závisí na prestiži časopisu a jeho vlivu na čtenáře. Zadruhé, těžit z něj mohou také pacienti trpící závislostí, pokud po uveřejnění článku vejdou poznatky o účinnosti nového léku v širší známost.

Na svou obhajobu by dr. Hrabavý mohl uvést, že propagace nového produktu spadá do působnosti marketingové divize společnosti Chemical Therapeutics Inc. a že on ani společnost by neměli neoprávněný prospěch z publikace samotného přehledového článku. Mohl by dokonce dodat, že jeho vlastnictví příslušného patentu a jeho finanční vazby na společnost jsou záležitosti, které jsou veřejně známé, a jedná se o zcela zákonné a etické aktivity (uznávané i v akademických kruzích) v jeho roli podnikatele-vědce. On se rozhodl publikovat své výsledky výlučně z úcty k redaktorovi, dr. Fukovi. Pokud by časopis měl stanovená pravidla pro deklarování střetu zájmů, dr. Hrabavý by měl možnost buď se těmito pravidly řídit, nebo odmítnout výzvu k publikování svých dat.

Další významná skupina zainteresovaných stran v tomto případě jsou samotný časopis, jeho redaktor

a vydavatel. Objektivní pozorovatel by mohl zpochybňovat profesionální a etický úsudek redaktora, dr. Fuka, když požádal dr. Hrabavého o poskytnutí článku, aniž by věc nejprve konzultoval s redakční radou. V tomto případě dr. Fuk nedostal svým povinnostem vůči autorovi, vydavateli, časopisu a jeho čtenářům. Dokonce i kdyby přehledová studie dr. Hrabavého byla objektivní, vyvážená a kritická a hodná maximálního možného rozšíření, je integrita časopisu i příslušného oboru i tak zpochybněna nedostatkem odpovědnosti dr. Fuka. Absence pravidel pro deklarování možného střetu zájmů není omlouvou pro redaktora ani pro autora. Stejně tak by ani dr. Hrabavý ani dr. Fuk neměli tvrdit, že případný obecný přínos uveřejnění přehledového článku vyváží vzniklou škodu. Dále lze argumentovat, že pokud by se praxe neuvádění možného střetu zájmů rozšířila, mělo by to za následek nenapravitelné škody pro pacienty, publikační sféru i společnost jako celek.

V souvislosti s tímto případem se člověk musí pozastavit nad určitou neochotou na straně celé vědecké obce – na rovině individuální, akademické a výzkumné – poskytovat úplné informace. Vazby mezi výzkumem, výrobci a publikačními kanály jsou nezbytné, ale jsou zapotřebí etické standardy, kterými by se řídily rozpory mezi vlastním prospěchem a zájmem o obecné blaho.

PŘÍPAD 5. PODMÍNKY PROVÁDĚNÍ HUMÁNNÍHO VÝZKUMU

Dr. J. Zneužil působí jako klinický psycholog v útvaru pro podmíněně propuštění s dohledem. Doslechne se o existenci datového souboru obsahujícího klinické záznamy, demografické informace a údaje o opětovném uvěznění podmíněně propuštěných (odsouzených, kteří jsou propuštěni z výkonu trestu odnětí svobody, ale jsou pod intenzivním probačním dohledem), kteří absolvovali nový program léčby pro uživatele drog. Vzhledem k tomu, že do programu nemohou být zařazeni všichni podmíněně propuštění, byly do něj zapsány pouze osoby propuštěné z vězení každý druhý týden. Ostatní nebyly zařazeny do

*žádné léčby. Když se dr. Zneužil dozvěděl o tomto „přirozeném experimentu“, došel k závěru, že by tato data mohla představovat velmi cenný přínos pro odbornou literaturu, protože podmíněně propuštění v podstatě tvořili náhodně vybrané experimentální a kontrolní skupiny, aniž by byli předem vybráni k účasti na výzkumném projektu. Protože dr. Zneužil neabsolvoval etická školení, nebyl si vědom toho, že pro přístup k tomuto typu údajů pro výzkumné účely je třeba získat souhlas etické komise („Ethical Review Board“ – ERB), přestože je v rámci své klinické práce oprávněn do těchto záznamů nahlížet. Obstaral si tedy jména vybraných podmíněně propuštěných vězňů, vyhledal si záznamy o jejich opětovném zadržení a provedl statistickou analýzu. Z analýzy vyplynulo, že podmíněně propuštění, kteří absolvovali léčbu, se významně méně často vrátili zpět do výkonu trestu v důsledku porušení podmínek podmíněného propuštění souvisejícího s užíváním alkoholu a drog. Dr. Zneužil tyto výsledky sepsal a předložil je odbornému časopisu *Journal of Drug Criminalization*.*

Po odevzdání práce je dr. Zneužil vyzván, aby podepsal prohlášení, že pro realizaci studie získal všechna potřebná povolení etické komise, která se vyžadují v případě provádění výzkumu na lidech. I když má dr. Zneužil ohledně podepsání prohlášení smíšené pocity, rozhodne se neuvést pravdu o tom, že ve skutečnosti o žádný souhlas etickou komisí nepožádal. Svůj krok si zdůvodní tím, že 1) z výsledků nelze zjistit totožnost jednotlivých odsouzených a 2) etická komise by mu tehdy pravděpodobně stejně souhlas k nahlížení do příslušných dat udělila. V této fázi však dr. Zneužil váhá s vyžádáním si souhlasu etické komise zpětně, neboť se obává zamítavého stanoviska. Říká si, že přínos získaných poznatků pro společnost a odsouzené bohatě vyváží jeho drobný prohřešek proti etice.

OTÁZKY K DISKUSI

1. Proč redaktor požadoval, aby dr. J. Zneužil předložil dokumentaci o tom, že splnil požadavky etické komise pro svou studii?
2. Jaká je funkce institucionálních a redakčních požadavků ohledně léčby lidí účastnících se výzkumu?

3. Jsou etické standardy samy o sobě zárukou etického chování ve výzkumu?

ETICKÁ ANALÝZA

V tomto případě je vhodné zdůraznit zranitelnost lidí se závislostí ve vztahu ke všem stránkám péče o jejich blaho, včetně léčby a výzkumu, a intenzifikaci této zranitelnosti v konkrétních prostředích, jako jsou například nápravná zařízení. Tyto ohledy jsou ústředním aspektem výzkumné práce dr. Zneuzžila, která popisuje reakci podmíněně propuštěných osob na inovativní léčebný program. I když způsob, jakým byly účastníci původně do nového léčebného programu zařazeni, je důsledkem omezených prostředků, kontrola etických aspektů je velice důležitá, aby bylo zajištěno, že zde nedošlo k žádnému nátlaku. Tyto otázky vyvstávají při existenci i absenci výzkumného protokolu.

Otázka souhlasu etické komise, který požadoval redaktor jako podmínku pro přijetí této práce a její postoupení k recenznímu řízení, je nesmírně důležitá. Etická kontrola poskytuje určitou jistotu, že samotný výzkum splňuje základní etické standardy, a rovněž zahrnuje očekávání zajištění dohledu nad pokračujícím výzkumem, co se týče blaha účastníků ve výzkumném prostředí. Pokud by etická komise bývala měla možnost se k tomuto výzkumu vyjádřit, mohla rozhodnout, že tomuto výzkumu lze udělit výjimku v rámci zajišťování kvality a systému evidence známů. Na druhé straně mohla požadovat úplné splnění všech požadavků na řádný výzkumný protokol. Ve světle etických otázek vznášených časopisem ohledně dodržení pokynů etických komisí nebo jiných dozorčích orgánů se charakter práce dr. Zneuzžila mění, když se z ní stává výzkum. Redakční rada mohla oprávněně požadovat, aby se dr. Zneuzžil ve svém výzkumu omezil na data získaná až po udělení souhlasu.

Splnění požadavků regulačních orgánů většinou znamená také dodržení zákonných podmínek realizace výzkumných projektů a je současně zárukou uplatňování základních etických norem. Orgány zodpovědné za regulaci výzkumu sdílejí s redaktory odborných časopisů zájem o konání dobra a eliminaci

újm na individuální, institucionální i společenské úrovni. Vztah autora s etickou komisí a redaktorem je založen na důvěře a všechny zúčastněné strany vzájemně spoléhají na to, že ostatní budou jednat v dobré víře a v souladu s obecně uznávaným etickým rámcem, který má sloužit k obecnému dobru. Závazné normy samy o sobě zajišťují jen minimální ochranu zainteresovaných stran při výzkumných projektech. Etické normy s sebou často nesou vyšší míru péče.

PŘÍPAD 6. PLAGIÁTORSTVÍ

Hans Besserwisser a Gretchen Schnellová začali nedávno studovat v doktorandském programu na Freudbergské univerzitě. Pracují na projektu zaměřeném na výzkum vlivu vztahu mezi terapeutem a pacientem v rámci psychoanalytické léčby určené ženám, které nadužívají předepisovaná psychotropní léčiva. Při studiu odborné literatury narazí na velmi zajímavý článek profesorky Převzaté publikovaný v jednom z významných amerických periodik věnovaných psychoanalýze. Dr. Převzatá se ve svém článku zabývá vlivem tvaru pohovky v analytikově ordinaci na stupeň hloubky podvědomí, kterého je pacient při terapii schopen dosáhnout. V článku je formulována tzv. „divanopoziční teorie“.

Tito dva ambiciózní studenti se rozhodnou nabídnout článek k uveřejnění v časopise Bayerische Zeitschrift für Psychoanalytische Alkoholstudien, aby tak prokázali, že drží krok s nejnovějšími vědeckými trendy. Jejich článek je v němčině a vedle divanopoziční teorie prezentuje rovněž některé výsledky menšího lokálního šetření, které studenti provedli s cílem zjistit, co si terapeuti z oblasti adiktologie myslí o konstrukčním provedení pohovek ve svých pracovištích. Besserwisser a Schnellová redaktorovi sdělí, že svůj příspěvek považují za přehledový článek, nikoli původní práci.

Redaktor, který není obeznámen s divanopoziční teorií, předá text na posouzení recenzentce. Po dvou týdnech dostane její vyjádření. Recenzentka zjistí, že úvod k článku je doslovným překladem abstraktu

profesorky Převzaté. Názvy některých dílčích částí textu a struktura první části článku se rovněž shodují s prací dr. Převzaté. Autoři sice ve druhém odstavci v jednom případě na její článek odkazují, to však rozhodně nestačí. Podle recenzentky se jedná o případ plagiátorství.

Redaktor následně zaslá oběma mladým autorům dopis, ve kterém je informuje, že jejich článek nemůže přijmout k uveřejnění, neboť značné části textu jsou identické s již publikovaným článkem. Uvádí, že jimi předložený příspěvek porušuje mezinárodně uznávané etické zásady pro publikační činnost, a žádá vysvětlení. Redaktor také autorům sděluje, že kopii dopisu zaslá vedoucímu jejich katedry ve Freudbergu.

OTÁZKY K DISKUSI

1. Jak mohli studenti předejít pokárání ze strany redaktora časopisu a možnému postihu ze strany vedoucího katedry a univerzity?
2. Jaké negativní dopady, ať už reálné nebo potenciální, by mohlo takové jednání studentů mít?
3. Mohli se studenti hájit tím, že nebyli obeznámeni s etickými zásadami pro publikační činnost? Pokud o nich opravdu nevěděli, kdo měl povinnost je v tomto ohledu poučit?

ETICKÁ ANALÝZA

Plagiátorství těchto studentů má významné důsledky, s možností újmy pro samotné studenty, původního autora, výzkumnou instituci, obor adiktologie i společnost jako celek. Studenti se podle matice dle Whitea a Popovitse vystavili riziku možného vyloučení z jejich doktorského programu jako trest za porušení uznávaných etických norem. Je nicméně možné, že si takto počínali z neznalosti a že nebyli odpovídajícím způsobem seznámeni s etickými aspekty ze strany svých vyučujících nebo instituce. Pokud jednotliví vyučující a instituce nebyli dostatečně důslední při vedení a informování studentů, nesou instituce a její představitelé stejnou vinu jako tito studenti.

Jednání studentů zjevně představovalo určitou formu zcizení, jehož předmětem byla práce dr. Převzaté,

nicméně případné poškození její reputace bude mírné nebo minimální podle stupnice Whitea a Popovitse. Porušení norem, jehož se dopustili, s sebou rovněž nese možnost poškození profesního oboru a společnosti jako celku, zejména kdyby se toto jednání stalo při publikování běžnou praxí. Podle schématu univerzálních hodnot podle Whitea a Popovitse studenti porušili hodnoty spravedlnosti, upřímnosti a svědomitosti tím, že neuznali práci původního autora. Jednali z vlastního prospěchu bez jakýchkoli ohledů na zavedená etická a profesní pravidla. Mohou být obviněni z omezení nezávislosti autorky původního výzkumu tím, že jí připraví o možnost kontroly nad její vlastní prací formou vhodných citací. Pokud se studentům nedostalo odpovídajících informací o etických otázkách od jejich instituce, dopustili se vedoucí pracovníci a vyučující této instituce porušení principů dobročinnosti a nečinění zla. Instituce mají morální odpovědnost vytvářet prostředí, ve kterém jsou poctivost a upřímnost zásadní součástí jejich výzkumné činnosti (Institute of Medicine, 2002). Dobré hospodaření rovněž vstupuje do této rovnice, protože ze společenského hlediska mají instituce společenskou odpovědnost nakládat uvážlivě se svěťenými prostředky.

PŘÍPAD 7: VĚDECKÝ PODVOD – „UPRAVOVÁNÍ DAT“

Dr. Frank N. Stein je odborný asistent na katedře anatomických výrůstků na jedné velké lékařské fakultě v Transylvánii. Jeho poslední výzkumný projekt se zabývá účinky transplantací mozku na vývoj a průběh závislosti. Předběžná analýza dat z prvních 10 transplantací ukazuje zajímavý trend, ale hodnota p je jen nepatrně pod hladinou statistické významnosti. Statistik dr. Steina, Igor Numbers, navrhuje, aby provedli ještě několik transplantací, aby se zvýšila statistická síla, a poté přidali do kontrolní skupiny stejný počet případů (bez výhody náhodného přiřazení). Igor rovněž navrhuje, aby provedli jednostranný test, aby získali příznivější úroveň alfa, a vyloučili několik kovariátů za účelem zvýšení stupňů volnosti. Poté, co Stein a Numbers provedli všechny tyto změny protokolu, předložili práci k pu-

blikaci jako skutečnou studii s náhodným přiřazováním s výraznými rozdíly mezi jednotlivými skupinami. Jeden z recenzentů se pozastavil nad použitím jednostranného testu a navrhl, aby autoři zahrnuli do svých analýz více kovariát, a požádal redaktora, aby si od autorů (Stein a Numbers) obstaral podrobnější informace o způsobu zajištění jejich výběrových souborů. Instituce dr. Steina udělila k výzkumu řádný souhlas. Kromě toho se tento výzkum těší společenské podpoře ve formě poskytnutí finančních prostředků vyčleněných na kvalitní vědeckou práci.

OTÁZKY K DISKUSI

1. Bylo etické, že dr. Stein použil jednostranný test?
2. Jak by Stein měl redaktorovi odpovědět?

ETICKÁ ANALÝZA

Zainteresovanými stranami jsou příjemci, vědci, lékařská fakulta a společnost jako celek. Dobro představované výzkumem dr. Franka N. Steina spočívá v přínosu pro obor adiktologie díky rozšíření poznatků o účincích transplantace mozku. Rozhodnutí, zda se má v tomto výzkumu pokračovat, závisí na studiích konečných výsledků, které z velké části závisejí na zjištěních Steina a Numberse, kteří jsou přesvědčeni, že změny v jejich statistické analýze jsou jen nevýznamné a etické. Domnívají se, že pokračování jejich práce bude znamenat obrovský přínos pro všechny zúčastněné, a zejména pro osoby se závislostmi. Jejich rozhodnutí použít nové statistické analýzy společně s jejich odůvodněním tohoto postupu v reakci na recenzní řízení ukazuje, že jsou přesvědčeni, že účel světi prostředky. Koneckonců se jedná o nový vysoce progresivní výzkum, kde malé upravnění dat lze považovat jen za zanedbatelný prohrěšek.

Tito výzkumní pracovníci, navzdory jejich idealismu a dobrým úmyslům, jsou slepí vůči důsledkům upřímnosti, dobrého hospodaření a spravedlnosti při svém rozhodování. Jejich nepoctivost má dopad na blaho a bezpečí příjemců mozkových transplantátů. Kromě toho nejsou dobrými správci prostředků, které byly na podporu tohoto výzkumu poskytnuty. Jejich neetické používání prostředků navíc poškozuje jiné, finančně nepodporované vědce, jejichž zá-

losti o granty vycházejí z poctivých a odpovědných zjištění.

Naše ironická odpověď na tento fiktivní scénář odhaluje celou řadu etických úskalí, která plynou z kroků, které se na první pohled zdají jako zanedbatelné úpravy použité statistické metody. Nekompromisní poctivost musí být vlastní samotnému výzkumu a autoři musí být vůči redaktorům upřímní ohledně použitých metod a výsledků. Vztah mezi oběma těmito stranami je založen na vzájemné důvěře a navozená důvěra se dotýká základní poctivosti vědeckého publikování. Použijeme-li matici podle Whitea a Popovitse, lze tento případ ohodnotit nejvyšším hodnocením „významné“ u všech jednotlivých zájmů a forem zranitelnosti.

ZÁVĚR

Záměrem této kapitoly bylo ilustrovat etický rámec, který poskytuje praktické vodítko pro výzkumné pracovníky při publikování odpovědných a důvěryhodných výzkumů. Jak vyplývá z analýz jednotlivých případů, ústředním faktorem pro pochopení této otázky je vysoká míra důvěry. Vztah založený na důvěře je středobodem záruk, že vědeckým pracovníkům jde při výzkumu o blaho jednotlivců, institucí a společnosti jako celku.

V atmosféře touhy po vlastním prospěchu, která je často posilována přílišným ohledem na zveličovanou formu individualismu (která je ovšem s obecným blahem neslučitelná), je obtížné zajistit dostatečně důstojné místo pro roli důvěry při výzkumných projektech, stejně jako kdekoli jinde ve společnosti (Institute of Medicine, 2002). Je nutné, aby existovaly společenské záruky, představované například činnostmi etických komisí a jiných regulatorních orgánů, aby bylo zajištěno, že důvěra, kterou jednotlivci, instituce a společnost chovají k výzkumu, bude oprávněná a respektovaná. Nezbytným prvním krokem při vytváření a udržování atmosféry důvěry je maximální rozsah spolupráce mezi vědeckou komunitou a regulatorními orgány.

Samotné regulační orgány nemohou zajistit etické chování v rámci výzkumu nebo publikování, protože obě tyto sféry mají důvěru zahrnutou ve své podstatě. Ve hře jsou ještě další prvky jako například ctinnost a charakter. Jednotlivci, instituce a vydavatelství by měli v ideálním případě do svých projektů zahrnout vlastnosti, jako jsou poctivost, spravedlnost a důvěra. Ale hodnotit přítomnost nebo absenci čestných postupů ve větších organizacích není snadné. Je obtížné zjistit, zda je nějaká instituce, kde probíhá výzkum, čestná, a to jen na základě analýzy jejich dobrodiní.

Před mnoha staletími se tímto problémem zabýval Platón ve svém dialogu se Sokratem, jak je zaznamenáno v jeho díle Menón: „Myslíš si, Sokrate, že ctinnost lze učit? Anebo vlastně ta ctinnost může být výsledkem cvičení nebo je přirozeností, s kterou se rodíme, [nebo je to ještě něco jiného]?“ (přel. F. Novotný, 2000). Při budování etiky na bázi charakteru, která by měla řídit chování výzkumníků a autorů, by se člověku chtělo na základě tradiční moudrosti odpovědět na výše uvedené Platónovy otázky slovy „platí vše výše řečené“.

To „něco jiného“, na co Platón naráží, je zajímavé a říká si o poznámku v rámci závěrečné myšlenky této kapitoly. Možná Platón naznačoval, pro naše současné poučení, že tím „něčím jiným“ je ta nejkomplexnější etická analýza přetrvávajících současných problémů v oblasti výzkumu a publikování, ve smyslu případových studií uvedených v této kapitole. Pokračování diskuse o skutečných problémech je tou nejlepší zárukou, že etická atmosféra bude pronikat do etiky výzkumu a podporovat odpovědný přístup k publikování.

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ Alighieri, D. *The Divine Comedy*. Translated by Laurence Binyon (1947) in the *Portable Dante*, New York: The Viking Press.
- 2/ Brody, H. (1990) *Applied Ethics: Don't Change the Subject*. In: Hoffmaster, B., Freedman, B. and Raser, F., eds. *Clinical Ethics: Theory and Practice*. Clifton, NJ: Human Press, str. 183–200.
- 3/ Elwood, W. (1994) *Rhetoric in the War on Drugs: The Triumph and Tragedy of Public Relations*. Westport, CT: Praeger.
- 4/ Glaser, J.W. (1994) *Three Realms of Ethics: Individual, Institutional, Societal*. Kansas City, MO: Sheed and Ward.
- 5/ Institute of Medicine (2002) *Integrity in Scientific Research: Creating an Environment That Promotes Responsible Conduct*. Washington, D.C: National Academy of Sciences Press.
- 6/ ISAJE Ethics Group (2002) *Ethical practice guidelines in addiction publishing for authors, journal editors and other partners*. London, UK: International Society of Addiction Journal Editors (nepublikovaný dokument, viz <http://www.parint.org/isajewebsite/ethics.htm>).
- 7/ Jonsen, A.R. and Toulmin, S. (1988) *The Abuse of Casuistry: A History of Moral Reasoning*. Berkeley, CA: University of California Press.
- 8/ Kass, L.R. (2002) *Life, Liberty and the Defense of Dignity: The Challenge of Bioethics*. San Francisco, CA: Encounter Books.
- 9/ McGovern, T.F. (1998) Vulnerability: reflection on its ethical implications for the protection of participants in SAMSHA programs. *Ethics and Behaviour* 8(4), 293–304.
- 10/ Plato. *Meno*. Edited by Thompson, E.S. (1980) New York: Garland Publishers.
- 11/ Ross, J.W., Glaser J.W., Rasinski-Gregory, D., McIver Gibson, J. and Bayley, C. (1993) *Health Care Ethics Committees: The Next Generation*. Chicago, IL: America Hospital Publishing, Inc.
- 12/ White, W.L. and Popovits, R.M. (2001) *Critical Incidents: Ethical Issues in the Prevention and Treatment of Addiction* (2nd edn). Bloomington, IL, Lighthouse Institute.

KAPITOLA 13: VZTAHY S VÝROBCI ALKOHOLICKÝCH NÁPOJŮ, FARMACEUTICKÝMI SPOLEČNOSTMI A JINÝMI SUBJEKTY POSKYTUJÍCÍMI FINANČNÍ PODPORU: SVATÝ GRÁL, NEBO OTRÁVENÝ KALICH?

PETER MILLER, THOMAS F. BABOR,
THOMAS MCGOVERN, ISIDORE OBOT
A GERHARD BÜHRINGER

Etický rozměr vztahů mezi výzkumníky, výzkumnými organizacemi, redaktory odborných časopisů a nejrůznějšími průmyslovými odvětvími, která z návykových látek a návykového chování profitují, je komplikovaný a rozsáhlý. Tyto vztahy zahrnují individuální, institucionální a společenské rozměry etické reflexe. Do jisté míry je tato kapitola rozsáhlou případovou studií, která vyžaduje hloubkovou etickou analýzu. Zúčastněné síly a zájmy jsou nutně navzájem propletené, přičemž výzkumní pracovníci se při své práci musejí často spoléhat na různé zdroje financování. Těmito zdroji se budeme dále v této kapitole podrobně zabývat. Středobodem etické diskuse je problematika důvěry vůči jednotlivcům a institucím. V zásadě neexistují žádné jednoduché pokyny, které by badatelé pomohly rozhodnout se, které zdroje finanční podpory má přijmout a které odmítnout. Nicméně je nesmírně důležité, aby pracovníci ve výzkumu provedli etické posouzení a zvážili všechny otázky, kterých se daná záležitost týká. V této kapitole se budeme zabývat způsoby, jakými různé zájmové skupiny ovlivňují proces výzkumu, a dále ukážeme použití analýzy PERIL (Adams, 2007), která představuje rámec pro etické rozhodování vytvořený speciálně pro tento problém.

Velká část pracovní zátěže aktivních výzkumných pracovníků je věnována žádostem o granty. Úspěšné

získání finančních prostředků z grantu je vnímáno jako nezávislé měřítko hodnoty vědce v oboru. Ale úspěšné získání finančních prostředků pro výzkum může být někdy „otráveným kalichem“, a to z důvodu problémů spočívajících ve spojení s financujícím subjektem. Tyto problémy zahrnují případy, kdy něčí komerční nebo jiné zájmy na daném výzkumu určují způsob, jakým je výzkum prováděn, popřípadě určují, kdy a kde je výzkum publikován. Smlouvy, které se zdají rozumné ve chvíli, kdy vám mávají před nosem penězi, mohou zabránit publikaci celých studií nebo, a to je ještě horší, mají za následek selektivní publikování, které neuvádí přesně skutečné výsledky. Takové zkušenosti mohou zničit jednotlivé výzkumné pracovníky, a to osobně i profesně. Od samého začátku bychom rádi zdůraznili, že jednotliví pracovníci výzkumu se s těmito problémy nemohou vypořádat sami, ale potřebují podporu nadřízených kolegů, svých institucí, profesních sdružení a akademických časopisů.

NARŮSTAJÍCÍ OBAVY

V atmosféře touhy po vlastním prospěchu, která je často posilována přílišným ohledem na zveličovanou formu individualismu (která je ovšem s obecným blahem neslučitelná), je obtížné zajistit dostatečně důstojné místo pro roli důvěry při výzkumných projektech, stejně jako kdekoli jinde ve společnosti.

(McGovern et al., 2004: 122)

Obavy o důkazní základny adiktologie v poslední době zazněly na mnoha fórech (např. Adams, 2007; Hall, 2006a; Miller et al., 2006). Mnozí z autorů, kteří tyto obavy vyjadřují, nám připomněli, že i když existují určité pojistky, jako jsou například etické komise a jiné regulační orgány, zajišťování integrity výsledků vědeckého bádání je nikdy nekončící úkol, k němuž je nutné mít povědomí o nových aktérech (např. provozovatelích hazardu) snažících se ovlivnit korpus vědeckých poznatků a rovněž o nových způsobech realizace této činnosti (Hall, 2006a), jako jsou například placené příspěvky do redigovaných knih, které vypadají vědecky, ale často skrývají konkrétní politické zájmy.

Na roli, jakou mohou hrát významné subjekty poskytující finanční prostředky (jako např. farmaceutické společnosti a vládní resorty) při ovlivňování výsledků výzkumu a procesu šíření informací upozornili např. Miller et al. (2006). Bylo to považováno za důležité ze dvou hledisek: 1) zachování věrnosti ideálu vědy a 2) dodržení etického principu dobročinnosti (viz kapitolu 12). Zachování ideálu vědy bylo považováno za zásadní pro daný obor, a to nejen v zájmu udržení důvěry veřejnosti (jak je uvedeno výše), ale rovněž v zájmu zajištění toho, aby se obor přibližoval těm nejefektivnějším možným způsobům léčby. Dodržování ideálu dobročinnosti (povinnosti maximalizovat možný přínos a minimalizovat možnou škodu) bylo považováno za stejně důležité při zvažování, zda je výzkum (který může být cenzurován, jen zčásti zveřejněn nebo zůstat nepublikovaný) skutečně možné označit za výzkum, který je v maximálním souladu se zájmem jeho účastníků.

Nedávná debata v akademických časopisech a následné komentáře významnou měrou přispěly k našemu pochopení, jak subjekty poskytující finanční prostředky přímo a nepřímo ovlivňují výzkum (Adams, 2007; Ashcroft, 2006; Babor, 2006; Hall, 2006a, 2006b; Hough a Turnbull, 2006; Khoshnood, 2006; Lenton a Midford, 2006). Postřehy získané od nejruznějších orgánů a uvedené v rámečku 13.1 podtrhují některé z hlavních problémů a poukazují na skutečnost, že proces výzkumu zdaleka neovlivňují jen sponzoři navázaní na relevantní průmyslová odvětví.

Rámeček 13/1 Postřehy jednotlivých komentátorů o financování výzkumu

„Protože... výzkum může mít nepříznivý vliv na reputaci vlád a vládních resortů, stále významnější součástí smluvních ujednání mezi pracovníky výzkumu a poskytovateli finančních prostředků je zajištění ‚projektového řízení‘“ (Hall, 2006b: 240).

„[Při] současném způsobu financování nemají univerzity a výzkumná střediska motivaci držet se přísně těchto norm“ (Ashcroft, 2006: 238).

„V posledních letech byl téměř všechen [australský] výzkum týkající se protidrogové osvěty a financovaný jednotlivými státy nebo federální vládou prováděn podle zadání poskytovatele finančních prostředků, nikoli z iniciativy badatele“ (Lenton a Midford, 2006: 244).

„Vládní resorty určitě také stanovují úkoly pro výzkum – a specifikují metodiky výzkumu tak, aby vyhovovaly jejich zájmům, místo aby přispívaly nezaujatě k poznatkům týkajícím se otázek dané politiky. Vládní resorty úmyslně nezadávají výzkum, který postaví jejich ministry do nepříjemné situace“ (Hough a Turnbull, 2006: 242).

„Přední vědeckí pracovníci by měli být připraveni odmítnout financování od subjektů, které se dopouštějí nevhodného jednání. Výzkumní pracovníci na vedoucích pozicích zaštitěni výhodou definitivy by měli být připraveni chránit řadové výzkumné pracovníky a obhajovat ničím neomezené právo na publikování výsledků výzkumu“ (Hall, 2006b: 240).

DRUHY NEGATIVNÍHO VLIVU

Miller a kolektiv (2006) identifikovali pět hlavních způsobů, kterými subjekty poskytující finanční prostředky mohou negativně regulovat výzkum: 1) přímá cenzura (případy, kdy je materiál upravován nebo je zasahováno do jeho šíření), 2) omezování přístupu k datům (buď jako ovlivnění určitého výstupu nebo jako forma nátlaku na příznivou interpretaci), 3) trvalá nejistota financování (úprava podmínek pro následné financování, pokud předchází výsledky budou nevhodné nebo nežádoucí), 4) používání nedostatečně kvalifikovaných nebo snadno ovlivnitelných výzkumných pracovníků (což umožňuje sponzorům ovlivňovat kvalitu prováděné výzkumné činnosti dokonce ještě předtím, že výzkum vůbec započne) a 5) stanovení úkolů pro výzkum nebo jeho oslabování (kdy jsou rozhodnutí činěna na základě politických, finančních nebo ideologických zájmů sponzora). Například farmaceutické společnosti nadměrně přispívají na studie zkoumající účinek farmakoterapeutických řešení problémů s drogami, což by v rámci korpusu dostupných po-

znatků mohlo vést k přecenění tohoto způsobu léčby (Wagner a Steinzor, 2007: 5). Jiní autoři (např. Gruning et al., 2006: 26; Kassirer, 2004: 168) uvedli podobný, i když mírně odlišný popis způsobů, jakými zájmové skupiny ovlivňují zdravotnickou politiku a vědecký výzkum (viz rámeček 13.2).

Rámeček 13/2 Tabákový průmysl v Německu

Gruning a kolektiv (2006) identifikovali pět způsobů, jakými tabákový průmysl v Německu zkresloval výsledky vědeckého bádání:

Potlačování, pomocí kroků, jakým bylo uzavření německého Ústavu pro oborový výzkum (který byl financován tabákovým průmyslem), když vedoucí tohoto ústavu publikoval výsledky vyznívající nepříznivě pro daný průmysl, a následně požadování záruk od vědců průmyslem financovaných, že nepříznivé výsledky nebudou publikovány.

Oslabování, pomocí selektivního financování výzkumu a najímání vědeckých pracovníků, kteří měli pochybnosti o negativních účincích kouření nebo jejichž předchozí práce neobjevily žádnou takovou souvislost, a rovněž financování výzkumných projektů předurčených k tomu, že nenaleznou žádnou souvislost mezi kouřením a nemocemi (např. Wander a Malone, 2006).

Odvádění pozornosti, pomocí výběru a podpory velkého počtu „zavádějících studií“, což jsou výzkumné projekty prováděné s cílem odvést pozornost od kouření tím, že se budou zkoumat jiné potenciální příčiny onemocnění souvisejících s kouřením.

Skrývání, používání „externích“ vědeckých pracovníků, jejichž vazby na průmysl jsou skryté, ke zvýšení věrohodnosti a dopadu publikovaných studií.

Manipulace, prověřování a schvalování článků a prezentací ze strany průmyslu před jejich publikováním nebo přednesením.

Zdroj: Gruning et al., 2006: 26.

TABÁKOVÝ PRŮMYSL

Nejnámější příklad toho, jak subjekt poskytující finanční prostředky může podkopávat poctivost výzkumu a „kalit vodu“ obklopující dané téma, je intenzivní kampaň tabákového průmyslu spočívající nejprve v odmítání souvislosti mezi kouřením a rakovinou plic a poté, v poslední době, v podpoře programů, které přisuzují odpovědnost jednotlivým kuřákům místo tabákovým společnostem. Šetření aktivit tabákových společností stále odhaluje nové způsoby, jakými se tento průmysl snaží podporovat kouření a zároveň se zbavovat odpovědnosti za následné škody na zdraví (Drope et al., 2004; Iida a Proctor, 2004; King, 2006; Muggli et al., 2004; Ong a Glantz, 2000). Existuje nespočet příkladů toho, jak tabákové společnosti podkopávaly nebo oslabovaly zdravotní iniciativy. Bylo zjištěno, že tabákový průmysl ovlivňuje výzkum pomocí všech z výše jmenovaných metod (např. Hirshhorn et al., 2001; King, 2006). Podle jedné z autorit v oboru „by možná výzkumné granty od tabákových společností měly nést vlastní varování ministra zdravotnictví – Pozor: Sponzorské dary od tabákového průmyslu mohou být nebezpečné veřejnému zdraví“ (Parascandola, 2005: 549).

VÝROBCI ALKOHOLICKÝCH NÁPOJŮ

Pomocí ospravedlňujících pojmů jako „společenská odpovědnost firmy“ a „partnerství se zdravotnickou veřejností“ financují výrobci alkoholických nápojů (zejména velcí výrobci, oborová sdružení a různé „společensky angažované“ organizace) mnoho „vědeckých“ aktivit, které zahrnují práci nezávislých vědců za použití různých postupů nebo se s ní překrývají, počínaje snahami o ovlivnění způsobu, jímž veřejnost výzkum vnímá, a konče přímým zadáváním výzkumných projektů, které jsou v souladu s jejich prioritami ohledně vztahu s veřejností.

Existují minimálně tři organizace financované převážně z prostředků výrobců lihovin, jejichž hlavním cílem je provádění vědeckého výzkumu v oblasti alkoholu: Evropský poradní výbor pro výzkum (European Research Advisory Board – ERAB), Na-

dace pro lékařský výzkum alkoholických nápojů (Alcoholic Beverage Medical Research Foundation – ABMRF) a Výzkumný ústav alkoholických nápojů (Institut de Recherches Scientifiques sur les Boissons – IREB). I když někteří považují aktivity těchto organizací za příkladnou ukázkou toho, jak by průmysl měl přispívat k vědě v oblasti alkoholu, byly rovněž vzneseny otázky týkající se způsobu, jakým fungují, a jejich vlivu na vědecký proces (Babor, v tisku).

Například institut IREB kromě sponzorování projektů iniciovaných badateli objednává i své vlastní studie, a tím zvyšuje možnost, že budou propagována témata příznivá pro dané průmyslové odvětví. Rovněž bylo naznačeno, že objektivita vědeckého pracovníka by mohla být ohrožena přijetím honorářů a vyplacením souvisejícího cestovného a příležitostmi pro přátelská setkání s vedoucími pracovníky odvětví na mezinárodních jednáních. Každá z těchto organizací rovněž financuje výzkum témat příznivých vůči odvětví, jako jsou například pozitivní zdravotní účinky mírného užívání alkoholu, které se poté stávají součástí marketingových strategií vinařského a pivovarnického průmyslu nebo jsou uváděny jako důvod proč neuvalovat daně a regulaci na alkoholový průmysl.

Kromě nepřímé podpory výzkumu prováděného externími organizacemi se vyskytlo několik případů, kdy jednotliví výrobci alkoholických nápojů nebo odvětvím podporované organizace působící v oblasti „společenské angažovanosti / vztahů s veřejností“ (SAPRO) poskytují přímou podporu vědeckým pracovníkům pracujícím na výzkumu alkoholu na univerzitách. Mezi nejmarkantnější příklady patří klinické a výzkumné zařízení Ernest Gallo Clinic and Research Center založené společností Gallo Winery při Kalifornské univerzitě (University of California) za účelem studia základní neurovědy a účinků alkoholu na mozek, podpora pivovaru Anheuser-Busch věnovaná výzkumu společenských norem na sedmi univerzitách v USA a středisko výzkumu nadměrné konzumace alkoholu mladistvých financované společností Diageo Ireland, která patří do skupiny Diageo PLC, největšího světového výrobce a distributora alkoholických nápojů (Babor et al., 1996; Babor, 2006; Babor, v tisku).

Není k dispozici mnoho informací o interním marketingovém výzkumu prováděném výrobcí alkoholických nápojů a smluvními výzkumnými organizacemi, protože tyto informace nejsou sdělovány veřejnosti, vědecké komunitě ani odborníkům na oblast veřejného zdraví. V případě tabáku dříve tajné interní dokumenty výrobců odhalily, že byla použita nezávislá analýza výzkumu smyslového vnímání k vytvoření designu produktu pro cílové segmenty trhu s cigaretami, včetně mladých lidí (např. Carpenter et al., 2005), a existují důkazy, že podobný výzkum provádějí i výrobci alkoholických nápojů (Babor, v tisku). Smluvní výzkumné projekty vyžadují zapojení vědců z oblasti sociálních a behaviorálních věd, takže zde mohou nastat etické problémy do té míry, že tento výzkum by mohl usnadnit marketing produktů (jako např. tzv. alcopops), které jsou zneužívány primárně ohroženými skupinami obyvatelstva. Tento druh programů financování v sobě nese nejen potenciál střetu zájmů, ale rovněž mohou mít vliv na objektivitu nezávislých vědeckých pracovníků a integritu vědy. V tom nejlepším případě vědecké aktivity podporované výrobcí alkoholu zajišťují finanční podporu a malé konzultační odměny pro vědce činné v oblasti základního a behaviorálního výzkumu ve vztahu k alkoholu. V tom nejhorším případě matou veřejnou diskusi o zdravotních otázkách a možnostech politiky, vyvolávají otázky o objektivitě odborníků podílejících se na výzkumu alkoholu podporovaného výrobcí a poskytují výrobcům pohodlný způsob jak prokazovat „firemní odpovědnost“ v rámci snahy o vyhýbání se zdanění a regulaci (viz rámeček 13.3, kde jsou uvedeny další příklady příslušných aktivit výrobců).

Rámeček 13/3 Historická bilance mezinárodního střediska pro politiky v oblasti alkoholu International Center for Alcohol Policies (ICAP)

ICAP (International Center for Alcohol Policies) je „společensky angažovaná“ organizace se zaměřením na rozvoj vztahů s veřejností, podporovaná výrobcí alkoholu a sídlící ve Washingtonu, D.C. Svůj úkol definuje jako „změnu debaty o místě alkoholu ve světě přesunutím diskuse od komodity k chování“, upouštět od „tradičního zaměření diskusí o příslušných politikách, [které] spočívalo na regulaci

alkoholu v nápojích“ (Room, 2005: 1803). Navzdory fasádě vědeckosti a objektivitu organizace ICAP a jejímu tvrzení, že se jedná o prostředníka, který může spojovat odlišné skupiny ve světě různých koncepcí týkajících se alkoholu, byla činnost ICAP identifikována jako ideologický nástroj zastupující určitou skupinu politických aktérů s pevně zakotvenými zájmy, který se neoprávněně vměšuje do vědeckého procesu (Foxcroft, 2005). Existují rovněž důkazy o tom, že výzkum podporovaný ICAP je nízké kvality a zaujatý ve prospěch stanovisek výrobců podporujících alkoholovou osvětu místo účinnějších pravidel vztahujících se na alkoholické nápoje (Babor a Xuan, 2004). ICAP rovněž platí vědeckým pracovníkům za redakci a vypracování kapitol pro zadávané knihy, které jsou kritizovány za jejich zaujatost ve prospěch stanovisek ohledně pravidel příznivých pro výrobce alkoholických nápojů (Stimson et al., 2006; Caetano, 2008).

FARMACEUTICKÝ PRŮMYSL

Zájem farmaceutického průmyslu na objevování a hodnocení léků, které lze použít k léčbě závislosti, včetně substituční terapie závislosti na opiátech a náhradní nikotinové terapie, v poslední době roste. Farmaceutické společnosti jako takové představují odlišný druh sponzora výzkumu, než jsou ti, kteří prodávají nebezpečné výrobky jako například tabákový průmysl. Farmaceutický průmysl objednává a financuje legitimní výzkum, který představuje skutečný přínos pro spotřebitele. Toto je rozhodně případ farmakoterapie při užívání nezákonných drog (například buprenorfin v případě závislosti na heroinu). Nicméně farmaceutické společnosti jsou stejně orientované na zisk jako tabákové firmy a výrobci lihovin a již se u nich objevila ochota podílet se na aktivitách, jako je potlačování pomocí opožděného publikování nebo nepublikování nulových nebo negativních výsledků a oslabování pomocí selektivního financování určitých druhů výzkumu (Kassirer, 2005). Rovněž existují důkazy, že některé výzkumné projekty sponzorované tímto odvětvím jsou neobjektivní (Kassirer, 2005; Singer, 2008; Brennan et al., 2006). V jedné zajímavé případové studii, která kombinuje farmaceutické společnosti a tabákový

průmysl, posuzovali autoři Etter, Burri a Stapleton (2007), zda má zdroj financování vliv na výsledky klinických studií náhradní nikotinové terapie (NRT) při odvykání kouření. Zjistili, že ve srovnání s nezávislými studii vykazují výrobci sponzorované klinické studie častěji statisticky významné výsledky a větší „poměry šanci“.

Obecně bylo zjištěno, že výzkumní pracovníci, kteří přiznají finanční střet zájmů, častěji vykazují pozitivní výsledky (Friedman a Richter, 2004). V oboru adiktologie nebylo takovéto chování doloženo, i když léky užívané mnoha závislými pacienty na jiné potíže, jako jsou deprese či úzkost, byly předmětem kontroverzních výzkumných aktivit.

V adiktologii je pravděpodobně nejběžnějším způsobem, jakým farmaceutické společnosti zkrusují dostupné poznatky, tzv. publikační bias. Farmaceutické firmy mohou například nadměrně sponzorovat studie zkoumající účinek farmakoterapeutických řešení problémů s drogami, jejichž výsledky budou v kontextu dalších výzkumných poznatků vyznívat neadekvátně příznivě pro daný způsob léčby.

PROVOZOVATELÉ HAZARDU

Problémové hráčství silně souvisí s celou řadou osobních a společenských problémů (Gupta a Derevensky, 1998). Předchozí výzkumy ze Severní Ameriky upozorňují na to, že u mladých lidí, kteří se nejméně jednou týdně věnují hazardu, je hráčství větší problém než konzumace tabákových výrobků, alkoholu a jiných drog (Gupta a Derevensky, 1998; Shaffer a Kidman, 2003). Příležitosti, jak adiktologové mohou získat finanční podporu od provozovatelů hazardu, v posledních deseti letech výrazně vzrostly, s čímž se pojí celá řada etických a organizačních rizik, která nejsou nepodobná rizikům pojícím se s přijímáním takovéto podpory od jiných výrobců nebezpečných výrobků (Adams, 2007).

Stejně jako v případě tabákového průmyslu a výrobců alkoholu jsou vztahy s různými společensky angažovanými a PR organizacemi využívány ke

zmírnění potenciálních negativních asociací a vytváření dojmu, že daná aktivita vede k veřejnému blahu nebo že se alespoň výrobci pokoušejí napravit potenciální škodu (Adams a Rossen, 2006). V Austrálii a na Novém Zélandu byla například vytvořena státní nebo pseudostátní agentura na správu dobrovolných prostředků způsobem, který se jeví jako nezávislý na zdroji těchto prostředků. Adams a Rossen poukazují na to, že hlavní problém takovýchto struktur „je přesvědčení, že dárcovské organizace by si nadále měly zachovat velkou míru rozhodování o způsobu použití poskytnutých peněz“ (2006: 11). Tato praxe vede k nekritickému akceptování perspektiv provozovatelů hazardu a vysílá falešný signál o ochotě tohoto odvětví vyměnit zisky za veřejné zdraví. To v minulosti znamenalo, že představitelé hazardu „důsledně pomáhali zajistit, aby aktivity, které by mohly ohrozit přístup lidí k hazardu, nedostávaly významnou finanční podporu (to se týkalo zejména výzkumu, prosazování zdravého životního stylu a veřejnozdravotních programů)“ (Adams a Rossen, 2006: 12). To možná vysvětluje, proč bylo provedeno jen málo studií zkoumajících roli provozovatelů hazardu při podpoře hráčského chování a patologického hráčství.

Bylo navrženo, aby státem vybírané příspěvky zajistily alternativní možnost podpory výzkumu a zajistily možnost zmírnění kritiky. Funguje to tím způsobem, že vlády přijmou zákony, které požadují, aby provozovatelé hazardu věnovali část svých zisků na společensky prospěšné projekty, včetně výzkumu. Největším úskalím tohoto systému je riziko zvýšení finanční závislosti vědců, která povede k tomu, že se budou vyhýbat kritice zájmů hazardu (Adams a Rossen, 2006). Stejně tak i odpovědnost vlád za regulaci hazardu a redukci problémů s hazardem může být ohrožena možností, že vlády samy se stanou „závislymi“ na daňových příjmech z hazardu.

VLÁDNÍ AGENTURY

Albert Einstein (1934) jednou prohlásil, že „hledání vědecké pravdy oddělené od praktických zájmů každodenního života by mělo být každou vládou pova-

žováno za svaté a je nejvyšším zájmem všech, aby upřímní služebníci pravdy byli ponecháni v klidu.“ Einsteinův apel, mířený na fašistickou Mussoliniho vládu, ctí většina dotačních vládních agentur, ale existuje několik případů, kdy tato slova v kontextu praxe získávání finanční podpory neztrácejí nic na aktuálnosti. Podobně jako je tomu u farmaceutických společností, sponzorují státní a mezinárodní vládní orgány mnoho cenných výzkumných projektů. Nicméně, jak je patrné na předchozích příkladech, i výzkum je někdy používán s cílem dosáhnout určitých politických nebo finančních cílů, jako jsou například podpora aktuálních pravidel nebo podkopávání méně populárních alternativních strategií. Miller a kolektiv (2006) identifikoval dva příklady, ve kterých státní dotační subjekty svým jednáním zkreslovaly výsledky výzkumu v Austrálii a Velké Británii, zejména v souvislosti s kontroverznějšími aktivitami, jako jsou programy výměny jehel a stříkaček. Small a Drucker (2006) rovněž poukazuje na obtížné získávání finanční podpory pro výzkum o efektivitě těchto výměnných programů a na způsob, jakým americký Národní institut pro užívání drog (National Institute of Drug Abuse – NIDA) nepodporuje výzkum některých forem intervencí v oblasti minimalizace rizik plynoucích z užívání drog. Hovoří o přesvědčení vedoucích vědeckých pracovníků, že i když účinnost výměnných programů byla objektivně prokázána, vláda USA nechce financovat výzkum jejich efektivnosti, respektive, což je možná ještě důležitější téma, výzkum způsobů, které by přispěly k zvýšení efektivnosti této již osvědčené praxe (Pollak, 2007).

OSTATNÍ SUBJEKTY POSKYTUJÍCÍ FINANČNÍ PODPORU

V poslední době se v řadě oblastí, včetně financování výzkumu, začínají prosazovat různé veřejně prospěšné organizace, jako například Robert Wood Johnson Foundation v USA, Joseph Rowntree Foundation ve Velké Británii a Millennium Trust v Austrálii. I když většina z nich není vedena nutností vytvářet zisk, jako je tomu v případě tabákových firem, výrobců alkoholu nebo farmaceutických společností,

některé z nich přesto sledují své vlastní cíle a jen málokteré z nich uplatňují transparentní kontrolu ze strany jiných odborníků v oboru. Například nadace Wates Foundation ve Velké Británii financuje pouze výzkum, který podporuje pouze abstinenci orientované terapeutické přístupy. Dále mohou do hry vstoupit protekce a osobní střety zájmů, když členové vedení podpoří projekty podporované jejich přáteli nebo projekty, ve kterých jsou osobně zainteresovaní. Tato chybějící kontrola ze strany jiných odborníků v oboru a absence odpovědnosti vůči externím subjektům znamená, že organizace se nakonec mohou dopustit zkreslování korpusu dostupných poznatků tím, že budou podporovat jen projekty zaměřené na výzkum určitých druhů léčby. I když toto může být do určité míry vyváжено tím, že jiné nadace budou mít odlišné zájmy, skutečnost je taková, že tito sponzoři mají tendenci občas upřednostňovat ideologicky a politicky jednoduchá a populární řešení. Přestože například několik nadací, jako je například Soros Foundation, finančně podporuje výzkum v oblasti minimalizace rizik a reformy protidrogové politiky, mnohem více nadací financuje pouze odvykací programy nebo abstinenci orientované programy, například osvětové a vzdělávací programy. I když důvody této situace mohou být různé, většina z těchto případů plyne z toho, že členové správních rad těchto nadací nemají potřebné znalosti o dostupných vědeckých poznatcích a jejich teoretických východiscích. Kromě toho mnoho správců a ředitelů nadací je politicky činných a jsou na veřejnosti vidět. Nemají zájem být spojováni s politicky citlivými tématy. Toto vše znamená, že výzkumní pracovníci by si měli být vědomi možných důsledků, budou-li žádat finanční podporu od takových organizací, protože i omezený výzkum může přispět k celkové publikační neobjektivitě v oboru.

OSTATNÍ ZÁJMOVÉ SKUPINY

Subjekty poskytující finanční podporu nejsou jedinými skupinami usilujícími o ovlivňování výsledků výzkumu. Například Hall (2006b) upozornil na možnost, že skupiny uživatelů návykových látek a sociálně konzervativní členové etických komisí mohou

upřednostňovat své vlastní zájmy na úkor objektivitu výzkumu. Členové etických komisí mají velmi mocné postavení při odmítání, odkládání nebo modifikování výzkumných návrhů. I když většina z nich uvádí možné střety zájmů, ideologické názory jsou odlišné a v praxi by mnoho z nich neoznačilo silné přesvědčení za střet zájmů. Například jednotliví členové etických komisí, kteří jsou úzce svázáni s výhradně abstinenci orientovanými programy, mohou blokovat nebo odkládat výzkum intervencí na bázi kontrolované konzumace alkoholu s přesvědčením, že takový postup nemůže být morálně ospravedlnitelný.

Významný prostor pro střet zájmů existuje rovněž v rámci stávajícího systému recenzních řízení (Hall, 2006a). Sílicí soutěžení o omezené prostředky může vést některé jednotlivce k tomu, že budou mařit publikování výzkumných prací, které oponují jejich vlastním teoriím, nebo výsledků jejich hlavních konkurentů při získávání finanční podpory. Podobná etická prohlášení, která začaly některé časopisy publikovat v souvislosti se svými redaktory, mohou být brzy zapotřebí také u recenzentů článků a žádosti o finanční podporu. Podobně bychom neměli zapomínat, že většina výzkumných pracovníků si hýčká své vlastní „oblíbené“ teorie, jež mohou vést ke zkreslení výsledků výzkumu, zejména když jsou tyto teorie v souladu se zájmy jiných, například profesních společností, vlád nebo zástupců průmyslu. Jak je uvedeno v kapitole 11, je obtížné tyto druhy střetu zájmů rozpoznat, nicméně autoři by je při hodnocení vlastní práce měli vzít v úvahu.

Mezi další společenské skupiny, které by mohly usilovat o ovlivňování výzkumu, patří profesní sdružení, spolky, náboženské organizace, a dokonce i poskytovatelé služeb. Profesní sdružení (jako například lékařské společnosti) se tradičně vždy pokoušely o udržení nebo posílení svého vlivu na celou řadu oblastí teorie a praxe (Willis, 1989). Každá vědecká disciplína produkuje vlastní korpus literatury. Rozsah a složitost tohoto korpusu pomáhá určit diferenciální mocenské struktury v rámci léčby. V sektoru alkoholu a drog dominuje literatuře medicína (s podporou farmaceutického průmyslu), což vede

k tomu, že medicínský model (a farmakoterapie) se opírá o nejobsturnější důkazní základnu. Jiným způsobem ovlivňování výsledků výzkumu ze strany některých skupin může být také absence jejich účasti (např. Wilton a DeVerteuil, 2006).

Poskytovatelé služeb rovněž nejsou nezaujaté strany. Téměř všichni (s několika vzácnými výjimkami) odvozují své příjmy (a zčásti svůj *raison d'être*) od léčby závislostí. To má významné důsledky pro politiku léčby a zájmy, které mnoho lidí přináší do výzkumných projektů. Politická a ekonomická váha stále se opakujících stanovisek jako např. „tato léčba funguje“ má jen málo společného s komplexním souborem výzkumem podložených skutečností a daleko více s pragmatickými potřebami správních orgánů a poskytovatelů služeb. I když mnoho poskytovatelů služeb mluví o charitativních cílech, ve skutečnosti mají na vnímaném úspěchu léčby, kterou poskytují, finanční a existenční zájem. Toto v sobě nese zásadní etické problémy při provádění výzkumu v léčbě, zejména pokud je hodnocení sponzorováno poskytovatelem služeb nebo subjektem, který jejich poskytování financuje. Etické otázky jako například pravdivé vykazování výsledků (i když jsou nepříznivé), plná redakční kontrola výzkumných projektů a záruka odpovídajícího šíření výsledků výzkumu by měly být projednány před zahájením samotného výzkumu. Tyto otázky vyžadují, aby výzkumní pracovníci, recenzenti a redaktori časopisů v oboru uplatňovali silný kritický pohled na výzkum a podporovali ducha nezávislosti, i když tato nezávislost nemusí být ekonomicky prozíravá.

PROBLÉMY S FINANCOVÁNÍM V ROZVOJOVÉM SVĚTĚ

Všechny výše uvedené případy popisují situaci ve vyspělém světě. Nicméně problémy, kterým čelí výzkumní pracovníci v rozvojovém světě, jsou pravděpodobně ještě komplikovanější a mnohem méně zdokumentované. Stejně jako jejich protějšky ve vyspělejších částech světa čelí pracovníci výzkumu v rozvojových zemích při své práci mnohým obtížím. V obou prostředích je úspěch vázán na dostup-

nost finančních prostředků a na celkové intelektuální klima (Adair, 1995). Výrazné úspěchy, kterých může člověk dosáhnout jako vědec na univerzitě nebo ve výzkumném ústavu, vyžadují schopnost přilákat finanční podporu pro výzkum a rovněž produktivitu v publikování výsledků výzkumu, ideálně v renomovaných odborných časopisech. Ačkoli jsou očekávání ze strany zaměstnavatelů a veřejnosti možná stejná, nejsou tyto dvě aktivity pro vědce v chudých zemích vždy jednoduché vzhledem k tomu, že zde prakticky nejsou pro výzkum k dispozici žádné místní prostředky.

Na dotaz ohledně největších problémů při práci výzkumní pracovníci a poskytovatelé služeb působící při organizacích usilujících o snížení poptávky po drogách v Nigérii nikoli překvapivě uvedli jako hlavní problém nedostatek finanční podpory (Obot, 2004). Opravdu je vzácností nalézt zemi v Africe nebo jiných chudých částech světa, kde lze zajistit konsistentní a téměř dostačující prostředky pro vědecký výzkum jakéhokoli tématu, včetně závislosti a jiných problémů týkajících se veřejného zdraví. To se týká zejména výzkumných pracovníků v zemích, které představují onu „dolní miliardu“ (Collier, 2007), nebo v zemích často označovaných za nejméně vyspělé. Navíc soutěž o získání omezených zdrojů s kolegy v zemích s dostatkem prostředků je nezřídka nesplnitelný úkol za daných převažujících okolností. Pro vědce podílejícího se na výzkumném projektu je proto řešením tohoto nedostatku možností finanční podpory provádět výzkum, který si sám sponzoruje (se všemi omezeními, která tento postup obnáší), nebo žádat o podporu méně konkurenceschopné externí zdroje. Tato situace poskytuje vynikající příležitost pro organizace s ideologickými stanovisky, aby propagovaly své zájmy, a pro ostatní s ekonomickými zájmy, aby získali vliv prostřednictvím finanční podpory pro výzkum a vzdělávání v těchto zemích.

Toto je potenciální zdroj narůstajícího nebezpečí pro výzkum v mnoha rozvojových zemích, kterému zatím nebyla věnována dostatečná pozornost. Probíhá sice aktivní diskuse o nespravedlivém rozdělování přínosů mezinárodního výzkumu, zejména

na základě obav o etický rozměr klinických studií v rozvojových zemích (např. Bhutta, 2002), nicméně zřejmá exploatace některých zdrojů finanční podpory pro výzkum v rozvojových zemích si zasluhuje ještě větší kontrolu. K takovému využívání situace dochází častěji v situacích, kde je jen malé povědomí o střetu zájmů, nízká výkonnost hospodářství, omezená infrastruktura a chybějící etická kontrola, což jsou všechno podmínky, které charakterizují situaci ve většině chudých zemí.

Co se týče výzkumu alkoholu, zažívají rozvojové země rostoucí zájem zástupců výrobců alkoholických nápojů využívajících jako zástěrku „společensky angažované“ organizace a usilujících o partnerskou spolupráci s výzkumnými pracovníky a tvůrci příslušných politik. Výše zde vynaložených prostředků obvykle představuje jen zlomek toho, co by musely vynaložit na podobné aktivity v západních zemích, ale znamená hodně pro vědce, pro něž takováto podpora je životně důležitá a umožňuje výzkum a publikaci knihy s mezinárodním dosahem. V Africe například Mezinárodní středisko pro politiku v oblasti alkoholu (ICAP, viz rámeček 13.3 výše) poskytlo podporu pro shromažďování dat a vypracování a publikování práce, která potenciálně může ovlivnit místní politiky týkající se alkoholu (viz např. Haworth a Simpson, 2004). Spolupráce s (obvykle) známým odborníkem z akademického světa nebo expertem na oblast koncipování příslušných politik v rozvojové zemi potvrzuje pro sponzorskou organizaci její deklarované nezištné motivy. To může být skutečně zhoubná strategie, protože na rozdíl od západních zemí, kde existuje větší názorová pluralita, vědec v rozvojové zemi, který byl kooptován výrobcem alkoholických nápojů, tabákovou nebo farmaceutickou společností, může být tentýž vědec, kterého vláda dle potřeby používá jako poradce.

Výzkum není jediným mechanismem používaným k prosazení se v nějaké zemi a ekonomický zisk není vždy tím jediným motivem. Konference a workshopy holedbající se tématem „příkladů nejlepší praxe“ se staly poměrně oblíbeným způsobem navazování přátelských vztahů a ovlivňování vědců a osob podíle-

jících se na tvorbě strategií, a to obvykle současně. Mimo obor adiktologie je nejznámějším aktuálním příkladem poskytování finanční podpory pro zajišťování služeb s ideologickým podtextem Prezidentský záchranný plán pro pomoc osobám ohroženým AIDS – PEPFAR (President's Emergency Plan for AIDS Relief), který zahájil americký prezident George Bush v roce 2003 na boj proti HIV/AIDS v několika vybraných zemích. Program PEPFAR podporuje programy, které propagují u mladých lidí abstinenci místo používání kondomů. Podporovaná práce se zaměřuje na poskytování služeb, ale částečně i výzkum. Vzhledem k tomu, že PEPFAR je velký zdroj finanční podpory pro práci v oblasti HIV/AIDS v zemích, kde je to zoufale třeba, její příjemci nemají tušení o ideologických aspektech této pomoci, která pomáhá udržovat praxi veřejnozdravotních intervencí, o jejichž efektivitě existují jen minimální nebo nulové důkazy (Epstein, 2007; Lancet, 2006).

Motivem přizpůsobení se nevyzkoušeným importovaným teoriím a postupům není vždy nedostatek finančních prostředků. V některých případech se jedná o nedostatek znalostí, nebo dokonce naitivitu. Výzkumný pracovník v rozvojové zemi bude zřejmě jen těžko zpochybňovat motivy sponzorské organizace, která je přijatelná pro vládu příslušné země nebo která je podporována nebo vedena mezinárodně uznávanými akademiky nebo odborníky. Jako obrana proti navazování nebo udržování vztahů se sponzorskými organizacemi, které by mohly mít za následek pochybnou vědu nebo pochybnou strategii, je důležité, aby pracovníci výzkumu v rozvojových zemích byli skeptičtější k možnostem snadného získání peněz a zkoumali jejich zdroj a motivy dárců. Dnes je to snadnější než třeba před deseti lety, protože většinou jsou všechny informace potřebné k rozhodnutí, zda finanční podporu přijmout nebo ne, k dispozici na internetu.

STŘET ZÁJMŮ: CO TO JE, PROČ JE TO DŮLEŽITÉ

Jak naznačují výše uvedené příklady, mohou zdroje finanční podpory ovlivňovat integritu vědy mnoha

různými způsoby, od nenápadné neobjektivnosti ve způsobu prezentace výsledků až po přímé zkršlování výzkumu nebo vědecké literatury. Jedním ze způsobů jak řešit etické důsledky velké části problémů nadnesených v této kapitole je uplatňovat pojem střetu zájmů. Střet zájmů může mít finanční, osobní, ideologickou, politickou a akademickou podobu. Střet zájmů sám o sobě nepředstavuje provinění. Spíše znamená, že výzkumný pracovník má určitý zájem, který může být stavěn nad poctivost prováděného výzkumu. Proviněním se proti zásadám vědecké práce je pouze nepřiznání existujících nebo potenciálních střetů zájmů redaktorovi, spoluautorům a čtenářům odborné práce. Potenciální střety zájmů jsou velice důležité, když se jedná o schopnost čtenáře posoudit platnost jakékoli vědecké práce. Jak je uvedeno výše a také v kapitole 11, střet zájmů může mít mnoho podob. Například nedávno byl nadnesen problém ideologické zaujatosti jako možného střetu v oblasti lékařského výzkumu. Řada článků a reakcí na téma modlitby jako léčby vyvolala vážné obavy ohledně hranice mezi vírou a vědou (Clarke, 2007; Jantos a Kiat, 2007). Bylo navrženo, že „v zájmu sekulárních čtenářů by u článků týkajících se náboženství a medicíny v odborném časopise měl redaktor vyžadovat uvedení náboženského stanoviska autora mezi ‚konkurenčními zájmy‘“ (Clarke, 2007: 422).

JAK SE VYHNOUT STŘETU ZÁJMŮ A JINÝM NEBEZPEČÍM PRO VĚDECKOU POCTIVOST A AKADEMICKOU SVOBODU

Stejně jako existuje mnoho podob střetu zájmů, existuje rovněž mnoho různých způsobů, jakými se lze vyhnout nežádoucímu vlivu nebo jej alespoň omezit, i když mnoho komentátorů se domnívá, že žádná z možných variant není zcela uspokojivá a bez rizika (Adams a Rossen, 2006). Zdaleka nejběžnější navrhovaný způsob, jak zmírnit střet zájmů nebo se mu vyhnout, je komunikovat s kolegy, zejména v případech, kdy je to spojeno s procvičováním etického povědomí (např. White a Popovits, 2001). Adams (2007) doporučuje, aby se jednotlivci, organizace a další subjekty spolupracující se zainteresovanými stranami zapojovali do procesů, které zvyšují etické povědomí ve spojení s transparentními regulačními rámci, které zajišťují odpovědnost a nezávislost na

organizacích, vládě a profesních sdruženích. Tento druh komunikace a zvyšování povědomí byl již na různých úrovních zahájen.

V poslední době zahájily instituce odpovědné za produkci a šíření výzkumu (tj. odborné časopisy, odborné společnosti a akademické instituce) několik významných iniciativ.

AKADEMICKÉ ČASOPISY začaly ve větší míře přijímat strategie týkající se střetu zájmů, mezi které patří: a) vyžadování prohlášení autora uvádějící zdroj financování, které je poté publikováno společně s příslušným článkem; b) prohlášení potvrzující že všichni autoři měli nad výzkumným procesem plnou kontrolu; c) prohlášení recenzenta a redaktora podobná prohlášením autorů a d) předchozí registrace v registru klinických studií schválená ICMJE jako nutná podmínka pro publikaci. Redaktoři vědeckých časopisů rovněž začínají uplatňovat komplexnější strategie zaměřené nejen na odhalování publikační neobjektivnosti ve svých periodících. Některým odborným časopisům se již ve svých úvodních podáních podařilo označit a zdiskreditovat subjekty, které se dopustily nevhodného jednání (např. Edwards et al., 2005).

PROFESNÍ SDRUŽENÍ začaly vytvářet pokyny týkající se chování přijatelných subjektů poskytujících finanční podporu, střetů zájmů a související problematiky. Například Federace amerických společností pro experimentální biologii (Federation of American Societies for Experimental Biology – FASEB, 2007) vydala výzvu vědecké obci, aby přijala důslednější pravidla a postupy pro odhalování a řízení finančních vztahů mezi akademickým světem a odvětvím biomedicínského výzkumu. Její soubor nástrojů (FASEB Toolkit) (viz <http://opa.faseb.org/pages/Advocacy/coi/Toolkit.htm>) obsahuje sadu vzorových pokynů, které jsou určeny konkrétně institucím, které vytvářejí a prosazují pravidla určená jejich výzkumným pracovníkům, redaktorům, kteří vytvářejí pravidla pro deklarování možných střetů zájmů pro autory, a vědeckým a odborným společností, které hrají roli v podpoře profesní etiky. Podobně kodex RESPECT (Dench et al., 2004) před-

stavuje dobrovolný kodex chování při provádění socioekonomických výzkumů. Navrhované pokyny jsou syntézou několika profesních a etických kodexů určených na ochranu výzkumných pracovníků před požadavky na neprofesionální či neetické jednání.

INSTITUTE, jako jsou univerzity a výzkumná střediska, si vytvořily pravidla ohledně přijatelných sponzorů a některé i prověřují výzkumné kontrakty, zda se v nich případně nevyskytuje střet zájmů. Například stále větší počet univerzit (např. Kings College London) odmítá přijmout finanční podporu od tabákového průmyslu a některá výzkumná střediska si v tomto ohledu vytvořila vlastní interní pravidla (viz rámeček 13.4). Rovněž existuje prostor pro institucionální etické komise, které mohou posuzovat vhodnost vztahů mezi sponzory a výzkumnými pracovníky. Takovéto zásahy by znamenaly podporu pro jednotlivé výzkumné pracovníky při jejich rozhodování a zajistily by spolehlivější a konsistentnější přístupy k této složité problematice (Babor a McGovern, 2007; Miller et al., 2006).

Rámeček 13/4 Pokyny jedné výzkumné instituce ohledně přijatelné finanční podpory

Řešení možných střetů zájmů souvisejících s financováním našich výzkumných projektů

Podíl financování výzkumu ze strany výrobců ve finančním rozpočtu institutu je již od založení IFT v roce 1973 velmi nízký. Ale opatrnost je namístě, protože tuto podporu poskytují organizace a společnosti, které vyrábí nebo distribuují psychoaktivní látky (např. výrobci lihovin nebo farmaceutické firmy), popřípadě působí v oboru hazardních her (včetně soukromých loterijních společností licencovaných nebo vlastněných německými spolkovými zeměmi), a také z důvodu mezinárodně známých případů vědeckého pochybení.

Institut IFT principiálně neodmítá finanční podporu výzkumu ze strany komerčních institucí, ale je si vědom zvláštní odpovědnosti v této oblasti. V dobách nedostatečného, nebo dokonce klesajícího financování z veřejných zdrojů a přímých požadavků veřejnosti na spolupráci s výrobci a rozšíření komerčních externích fondů pro výzkum je dost těžko možné z principu odmítat tyto zdroje financování. V tomto ohledu má ústav následující pravidla:

- Žádosti o výzkum (tj. provést studii zabývající se konkrétní výzkumnou otázkou) budou akceptovány jen tehdy, když 1) otázka je formulována globálně a není konkrétně směřována (např. míra konzumace drog v populaci) a není jednostranně zaujatá (např. studie má za cíl prokázat, že určité chování neznámá žádné riziko pro populaci), 2) otázka je vědecky relevantní a 3) smlouva zaručuje svobodné a neomezené další provedení dané studie.
- Dalším předpokladem pro akceptování finanční podpory od výrobců je garantovaná nezávislá formulace cílů výzkumu, hypotézy a metodiky studie a dále neomezená statistická analýza, interpretace a publikace výsledků. Finanční podpora musí být poskytnuta institutu IFT formou tematicky neomezených vzdělávacích grantů nebo darů.
- V současné době neakceptujeme finanční podporu výzkumných projektů ze strany tabákového průmyslu (důvody: doložená dlouhodobá jednostranná a nepřijatelná manipulace vědců a vědeckých výsledků).
- Jeden zdroj finanční podpory nesmí tvořit více než 10 % ročního rozpočtu a všechna podpora od výrobců by neměla přesáhnout 20 %. Je pozoruhodné, že těchto limitů nebylo nikdy dosaženo: aktuální výše příspěvků činí zhruba 2 % a nikdy v minulosti nepřesáhla 5 %.
- Budou publikovány všechny výsledky.
- Přednášky pořádané v rámci činnosti organizací navázaných na předmětná průmyslová odvětví jsou přístupné prostřednictvím webových stránek institutu IFT.

Financování v „šedé zóně“ mezi veřejnými a komerčními organizacemi

Patří sem například charitativní organizace, (neziskové) zdravotní pojišťovny nebo oborová sdružení. Ve většině případů se tyto organizace zodpovídají veřejnosti nebo komerčnímu sektoru. IFT uplatňuje ve všech případech stejná pravidla jako pro komerční organizace.

Zdroj: německý institut IFT (Institut für Therapieforchung), web – www.ift.de.

Nicméně vyřešení této problematiky je nadále z velké části odpovědností **JEDNOTLIVÝCH AUTORŮ**, z nichž mnozí mají omezené možnosti chápat nebo řešit tyto složité etické, politické, klinické a vědecké otázky související s iniciativami pocházejícími od konkrétního zdroje financování. Naštěstí se většina vědců v oboru adiktologie rozhodla vyloučit svou účast na aktivitách se zjevným střetem zájmů, jako jsou například konzultační ujednání s tabákovými společnostmi nebo výrobci lihovin a omezení ze strany zdrojů financování, která výzkumníkům upírají vlastnické právo k datům a právo na jejich publikování (Babor a McGovern, 2004). Nicméně zapotřebí je systematičtější soubor procedur, které jednotlivcům umožní provést analýzu rizik různých možností financování.

PŘÍSTUPY K ROZHODOVÁNÍ

Nezávislí vědci navrhli několik přístupů pro řízení rozhodování ohledně spolupráce s výrobci alkoholických nápojů a výrobci jiných nebezpečných produktů (Babor, v tisku). Rozhodnutí ohledně spolupráce se subjekty, které se mohou snažit ovlivňovat výzkum, se mohou pohybovat od stanoviska „ruce pryč“ až po plnou spolupráci. Přijetí stanoviska „ruce pryč“, kdy příslušníci vědecké obce a jejich pracoviště odmítají komunikaci nebo spolupráci s představiteli výrobců, vychází z předpokladu, že komerční zájmy nejsou slučitelné s hodnotami a cíli veřejného zdraví obecně, a zejména s výzkumem týkajícím se zdravotnictví. Někteří argumentovali tím, že hlavním důvodem spolupráce výrobců s vědci a zdravotníky v poslední době bylo zlepšování jejich korporátního image u veřejnosti a činitelů podílejících na tvorbě příslušných politik, a nikoli podpora vědy (Babor et al., 1996; Gmel et al., 2003; McCreanor et al., 2000; Munro, 2004).

Na druhé straně tohoto spektra je rozhodnutí zapojit se do dialogu s představiteli výrobců, přijímat finanční podporu výrobců pro výzkum a účastnit se jako „partneři“ vědeckých aktivit financovaných výrobci, jako například publikování knih (např. Stimson et al., 2006).

Třetí přístup vychází ze stále narůstajícího počtu aktuálně dostupných případových studií, etických posudků a listinných podkladů týkajících se výrobců, kteří jsou silně zainteresováni na produktech, jež mají dopad na veřejné zdraví (Brennan et al., 2006; Hirshhorn et al., 2001; Rampton a Stauber, 2002; Rundall, 1998). Tento přístup se zdržuje kategorických doporučení ve prospěch či v neprospěch vztahů mezi vědou a výrobcí, přičemž dává přednost vytříbenějšímu souboru pokynů, kterými se mohou řídit podmínky spolupráce mezi vědou a výrobcí (Adams, 2007).

PERIL

Rámec PERIL (účel, míra, relevantní újma, identifikátory, vazba – angl.: Purpose, Extent, Relevant harm, Identifiers, Link) Petera Adamse (2007) poskytuje strukturovaný nástroj na hodnocení jednotlivých situací z etického hlediska. V závislosti na okolnostech je každá z pěti dílčích škál rámce PERIL ovlivněna různým způsobem různými sférami rizik.

Účel označuje, do jaké míry se odchylují cíle sponzora a příjemce finanční podpory. Pokud například je primárním cílem příjemce podpora veřejného blaha, přijetí finanční podpory od výrobců nebezpečných produktů, jako jsou tabák, alkohol a hazard, je s tímto cílem pravděpodobně v rozporu. Podobně je riziko částečně zmírněno, když má sponzor jasnou roli v rámci zajišťování veřejného blaha. Například vláda kanadské provincie Ontario má státní monopol na distribuci alkoholu, přičemž zisky z této distribuce jsou investovány do nejrůznějších výzkumných projektů (Adams, 2007).

Míra znamená, do jaké míry příjemce finanční podpory využívá tento zdroj financování. S rostoucím podílem těchto příjmů je těžší distancovat se od očekávání spojených s tímto zdrojem. Například mladý badatel může zjistit, že odměna od organizace sponzorované výrobcí je jediným zdrojem jeho platu, což by mohlo vytvářet tlak na získání výsledků příznivých pro tyto výrobce za účelem pokračování v přísunu finančních prostředků.

Relevantní újma je míra újmy spojené s tímto druhem spotřeby. Míra újmy způsobené jednotlivými druhy spotřeby se liší. Produkty s nižšími účinky, jako jsou losy v loterii nebo pivo s nízkým obsahem alkoholu, celkově méně často vedou k problémům než účinnější produkty, jako jsou elektronické výherní automaty nebo pivo s vysokým obsahem alkoholu.

Sponzoři nechtějí přispívat anonymně, protože pro ně jsou takovéto projekty často určeny k tomu, aby byli *identifikováni*, aby se vytvořilo viditelné propojení s aktivitami pro obecné blaho za účelem vytváření příznivě vnímané značky. Tu lze na oplátku použít k politickým nebo komerčním účelům. Míru viditelného propojení lze snížit odklonem od silně viditelné reklamy (např. referování o výsledcích výzkumu v médiích) směrem k diskrétnějším formám poděkování na štítcích nebo na konci publikací. V důsledku rizika ztráty reputace tato strategie nepřímo odrazuje od podílení se na výzkumu sponzorovaném výrobcem.

Čím je přímější *vazba* mezi sponzorem a výzkumným pracovníkem, tím je vliv silnější a propojení viditelnější. Například přímé financování ze strany tabákové firmy znamená větší míru vystavení se vlivu než přijetí finanční podpory prostřednictvím nezávislé zprostředkovatelské agentury, např. nadace nebo státní dotační agentury. Pokud zde pro zprostředkovatelskou agenturu neexistuje žádný větší střet zájmů, snižuje toto oddělení pravděpodobnost, že se příjemci podpory budou cítit zavázání, nebo se dokonce dostanou pod tlak, aby jejich činnost vyhovovala zájmům donátora. Celkový rozsah morálního nebezpečí se pohybuje od velmi vysokého, které je vyjádřeno vysokým hodnocením u všech pěti dílčích škál, až po velmi nízké, které je vyjádřeno konzistentně nízkým hodnocením. Na základě výsledku této analýzy jsou pak činěna rozhodnutí o budoucích vztazích s výrobcem. V rámečku 13.5 a 13.6 jsou uvedeny dvě případové studie pro ilustraci způsobu, jakým lze analýzu PERIL použít na konkrétní možnosti získání finanční podpory.

Rámeček 13/5 Analýza možnosti získání finanční podpory od společnosti phillip morris za použití metodiky PERIL

Lékařská fakulta rozesílá e-mail informující všechny vyučující a zaměstnance o možnosti získání finanční podpory pro nový výzkum. Ve zprávě se píše: „Nabízí se možnost získání finanční podpory od nadace Philip Morris External Research Foundation, viz následující odkaz: (http://resadm.uchc.edu/orsp/funding/opps/2007_RFA.pdf).“ Na těchto stránkách jsou vědci vyzváni k předložení grantových žádostí externímu recenzovanému výzkumnému programu společnosti Philip Morris, jehož výstupy hodnotí nezávislí experti z oboru a který je v rámci aktuální výzvy ochoten podporovat výzkum mechanismů onemocnění a zdravotních důsledků kouření tabáku a expozice tabákovému kouři. Členové vědeckého poradního orgánu programu jsou uvedeni na jedné ze stránek výzvy k podání žádostí a jedná se o působivou skupinu akademiků, včetně vedoucích kateder, vážených profesorů, a dokonce i předsedy maďarské akademie věd. Toto oznámení vyvolává řadu otázek ohledně morálních rizik sponzorování vědeckého výzkumu ze strany výrobců.

Předpokládejme, že jste vědec zabývající se výzkumem tabáku na velké univerzitní klinice a nedávno jste dokončil disertační práci na téma, které souvisí s tématem tohoto oznámení. Měl (měla) byste požádat o tuto finanční podporu? Analýza PERIL provedená způsobem, jakým ji doporučuje Adamsova práce, by vyžadovala určitý nezávislý výzkum a zkoumání literatury o taktice tabákového průmyslu.

Analýza PERIL

Je účel aktivit vaší akademické instituce (např. „vynikající lékařská péče prostřednictvím výzkumu a vzdělávání“) v souladu s uváděným cílem společnosti Phillip Morris (tj. prodávat cigarety dospělým bez přiznání jakékoli odpovědnosti za miliony dospívajících, kteří se stali závislými předtím, než si mohli legálně koupit tabákové výrobky)? Věnuje-li se vaše instituce jakýmkoli způsobem ochraně zdraví, odpověď zní, že tyto cíle jsou neslučitelné. Navíc někteří poukazovali na protivědeckou minulost společnosti Phillip Morris. Důvod, proč je výzkumná nadace společnosti Phillip Morris nyní označována za „externí“, je ten, že společnost bylo nařízeno zrušit předchozí organizaci, která byla americkým soudem označena za podjatou ve způsobu poskytování grantů vědcům.

A co míra podpory? Může nezávislost univerzitního lékařského pracoviště ohrozit rozsáhlé portfolio výzkumných grantů a kontraktů? Pravděpodobně ne, ale pro jednotlivé výzkumné pracovníky by to mohlo znamenat vznik závislosti na penězích od tabákového průmyslu, když dojde k omezení jiných zdrojů financování.

Je s pokračujícím prodejem tabákových výrobků společnosti Phillip Morris spojena relevantní újma? Důkazy jsou nezvratné.

Bude příjemce podpory identifikován se sponzorem, aby tak společnost Phillip Morris mohla těžit ze své podpory univerzitních vědců? A mohou být podporováni vědci eventuálně vystaveni riziku ztráty dobré pověsti, když jejich jména budou spojována se společností Phillip Morris? Odpověď na obě otázky je pravděpodobně ano.

A nakonec je charakter vazby mezi příjemcem a dárcem přímý nebo nepřímý? V tomto případě se jedná o nepřímé propojení, takže zde nemusí být výrazný střet zájmů, a sponzor nestanovuje žádná omezení ohledně publikování.

Jako shrnutí lze konstatovat, že analýza stanoví, že jsou zde neslučitelné institucionální zájmy, potenciál pro vytvoření závislosti na zdroji financování od výrobce, relevantní újma veřejnosti, pokud bude pokračovat prodej tabákových výrobků při pokračujícím výzkumu, potenciál budoucího ohrožení dobrého jména a možný politický zisk pro společnost Phillip Morris.

Rámeček 13/6 Analýza příležitosti získání finanční podpory omezené podmínkami stanovenými spolupracující organizací za použití metodiky peril

Charitativní organizace nabízející odvykací léčbu rezidenčního typu vás osloví s nabídkou spolupráce na žádosti o financování doktorandského výzkumu dlouhodobé účinnosti jejího projektu. Tato organizace vás informuje, že se na výzkumu již v minulosti podílela a považuje to za prospěšné. Je projednána a odsouhlasena metodika. Žádost je určena pro státní grantovou agenturu, která se v rámci svého dotačního programu zabývá vhodným propojováním komunitních organizací s univerzitními pracovišti pro

účely výzkumu. Zmíněná charitativní organizace vyjádří obavy ohledně ochrany soukromí svých klientů a požaduje následující: „My bychom nicméně chtěli, aby výsledky výzkumu zůstaly důvěrné s výjimkou poskytnutí informací potřebných ke splnění požadavků na získání příslušné akademické hodnosti.“ Následné šetření ukáže, že charitativní organizace sice uvádí rozsáhlou bilanci své předchozí účasti na výzkumných projektech, ale jejich výsledky byly vždy publikovány jen v nerecenzovaných oborových časopisech nebo v interních zprávách.

Analýza PERIL

Je účel aktivit vaší akademické instituce (např. „vynikající lékařská péče prostřednictvím výzkumu a vzdělávání“) v souladu s uváděným cílem charitativní organizace? Na první pohled by se zdálo, že charitativní organizace má chvályhodný cíl posoudit svou efektivitu pomocí nezávislého výzkumu. Nicméně její snaha kontrolovat šíření výsledků výzkumu (nejspíše v nepříznivém případě) a její došavádní publikování pouze v nerecenzovaných oborových časopisech naznačuje, že by jí nemuselo jít o špičkovou kvalitu výzkumné práce.

A co míra podpory? V tomto příkladu to nebude zásadní faktor, neboť příslušná suma by byla relativně malá.

Je zde relevantní újma? V tomto případě existuje možnost určité újmy, pokud budou výsledky nepříznivé a organizace se rozhodne zprávu dále nešířit. V takové situaci daná organizace zjevně poskytuje neefektivní léčbu a používá prostředky, které by jinde mohly být využity lépe. Kromě toho možná zkruskuje poznatky tím, že neuvádí nepříznivé výsledky.

Rovněž je zde značný problém spočívající v tom, že výzkumní pracovníci a univerzita budou s tímto hodnocením identifikováni. Je v zájmu charitativní organizace poukázat na skutečnost, že výzkum byl prováděn nezávisle.

A nakonec je charakter vazby mezi příjemcem a dárcem přímý nebo nepřímý? V tomto případě se jedná o nepřímé propojení, takže zde nemusí být výrazný střet zájmů, a sponzor nestanovuje žádná omezení ohledně publikování. V tomto případě by bylo možné, aby výzkumní pracovníci nebo univerzita trvali na tom, aby se charitativní organizace vzdala práva na kontrolu zveřejnění dat. Pokud by k tomu došlo, analýza PERIL by doporučila usilovat o tuto finanční podporu.

SHRNUTÍ

Každý jednotlivec, vědecká disciplína a sponzorující organizace přináší do výzkumu své vlastní zájmy. V kontextu významnější role výzkumu ve vztahu k regulaci a marketingu potenciálně návykových produktů se výrazně komplikují také praktická a etická úskalí spojená s financováním výzkumu. Příklady řešené v této kapitole ukazují, že adiktologové by měli být obezřetní ohledně finanční podpory, kterou přijímají z jakéhokoli zdroje, zejména pak, je-li spojena s omezeními podoby, interpretace a publikace výsledných dat. Výzkumní pracovníci by zejména měli být velmi opatrní při přijímání finanční podpory na výzkum přímo od výrobců různých nebezpečných produktů, jejich oborových sdružení a organizací majících na starost vztahy s veřejností. Smlouvy o poskytování konzultací, kdy jsou vědci placeni subjekty se zjevným střetem zájmů za kritiku práce jiných vědců, mohou představovat závažný finanční střet zájmů, který neprospěje ani vědě, ani příslušnému vědci. Přijímání odměn za napsání kapitol knih, vypracování zpráv o pozadí problematiky, účasti na konferencích pořádaných výrobci a psaní dopisů redaktorovi by mělo předcházet důkladné zvážení následujících otázek:

- Do jaké míry má vědecká činnost za cíl podporovat komerční zájmy konkrétního odvětví?
- Bude zdroj financování uveden?

Finanční podpora získaná od „nezávislých“ výzkumných organizací, které jsou podporovány výlučně konkrétními výrobci nebezpečných produktů, může být v souladu s vědeckými a veřejnozdravotními cíli, pokud je proces kontroly grantu nezávislý, transparentní a ověřený odborníky v oboru a pokud zdroj finanční podpory nestanoví přísná omezení ohledně typu prováděného výzkumu. Ovšem adiktologové musí být opatrní, aby jejich objektivita a nezávislost nebyly ohroženy příliš blízkými vztahy s vedoucími představiteli výrobců a rovněž hrazenými cestami na různá setkání a odměnami za konzultace. Zejména výzkumní pracovníci si musí být vědomi možnosti, že financování ze strany výrobců v celé řadě oblastí zdravotnictví je kritizováno z etického i vědec-

kého hlediska (Foxcroft, 2005; King, 2006; Babor, v tisku; Brennan et al., 2006). V neposlední řadě by pak výzkumní pracovníci měli prověřovat všechny zdroje finanční podpory pomocí analýzy PERIL, která umožňuje jednotlivým vědcům a jejich institucím posoudit relevantní informace o motivech příslušného zdroje financování a použití prováděného výzkumu.

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ Adair, J. G. (1995). The research environment in developing countries: contributing to the national development of discipline. *International Journal of Psychology*, 30(6), 643–662.
- 2/ Adams, P. J. (2007). Assessing whether to receive funding support from tobacco, alcohol, gambling and other dangerous consumption industries. *Addiction*, 102(7), 1027–1033.
- 3/ Adams, P. J., and Rossen, F. (2006). Reducing the moral jeopardy associated with receiving funds from the proceeds of gambling. *Journal of Gambling Issues*(17), 1–21.
- 4/ Ashcroft, R. E. (2006). Getting what you pay for?: The ethics of selective publication. *International Journal of Drug Policy*, 17(3), 238–239.
- 5/ Babor, T. (v tisku). Alcohol research and the alcoholic beverage industry: Issues, concerns, and conflicts of interest. *Addiction*.
- 6/ Babor, T. F. (2006). Diageo, University College Dublin and the integrity of alcohol science: it's time to draw the line between public health and public relations. *Addiction*, 101(10), 1375–1377.
- 7/ Babor, T. F., Edwards, G., and Stockwell, T. (1996). Science and the drinks industry: cause for concern. *Addiction*, 91, 5–9.
- 8/ Babor, T.F. and Xuan, Z. Alcohol policy research and the grey literature. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 2004; 125–37.
- 9/ Babor, T. F., and McGovern, T. F. (2007). Minimizing Moral Jeopardy: Perils of the Slippery Slope. *Addiction*, 102(7), 1037–1038.
- 10/ Bhutta, A. (2002). Ethics in international health research: a perspective from the developing world. *Bulletin of the World Health Organization*, 80(2), 114–120.
- 11/ Brennan, T. A., Rothman, D. J., Blank, L., Blumenthal, D., Chimonas, S. C., Cohen, J. J., et al. (2006). Health industry practices that create conflicts of interest:

- a policy proposal for academic medical centers. *JAMA*, 295(4), 429–433.
- 12/ Caetano, R. (2008). About smoke and mirrors: the alcohol industry and the promotion of science. *Addiction* 103 (2), 175–178.
- 13/ Carpenter, C. M., Wayne, G. F., and Connolly, G. N. (2005). Designing cigarettes for women: new findings from the tobacco industry documents. *Addiction*, 100(6), 837–851.
- 14/ Clarke, J. (2007). Religion as a competing interest. *MJA*, 187 (7), 421–422.
- 15/ Collier, P. (2007). *The bottom billion: why the poorest countries are failing and what can be done about it*. New York: Oxford University Press.
- 16/ Dench, S., Iphofen, R., Huws, U. (2004). Code of ethics for socio-economic research. Institute for Employment Studies, Brighton UK. Dostupné on-line: <http://www.respectproject.org/code/index.php>.
- 17/ Drope, J., Bialous, S. A., and Glantz, S. A. (2004). Tobacco industry efforts to present ventilation as an alternative to smoke-free environments in North America. *Tob Control*, 13 Suppl 1, i41–47.
- 18/ Edwards, G., West, R., Babor, T. F., Hall, W., and Marsden, J. (2005). The integrity of the science base: a test case. *Addiction*, 100(5), 581–584.
- 19/ Einstein, A. (1934). *The World As I See It*. Forum and Century: Living Philosophies, 84, 193–194.
- 20/ Epstein, H. (2007). *The invisible cure: Africa, the West, and the fight against AIDS*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- 21/ Etter, J.-F., Burri, M., and Stapleton, J. (2007). The impact of pharmaceutical company funding on results of randomized trials of nicotine replacement therapy for smoking cessation: a meta-analysis*. *Addiction*, 102(5), 815–822.
- 22/ Foxcroft, D. (2005). International Center for Alcohol Policies (ICAP) 's latest report on alcohol education: a flawed peer review process. *Addiction*, 100(8), 1066–1068.
- 23/ Friedman, L. S., and Richter, E. D. (2004). Relationship between conflicts of interest and research results. *J Gen Intern Med*, 19(1), 51–56.
- 24/ Gmel, G., Heeb, J. L., and Rehm, J. (2003). Research and the alcohol industry [letter to the editor]. *Addiction*, 98, 1773–1774.
- 25/ Gruning, T., Gilmore, A. B., and McKee, M. (2006). Tobacco industry influence on science and scientists in Germany. *Am J Public Health*, 96(1), 20–32.
- 26/ Gupta, R., and Derevensky, J. L. (1998). Adolescent Gambling Behavior: A Prevalence Study and Examination of the Correlates Associated with Problem Gambling. *J Gambl Stud*, 14(4), 319–345.
- 27/ Hall, W. (2006a). Ensuring that addiction science is deserving of public trust. *Addiction*, 101(9), 1223–1224.
- 28/ Hall, W. (2006b). Minimising research censorship by government funders. *International Journal of Drug Policy*, 17(3), 240–241.
- 29/ Haworth, A., and Simpson, R. (Eds.). (2004). *Moonshine markets: issues in unrecorded alcohol beverage production and consumption*. Florence, KY: Brunner-Routledge.
- 30/ Hirshhorn, N., Aguinaga-Bialous, S., and Shatenstein, S. (2001). Philip Morris' new scientific initiative: an analysis. *Tob Control*, 10, 247–252.
- 31/ Hough, M., and Turnbull, P. (2006). Over-regulation or legitimate control? *International Journal of Drug Policy*, 17(3), 242–243.
- 32/ Iida, K., and Proctor, R. N. (2004). Learning from Philip Morris: Japan Tobacco's strategies regarding evidence of tobacco health harms as revealed in internal documents from the American tobacco industry. *Lancet*, 363(9423), 1820–1824.
- 33/ Jantos, M., and Kiat, H. (2007). Prayer as medicine: how much have we learned? *MJA* 186 (10 Suppl), S51-S53.
- 34/ Kassirer, J. P. (2005). *On the take: How medicine's complicity with big business can endanger your health*. New York: Oxford University Press.
- 35/ Khoshnood, K. (2006). The regulation of research by funding bodies: A wake-up call. *International Journal of Drug Policy*, 17(3), 246–247.
- 36/ King, J. (2006). Accepting tobacco industry money for research: has anything changed now that harm reduction is on the agenda? *Addiction*, 101(8), 1067–1069.
- 37/ Lancet. (2006). HIV prevention policy needs and urgent cure. *Lancet*, 367 (9518), 1213.
- 38/ Lenton, S., and Midford, R. (2006). Research regulation by omission and by publication. *International Journal of Drug Policy*, 17(3), 244–245.
- 39/ McCreanor, T., Casswell, S., and Hill, L. (2000). ICAP and the perils of partnership. *Addiction*, 95(2), 179–185.
- 40/ McGovern, T., Babor, T. F., and Stenius, K. (2004). *The Road to Paradise: Moral Reasoning in Addiction Publishing*. In T. F. Babor, K. Stenius a S. Savva (Eds.), *Publishing Addiction Science: A Guide for the Perplexed* (First ed., pp. 103–120). Rockville, MD: International Society of Addiction Journal Editors and World Health Organisation. Dostupné on-line: <http://www.parint.org/isajewebsite/isajebook/isajewebbook.htm>.

- 41/ Miller, P. G., Moore, D., and Strang, J. (2006). The regulation of research by funding bodies: An emerging ethical issue for the alcohol and other drug sector. *International Journal of Drug Policy*, 17(1), 12–16.
- 42/ Muggli, M. E., LeGresley, E. M., and Hurt, R. D. (2004). Big tobacco is watching: British American Tobacco's surveillance and information concealment at the Guildford depository. *Lancet*, 363(9423), 1812–1819.
- 43/ Munro, G. (2004). An addiction agency's collaboration with the drinks industry: Moo Joose as a case study. *Addiction*, 99(11), 1370–1374.
- 44/ Obot, I. S. (2004). Responding to drug problems in Nigeria: the role of civil society organizations. *Substance Use and Misuse*, 39(8), 1289–1301.
- 45/ Ong, E. K., and Glantz, S. A. (2000). Tobacco industry efforts subverting International Agency for Research on Cancer's second-hand smoke study. *Lancet*, 355(9211), 1253–1259.
- 46/ Parascandola, M. (2005). Science, industry, and tobacco harm reduction: a case study of tobacco industry scientists' involvement in the National Cancer Institute's Smoking and Health Program, 1964–1980. *Public Health Rep*, 120(3), 338–349.
- 47/ Pollak, H. (2007). How Should Harm Reduction Interventions be Evaluated? Paper presented at the International Society for the Study of Drug Policy, Oslo.
- 48/ Rampton, S., and Stauber, J. (2002). Research funding, conflicts of interest, and the methodology of public relations. *Public Health Rep*, 117(4), 331–339.
- 49/ Room, R. (2005). Drinking patterns as an ideology. *Addiction*, 100(12), 1803–1804.
- 50/ Rundall, P. (1998). Should industry sponsor research? How much research in infant feeding comes from unethical marketing? *BMJ*, 317(7154), 338–339.
- 51/ Shaffer, H. J., and Kidman, R. (2003). Shifting perspectives on gambling and addiction. *J Gambli Stud*, 19(1), 1–6.
- 52/ Singer, M. (2008). *Drugging the poor: legal and illegal drugs and social inequality*. Long Grove, IL: Waveland Press.
- 53/ Small, D., and Drucker, E. (2006). Policy makers ignoring science and scientists ignoring policy: the medical ethical challenges of heroin treatment. *Harm Reduction Journal*, 3(1), 16.
- 54/ Stimson, G., Grant, M., Choquet, M., and Garrison, P. (2006). *Drinking in Context: Patterns, Interventions, and Partnerships*. Washington DC: Routledge.
- 55/ Wagner, W., and Steinzor, R. (2007). Introduction: Principled science. In W. Wagner a R. Steinzor (Eds.), *Rescuing Science from Politics: Regulation and the Distortion of Scientific Research* (pp. 1–21). New York: Cambridge University Press.
- 56/ Wander, N., and Malone, R. E. (2006). Making Big Tobacco Give In: You Lose, They Win. *Am J Public Health*, 96(11), 2048–2054.
- 57/ White, W. L., and Popovits, R. M. (2001). *Critical Incidents: Ethical Issues in the Prevention and Treatment of Addiction* (2nd ed.). Bloomington, IL: Chestnut Health Systems.
- 58/ Willis, E. (1989). *Medical Dominance: the Division of Labour in Australian Health Care* (Rev. ed.). Sydney: Allen a Unwin.
- 59/ Wilton, R., and DeVerteuil, G. (2006). Spaces of sobriety/sites of power: Examining social model alcohol recovery programs as therapeutic landscapes. *Social Science & Medicine*, 63(3), 649–661.

KAPITOLA 14: PUBLIKOVÁNÍ V ADIKTOLOGII A SMYSL (VĚDECKÉHO) ŽIVOTA

THOMAS F. BABOR A KERSTIN STENIUS

Rozvoj vědecké činnosti v oboru adiktologie v posledních 50 letech by nebyl možný bez infrastruktury vydavatelského průmyslu. Jádrem této infrastruktury je recenzovaný odborný článek a rozšiřující se síť odborných časopisů, které takové články publikují. Ve své knize jsme se zaměřili na publikování odborných článků v recenzovaných časopisech, které je klíčovou součástí smyslu vědeckého života. Publikační činnost umožňuje vědcům zaujmout stanovisko a účastnit se fóra, které je prostorem pro svobodnou výměnu názorů, nápadů, výsledků, zjištění a závěrů. V této poslední kapitole se budeme podrobněji zabývat daným tématem ve vztahu k adiktologii, která se pro řadu vysoce vzdělaných odborníků po celém světě stává profesionálním posláním, které přináší nejen osobní uspokojení, ale také prospěch celé společnosti.

Stručně řečeno, náš argument je následující: Věda postrádá smysl, pokud není sdílena a předávána. Publikační činnost přináší informace o vědeckých závěrech a zjištěních a zároveň je známkou produktivní vědecké kariéry. Dalším základním rysem úspěšné kariéry je vědecká integrita a bezúhonnost, kterou musí podporovat jednotlivci, skupiny a instituce, včetně odborných časopisů. A konečně, vzhledem k tomu, že věda představuje univerzální jazyk a metody, rozvoj profesní kariéry v oblasti adiktologie je potřebný především v zemích s nízkými a středními příjmy.

SMYSL VĚDY

Ilkka Niiniluoto, profesor filozofie na Helsinské univerzitě, ve svém článku (2002) sleduje historii vědy a různé milníky v hledání znalostí a poznatků od dob starověkého Řecka až do dnešních dnů.

Podle Niiniluota spočívá dědictví Aristotela především v utříděném popisu toho, jak poznáváme svět a jeho všeobecně přijaté zákonitosti (znalost „Proč“). Druhá fáze v historii vědy nastoupila s Galileem a jeho hledáním pravidelností změn ve světě (znalost „Jak“).

V porovnání s těmito kroky je třetí krok komplikovanější. Mnohem pozdější změna ve vývoji vědy začala na konci 19. století, kdy Charles Pierce přišel s pojmem omylnost, který říká, že lidské bytosti neustále chybují ve svém hledání poznatků a že všechna tvrzení o reálném světě by měla být neustále zpochybňována. „To platí i pro výzkum, i když vědecká metoda výzkumné komunity, alespoň v dlouhodobé perspektivě, je nejspolehlivějším způsobem, jak vytvářet a zdůvodňovat koncepce chápání světa“ (Niiniluoto, 2002: 32, překlad autora).

Niiniluoto hovoří o vědě jako o samoopravném procesu. Moderní vědecká komunita má vlastní systém hodnocení kvality (např. recenzní řízení), vědecká tvrzení jsou veřejně přístupná a všechny zúčastněné strany vědecké komunity mají právo diskutovat, kritizovat nebo vyvracet tato tvrzení. Podle Niiniluota je současná věda charakterizována objektivností (získání co nejpravdivějšího obrazu o zkoumaném objektu), kritickým přístupem (výzkum by měl být veřejný a otevřený kritické diskusi v rámci výzkumné komunity), autonomií (vědecká komunita funguje nezávisle na náboženství, politice, ekonomice, osobním a sociálním vlivu) a progresivností (věda vychází ze starých řešení a kreativně hledá nová řešení).

Niiniluoto dále tvrdí, že věda je sociální instituce, a odkazuje na čtyři Mertonovy (1973) imperativy týkající se étosu vědy: 1) univerzálnost (pravdivost tvrzení je posuzována na neosobním základě, bez ohledu na rasu, národnost, třídu nebo osobní charakteristiku osoby, která je prezentuje), 2) komunismus (vědecká zjištění vyplývají ze sociální kooperace a měla by být společným vlastnictvím), 3) nezainteresovanost (vědci prezentují a analyzují vědecké poznatky bez ohledu na kariéru a prestiž výzkumníka) a 4) organizovaný skepticizmus (vědci hodnotí vě-

decké výsledky na základě empirických a teoretických kritérií).

Niiniluoto říká, že Mertonovy zásady byly kritizovány jako deficitní, nedostatečné a neslučitelné s každodenním životem výzkumných pracovníků v současném moderním světě. Velká věda, vzrůstající konkurence a boj o osobní prestiž a nespravedlivá koncentrace zdrojů zničily étos vědy stejně jako použití vědy ve válce a v komerční produkci, z nichž vzešla určitá forma aplikované vědy, která má charakter obchodního podnikání a porušuje principy komunismu a univerzálnosti. Niiniluoto však oponuje, že tyto aktivity nejsou ve skutečnosti scientia a měly by být nahlíženy jako něco, co nesouvisí s akademickým výzkumem.

Pokud jde o oblast adiktologie, zvyšující se konkurence a boj o výzkumné pozice a finanční zdroje může vést k porušování etických norem a opomíjení étosu vědy. Faktory související s budováním osobní kariéry mohou vést k tomu, že výzkumník zaměří svůj výzkum na to, co je populární nebo financovatelné, nikoli na to, co je zajímavé nebo důležité. Rozvoj soukromého financování výzkumu může vést k utajování nových nápadů a výsledků výzkumu, namísto jejich otevřené výměny, a k novým prioritám, které upřednostňují obchodní zájmy, nikoli veřejné blaho.

Pokud přijmeme Niiniluotova tvrzení, pochopíme, proč je pro vědu a hledání smyslu vědeckého života nezbytná správná publikační praxe, taková, jakou popisujeme v této knize. Správná publikační praxe představuje zásady, kterými by se mělo řídit hledání pravdy, a současně ukazuje, jak se stát uznávaným členem vědecké komunity. Pokud chceme vědu správně využít při hledání smyslu a zároveň jako nástroj pomoci lidstvu, pak potřebujeme otevřený přístup k obrovskému světovému rezervoáru vědeckých informací. Tyto informace a znalosti musejí být nejen okamžitě přístupné, ale zároveň zaznamenány způsobem, který je pochopitelný, použitelný a ověřitelně prozkoumaný z hlediska chyb a neobjektivit. Toto je role odborných časopisů a odpovědnost jejich autorů. Jak uvádí Lafollette (1992), odborný ča-

sopis slouží jako záruka autentičnosti a správnosti informací. Poskytuje historické záznamy týkající se konkrétní oblasti znalostí a uděluje autorům určité implicitní potvrzení autentičnosti a originality jejich práce.

PROFESNÍ DRÁHA V OBORU ADIKTOLOGIE

Vědecká bezúhonnost v publikační činnosti je pro mnohé podmínkou sine qua non produktivní vědecké kariéry v adiktologii. Obrovský rozvoj adiktologie ve světě (Babor 1993, 2002) jde ruku v ruce se vznikem velkého množství kariérních příležitostí pro vědce zaměřené na základní, klinický nebo sociální výzkum. V různých částech světa jsou zakládány výzkumné společnosti, výzkumná centra nebo úzce specializovaná odvětví v rámci profesních organizací a stejným způsobem je k dispozici stále více odborných adiktologických časopisů (viz kapitola 2). Máme stále více důkazů o tom, že obor adiktologie se stal jedním z životaschopných směrů profesní dráhy přinášejících odměnu a uspokojení (Edwards ed. 1991, 2002). Jak je uvedeno v kapitole 2, odborné časopisy a vědecká publikační činnost slouží zájmům budování kariéry a představují nástroj pro dosažení profesních úspěchů. Nejjednodušší způsob, jak se seznámit s profesní dráhou nějakého vědce, je prostudovat si publikace, které s hrdostí uvádí ve svém životopise. Když se podíváme na významné myslitele a vědce v daném oboru, hlavní důkaz jejich profesního života a úspěchu představují jejich publikovaná díla. Rámečky 14.1 až 14.3 uvádějí příklady názorů aktivních a vlivných výzkumných pracovníků v oboru adiktologie na kvalitativní a kvantitativní aspekty výzkumu a vědecké komunikace.

Rámeček 14/1

Genevieve Knupfer

Genevieve Knupferová vystudovala sociologii (Brusel; Wellesley, Mass.; Columbia, NY) a medicínu (Rochester, NY). Řadu let spolupracovala s výzkumnou skupinou zaměřenou na výzkum alkoholu (Alcohol Research Group) na Kalifornské univerzitě v Berkeley a jako poradce v rámci programu pro boj s alkoholismem Světové zdravotnické organizace. Když se jí zeptali na její obecný přístup k výzkumu, odpověděla popisem studie, kterou publikovala:

Člověk si příliš často pamatuje pouze závěr výzkumné publikace, i když je pouze hypotetický. Základní data nebývají moc často podrobně vysvětlena. Podle mne se musíme dívat na tato data, nikoli na všechny ty aritmetické průměry, mnohonásobné regrese a korelační koeficienty. Domnívám se, že např. termín „statisticky významný“ chápe mnoho lidí v obecnějším slova smyslu jako „významný“. Můj nedávný článek na téma „Přít pro zdraví“ (Knupfer, 1987) byl pokusem o odhalení některých těchto omylů.

Biografická data a interview:

Edwards, ed. (1991: 155–162).

Citace: Edwards, ed. (1991: 160).

Rámeček 14/2

Charles S. Lieber

Charles Lieber se narodil v roce 1931 v belgických Antverpách. Během druhé světové války pobýval jako uprchlík ve Švýcarsku. V roce 1955 ukončil studium medicíny v Antverpách. Většinu profesního života strávil v USA, kde zastával vedoucí funkce v oblasti výzkumu na Harvard Medical School, Cornell Medical College a Mount Sinai Medical School. Jeho bohatá publikační činnost se soustředila na biologické aspekty zneužívání alkoholu, včetně mechanismů podporujících rozvoj alkoholické cirhózy jater. Zde popisuje jeden z objevů, které změnilы kurz biologického výzkumu v oblasti související s alkoholem:

Vypadalo to, že existuje adaptivní systém, který nám pomáhá v moderní společnosti přežít, protože je relativně nespecifický a detoxifikuje cizí sloučeniny, i když jim tělo nikdy dříve nebylo vystaveno. Když jsme pozorovali podobnou morfologickou reakci po alkoholu, postuloval jsem, že i alkohol může být živným materiálem pro tento systém.

Tato hypotéza vedla k objevení mikrozomálního etanol oxidujícího systému (MEOS) jako nové cesty metabolismu etanolu.

Biografická data a interview:

Edwards, ed. (2002: 11–28).

Citace: Edwards, ed. (2002: 19).

Rámeček 14/3

Martha Sanchez-Craig

Martha Sanchez-Craigová, PhD, nastoupila do Nadace pro výzkum závislostí (Addiction Research Foundation, ARF) v Torontu jako ředitelka „domu na půl cesty“ pro alkoholiky bez domova. V roce 1977 přešla do Klinického institutu ARF jako vedoucí výzkumný pracovník; hlavní oblasti jejího výzkumu byla rychlá intervence při problémech souvisejících s alkoholem a drogami. Navzdory své bohaté publikační činnosti varuje před mentalitou typu „publikuj nebo zmiz“.

... jeden z vedoucích pracovníků, který prováděl experimenty s malým počtem nehumánních subjektů, prohlásil: „Moc si nevážím vědců, kteří nepublikují alespoň šest článků za rok v recenzovaném odborném časopise.“ Vzbuzovalo to ve mně obavy. Setkala jsem se s kolegy, kteří trpěli depresí nebo vážnými obavami, když nemohli publikovat každý měsíc nějaký článek. Napadlo mne, že je mnoho lidí, kteří chtějí dělat vědu, která vypadá dobře, a jen málo těch, kteří chtějí dělat dobrou vědu...

Avšak objevy mě fascinují, takové objevy, které na vás vyskočí přímo z dat. Strávila jsem nesčetné hodiny tím, že jsem procházela sjetiny dat a hledala určité vzorce. Nechtěla jsem spoléhat na to, co objeví statistici na základě vícerozměrných analýz atd. Chtěla jsem nějaké vzorce rozpoznat vlastníma očima.

Biografická data a interview:

Edwards, ed. (2002: 115–125).

Citace: Edwards, ed. (2002: 124).

INDIVIDUÁLNÍ ODPOVĚDNOST

Výzkum může představovat osamocené úsilí, čas strávený do pozdních nočních hodin v pracovně nebo v laboratoři, přípravu obhajoby vlastní teze nebo oponentury cizí disertace, vystoupení na pódiu s odbornou prezentací. To vše představuje individuální odpovědnost, kterou přijímáte během své profesní kariéry. Ve většině případů není možné, alespoň ne bez vynaložení značného úsilí, aby nezasvěcenec poznal, zda výzkumník prováděl svůj výzkum etickým způsobem. Všichni výzkumní pracovníci proto nesou osobní odpovědnost za zachování integrity veřejné důvěry ve výzkum.

Výzkum je zároveň vysoce společenský podnik, který s sebou nese vlastní etické zásady. Výzkum je v současné době často veden týmem badatelů a podpůrných pracovníků, kteří mají společnou odpovědnost za dokončení projektu a publikaci odborné zprávy. V tomto kontextu se někdy individuální odpovědnost za dodržování etických zásad stává slabou a nejednoznačnou. Svět výzkumu je zároveň silně hierarchický. Mladší výzkumníci jsou do určité míry jako učni, kteří jsou vyučováni svými mistry a jsou na mistrech ekonomicky závislí z hlediska možnosti povýšení nebo získání funkce. Tyto vztahy s odlišnou mírou váhy mohou etickou odpovědnost ještě dále oslabit.

Navzdory ohrožení integrity výzkumu by měli adiktologové dodržovat antický řecký ideál „polis“, kde si všichni svobodní muži (budeme zde muset ignorovat diskriminaci pohlaví tehdejší doby) byli rovni, měli stejnou odpovědnost při rozhodování důležitých záležitostí a stejná občanská práva, o která se tato odpovědnost opírala. Každý výzkumník musí obdobným způsobem přijmout vlastní osobní odpovědnost za vytváření transparentnější a etičtější výzkumné komunity v oboru adiktologie, do které patří mladí badatelé stejně jako zkušení výzkumníci, redaktoři odborných časopisů a recenzenti. Každý z nich je např. povinen používat citace čestným a poučným způsobem, řádně uvádět autorství a dodržovat etické zásady. Pokud budou výzkumníci jeden druhého považovat za rovnocenné partnery v republice

vědy, vytvoří ten nejlepší základ pro kreativní diskusi, která následně povede k pokroku v oblasti výzkumu.

VYTVÁŘENÍ DOBRÝCH INSTITUCÍ

Nabádání k individuální odpovědnosti v řadě případů nestačí k zajištění vědecké integrity. Kreativní výzkumnou platformu musejí podpořit dobré instituce svými pevnými etickými zásadami. Neformální struktury, např. otevřená komunikace v rámci pracoviště (týkající se nejen výzkumu, ale také etických záležitostí), vzájemné hodnocení práce mezi kolegy, demokratické rozhodování, spolupráce a týmová práce na multidisciplinárních projektech – to vše pramení z participačních norem a silného vedení. V rámečku 14.4–14.7 hovoří aktivní a vlivní výzkumní pracovníci v oboru adiktologie o sociálních a institucionálních aspektech svého výzkumu a vědecké komunikace.

Vědecké integrity napomáhají také formálnější struktury, např. pravidla etického chování v oblasti výzkumu a postupy při uvádění autorství. Adiktologové mají mimořádnou odpovědnost – měli by podporovat tyto institucionální struktury, nikoli v nich vidět potíže a překážky.

Po relativně skromných a nenápadných počátcích dnes adiktologické časopisy stojí v čele snah o eliminaci jednání, které je v rozporu s etickými zásadami vědecké práce. Etické principy pro autory odborných publikací uvedené v této knize představují konsensus redaktorů – členů Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů (ISAJE). Integritu a bezúhonnost ve vědecké publikační činnosti může podpořit pouze osvěta, bdělost, jasná pravidla a institucionální normy, které kladou vědu na první místo.

Rámeček 14/4

Mustapha Soueif

Mustapha I. Soueif, PhD se narodil v roce 1924. Vystudoval psychologii na Káhirské univerzitě v Egyptě a vedle výuky psychologie na Káhirské univerzitě pracoval také pro Světovou zdravotnickou organizaci (WHO). Zde popisuje problémy spojené s publikováním v jiných jazycích a konflikt mezi oddaností vlastnímu národu a mezinárodní vizi:

Již dlouho žiji s touto dvojitou identitou; na jedné straně se cítím světoobčanem, na druhé patřím do Egypta. Toto dvojí „vnímání“ či rozpolcenost registruji od konce 50. let, kdy jsem prováděl svůj první klinický výzkum v Egyptě (v psychiatrické nemocnici v Abbassii) a současně jsem usiloval o jeho publikaci v zahraničí. Jednalo se o dílo „Testování organicity u psychiatrických pacientů v Egyptě“. Článek byl přijat k publikaci v Acta Psychologica (v Amsterdamu). To byl první krok k vytvoření mé referenční skupiny, v tomto případě definované jako skupina mezinárodních vědců, kteří posuzovali hodnotu mého výzkumu objektivně na základě věci samotné. Mojí mezinárodní identitě však rozhodně pomohl kontakt s WHO v Ženevě. V roce 1966 mě oslovili zástupci WHO a požádali mě, abych napsal studii, která by mohla být publikována v bulletinu OSN o narkotikách, o naší práci na téma „Konzumace hašiše v Egyptě“, která probíhala od r. 1957. To jsem udělal a článek vyšel v r. 1967. V roce 1970 jsem byl pozván k účasti na setkání „vědecké skupiny“ v sídle WHO. Uznání, kterého se mi tam za mou práci dostalo, mě velice potěšilo.

Biografická data a interview:
Edwards, ed. (1991: 427–444).
Citace: Edwards, ed. (1991: 436).

a při aplikovaném výzkumu. V následující citaci hovoří o tom, jak WHO podpořila práci Griffitha Edwardse a jeho kolegů (1977) týkající se vývoje konceptu syndromu závislosti na alkoholu a uvedení širší perspektivy pohledu na problémy související s alkoholem do procesu tvorby mezinárodní politiky:

V letech 1973 až 1975 řídicí skupina připravila a projednala výsledky rozsáhlé analýzy aktuálních poznatků v této oblasti. Dr. Edwards veškerý materiál syntetizoval a kompletní dokumentace byla předložena širší skupině výzkumníků z různých částí světa. Finální zpráva skupiny byla publikována spolu s několika pracovními materiály...

Jedním z výsledků tohoto projektu bylo, že termín „syndrom závislosti na alkoholu“ popsany ve zprávě byl přijat do devátého revidovaného vydání Mezinárodní klasifikace nemocí (ICD). Projekt navíc značně přispěl ke zvýšení povědomí o tom, že nestačí soustředit se na léčbu osob s tímto syndromem („alkoholik“). Pro veřejné zdravotnictví má nepochybně větší význam řada dalších postižení souvisejících s konzumací alkoholu, neboť se vyskytují častěji a mají velký dopad na společnost. Termín „problémy související s alkoholem“ se brzy stal obecně používaným termínem. Současně vzrostl zájem o potřebu rozvíjet efektivnější způsoby prevence a omezení dopadu problémů souvisejících s alkoholem.

Biografická data a interview: Edwards, ed. (1991: 3–23).
Citace: Edwards, ed. (1991: 12–13).

Rámeček 14/5

Joy Moser

Joy Moserová (1921–2001) vystudovala jazyky a získala titul magistra v oboru veřejné zdraví. Pracovala pro Světovou zdravotnickou organizaci v Ženevě (1950–1981), nejdříve jako redaktorka, později jako odborná asistentka a nakonec jako vedoucí vědec v programu pro duševní zdraví. Její rozsáhlá práce pro WHO odráží důležitou roli odborných článků a zpráv expertních výborů – objednaných a orientovaných na určitou misi a ve finále publikovaných v recenzovaných časopisech – při vývoji hypotéz a teorií

Rámeček 14/6

Kettil Bruun

Kettil Edmund Bruun (1924–1985) získal doktorát v oboru sociologie na Helsinské univerzitě. Jeho výzkum v oblasti alkoholu nejvíce souvisel s jeho prací pro Finskou nadaci pro studia v oblasti alkoholu, kde působil jako odborný ředitel (1955–80). V roce 1971 získal Bruun cenu E. M. Jellineka. Asi nejvíce známá je jeho kniha Politika kontroly alkoholu z perspektivy veřejného zdraví, která vyšla v roce 1975 pod záštitou Světové zdravotnické organizace. V některých kruzích je známá jako „fialová kniha“ podle barvy obálky anglického vydání. Kniha získala v literatuře nebývalé uznání díky základnímu tvrzení, že změny v celkové konzumaci alkoholických nápojů mají dopad na zdraví

osob v každé společnosti. Kontrola dostupnosti alkoholu se stává záležitostí veřejného zdraví, protože opatření zaměřená na kontrolu alkoholu lze použít k omezení jeho spotřeby. V následující citaci Bruun popisuje s charakteristickou skromností proces, který vedl ke vzniku knihy:

Začalo to tak, že jsem byl nucen znovu zvážít své představy o kontrole alkoholu ve světle finské zkušenosti z let 1968/69, kdy náhle došlo k uvolnění kontroly a dramatickému nárůstu konzumace a škodlivých důsledků. Můj vlastní liberální pohled na politiku v oblasti alkoholu dostal těžkou ránu. Pak jsem byl v Evropské kanceláři konfrontován s mezinárodními problémy. Přišel jsem na to, že musím změnit svůj postoj a že nejlepší asi bude zkusit vytvořit skupinu, která by mohla rozvinout širší perspektivu přesahující specifickou situaci ve Finsku. Situace byla příznivá, protože mnoho souvisejících otázek už bylo v té době předmětem výzkumu. Skupina, která vznikla na základě mé výzvy, odvedla skvělou práci.

Biografická data a interview:

Edwards, ed. (1991: 365–375).

Citace: Room (1986), Kettil Bruun, 1924–1985: an appreciation. *The Drinking and Drug Practices Surveyor*, 21, str. 1, 42–49; a Edwards, ed. (1991: 371–372)

vyjádřit v článku (Tuyns, 1991) v *British Journal of Cancer* (str. 318).

Alkohol a rakovina? ... tuto monografii vypracovala velká skupina (Mezinárodní agentura pro výzkum rakoviny, 1988) lidí z různých částí světa. Z epidemiologického hlediska jsme neměli větší problémy a pamatují si, že jsme popsali korelaci mezi rakovinou prsu a pitím (str. 319).

Díváte se zpět na svůj život a říkáte si – pracoval jsem 20, 25, 30 let, co jsem vlastně dokázal? Co z toho vzešlo, ať už pozitivního nebo ne? Dělal jsem svou práci co nejlépe podle svých schopností, to je vše. Jsem vděčný společnosti, rodičům, profesorům a přátelům, kteří mi dali šanci odvést dobrou práci. Za to jsem přispěl do pokladnice všeobecných znalostí několika cennými příspěvky a další prací, která nebyla až tak cenná. Cítím, že jsem byl užitečný, že jsem „dodržel svou smlouvu“, jak říkáme ve francouzštině (str. 320).

Biografická data a interview:

Edwards, ed. (2002: 313–321).

Citace: Edwards, ed. (2002)

Rámeček 14/7

Albert Tuyns

Albert Tuyns se narodil v roce 1922 v Belgii, v roce 1948 získal titul MD (doktor medicíny) na univerzitě v Bruselu a v roce 1962 titul MPH (magistr v oboru veřejné zdraví) na Johns Hopkins School of Public Health. Pracoval 15 let jako epidemiolog pro Mezinárodní agenturu pro výzkum rakoviny (International Agency for Research on Cancer) (1967–1982) a v roce 1982 obdržel cenu E. M. Jellinaka. Jeho publikované dílo, na kterém spolupracoval s Georgesem Pequinotem, ukázalo první systematické spojení mezi alkoholem a rakovinou a jejich interakci s kouřením tabáku. Tato zjištění měla velký dopad na oblast veřejného zdraví a zdravotní politiku. Zde popisuje některé své práce na toto téma:

Jednou z mých nejoblíbenějších tezí je, že etiologie rakoviny má mnoho faktorů; spojení alkoholu a tabáku je toho – domnívám se – nejjasnějším důkazem. Zkusil jsem toto

POVĚDOMÍ O GLOBÁLNÍ NEROVNOSTI

Závislosti představují celosvětový problém a koncept universalismu a autonomie nám říká, že znalosti získané na základě výzkumu by měly být předmětem globálního sdílení. Zdroje použitelné pro výzkum a vědeckou komunikaci jsou však bohužel v mnoha částech světa omezené a výzkum probíhající v bohatších zemích často sleduje pouze místní zájmy. Převaha angličtiny jako de facto jazyka vědy je navíc pro většinu částí světa, kde dominují jiné jazyky, další velkou nevýhodou.

Výzkumníci v oboru závislosti v anglicky mluvících a rozvinutějších zemích mají mimořádnou povinnost provádět a prezentovat svůj výzkum pokud možno způsobem, který prospěje celému lidstvu. Recenzní řízení by mělo být otevřené vědcům všech národností a jazyků, stejně jako redakční rady odborných časopisů, které zastávají úlohu strážců vědecké pravdy. Jazyk a kultura by neměly omezovat

publikační činnost v adiktologii. Nejde zde pouze o spravedlnost, ale o otázky zobecnitelnosti vědeckých zjištění napříč kulturami a potřebu objevit univerzální pravdu.

ZÁVĚR: SMYSL VĚDECKÉHO ŽIVOTA

V kapitole 1 jsme se odvolávali na středověkého filozofa Maimonida a jeho dílo Průvodce zbloudivých. Tato analogie byla možná poněkud neskromná. Nechceme tvrdit, že tato kniha – nebo jakákoli jiná kniha – může odstranit veškerý zmatek a poskytnout výzkumným pracovníkům vodítko, které je dovede k úspěšné kariéře v adiktologii. I kdyby informovaný výzkumník věrně aplikoval veškeré informace obsažené v kapitolách této knihy, jeho cesta nepovede do ráje, kde všechny vzniklé problémy lze snadno vyřešit. Spíše bychom byli rádi, kdyby informace obsažené v této knize dovedly čtenáře na agoru vědy, náměstí či společný prostor, kde může probíhat otevřená a demokratická diskuse rovnocenných partnerů o problémech, s nimiž se v každodenním životě setkávají všichni výzkumní pracovníci, nováčci i zkušení profesionálové.

Redaktoři této knihy se až dosud zabývali smyslem vědeckého života a nechtějí být tak troufalí, aby zkoumali smysl nevědeckého života; dovoli si však tvrdit, že podobně jako ve vědě můžeme smysl života nalézt v cestě za hledáním pravdy, stejně jako v jejím objevení.

POUŽITÁ LITERATURA

- 1/ Babor, T.F. (2002) In their own words: conversations about the evolution of a specialist field. In Edwards, G., ed. *Addiction: Evolution of a Specialist Field*. Oxford, UK: Blackwell Science, pp. 383–389.
- 2/ Babor, T.F. (1993) Megatrends and dead ends: alcohol research in global perspective. *Alcohol Health and Research World*, 17, 177–186.
- 3/ Bruun, K., Edwards, G. and Lumio, M. et al. (1975) *Alcohol Control Policies in Public Health Perspective*. Helsinki: Finnish Foundation for Alcohol Studies, Vol. 25.

- 4/ Edwards, G., ed. (2002) *Addiction: Evolution of a Specialist Field*. Oxford, UK: Blackwell Science.
- 5/ Edwards, G., ed. (1991) *Addictions: Personal Influences and Scientific Movements*. New Brunswick (USA) and London UK: Transaction Publishers.
- 6/ Edwards, G., Gross, M.M., Keller, M., Moser J. and Room, R. (1977) *Alcohol-Related Disabilities*. Geneva: WHO Offset Publication, No. 32.
- 7/ International Agency for Research on Cancer (IARC) (1988) *Alcohol drinking. Monographs on the Evaluation of the Carcinogenic Risks to Humans*, Lyons, France: IARC, Vol. 44.
- 8/ Knupfer, G. (1987) Drinking for health: the daily light drinker fiction. *British Journal of Addiction*, 82, 547–555.
- 9/ Lafollette, M.C. (1992) *Stealing into Print. Fraud, Plagiarism, and Misconduct in Scientific Publishing*. Berkeley, CA: University of California Press.
- 10/ Merton, R. (1973) *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press.
- 11/ Niiniluoto, I. (2002) Tieteen Tunnuspiirteet [The characteristics of science] in: Karjalainen, S., Launis, V., Pelkonen, R. a Pietarinen, J. eds. *Tutkijan Eettiset Valinnat [The ethical choices of the researcher]*, pp. 30–41. Tampere: Gaudeamus.
- 12/ Room, R. (1986) Kettil Bruun, 1924–1985: an appreciation. *The Drinking and Drug Practices Surveyor*, 21, pp. 1, 42–49.
- 13/ Tuyns, A. (1991) Alcohol and cancer. an instructive association. *British Journal of Cancer*, 64, 415–416.

REJSTŘÍK

A

abecední pořadí autorů 97
Absolventi 13, 58
abstrakt, jak napsat 71
Adams, P. J. 158, 159, 162, 163, 167, 169, 172
Addiction 4, 5, 6, 9, 11, 13, 14, 15, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 30, 34, 35, 36, 38, 43, 47, 50, 64, 83, 86, 93, 95, 115, 143, 146, 147, 157, 172, 173, 174, 177, 181
Addiction Abstracts 38
adekvátnost kvalitativního výzkumu 81
African Journal of Drug and Alcohol Studies 14, 23, 48, 86
AGORA 38
agregace 81
akademické střety 136, 137
Alcohol Research and Health 35
Alcoologie et Addictologie 26, 30, 34
Americká psychologická společnost 34, 53
analýza dat 61, 103, 104, 155
analýzy 19, 21, 30, 31, 35, 43, 55, 56, 70, 71, 72, 77, 78, 79, 80, 82, 84, 85, 91, 103, 107, 109, 113, 116, 118, 121, 122, 133, 137, 147, 150, 153, 156, 157, 158, 170, 172, 179
Autocitace 90
Viz také reputační citace
autoplagiátorství 18, 98, 99, 131, 132, 134, 135, 140, 141, 155
autor–korespondent 97
Autorské právo 132
autorství 7, 18, 19, 34, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 65, 66, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 130, 131, 132, 135, 136, 147, 151, 178
autorství na základě vzájemného uznání 97, 99
autoři 4, 9, 13, 17, 22, 29, 30, 31, 33, 37, 41, 43, 45, 47, 53, 56, 58, 59, 63, 69, 72, 76, 92, 93, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 146, 147, 149, 150, 156, 160, 162, 164, 167

B

Babor, T. F. 4, 5, 7, 14, 16, 20, 21, 37, 41, 44, 49, 51, 74, 87, 96, 130, 131, 142, 143, 144, 158, 159, 161, 162, 168, 169, 172, 173, 175, 176, 181, 194
Berlínská deklarace 33
bibliografie 75
bilingvismus v publikování v oboru adiktologie 49
bioetika 144, 157
Brazilské odborné časopisy 43, 50
Bruun, Kjetil 179, 180, 181

C

cenzura 159
citace 36, 39, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 106, 110, 130, 131, 134, 135, 178
disertace 51, 149, 178
frekvence 36
nadbytečné užívání 92
příprava rukopisu 106
styl 18, 45, 56, 57, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 122
webové stránky 37, 39, 75, 88, 91, 92
země původu 91
země s nízkými a středními příjmy 11, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 60, 61, 62, 63, 165, 175
Citační indexy 94
CONSORT 109
CSA Sociological Abstracts 38
Current Contents 38

Č

čas 12, 35, 37, 57, 58, 60, 61, 99, 113, 114, 119, 133, 150, 178
časový harmonogram publikace 58, 59, 102
částečně opakované publikování 132
čestné autorství 97, 99, 131
čtenáři 9, 19, 30, 41, 46, 71, 73, 75, 80, 84, 85, 88, 113, 127, 133, 134, 135, 136, 140, 141
čtenářská obec 30, 33

D

darované autorství 97, 99, 135
databáze recenzentů 118, 119, 122, 124
datové soubory 109
dedukce v procesu výzkumu 78
definice
 funkce 36, 43, 69, 88, 97, 100, 104, 118, 123,
 125, 126, 153, 177, 178
deontologie 146
design výzkumu 81, 100
disagregované publikování 132
disertace 51, 149, 178
 autorství 51, 96
 publikační harmonogram 58
disertační práce 51, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 62, 65, 66,
 72, 148
diskuse 9, 59, 60, 72, 75, 77, 80, 85, 88, 89, 101, 104,
 107, 110, 117, 134, 136, 144, 145, 147, 149, 157, 158,
 161, 165, 181
Dissertation Abstracts On-line 57
distribuce 30, 33, 169
diverzita v oboru adiktologie 46, 47, 48
doba do otištění článku 37
dobré hospodaření 146, 147
dobročinnost 144, 146, 147, 148, 155, 159
dokumentační funkce 88
domácí odborné časopisy 30, 43, 48
doporučení k publikaci 106, 107, 108, 111, 112, 113
dotazníky 45, 73, 79, 103, 108, 126
Drisko 82, 83, 87
Drug and Alcohol Dependence 14, 15, 23, 30, 32, 34, 86,
 117
Drugscope 39
duplicitní publikace 131
duševní vlastnictví 140
důvěrnost 124, 125, 131

E

Edwards, G. 19, 37, 49, 50, 64, 172, 173, 181
elektronické databáze 35, 92
elektronické odborné časopisy 20, 30, 31, 33
EMBASE 39
etika 117
 autorství 130, 131, 132, 135, 136
 financování 131, 137, 138
 poškození lidských/zvířecích subjektů 131, 139
 případové studie 18, 33, 107, 130, 148
 příprava rukopisu 56, 58, 68, 82, 106, 107, 114
 recenzní řízení 106, 107, 117, 118, 120, 122,
 124, 125, 126, 127, 128, 129
 rozhodování 130, 135, 142
 žádost o granty 43, 52, 156, 158, 160
etnografie 109
ETOH 21, 22, 31, 39

F

falšování dat 121, 131, 132, 141
farmaceutický průmysl 162
FASEB Toolkit 167
fáze finalizace 101, 102, 104
fáze návrhu 96, 102, 103, 151
fáze plánování 18, 55, 101, 102
financování výzkumu 18, 66, 136, 137, 159, 160, 163,
 168, 176
 charitativní organizace 168, 171
 náhradní nikotinová terapie 149, 162
 negativní vliv 52, 155
 poskyvatel služeb 164, 165
 pravidla a směrnice 167, 168
 programy výměny jehel a stříkaček 163
 rozvojový svět 41
 střet zájmů 99, 119, 120, 124, 126
finanční odměna 59
finanční zájmy 12, 136
Fine, M. A. 64, 105

formální normy a pravidla 99, 100
formátování 56, 69, 127

G

Garant 97
globalizace 48
Gosden, H. 50
grafy 26, 106
granty 43, 52, 156, 158, 160

H

Health InterNetwork Access to Research Initiative 39, 63
Helsinská deklarace 140
historické studie 33
hlavní výzkumník 97
hodnoty 35, 36, 37, 67, 93, 96, 110, 115, 146, 147, 148,
155, 158
honorář 16
hyperbola jazyková 110

CH

Cho, M. K. 137, 138, 143

I

impakt faktor 21, 29, 31, 32, 33, 36, 37, 44, 92, 129
impakt faktor časopisu (JIF) 36
 citační index 36
 jazyk publikace 46, 47
implementace randomizovaných hodnocení 109
Indie 44
inflace v oblasti vědeckých studií 99
informační obsah a výběr odborného časopisu 62, 63, 64
informatika 35
informovaný souhlas 131, 139
Institute for Scientific Information (ISI) 36, 42, 43, 44, 50,
93, 94
integrita, bezúhonnost 153, 175, 176, 178
intelektuální standardy 54, 72, 109

Intelektuální upřímnost 104
internacionalismus 30, 45
internet 38, 54, 57
 uznání autorství 59, 96, 97, 99, 100, 101, 104
interpretace 55, 78, 79, 80, 81, 85, 88, 100, 103, 109,
110, 113, 116, 168, 172

J

jasnost 75, 81
jazyk 26, 45, 46, 47, 62, 127, 175, 180
 odborná recenze 120
 opakované publikování 132
 písemný 64, 100, 104, 123, 140
 používání 18, 34, 75, 84, 89, 92, 93, 141, 147,
156, 159, 160, 166
 publikace 4, 11, 13, 30, 34, 46, 47, 55, 58, 63, 66,
75, 78, 87, 88, 96, 97, 101, 102, 103, 107, 109,
110, 117, 119, 127, 131, 138, 147, 150, 152,
168, 172, 176, 177
 publikační pokyny/manuál 68, 69
 zaujatost 72, 120, 162
jazyková korektura 47, 107, 127, 194
JIF 32, 36
Jižní Afrika 14, 41, 61, 62
Journal of Addiction Science and Clinical Practice 35

K

kariéra 67, 135
katalogizační služby 43
kazuistika 146
klasifikace v kvalitativním výzkumu 77, 78
klíčové citace 85, 88, 89, 90, 91, 92, 94
knihovní klasifikační kódy 75
Knupfer, Genevieve 177, 181
kolegové 67, 72, 73, 131
komentář recenzenta 18, 60, 73, 74
komunikace /sdělování 12, 16, 18, 20, 21, 30, 34, 41, 45,
46, 48, 49, 50, 61, 76, 94, 152, 167, 176, 178
komunismus v étosu vědy 175, 176
konference 9, 46, 49, 63

konkurence 12, 35, 36, 42, 49, 123, 176
kontrolní seznam týkající se zveřejnění informací 102, 103, 115, 148
korektura 194
korporativní autorství 97, 98
krácení dat 112
kritéria 77, 78, 79, 81, 82, 108, 109, 115
kritéria hodnocení 79, 82, 87, 108, 109
kritické myšlení 16, 18, 100, 108, 113, 117, 122, 123, 129, 147, 175
kritické situace 147
kritický přístup 122
křížové odkazy 91, 147
kvalitativní výzkum 13, 22, 25, 77, 78, 84, 86, 87, 108
kvantitativní výzkum 78, 81, 85, 86

L

Lafollette, M. C. 16, 19, 20, 38, 99, 101, 105, 176, 181
Lancet 31, 50, 95, 102, 105, 166, 173, 174
Lieber, Charles S. 177
LILACS 42

M

manipulace 160, 168
MEDLINE 30, 39, 42, 108
metody, jak napsat 68, 70, 71, 72, 73
mezinárodní konference 46, 63
mezinárodní odborné časopisy 30, 48
Miller, P.G. 14, 76, 87, 158, 159, 163, 168, 174
míra odmítnutí 45
monitorování bezpečnosti 139
monografie 56, 86, 180
Montgomery, S. 41, 44, 47, 50
Moser, Joy 179, 181
multidisciplinární projekt 38, 39, 108

N

nábor v randomizovaných hodnoceních 115
nadbytečné publikování 18, 130, 133

náklad 21, 23, 26, 29, 31, 32, 33
nástin 32, 70, 101, 102
Nature 31
návrh názvu 70, 71, 83
návrh, předložení 47, 96, 102, 103, 107, 108, 110, 112, 113, 118, 127, 140, 147, 151, 170
názorová citace 89, 90
názvy 9, 26, 28, 70, 71, 73, 75, 83, 97, 98, 118, 150, 155
neanglické odborné časopisy 30, 36
jazyková politika 47
kvalitativní zprávy 80
referátové služby 21, 23, 26, 29
země s nízkými a středními příjmy 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49

nedbalost 18, 130, 132, 133
neetické 132, 141, 144, 147, 148, 156, 168
neetické autorství 132, 147
neformální rozhovory 79
nejmenší publikovatelná jednotka (LPU) 99
Německo 44
neodpovědné autorství 99
nerovnost 180
nezájem o étos vědy 176
nezasloužené autorství 96, 135
nezávislé hodnocení kvality 175
nezávislost 144, 146, 147, 148, 149, 151, 165, 167, 171, 172
nežádoucí příhody u randomizovaných hodnocení 72
Nicotine and Tobacco Research 25, 32
Nigérie 48
nízké a střední příjmy, země s 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49
internet 54, 57
studenti 10, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 65, 154, 155
nonmaleficence (nečinění zla) 144, 146, 147, 148, 149, 151, 155

O

obdobné časopisy
výběr 18, 20, 30, 33, 62, 82, 84, 90, 92, 107, 118, 120, 137

- obecné problémy 61
- objektivnost 12
- oborové odborné časopisy 20, 21, 22, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 42, 43, 46, 48, 73, 98, 99, 102, 106, 113, 114, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 129, 167, 176
- obsah 7, 13, 19, 26, 33, 46, 62, 70, 71, 86, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 117, 134, 135, 147
- odborná recenze 33, 70, 81, 117, 118, 120, 121
- odborné časopisy 20, 21, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 42, 43, 46, 48, 73, 98, 99, 102, 106, 113, 114, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 129, 167, 176
- definice 18, 97, 100, 131, 134, 140, 141, 144
 - funkce 36, 43, 69, 88, 97, 100, 104, 118, 123, 125, 126, 153, 177, 178
 - kultura 44, 180
 - míra odmítnutí 45
 - recenzní řízení 33, 92, 104, 106, 107, 118, 120, 122, 125, 126, 127, 128, 156, 175
 - růst a rozvoj 4, 16, 20, 42, 48, 51, 52, 93, 161, 175, 176, 177
 - sponzorství 13
 - strategie v oblasti střetu zájmů 12, 18, 60, 84, 99, 108, 119, 120, 124, 125, 126, 131, 136, 137, 138, 147, 152, 153, 161, 162, 164, 166, 167, 168, 170, 171, 172
 - vědecký podvod 18, 131, 141, 147
 - výběh 18, 20, 30, 33, 62, 82, 84, 90, 92, 107, 118, 120, 137
 - vztahy 123, 136, 141, 158, 162, 172, 178
- odborné časopisy v anglickém jazyce 21, 30, 31, 32, 35, 36
- odborné články 30, 98, 123
- odcizení 132
- odchýlení 89
- odmítnutí 20, 21, 45, 60, 63, 69, 84, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 119, 120, 121, 125, 126, 128, 138, 140, 142, 147
- omezení, jak napsat 72, 73
- omezení výzkumu 72, 110, 169, 172
- omyl 90, 132, 136
- on-line vzdělávací program 9, 13
- opakované předložení 112, 113, 118
- opakované publikování 132
- opakovatelnost 79, 80
- organizace působící v oblasti „společenské angažovanosti/vztahů s veřejností“ (SAPRO) 161
- organizačně-technické požadavky 46
- originalita 35
- oslabování výzkumu 159, 160, 162
- osobní konflikty 9, 104, 136
- otevřený přístup (OA), odborné časopisy s 38
- ## P
- PARINT, webové stránky 9, 13, 17, 19, 21, 22, 25, 30, 32, 112, 115, 146, 157, 173
- paternalismus a dobročinnost 144, 147, 148
- PERIL analýza 158, 169, 170, 171, 172
- pilotní studie a kvalitativní výzkum 78
- plagiátorství 18, 98, 99, 131, 140, 141, 155
- platnost 48, 55, 89, 149, 167
- počet citací 93, 94
- poděkování 6, 55, 97, 98, 100, 138, 151, 152, 170
- pohodlné citace 89
- pohyb účastníků randomizovaného hodnocení 116
- pokrok v moderní vědě 12, 55
- pokyny, směrnice, pravidla 12, 19, 22, 25, 37, 45, 46, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 64, 65, 68, 69, 80, 89, 94, 96, 99, 100, 101, 102, 108, 109, 120, 122, 125, 127, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 145, 148, 152, 155, 158, 167, 168, 178
- etická praxe 130, 135
 - financování výzkumu 18, 66, 136, 137, 159, 160, 163, 168, 176
- politická podpora 137, 143, 169
- politiky v oblasti publikační činnosti 77, 96, 98, 100
- poradci 52, 166, 177
- poslání 12, 17, 21, 22, 25, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 46, 62, 141
- postavení a přiznání autorství 55, 57, 100, 131, 136, 151
- postdoktorand 14, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 64
- posuzovatelé 117
- Viz také* recenzenti
- poškození lidských subjektů výzkumu 131, 139
- poškození zvířecích subjektů 131, 139
- použitá literatura, jak napsat 73

poznámky pod čarou 55, 66
poznámky z terénu 79, 81, 85
pracoviště zajišťující dodržování příslušných pravidel 138, 139
pravidelné zprávy o činnosti 36, 61, 133, 142
prestiž a výběr odborného časopisu 9, 20, 31, 33, 47, 48, 62, 63, 92, 152
prezentace dat 122, 132, 141
procedurální zkrácení 109
proces 17, 18, 20, 37, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 79, 80, 83, 92, 94, 101, 102, 109, 117, 118, 120, 137, 142, 158, 159, 161, 172, 180
produkční podmínky a kvalitativní výzkum 79, 80
profesní odpovědnost 49, 66, 96, 99, 100, 101
profesní praxe 147
profesní sdružení 164, 167
profesorský sbor 67
prohlášení konsensu 104, 178
Prohlášení z Bethesdy 33, 34
ProQuest Dissertations and Theses 57
protokoly výzkumu 73
provzatelé hazardu 162, 163
průmysl, tabákový průmysl v Německu 12, 18, 137, 160, 161, 162, 168, 170, 175
průvodní dopis 59, 113
předmět výzkumu 12, 38, 78, 80, 84, 88, 109, 180
předplatné knihoven 22, 25, 34
předplatné on-line 17, 26, 33
přehledový článek 89, 149, 154
přehledy literatury 72, 84
 „citační bias“ 90, 130
 zkreslené citování 130, 131, 132
překlad 10, 26, 45, 144, 154, 175
přijetí odbornými časopisy 21, 23, 26, 29, 35, 36, 37, 44, 47, 64, 93, 123, 154
příloha, jak napsat 73
přílohy časopisů 24
případové studie 18, 33, 107, 130, 148, 170
příspěvatelství 97, 98
psaní 20, 46, 55, 56, 57, 61, 63, 67, 68, 75, 76, 82, 86, 100, 106, 122, 125, 127, 140, 141, 172

jazyk 17, 62, 63, 69, 73, 107, 127
kvalita 35, 70, 94
kvalitativní výzkum 13, 22, 25, 77, 78, 84, 86, 87, 108
odborné recenze 33, 70, 81, 117, 118, 120, 121
pokyny týkající se uvádění autorství 100, 101, 102, 103, 104
poradenství 103
styly 18, 56, 57, 65, 67, 69, 71, 122
PsychINFO 30, 31, 39, 108
Psychology of Addictive Behaviors 25, 34
publikace 4, 11, 13, 30, 34, 46, 47, 55, 58, 63, 66, 75, 78, 87, 88, 96, 97, 101, 102, 103, 107, 109, 110, 117, 119, 127, 131, 138, 147, 150, 152, 168, 172, 176, 177
publikace ve dvou jazycích 36, 47
publikace v různých jazycích 30, 47
publikační činnost 20, 42, 45, 51, 63, 67, 68, 75, 96, 123, 142, 151, 155, 176, 177, 181
publikační manuál 68
publikační prodleva 89, 93
publikační příručka 17, 75

R

randomizovaná klinická hodnocení 44, 72, 81, 93, 109, 115
realizace díla a uvedení autorství 34, 77, 103, 140
recenzenti 43, 47, 57, 62, 63, 70, 72, 82, 84, 93, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 141, 165, 178
Viz také posuzovatelé
dobrý 117, 122, 123
dotazník 108
dotazníky 108, 126
důvěrnost 124, 125
otázky 165
připomínky 108, 113, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128
střet zájmů 119, 120, 124, 126
výběr 107, 108, 118, 119, 120
výběr odborného časopisu 17, 20, 29, 33, 35, 37, 56, 59, 62, 82, 92
výzva 112, 124

- recenzní řízení 33, 92, 104, 106, 118, 120, 122, 125, 126, 127, 128, 156, 175
- Viz také* recenzenti
- reciprocita mezi autory a recenzenty 117, 119
- redaktoři, šéfredaktoři 14, 15, 16, 18, 33, 35, 45, 47, 57, 69, 72, 73, 74, 82, 84, 86, 97, 98, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 134, 136, 140, 142, 146, 149, 151, 152, 153, 154, 165, 167, 178
- kvalitativní výzkum 13, 22, 25, 77, 78, 84, 86, 87, 108
- recenzní řízení 33, 92, 104, 106, 107, 117, 118, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 156, 175, 180
- zásady chování 112
- referátové služby 21, 23, 26, 29, 38
- referenční citace 88
- reflexivita v kvalitativním výzkumu 81
- regionální odborné časopisy 36
- regulační orgány 157, 158
- reliabilita 109
- reputační citace 89, 90
- RESPECT kodex 167
- respekt při recenzování rukopisů 125, 145, 146
- revize 57, 100, 103, 104, 112, 113, 114, 118, 126
- recenzování 92, 117, 122, 123, 129, 142
- rodný jazyk 17, 41, 44, 45, 107
- rozhodnutí 12, 17, 18, 20, 29, 37, 56, 79, 88, 101, 102, 103, 108, 111, 112, 113, 118, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 138, 139, 144, 147, 156, 159, 166, 169, 170
- roztříštěné publikování díla 132
- rozvojové země 17, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 48, 60, 62, 68, 165, 166
- Ř**
- ředitelé laboratoře 98
- řešení problémů 9, 19, 60, 146, 159, 162, 192
- S**
- Sanchez-Craig, Martha 177
- SAPRO 161
- Viz také* organizace působící v oblasti „společenské angažovanosti/vztahů s veřejností“ (SAPRO)
- saturace dat 80, 85
- sběr dat 77, 78, 80, 81, 82, 103
- SCI 36
- Viz také* Vědecký citační index (Scientific Citation Index, SCI)
- Science 4, 9, 24, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 49, 50, 75, 95, 100, 105, 129, 132, 172, 173, 174, 181
- SCOPUS 31, 39, 40
- selektivní citace 89, 90, 91, 132, 133, 148, 149
- selektivní financování 160, 162
- schopnosti 19, 68, 75, 77, 103, 104, 106, 113
- Singer, M. 162, 174
- skepticizmus, organizovaný, v étosu vědy 175
- skrývání 160
- smlouvy 59, 65, 66, 158, 168, 172
- sociální procesy 77, 101
- Soueif, Mustapha 49, 179
- Spojené Státy 13, 14, 15, 30, 36, 39, 44, 45, 54, 91, 142, 161, 163, 177, 181
- společenská odpovědnost firmy 160
- spoluautorství 54, 57, 66, 99
- spolupráce 4, 9, 11, 17, 48, 51, 52, 67, 156, 166, 169, 171, 178
- spory ohledně autorství 65, 66
- spravedlnost 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 155, 156, 157, 181
- správnost 16, 46, 85, 88, 104, 106, 176
- odkazů 46, 88
- statistická analýza 80, 103, 116, 168
- statistika 61, 70, 93, 132, 141
- státní úřady a agentury 34, 39, 42, 90, 163, 170
- stažení (download) 23, 28, 33, 34, 134, 138, 142
- Stimson, G.V. 77, 87, 162, 169, 174
- strategie psaní 67, 70, 73, 75, 76
- střet zájmů 18, 99, 119, 120, 124, 126, 131, 136, 137, 138, 147, 151, 152, 162, 164, 166, 167, 168, 170, 171, 172
- farmaceutický průmysl 162
- financování výzkumu 18, 66, 136, 137, 159, 160, 163, 168, 176

případové studie 18, 33, 107, 130, 170
studenti 9, 10, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 65, 154, 155
autorství 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 65, 66
finanční odměna 59

Š

šedá literatura 89, 91
šíření, poplatky 33, 35, 39, 57, 63
šíření, schopnost 11, 17, 33, 45, 48, 51, 54, 55, 58, 81, 135, 139, 159, 165, 167, 171
škoda a etické dilema 18, 19, 51, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 160
školitelé 53, 58, 59, 61, 62, 65
smlouvy 59, 65

T

tabákový průmysl 137, 160, 162
tabulky 13, 22, 26, 32, 37, 69, 106
telegrafický styl 71
tematické oblasti 32, 94
teoretické články 110
tištěné odborné časopisy 33
tištěný náklad 33
TOXIBASE 40
transparentnost 12, 72, 73, 79, 80, 81, 85, 101, 104
v kvalitativním výzkumu 79, 80, 81
v odborných textech 81, 104
v určování autorství 72, 85
Tuyns, Albert 180, 181
tvorba politiky 47, 179
typ písma v tabulkách 69

U

univerzálnost v étosu vědy 175, 176
univerzity 13, 14, 16, 39, 49, 51, 54, 56, 66, 75, 141, 155, 159, 168, 171, 194
střet zájmů 168
úplnost v kvalitativním výzkumu 81

určování autorství 7, 52, 53, 54, 59, 65, 96, 101
utajení alokace u randomizovaných hodnocení 115
úvod, jak napsat 71

V

věda, smysl 7, 10, 16, 18, 31, 34, 75, 134, 142, 144, 148, 175, 176, 181
vědecká integrita 12, 16, 101, 104, 158, 161, 166, 175, 178
vědecká publikační činnost, bariéry 41, 49, 175, 176, 178, 181
vědecké nekalé praktiky, podvod 18, 98, 99, 131, 136, 141, 147
nadbytečné publikování 18, 130, 133
nedbalost 18, 130, 131, 132, 133, 141
nezasloužené autorství 96, 135
plagiátorství 18, 98, 99, 131, 132, 140, 141, 147, 154, 155
smyšlená data 131, 132, 141, 142
střet zájmů 18, 99, 119, 120, 124, 126, 131, 136, 137, 138, 147, 152, 162, 164, 167, 168, 170, 171, 172
zkreslování zjištění 131, 137, 141
vědecké organizace 34
vědecké společnosti 34, 35
vědecké výsledky a zjištění 58, 175, 180, 181
Vědecký citační index (Scientific Citation Index, SCI) 36
vědecký podvod 18, 131, 141, 147, 155
vědecký výzkum 42, 44, 48, 99, 132, 160, 170
velikost (výběrového) souboru 82, 115
vícejazyčnost 45, 47
vlastní archivace 33, 34, 59, 91
vlastní eliminace 154, 178
vlastní zájem 148, 164, 172
v moderní vědě 175, 176
výběr odborného časopisu 62, 63, 64
výběr recenzenta 107, 118, 120
vyhledávače 31, 57
výchozí data u randomizovaných hodnocení 116
vynucené autorství 97, 99
výsledky, jak napsat 49, 72, 85

výzkumná otázka 82, 83, 144
výzkumné metody 43, 72, 84, 149
výzkumné programy 42
výzkumné společnosti 19, 39, 120, 168
výzkumní asistenti 59, 96
výzkum používající smíšené metody 77, 78, 87
výzkum v oblasti alkoholu 77, 137, 160, 161, 166
výzkum v oblasti zdravotnictví 169, 172
významnost dat 79

W

Web of Science 31
webové stránky 37, 39, 75, 88, 91, 92
West, R. 15, 36, 38, 43, 50, 93, 95, 173
Wikipedie 69, 77
workshopy 9, 10, 12, 13, 19, 166

Y

Yank, V. 100, 101, 102, 103, 105

Z

zajímavé stránky 152
zájmové skupiny 158, 160, 164
zájmy 12, 20, 44, 61, 126, 136, 138, 147, 148, 149, 150,
151, 158, 162, 164, 165, 169, 171, 172, 176, 180
zákon 61, 71, 132, 134, 139, 140, 148, 152, 154, 175,
192
zakotvená teorie 85
zapřené autorství 97, 99
zásady 46, 53, 54, 82, 94, 97, 112, 122, 155, 176, 178
citace 88, 89, 90, 91, 92, 94
zaslepení 116
zásluhy na publikaci 54
zaujatost, podjatost, zkreslení, bias 44, 72, 81, 82, 89, 90,
91, 92, 93, 95, 109, 116, 120, 130, 132, 133, 137, 162,
164
publikační/citační 81, 82, 90, 93, 133, 137, 162
recenzenta 72, 120

selektivní citace 89, 90, 91
střet zájmů 99, 119, 120, 124, 126
zkreslené citování 130, 131, 132
závěrečná práce 57, 60, 72, 100, 148, 170
závěr, jak napsat 72
země s nízkými a středními příjmy 11, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49
zkreslení 81, 82, 89, 90, 91, 92, 93, 109, 116, 133, 164
zkreslení vědy 93
zkreslování citací 90, 92, 93, 132
zkušební výzkumníci 178
zpětné vazby 10, 13, 59
zveřejnění informací 102, 109
zvláštní vydání časopisu 29

Klinika adiktologie

*Zajímáte se o vliv návykových látek na chování lidí, na jejich vývoj,
zdravotní stav a na jejich roli ve společnosti?*

*Chcete se stát adiktologem, tedy odborníkem, který dokáže pomoci lidem
ohroženým závislostním chováním a jejich nejbližšímu okolí?*

*Máte zájem o to porozumět způsobům řešení problémů v oblasti veřejného a duševního zdraví, které vznikají
v souvislosti s legálními i nelegálními drogami?*

Odpovědí je studium adiktologie!

www.adiktologie.cz/studium

Najdi si studium adiktologie na Facebooku, každý týden otázka k přijímačkám!

<https://www.facebook.com/studium.adiktologie>

BAKALÁŘSKÉ STUDIUM ADIKTOLOGIE

Délka studia: tříleté, absolvent získává kvalifikaci pro práci ve zdravotnictví podle zákona č. 96/2004 Sb., kombinované a prezenční

O studiu: studijní program poskytuje transdisciplinární teoretické znalosti a dovednosti efektivního case managementu, prevence a léčby v oblasti užívání návykových látek a snižování souvisejících zdravotních škod

Požadavky pro přijetí: středoškolské vzdělání nejlépe humanitního nebo všeobecného zaměření ukončené maturitní zkouškou

MAGISTERSKÉ STUDIUM ADIKTOLOGIE

Délka studia: dvouleté navazující, kombinované a prezenční

O studiu: studijní program se zaměřuje na jednotlivé rizikové faktory užívání alkoholu, tabáku a nelegálních drog, jakými jsou oblast vymáhání práva, společenské normy nebo biomedicínské souvislosti, a vybavuje studenty schopností vyhodnotit jejich význam. Program současně připravuje studenty účelně komunikovat v praxi a připravuje je pro řízení adiktologických služeb

Požadavky pro přijetí: absolvent bakalářského studijního oboru adiktologie nebo adekvátního, minimálně bakalářského studijního programu na jiné VŠ

DOKTORSKÉ STUDIUM ADIKTOLOGIE

Délka studia: čtyřleté, kombinované a prezenční

O studiu: doktorský studijní program adiktologie vede studenty k analýze různých faktorů rizikového prostředí pro škodlivé užívání návykových látek a pro závislostní chování. Jádrem programu jsou klinický výzkum a praxe zaměřené na oblast duševního zdraví a dále potom výzkum v oblasti veřejného zdraví, jejichž výstupy představují podklady pro na důkazech založené rozhodování ve zdravotní politice v souvislosti s užíváním návykových látek. Jádrem programu je metodologické vedení k transdisciplinárnímu výzkumu v oboru adiktologie a kombinace kvantitativních a kvalitativních výzkumných metod, které jsou v oboru adiktologie sjednoceny do komplexního epistemologického rámce.

Požadavky pro přijetí: absolvent magisterského studijního oboru adiktologie nebo adekvátního, minimálně magisterského studijního programu na jiné VŠ

Adiktologie je v České republice definována jako samostatný transdisciplinární vědecký obor, který se zaměřuje na užívání návykových látek, závislostní chování a jejich dopady a souvislosti. Více informací o oboru adiktologie naleznete na www.adiktologie.cz sekce **Obor adiktologie**

Klinika adiktologie

• • • • 1. LF UK a VFN v Praze
Univerzita Karlova
Apolinářská 4 / 128 00 Praha 2 / Česká republika
e-mail: info@adiktologie.cz
www.adiktologie.cz

Publikování v adiktologii: Průvodce pro bezradné

Editoři: Thomas F. Babor, Kerstin Stenius, Susan Savva, Jean O'reilly / Překlad a předtisková korektura: Channel Crossing s.r.o. / Odborná jazyková korektura: Jiří Bareš / Design a layout: Hana Valihorová / Zlom: knihovnicka.cz / Tisk: knihovnicka.cz / Náklad: 300 výtisků / Vydala: © Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze / Praha 2014 / Vydání 1 / ISBN 978-80-905717-2-3

Nakládání s publikací se řídí autorským zákonem a pravidly OPVK

Publikování v adiktologii: Průvodce pro bezradné

České vydání učebnice Publishing Addiction Science (druhé revidované vydání originálu), které právě držíte v rukou, je spojeno s velmi zajímavou historií vývoje oboru adiktologie v posledních 15 letech. Tato kniha vzešla z iniciativy Mezinárodní asociace redaktorů adiktologických časopisů (International Society of Addiction Journal Editors, ISAJE). Posláním asociace je především zvyšování kvality a prestiže vědeckých časopisů v adiktologii a celková kultivace publikační praxe a vědy v adiktologii. Součástí toho je jednak výměna zkušeností mezi editory a redaktory různých národních i mezinárodních časopisů, hledání řešení problémů spojených např. s kvalitou rukopisů, recenzním řízením, etickými aspekty/konflikty a jednak také, jak již bylo zmíněno, celková kultivace vědy o závislostech jako takové. Na druhém vydání knihy se podíleli též čeští autoři (Roman Gabrhelík a Michal Miovský) a právě toto druhé vydání jsme se rozhodli v rámci projektu NETAD připravit pro domácí čtenáře.

Klinika adiktologie

1. LF UK a VFN v Praze
Univerzita Karlova
Apolinářská 4 | 128 00 Praha 2 | Česká republika
e-mail: info@adiktologie.cz
www.adiktologie.cz

ISBN 978-80-905717-2-3

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

Klinika adiktologie
1. lékařská fakulta
Všeobecná fakultní nemocnice
Univerzita Karlova v Praze

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ